

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

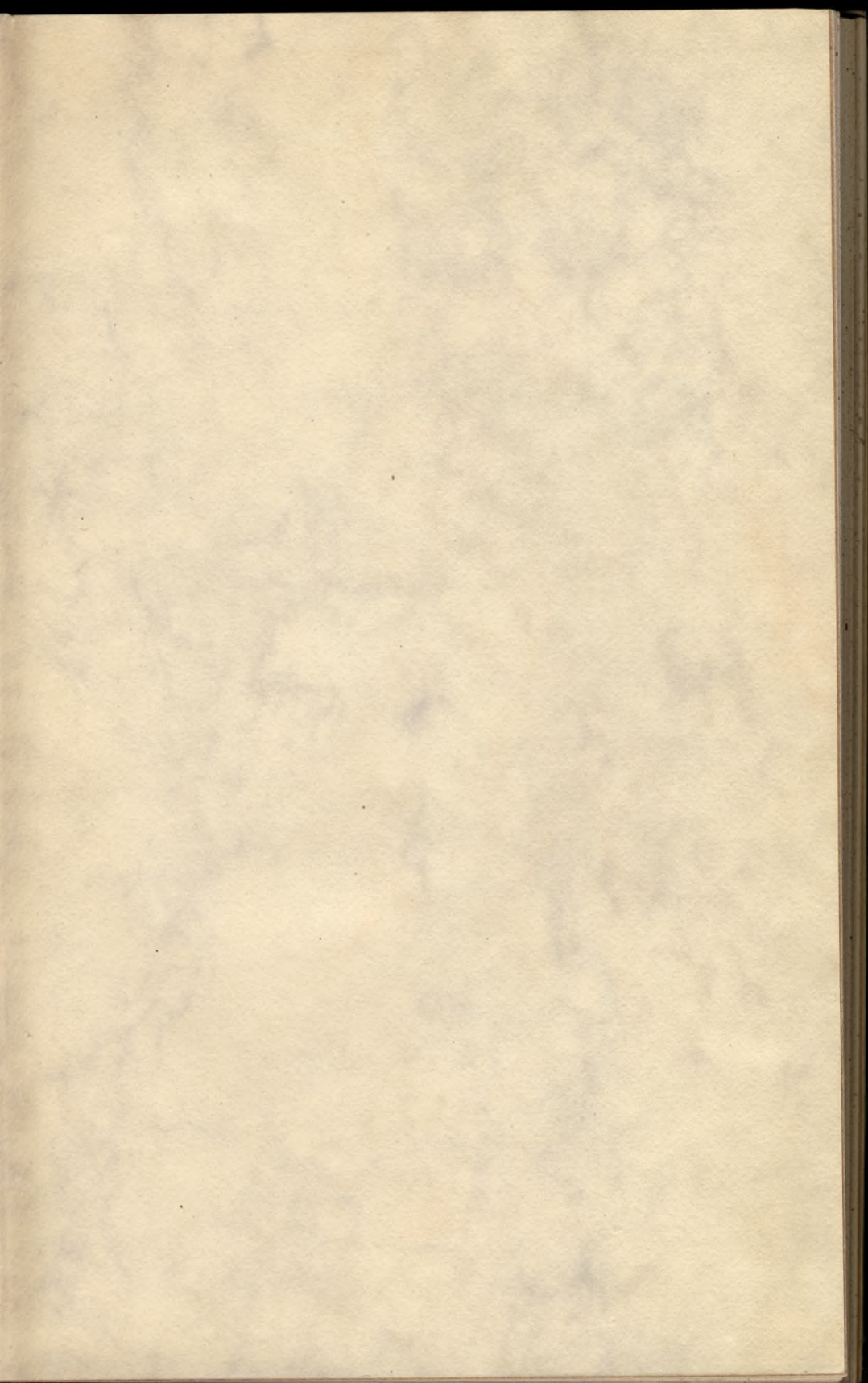

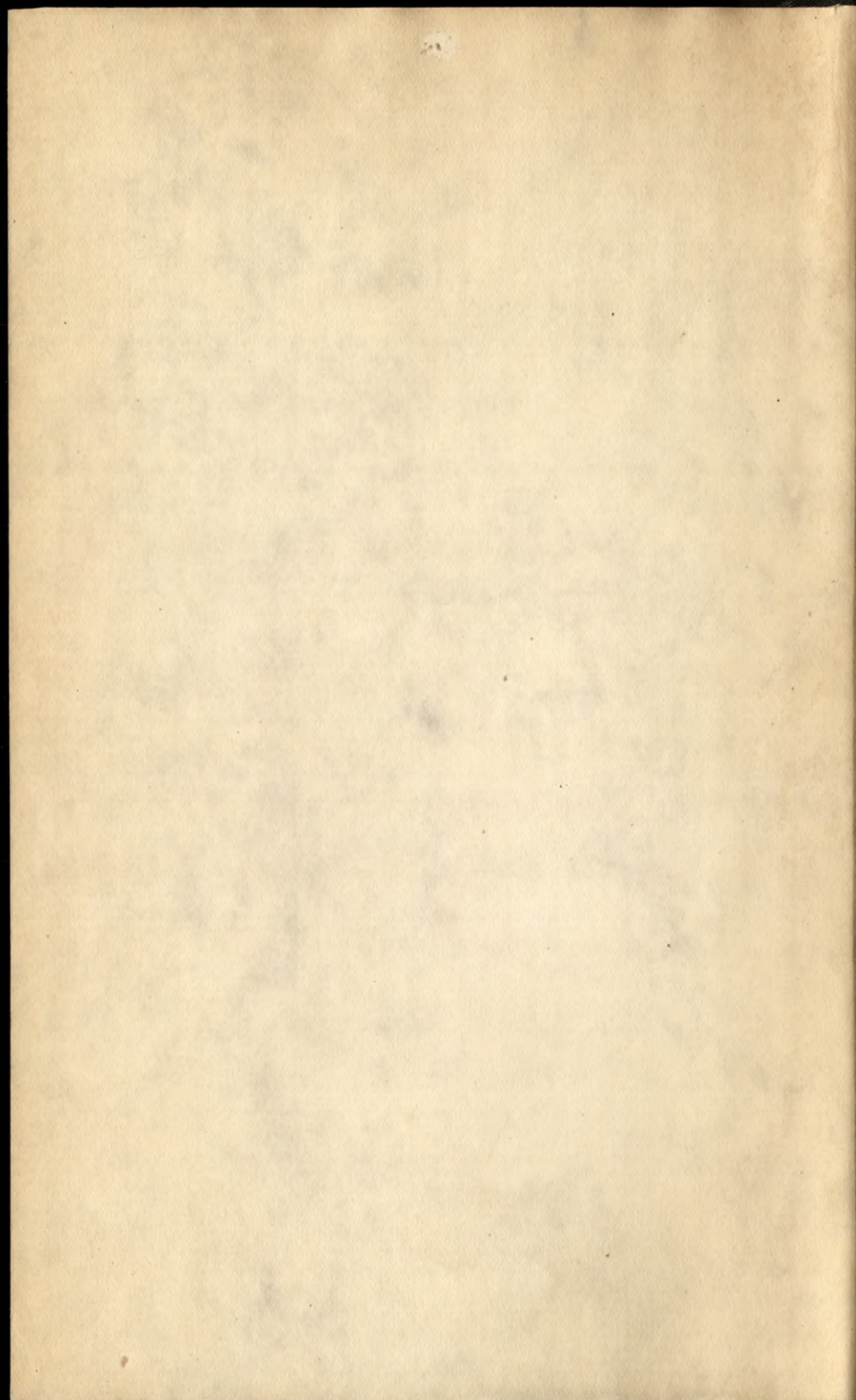

Allmänna Sektionen

Hist.
Sv.
II
Ex. A

Ex. A

Ex. A

list
sv.
II

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 2.

DEN SVENSKA
CENTRALREGERINGENS UTVECKLING

TILL KOLLEGIAL ORGANISATION

I BÖRJAN AF SJUTTONDE ÅRHUNDRADET

(1602—1634)

AF

NILS EDÉN

(MIT EINEM RÉSUMÉ IN DEUTSCHER SPRACHE)

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Sn. 30 | 2104

Ex. A

(Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 2.)

DEN SVENSKA
CENTRALREGERINGENS UTVECKLING
TILL KOLLEGIAL ORGANISATION

I BÖRJAN AF SJUTTONDE ÅRHUNDRADET

(1602—1634)

AF

NILS EDÉN

UPPSALA

AKADEMISKA BOKHANDELN

(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

UPPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Förord	IX
Källor och litteratur	XI
A. Otryckta samlingar	XI
B. Tryckta handlingar och urkundspublikationer	XVI
C. Litteratur	XVIII

FÖRSTA PERIODEN:

Organisationens förarbeten under Karl IX:s tid (1602—1611)	1—82
Inledning; grundläggningen af Karl IX:s regering; riksstyrelsens reorganisation vid 1602 års riksdag, s. 3—5.	
<i>Riksrådet och hofråden</i>	5—25
Hofrådets ställning, s. 6; hofråden upphöjas till riksråd, s. 11. Riksrådets börjande tjänstgöring, s. 13; underdånighet gentemot hertigen, s. 15; fortsatt tjänstgöring, s. 16. Rådsherrarne organ för den kungliga regeringen, s. 24.	
<i>Adelns ställning till statstjänsten</i>	25—35
Det nya lagförslagets äldsta redaktion om adeln, s. 25. Karl IX:s yrkanden 1604 och 1605 samt adelns svar, s. 27. Frågan i samband med förhandlingar om adelsprivilegierna, s. 31. Karl IX:s hållning till adelns statstjänst, s. 34.	
<i>Centrala ämbeten</i>	35—56
Drotsen, grefve Mauritz Leijonhufvud, s. 35; kanslern, Svante Bielke, s. 36; amiralen, Axel Ryning, s. 37; hofkanslern, Nils Chesnecopherus, s. 38; underamiral, s. 39; (öfverste) tygmästare, s. 39; ämbeten i det nya lagförslagets äldsta redaktion, s. 40; öfverste (ränt- eller) skattmästare 1604, s. 43; kammarrådsämbetet återupprättadt, s. 44; marskvärdigheten 1607, s. 45; 1608 års förslag till adelsprivil. om riksrådet och ämbetena, »de fem höga (riks) ämbeten», s. 46; lagförslagets sista redaktion om ämbetena, s. 50; Rosengrenska förslaget, s. 52.	
<i>Kansliet</i>	56—62
Hofkansleren, s. 56; sekreterare (riksens secretarius), s. 57; tyska kansliet, s. 60; koncipientens ansvarighet, s. 61.	

	Sid.
<i>Kammaren</i>	62—72
Öfverste skattmästaren (räntmästaren), s. 62; kammarråden, s. 63; skattmästaren och kammarrådet, s. 66; kamrerare, kammarskrifvare, s. 68; räntekammaren, s. 70; naturainkomsternas förvaltning, s. 72.	
<i>Flottans förvaltning</i>	72—74
Underamiral, holmamiral, gårdskaptén.	
<i>Den högsta rättskipningen</i>	74—80
Förslag om konungsdöm vid marknader, s. 75; förslag till ordning för rättegångar vid hofvet, s. 77; praxis efter förslaget fall, s. 80.	

Den allmänna karaktären af Karl IX:s riksstyrelse, s. 81.

ANDRA PERIODEN:

Organisationens utförande genom Gustaf II Adolf (1611—1634)	83—350
I. Centralregeringens allmänna utveckling under Gustaf Adolfs tid	85—160
<i>Grundläggningen af Gustaf Adolfs regering</i>	85—98
Ständernas särskilda och gemensamma yrkanden 1611, s. 85. Konungens försäkran, s. 89. Rådets konstituerande, s. 90. Adelsprivilegierna, s. 92. Riksämbeten besatta, s. 93. Kansliet och kammaren vid tronskiftet, s. 96. Sammanfattning: fasta statsämbeten, adeln ämbetsmannastånd, s. 97.	
<i>Ämbetsprincipens seger och de två första rikskollegierna (1612—1621)</i>	98—127
Riksstyrelsen under danska kriget, s. 98; åter i normal ordning, s. 100. Instruktion för kammarråden 1613, s. 100. Öfverste jägmästare, s. 100. Rådslag i dec. 1613, s. 101. Hofrättens tillkomst, s. 101—106. Riksstyrelsen under konungens första ryska fälttåg: kammarråden, drotsen, kanslern, s. 107—110. Konungens resor i landet, s. 110. Hofrådsvärdigheten i ny gestalt, s. 111. Rättegångsprocessen 1615, s. 113. Jesper Matsson skattmästare, s. 114. Riksstyrelsen under konungens frånvaro 1615—1616, s. 114. Hans återkomst, s. 115, resor, s. 116. Riksrådsutnämningar, s. 116. Personliga öfverläggningar mellan konung och råd, s. 117. Fredsåren 1617—1620: konungens resor, s. 119; öfverläggningar med rådet, s. 120; amiral och marsk tillsatta, s. 121; kansliordning, ämbetsprincipen inom kansliet, s. 121; kammarordning 1618, expedition af kungliga bref genom kammaren, s. 122. En totalbild af centralregeringen, s. 126.	
<i>Rådsregeringarna och kollegialsystemets fullbordan</i> (1621—1632)	128—160
Rådsregeringar 1621—1632, s. 128; sammansättning, s. 129; uppgift, s. 131; arbetsformer, s. 133. Rådet under	

konungens vistelse i Sverige: rådsmöten och deras sammansättning, s. 136; ledda af konungen, s. 139; rådslag, s. 143. Rådets ställning vid Gustaf Adolfs död, s. 144.

Hofråd 1621—1632, s. 144.

Allmänna förutsättningar för ämbetsorganisationen: adeln som ämbetsmannastånd, s. 147; undervisningsväsendet, s. 148; utvecklingen mot penninghushållning, s. 149.

Ämbetsorganisationen systematiseras: misslyckadt försök inom kyrkostyrelsen, s. 151; begreppen amiralitet, krigsråd, krigsrätt, s. 152; kansliordning 1626: kansliråd, krigsråd, kansliet administrerande, s. 153; de fem collegia stadgade i princip, s. 157. Sammanfattning: organisationens nationella karaktär, s. 158.

II. Kansliet . . . . . 162—197

Kansliet före organisationen som kollegialt ämbetsverk (1611—1626) . . . . . 162—183

Axel Oxenstierna som rikskansler, s. 161. Kansliordningar 1612, 1613 (?), 1618, 1620, s. 163. Riksens sekreterare, s. 163. Sekreteraregraden, s. 165 (referendarier, s. 166). Kansliets poster fixerade, s. 168.

Kansliets uppgift: expedierande, s. 170.

Kansliets arbetsordning: förhållandet mellan graderna, s. 172; ärendenas fördelning 1612, s. 173, 1613 (?), s. 174, 1618, s. 176, 1620, s. 178; grupperna färre på 1620-talet, s. 179. Arkivvården, s. 180. Registratur, s. 181; diaries, s. 182.

Kansliets öfvergång till kollegialt ämbetsverk: kansliordningen af 1626 och dess tillämpning (1626—1634) . . . . . 183—197

Kansliordningen 1626 (s. 183): rikskanslern och kansli-rådet, s. 184; sekreterare, skrifvare, kopister, s. 184; kansliets uppgift, s. 185; arbetslokaler och arbetstider, s. 186; arbetsordning, s. 187; arkivet och historieskrifningen, s. 189.

Kansliråd tillsatta, s. 190; deras tjänstgöring, s. 191. Stats- (riks-) sekreterare, s. 192. Sekreterare, s. 193. Referendarier, s. 195. Kanslerns handskrifvare, s. 195. Kansli-skrifvare och kopister, s. 196.

Kansliordningen ej genomförd, s. 196.

III. Kammaren . . . . . 198—244

Kammarens utveckling till fullständig kollegial organisation (1612—1618) . . . . . 198—210

Skattmästare och kammarråd, s. 198; kammarrådets tjänstgöring, s. 200. Instruktioner, s. 202. Kamrerare och kammarskrifvare, s. 203. Skattmästarens och kammarrådets samarbete, s. 204. Kammarrådets myndighet, s. 207. Räknekammarens arbete, s. 207. Räntekammaren, s. 209. Varuhus, s. 209. Proviant, s. 210.

Kammarordningen af år 1618 . . . . . 210—219

Tillkomst, s. 210. Riksens räkningekammar, styrd så-

som kollegium, s. 211; arbetsformer och arbetstider, s. 212. Kamrerare och kammarskrifvare, s. 213. Kammarrådets uppgifter, s. 214. Anmärkningar mot kammarordningen, s. 218.

Kammarkollegium på grundvalen af 1618 års kammarordning (1618—1634) . . . . . 219—244

Kompletterande instruktioner, s. 219. Skattmästaren, s. 220. Kammarråden, s. 222. Pfalzgreffen i kammaren, s. 223. Kamrerare, s. 225. Generalbokhållare och bokhållare, s. 226. Kammarskrifvare, s. 226. Kammarens kansli, s. 226. Kammarfiskal, s. 227.

Revisionsarbetets förenkling, s. 227. Riksstater, s. 229. Rikshufvudböcker, s. 230. Kammaren såsom förvaltande, s. 232. Förhållande till konungen, s. 233.

Räknekammarens arbetsordning: kammarråd och kamrerare, s. 235; kammarrådet såsom kollegium, s. 236; arbetsfördelningar, s. 237.

Räntekammaren: generalreceveur, s. 238; vidlyftigare former, s. 239; faktor, s. 240.

Naturainkomsternas förvaltning, s. 243.

Finansförvaltning i fält, s. 243.

IV. **Den högsta rättskipningen och hofrätten** . . . . . 245—267

Hofrätten afsedd till högsta centralmyndighet, s. 245. Dess administrativa uppgift, s. 245; efter finska hofrättens tillkomst ej central, s. 246. Dess domsmakt: möjlighet för konungens ingripande enl. ordinantian, s. 247; nya förbehåll i fullmakten och rättegångsprocessen (revisionen), s. 247. Konungens ingripande i olika fall, s. 250; former härför, s. 251. Samverkan mellan rådet och hofrätten, s. 252.

Revision genom rådet: i enskilda fall 1621, s. 253; regel 1630, s. 256.

Hofrättens första personal, s. 257. Dess riksrådsklass, s. 258. Öfriga assessorer, s. 261. Vice president, s. 263. Lägre personal, s. 263.

Rättegångsterminer, s. 263. Sessionsort, s. 265. Arbetsformer, s. 266.

V. **Härens styrelse; krigsrätten** . . . . . 268—282

Axel Ryning som marsk, s. 268. Jakob de la Gardie fältherre, s. 268; marsk, s. 269. Tillfälliga anordningar för härens styrelse, s. 269. Rikstygmästaren, s. 271. Riksstallmästaren, s. 273.

Härens styrelse utskiftad 1630, s. 274. Förslag om ett krigsråd, s. 275. Central krigsrätt: fullmakt, s. 277; organisation, s. 279; endast rättskipande, s. 279.

Pfalzgreffen och marsken inom krigsväsendet, s. 280; marsken ledande, s. 281.

VI. **Flottans styrelse: amiralitetet och dess utveckling mot kollegial organisation** . . . . . 283—295

Riksamiralen Jören Gyllenstierna, s. 283. Riksens underamiral och holmamiralen, s. 285. Amiralitet, s. 285. Holmkapten, s. 286.

Gyllenhielm riksamiral, s. 287. Claes Fleming viceamiral, s. 288. Flera viceamiraler i amiralitetet, s. 289. Sekreterare, bokhållare, kassör, s. 290. Registratur, s. 291.

Förslag till organisation 1630, s. 292. Holmrätten, s. 292. Nytt förslag, s. 293. Rättskipningen hufvudsak i förslagen, s. 294. Förslagen ej utförda, s. 294.

VII. Centrala organ och organisationsförsök vid sidan af de fem rikskollegierna . . . . . 296—308

Rikstygmästaren, riksstallmästaren, riksjägmästaren, s. 296.

Förslag till kyrkostyrelse: förutsättningar, s. 297; kungligt förslag 1623, s. 298; motförslag från biskopar, s. 299; frågan vid 1624 års riksdag, s. 300; nytt förslag från prästerskapet, s. 302; frågan vid 1625 års riksdag, s. 304; fallen, s. 306.

Landtmäteristyrelse, s. 307. Förslag om bergsamt, s. 307.

VIII. Den centrala organisationens sammanfattning i 1634 års regeringsform . . . . . 309—350

Det äldsta utkastet till regeringsform, s. 309. Dess ålder, s. 312.

Kanslerns senare förslag: tillkomst, s. 313; förslaget inför konungen, s. 314; inför ständerna, s. 315. Regeringsformens fastställelse, s. 318.

Regeringsformens motivering, s. 319. Organisationen såsom princip, s. 320.

Centralregeringen enligt regeringsformen, s. 320—350:

Regeringsformens indelning, s. 320. Riksrådet, s. 321.

De 5 kollegierna, s. 322.

Hofrätten, s. 323. Krigsrådet, s. 326; förhållandet till krigsrätten, s. 328. Amiralitetet, s. 329. Kansliet, s. 330; dess förhållande till andra kollegier, s. 332. Räknekammaren, s. 333.

Allmänna bestämmelser om kollegierna, s. 334.

Lägre riksämbeten: Riksmarskalk, s. 337. Rikstygmästare, s. 338. Riksstallmästare, s. 339. Riksjägmästare, s. 339.

Ämbetsmännens ansvarighet, s. 340. Kollegiernas redovisning, s. 341; hofrätternas, s. 342. Rättegångar, s. 342.

Ämbetsmännens aflöning, s. 344.

Tillförordnad regering: Femmannastyrelsen, s. 345. Dess förhållande till rådet, s. 346.

Karaktären af regeringsformens centrala organisation, s. 348.

Bilaga: Gustaf Adolfs fullmakt till krigsrättens instiftande . . . . . 351—353

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

VII. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

VIII. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

IX. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

X. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

XI. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

XII. ...
...the ... of ...
...the ... of ...

FÖRORD.

Föreliggande arbete utgör, såsom titeln ger vid handen, en fortsättning af min afhandling *Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1523—1594)*¹. Det tidskifte, som ligger mellan denna äldre afhandlings slutår och utgångspunkten för nu utgifna arbete, har jag behandlat för sig i uppsatsen *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*². De tre undersökningarna kunna betraktas såsom ett sammanhängande helt; de utgå i allt väsentligt från samma synpunkter och äro verkställda efter samma grundsatser.

För arbetets plan kan därför hänvisas till nämnda äldre afhandling, i hvars förord äfven källornas allmänna beskaffenhet är diskuterad och den tillgängliga litteraturens användbarhet utredd. Endast ett par anmärkingar skola här tilläggas.

Den svenska förvaltningshistorien finner under Karl IX:s och Gustaf Adolfs tidevarf icke samma anknytningspunkter i den allmänt europeiska som under 1500-talet. Sedan detta århundrade förmedlat öfverflyttningen af främmande principer och nominella ämbetsvärdigheter till den nya svenska staten, hafva 1600-talets män gjort sig detta material till godo med en utpräglad själfständighet, utan att i allmänhet söka efter mönster i andra länder. Under sådana förhållanden kan den utländska litteraturen för denna period icke användas på samma sätt som förut. En genomgående jämförelse med den öfriga europeiska kulturvärldens utveckling skulle hufvudsakligen fått att konstatera en del allmänna likheter eller olikheter, som i och för sig kunna vara af intresse, men som icke nödvändigt behöfvas för att klargöra den svenska organisationens gång och som dessutom måste hafva ytterligare förlängt framställningen. Endast i en eller annan hufvudpunkt har därför en sådan jämförelse fått plats, och hänsynen till motsvarande historiska företeelser i andra länder gör sig endast indirekt gällande.

¹ Ak. Afh., Upsala 1899. Citeras: *Centralregeringen 1523—1594*.

² Hist. Tidskr. 1901, s. 171—226.

Inom en förvaltningsgren skulle visserligen en svensk efterbildning af utländska mönster sannolikt äfven nu och äfven i enskildheter stå att finna. Allt talar för att vissa delar af den finansiella organisation, som Gustaf Adolf och hans medhjälpare skapade, hade sina förebilder utomlands liksom hans finanspolitik öfver hufvud taget, och dessa förebilder torde närmast vara att söka i Holland. Redan språkliga skäl hafva dock gjort det svårt för mig att uppvisa denna efterbildning, eftersom för detta ändamål den holländska litteraturen måste användas, och då frågan för det hela äger endast ett underordnad intresse, har den i detta sammanhang lämnats å sido.

Att framställningen likaledes ur det helas synpunkt begränsats till hufvuddragen på många områden, där källorna flyta nog rikligt för att medgifva en inblick äfven i detaljerna, torde knappt behöfva påpekas. Särskildt erbjuda just inom finansförvaltningen de nu uppträdande nya källorna, kammarens registratur och dess nya räkenskapsserier, ett omfattande material, af hvilket här endast det allra viktigaste kunnat utnyttjas.

Särskilda omständigheter hafva föranledt, att tryckningen af de tolf första arken måst påskyndas, hvarföre de där förekommande hänvisningarna till otryckta källor icke kunnat kollationeras på samma sätt som skett i arbetets öfriga partier. Det är möjligt, att i följd häraf en eller annan felskrifning insmugit sig i dessa hänvisningar, men jag hoppas, att de i så fall icke på något sätt skola beröra själfva framställningen.

Stockholm den 25 aug. 1902.

Nils Edén.

Källor och litteratur.

Här nedan upptagas endast de samlingar och arbeten, till hvilka direkta hänvisningar blifvit gjorda. I de fall, då vid citaten starkare förkortningar blifvit använda, är detta särskildt anmärkt. Om af en författare endast ett arbete citeras, anföres blott författarens namn.

A. Otryckta samlingar.

Riksarkivet [RA].

Riksregistraturet. [RR]

För denna period så till vida fullständigare än förut, som äfven det särskilda registraturet för tysk-latinska bref [Ty. RR, Lat. RR] delvis är i behåll, särskildt från hela tiden efter 1621. Däremot upptar registraturet lika litet nu som förut *alla* utgående bref och behöfver följaktligen fortfarande kompletteras ur andra samlingar. För sådant ändamål hafva anlitats:

Karl IX:s koncept,

Gustaf II Adolfs koncept,

samlingar, innehållande icke blott bevarade koncept till utgångna kungliga bref, utan äfven en del original och kopior, som ej fått plats annorstädes;

Titularregister, Latinskt och Tyskt, [Ty. Tit. Reg.]

af värde dels därför att det sträcker sig öfver de år, för hvilka det tyska registraturet saknas, dels emedan det upptar en del bref, som ej finnas i registraturet.

Mindre betydande är för denna period samlingen af

Diariet, utgående.

I denna samling ingå åtskilliga förteckningar, som synbarligen helt enkelt äro uppgjorda efter själfva registraturet; af dem kommer egentligen endast ett tyskt »diarium» för 1611—1619 af samma skäl som titularregistret till nytta.

Andra anteckningar — till största delen i smal folio — äro visserligen förda i löpande följd, men på lösa blad, af hvilka nu endast några få årsserier äro bevarade, och dessa efter allt att döma mycket ofullständigt. Ett verkligt, systematiskt uppsatt diarium (för både in- och utgående skrivelser) finner man för ett par månader af 1620 (juli och sept.), och ett liknande har äfven lagts upp för konungens fältkansli aug. 1621—jan. 1622, men här äro endast de utgångna brefven införda. Det är väl sannolikt, att flere diarier af detta slag funnits, ehuru de gått förlorade; de föreskrefvos i kanslerns förordning om registraturen af febr. 1620.

Diarier, ingående.

Ännu ofullständigare än de utgående. För åren 1614 och 1615 egentligen längder öfver klagomålssaker, d. v. s. referendariemål.

Om andra Riksregistraturet kompletterande samlingar se under Kammararkivet.

Riksdags- och mötesacta.

Utgöra af naturliga skäl en enhetlig samling, men citeras här såsom *Riksdagsacta* eller *Mötesacta*, allt efter karaktären af det möte, till hvilket den citerade handlingen hör.

Ur samlingen af riksdagshandlingar äro utbrutna

Riksdagsbeslut.

Rådslag.

Om det i Meddelanden från Riksarkivet tryckta Register öfver rådslag se nedan.

Handlingar angående kungl. hofvet. [*Hofhandl.*]

Handlingar angående kansliet. [*Kanslihandl.*]

Af de härunder hörande serierna hafva följande lämnat utbyte:

Kansliordningar,

Stater,

Personalförteckningar,

Löneförhållanden och befordringar,

Eder.

Handlingar angående Svea hofrätt.

En jämförelsevis obetydlig samling, bildad af enstaka handlingar, som ej hört till hofrättens egentliga arkiv. Af detta senare befinna sig numera flera serier i Riksarkivet, nämligen:

Svea hofrätts protokoll.

Serien numera mycket ofullständig för den period, som här behandlas. HALLENBERG citerar (i Svea rikets historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, III, s. 264, 267 o. s. v.) protokoll allt ifrån hofrättens första år, 1614, men numera synas endast åren 1618—1619, 1622 och 1628 vara någorlunda fullständigt bevarade i renskrift eller koncept; strödda protokoll finnas för 1620—21, 1623—26.

Libri causarum.

Innehålla redogörelser för viktigare frågors behandling jämte därtill hörande rättegångshandlingar.

Svea hofrätts domböcker.

Äfven dessa i nuvarande skick säkerligen ofullständiga; innehålla dock domar från alla år allt ifrån 1614.

Om öfriga handlingar rörande hofrätten se under *Svea hofrätts arkiv*.

Handlingar angående kammarförvaltningen.

En under uppsättning varande samling, hufvudsakligen bildad ur de äldre serierna *Economica och Cameralia* och *Handl. ang. Skatteväsendet*; innehåller bl. a. åtskilliga instruktioner och handlingar af liknande art. Hufvudkällorna för kammarförvaltningen äro emellertid naturligtvis att söka i *Kammararkivet*. Endast en större grupp är därifrån öfverlämnad till Riksarkivet, där den delats på två serier:

*Varuhusen och Handlingen och**Proviandräkenskaper,*

båda ordnade efter vederbörande finansorgans förläggningssort.

*Handlingar angående krigskollegium.**Handlingar angående amiralitetskollegium.**Handlingar angående statskontoret.*

Samtliga mindre betydande; för dessa kollegier liksom för kammaren gäller, att de hafva sina egna arkiv. Från Statskontoret är emellertid öfverlämnad en samling

*Riksstater.**Skrifvelser till K. M:t.*

Af denna efter skrivelsernas afsändare ordnade samling har jag haft anledning att citera endast

Skrifvelser från Riksrådet.

Af *Acta-Historica* samlingen har likaledes endast en bundt kommit till användning:

Strödda Acta Historica fr. Gustaf Adolfs tid.

Oxenstiernska samlingen.

Förutom de viktiga delar af denna samling, som numera föreligga i tryck (se nedan), har jag användt följande afdelningar:

A. O:s koncept till kungliga bref,

Kansliet och Riksarkivet,

Axel Oxenstiernas förslag ang. statsreglering och statsförvaltning,

Per Baners bref,

Carl Baners bref,

Carl Oxenstiernas bref,

Svenska bergverken och bergslagarna.

Inom afdelningen *Diplomatica* hafva för en del detaljuppgifter några serier blifvit rådfrågade. De äro:

Danica

(gränsförhandlingarna 1602—1603),

Germanica

(förhandlingar i Kalmar hösten 1605),

Hollandica

(van Dyks och Rutgers' instruktioner och skriftväxling med svenska regeringen).

Kammararkivet. [KA]*Räntekammarböcker.* [RKB]

Serien är i sitt nuvarande skick icke fullständig. För en del år i början af Gustaf Adolfs regering saknas räkenskaper af detta slag helt och hållet, och hvad som finnes från 1620-talet företer stora ojämnheter. Åtskilliga under rättelser härom meddelas vid framställningen om räntekammaren.

Rikshufvudböcker. [RHB]

Såsom närmare påvisas i redogörelsen för räkenskapsväsendets utveckling, är det tvifvelaktigt, om den äldsta under denna rubrik hänfödda räkenskapen (från 1619) strängt taget hör dit, och äfven denna serie är för öfrigt tydligen ofullständig.

Fogderäkenskaper.

Genomgångna endast i den mån sådant befunnits erforderligt för framställningen af den centrala finansförvaltningen; därvid hafva hufvudsakligen Upplands, Smålands, Västmanlands och Västergötlands serier blifvit rådfrågade.

Beställningsregister.

Förläningsregister.

Kammarens registratur. [K. Reg.]

Börjar med 1612 och blir snart efter allt att döma tämligen fullständigt samt utgör en hufvudkälla i första rummet för den finansiella förvaltningens historia, men äfven för kännedomen af andra sidor inom riksstyrelsen. Särskildt är att märka, att sedan äfven bref, utgångna i konungens namn, med år 1620 börjat inflyta i kammarens registratur, detta kan sägas direkt komplettera riksregistraturet.

Det samma gäller i någon mån om serien

Kungliga bref.

De här befintliga brefven äro dock till sitt innehåll icke af större historiskt intresse; de röra mest en mängd detaljanordningar af finansiell natur.

De äldsta Cammerförordningar.

En inbunden volym, innehållande bl. a. ett afsevärdt antal kungliga bref och instruktioner rörande kammarens styrelse, många i original.

Sandbergska samlingen.

Svea hofrätts arkiv.

Medan flera serier af hofrättens äldre handlingar, såsom ofvan nämnts, blifvit öfverlämnade till riksarkivet, har hofrätten i sitt arkiv ännu behållit bl. a.

Svea hofrätts registratur.

Finnes fullständigt bevaradt allt ifrån hofrättens instiftelse 1614.

Kungliga bref.

Samlingen går tillbaka till tiden före hofrättens tillkomst, och i densamma finnas för denna äldre tid äfven några handlingar angående den kungliga domsmaktens utöfning genom tillförordnade förtroendemän.

Krigsarkivet. [Kr. A.]

Samlingarna inom detta arkiv börja i allmänhet först efter den period, som denna undersökning omfattar, och af dem, som gå tillbaka till denna tid, har endast en något intresse för den centrala organisationen:

Krigsdomstolar.

Man finner här några vittnesbörd om den äldsta centrala krigsrättens verksamhet.

Flottans arkiv. [*Fl. A.*]*Skeppsgårdshandlingar.*

För äldre tider egentligen den enda af arkivets samlingar, som kan lämna något bidrag till kännedomen om flottans styrelse.

Amiralitetets registratur. [*Am. reg.*]

Börjar först med år 1630. För dess karaktär redogöres vid framställningen af flottans förvaltning.

Kungliga bref.

Samlingen är för denna period helt obetydlig.

Kungliga Biblioteket. [*K. B.*]*Engeströmska samlingen.*Upsala Universitets Bibliotek. [*U. B.*]*Allmänna handskriftsamlingen.*

Till användning har kommit afdeln. *E*, som citeras efter bundtarnas löpande nummer.

*Palmsköldska samlingen.**Nordinska samlingen.***B. Tryckta handlingar och urkundspublikationer.**

Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningar-
nes historia, I—III. Sthlm 1854—61. [*SKA*]

Handlingar rörande Skandnaviens historia, I—XL. Sthlm 1816
—60. [*Sk. H.*]

Handlingar rörande Sveriges historia . . . utgifna af Kongl. Riks-
Arkivet,

Andra serien: Lagförslag i Carl den niondes tid. Sthlm 1864.

Tredje serien: Svenska riksrådets protokoll, I—IV. Sthlm
1878—86. [*SRP*]

- HILDEBRAND, E., Svenska riksdagsakter . . . under tidehvarfvet 1521—1718, III: 1—2. Sthlm 1894—1900. [SRA]
- HILDEBRAND, E., Sveriges regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkringar 1611—1800. Sthlm 1891.
[HILDEBRAND, *Regeringsformer*]
- LOENBOM, S., Svenska Archivum I—III. Sthlm 1766—72.
- LOENBOM, S., Anecdoter om namnkunniga och märkvärdiga svenska män, I—III. Sthlm 1770—75.
- Meddelanden från Svenska Riksarchivet, utgifna af R. M. BOWALLIUS, C. G. MALMSTRÖM och C. T. ODHNER, I—V. Sthlm 1875—1901. [MRA]
- Innehåller bl. a. (II):
Register öfver Rådslag i konung Carl IX:s tid och i konung Gustaf II Adolfs tid, upprättadt af E. W. BERGMAN.
[*Reg. öfver rådslag*]
- Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. I: 1—3, II: 1—10. Sthlm 1888—1900. [AOB]
- RYDBERG, O. S. (och HALLENDORFF, C.), Sveriges Traktater med främmande magter, V. Sthlm 1890—1901.
- SCHMEDEMAN, J., Kongl. Stadgar . . . angående Justitiæ och Executions-Ährender. Sthlm 1706.
- STIERNMAN, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth . . . I, II med Bihang. Sthlm 1728—43.
[STIERNMAN, *Riksdagar*]
- STYFFE, C. G., Samling af instructioner för högre och lägre tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland. Sthlm 1852. [*Instr. L. R.*]
- STYFFE, C. G., Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland, I. Sthlm 1856.
[*Instr. C. F.*]
- STYFFE, C. G., Konung Gustaf II Adolfs skrifter. Sthlm 1861.
- THAM, W., Sveriges rikets ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. I—II. Sthlm 1855—56. [RAP]
- THYSELIUS, P. E., Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia, I—II. Örebro 1839—41.
- THYSELIUS, P. E., Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia. Sthlm 1848.

C. Litteratur.

- ANDERSSON, J., Om riksdagen i Stockholm 1605. Linköp. 1875.
- ANJOU, L. A., Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593 till slutet af sjuttonde århundradet. Sthlm 1866.
- ANNERSTEDT, C., Upsala universitets historia, I, med bihang. Ups. 1877.
- ANREP, G., Svenska adelns ättartaflor, I—IV. Sthlm 1858—64.
- BAAZIUS, J., Inventarium ecclesiae Sveo-Gothorum. Linköp. 1642.
- BERGH, S., Karl IX och den svenska adeln 1607—1609. Ups. 1882.
- BOVALLIUS, R. M., De forma regiminis Sveciae anno 1634 confirmata. Ups. 1842.
- [CHESNECOPHERUS, N.,] Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker etc., hvarföre samptlige Sveriges Rijkets ständer hafve med all fogh och rätt afsagdt konung Sigismundum. Sthlm 1607.
- CLASON, S., Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna. Ups. 1895.
- CRONHOLM, A. P., Sveriges historia under Gustaf II Adolphi regering, I—VI. Sthlm, Malmö, Lund 1857—78.
- D'AVENEL, G., Richelieu et la monarchie absolue, I—IV. Paris 1884—90.
- HALLENBERG, J., Svea Rikes Historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, I—V. Sthlm 1790—96.
- HAMILTON, H., Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige under konung Gustaf II Adolfs regering (Vitterhets-, Hist. o. Antiqv. Akad:s Handl., XVII). Sthlm 1846.
- HILDEBRAND, E., Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet. Hist. Tidskr. 1884, s. 155—174.
- HILDEBRAND, E., Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611. Hist. Tidskr. 1895, s. 1—38.
- HILDEBRAND, E., Svenska Statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. Sthlm 1896.
- HJÄRNE, H., Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Sthlm 1901.
- HÖGBERG, F., Riksdagen i Norrköping år 1604. Sthlm 1860.

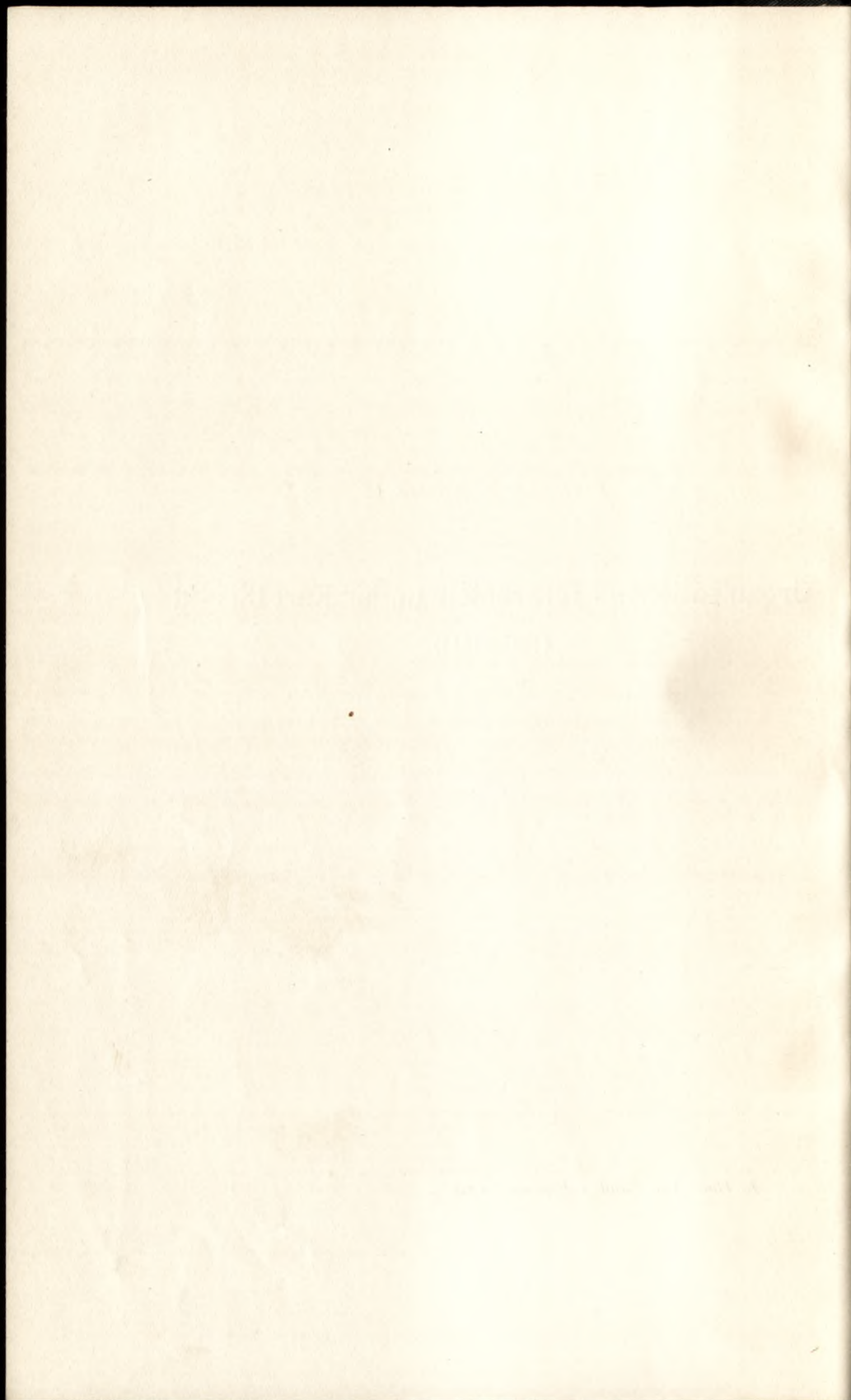
- ISAACSOHN, S., Geschichte des Preussischen Beamtenthums, I—III. Berlin 1874—84.
- KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapsamfundet i Upsala, IV: 1). Ups. 1895.
- LUSCHIN VON EBENGREUTH, A., Österreichische Reichsgeschichte. Bamb. 1895—96.
- LOENING, E., Lehrbuch des Deutschen Verwaltungsrechts. Leipzig 1884.
- NORDVALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapsamfundet i Upsala, I: 5). Ups. 1891.
[NORDVALL, *Riksrådets centralisation*]
- NORDVALL, J. E., Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering, Hist. Tidskr. 1893, s. 175—189.
[NORDVALL, *Rådslängd*]
- NORLIN, TH., Svenska kyrkans historia efter Reformationen, I: 1. Lund 1864.
- ODHNER, C. T., Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Sthlm 1865.
- POSSE, J. A., Bidrag till svenska lagstiftningens historia från slutet af sextonde århundradet till stadfästelsen af 1734 års lag. Sthlm 1850.
- SCHMOLLER, G., Ueber Behördenorganisation, Amtswesen und Beamtenthum im Allgemeinen und speciell in Deutschland und Preussen bis zum Jahre 1713 (G. SCHMOLLER och O. KRAUSKE, Acta Borussica I). Berlin 1894.
- v. STIERNMAN, A. A., Svea och Götha Höfdinga-Minne, I—II. Sthlm 1836—35.
- UGGLA, C. H., Svea Rikes Rådslängd. Sthlm, Norrköp. 1791—93.
- WEJLE, C., Sveriges politik mot Polen 1630—35. Ups. 1901.
- WERWING, J., Konung Sigismunds och konung Carl den IX:s Historier, I—II. Sthlm 1746—47.
- WIDEKINDI, J., Den Store Konungens Gustaf Adolphi Lefvernes Beskrifningh, I. Sthlm 1691.
- ZETTERSTEN, A., Svenska flottans historia åren 1522—1634. Sthlm 1890.

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

FÖRSTA PERIODEN

Organisationens förarbeten under Karl IX:s tid

(1602—1611)

Den genomgripande inre och yttre brytning, som i Sveriges historia kännetecknar öfvergången mellan 16:de och 17:de seklen, gör sig icke minst gällande inom den svenska statsstyrelsens organisation. Femtonhundralets sista årtionde medför äfven på detta område en kris, då aristokratien söker befästa sin återuppväxande politiska maktställning genom att gifva rådet en själfständig plats i regeringen under Sigismunds frånvaro och fördela styrelsens myndighet på fasta, högadliga ämbetsmän, medan hertig Karl häfdar sin rätt att såsom regerande arffurste styra riket med full kunglig makt och utan att mer än sina företrädare vara bunden vid fasta organ. Hertigens seger inleder i regeringens organisatoriska historia en ny tid.

Man kan räkna dess början från 1602 års riksdag, då hertigen reorganiserade rikets styrelse efter revolutionsårens upplösning och därmed faktiskt installerade sig såsom regerande konung. Hvad han själf såg och ville inlägga i denna reorganisation är icke underkastadt något tvifvelsmål. Den bestod egentligen rätt och slätt i tillsättning af ett nytt riksråd, en tillsättning under samverkan mellan hertigen och ständerna. Med deras gemensamma auktoritet nämndes de nya rådsherrarne, och med samma den samlade svenska statsmaktens auktoritet bestämde riksdagsbeslutet deras blifvande ställning i regeringen. I direkt opposition mot det förutvarande rådets förmätenhet att vilja icke allenast råda, utan regera, begränsas deras myndighet till hvad landslagen säger, och landslagens rådsed inryckes i beslutet. Riksrådet blef högtidligen tillbakavisadt från den senaste tidens aristokratiska maktanspråk till en rådgifvareställning under, ej vid sidan af konungamakten.

I samband med riksrådets återupprättande upptogos några

högre ämbetsvärdigheter, som enligt äldre eller yngre häfd plägade vara fördelade bland riksrådets medlemmar, men utan att man på något sätt bestämde deras ställning i regeringen. Drotsens titel sköt hertigen först i riksdagsbeslutet in för grefve Mauritz Leijonhufvud. Om marsk och amiral hade han talat något tidigare under riksdagens förhandlingar, och faktiskt hade redan före riksdagen Anders Lennartsson och Axel Ryning burit dessa titlar, men svårigheter, som man ej närmare känner, trädde i vägen för hans afsikt att nu bekräfta de båda herrarne i deras ämbeten. Ingendera står nämnd i riksdagens beslut, och marskens värdighet blef efter all sannolikhet icke besatt, hvaremot Axel Ryning möjligen, ehuru ej säkert, fick stadfästelse som amiral. Endast kanslerns utnämning är lika otvifvelaktig som drotsens; det hette i beslutet, att hertigen i detta ämbete ville bruka Svante Bielke.

Till riksrådets reorganisation anknöt sig också på det närmaste tillsättningen af sex hofråd, bland hvilka hofkanslern juris doktor Nils Chesnecopherus. De nämnas i beslutet omedelbart efter riksråden och inbegrepos under dess bestämmelser om rådsämbetets myndighet och uppgift.

Större voro icke de anstalter, genom hvilka hertig Karl inför ständerna definitivt konstituerade sin regering. Efter riksdagens slut synes han också hafva ur samma synpunkt reglerat förhållandet till regeringens närmaste verktyg, personalen i kansli och kammare, men utan några som helst organisatoriska nybildningar. De två kammarråd, som tjänstgjort under hans långa vistelse i Lifland, Arvid Svan och Ture Jakobsson (Rosengren), underkastades en sträng räfst, som torde hafva slutat med att de skildes från sina ämbeten, några lägre kammartjänstemän fingo måhända dela deras öde, och samtliga medlemmar af kansliet och kammaren fingo aflägga nya trohetsförpliktelser¹.

Hela grundläggningen af Karl IX:s regering har sålunda allt igenom samma karaktär. Den var ett återupprättande af lagliga och häfdvunna förhållanden inom styrelsen och intet annat. I fråga om rådets ställning markerade den sig som en

¹ För denna framställning hänvisas till min uppsats *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594-1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 171-226.

återgång till landslagen, och i förhållande till de organisatoriska planer, som trädte fram under 1500-talets senare del och sammanfattats i rådets stora förslag af år 1594, tedde den sig äfven som en återgång, en återgång nämligen från tanken på en systematisk ämbetsbildning till det personliga regemente inom endast landslagens ram, som Gustaf Vasa på sin tid fört till fulländning.

Men just denna återgång var den oundgängliga förutsättningen för nya steg framåt i den riktning, som den svenska statens anda kräfde. Aristokratien var trängd tillbaka till sin normala plats inom statslifvet, och konungadömet hade återträdte i sin behärskande och själfmedvetna ledareställning. Det organisationsprogram, som aristokratien gjort till sitt, var afvisadt, och konungadömet hade konstituerat sig såsom rent personligt, men sedan det väl tryggt sin maktställning inom staten, kunde det också utan fara för denna maktställning tänka på att tillgodose de kraf, som statens nya eller växande uppgifter stälde på nya eller fastare regeringsorgan. Regeringens organisation kunde åter blifva konungadömet's eget intresse och mål för dess sträfanden. Utgångspunkten var vunen för en ny utveckling.

* * *

Då riksrådets återupprättande på landslagens grundval var hufvudsumman i 1602 års reorganisation, måste också de första frågorna rörande den nya regeringens faktiska gestaltning anknyta sig till dess ställning i statslifvet. Det gällde icke blott och knappast i första rummet rådets verksamhet såsom sådant, såsom enhetlig korporation. Riksdagsbeslutets uttalande, att rådet skulle råda och ej regera, var riktadt mot hela den samhällsklass, som i rådet hade sin politiska medelpunkt, högadeln. Huru skulle denna samhällsklass i sin helhet mottaga en sådan slutdom öfver sin kraftmätning med konungadömet, och på hvilket sätt skulle konungadömet kunna sätta den i verket? Äfven för en regering, som ville vara personlig, voro i denna tids svenska samhälle herrarne af högadeln, för att ej tala om det öfriga frälset, oundärliga i rikets tjänst, och för regeringens utveckling berodde allt därpå, huru aristokratiens

återinförande under konungadömets lydnad nu praktiskt förverkligades.

Till en början måste förhållandet mellan riksrådet och **hofråden**, som riksdagsbeslutet lämnat obestämdt, blifva af betydelse både för rådsinstitutionens och för aristokratiens ställning i statsstyrelsen.

Af de sex hofråden tillhörde fem samma högadliga klass, som af ålder behärskat rådet: Abraham Brahe, Nils Bielke, Peder Ryning, Hans Eriksson (Ulfsparre) och Bo Ribbing. Ja, de hade t. o. m. alla bröder inom denna senare korporation¹. Hofkanslern doktor Nils ensam var af ofrälse börd, genom utländska universitetsstudier på hertigens bekostnad utbildad till ett slags yrkesämbetsman², och detta undantag upphäfdes naturligtvis icke den nya rådsinstitutionens aristokratiska karaktär. Den är betecknande för de sociala förhållandena i denna tids svenska samhälle. Idéen om en hofråds-korporation var liksom namnet hämtad från Tyskland, och när den där blifvit förverkligad, hade detta väsentligen skett så, att ofrälse män med skolad ämbetsmannabildning upptagits i rådsämbetet³. I Sverige åter hade man redan vid hofrådsutnämningarna under Johan III:s tid hållit sig inom högadeln⁴, och nu tog hertig Karl, högadelns bekämpare och besegrare, sina hofråd ur samma samhällsklass. Orsaken är tydlig: Sverige saknade fortfarande det ofrälse ämbetsmannamaterial, ur hvilket de tyska hofråden rekryterades, och adeln ensam kunde här anlitas för sådana poster.

Sannolikt voro fyra af de fem adliga hofråden, möjligen alla, yngre än sina respektive bröder inom riksrådet⁵. Äfven detta stämmer med traditionerna från Johans tid, men endast till en viss grad, ty då hade man gått betydligt längre tillbaka

¹ Riksråden uppräknade i *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 207.

² Jfr min anförda uppsats, Hist. Tidskr. 1901, s. 212, not 3.

³ Jfr SCHMOLLER, s. 57.

⁴ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 166—174.

⁵ Enligt ANREP var Magnus Brahe född 1564, Abraham 1569, Svante Bielke 1567, Nils Bielke 1569, Erik Ribbing 1558, Bo Ribbing 1560, Jören Eriksson 1544; för Hans Eriksson är födelseåret ej angifvet, men han står i syskonlängden efter Jören. Peder Ryning står före Axel Ryning, men utan utsatt födelseår; den senare uppgifves vara född 1552. Denna ordning emellan bröderna kan naturligtvis mycket väl vara felaktig.

i åldersskalan vid hofrådsutnämningarna, ända till konungens uppvaktande hofjunkare. Nu finna vi bland hofråden män, som voro äldre än ett par af riksråden. Bo Ribbing och sannolikt äfven Hans Eriksson och Peder Ryning voro äldre än både Magnus Brahe och Svante Bielke. Den fullständiga likställigheten i börd mellan riksråden och hofråden motvägdes sålunda ej heller af någon afgjord skillnad i ålder. Alla personliga förhållanden hänvisade de båda rådsvärdigheterna till en väsentligen jämnlik ställning.

Någon tid efter riksdagen torde de nya rådspersonerna hafva aflagt sin ämbetsed. Ett formulär till riksens råds ed föreligger utan datum, men torde vara uppsatt i augusti månad¹. Alldeles lika lydande med detta, endast försedt med annan ingress och slutformel, är en skriftlig obligation, uppsatt i Svante Bielkes namn och daterad 28 aug.² De två olika redaktionerna visa, att både muntlig och skriftlig ed förekommit, vare sig den muntliga aflagts af dem, som befunnit sig hos hertigen, och den skriftliga af de frånvarande, eller den senare affodrads alla, äfven de förra såsom en ytterligare bekräftelse.

Dessa formulär öfverensstämma ord för ord med den ed, som skall hafva afgifvits vid Sigismunds kröning 1594³, utom att man nu infört hela andra punkten af landslagens rådsed, om rådsherrarnes skyldighet att styrka konungen till rikets rätt, så att hvad han lofvat riket och undersåtarne honom må oryggligen hållas å båda sidor. Den 1594 insatta allmänna förpliktelsen att i rättegångar och domsaker förfara rättvist och oväldigt samt flitigt akta rikets värf i hvad som rådsämbetet tillkommer kvarstår oförändrad, utan närmare angifvande af dessa pliktens innebörd.

En af hofråden, Abraham Brahe, talar i sina dagboksanteckningar om att äfven han aflagt en rådsed. Anteckningarna hafva kommit till eftervärlden i två något afvikande texter; i den ena förmåles dels om en (muntlig) ed, afgifven redan den 3 juli, dels om en skriftlig obligation, öfverlämnad den 12

¹ Det är infördt i *RR* mellan två handlingar af 23/8.

² Koncept bland *Rådslag, RA*.

³ *SRA* III, s. 369 ff.

sept., i den andra endast om denna senare¹. Allt talar för att den förra uppgiften är riktig; i hvarje fall bör det vara otvifvelaktigt, att rådsed också blifvit aflagd af grefve Abraham såsom hofråd. Man får väl då antaga, att de öfriga hofråden gjort det samma. Något särskildt formulär för deras ed finnes emellertid icke, och den förmodan måste då ligga nära till hands, att hofråden fingo begagna samma formulär som riksråden, så mycket hellre som detta endast innehöll en allmän omskrifning af de plikter, hvilka enligt riksdagsbeslutet voro gemensamma för de båda slagen af rådspersoner. I så fall har ej heller i detta fall någon åtskillnad mellan riksråd och hofråd kommit till uttryck.

Lika litet blefvo hofrådets plikter sedermera närmare bestämda. Men så mycket kan sägas ligga i själfva ämbetstiteln, sådan den hittills blifvit fattad i Sverige, att de borde vistas vid hofvet och göra konungen tjänst vid förefallande behof.

För den första tiden erbjuder sig ett medel att kontrollera, om hofråden tjänstgjort på detta sätt, i ett mantal öfver hoffolket, fördt vecka för vecka från 4 oktober 1602 till samma dag 1603². Här förekommer emellertid endast en af hofråden, Nils Bielke, och denne ingalunda under hela tiden, utan endast med vissa afbrott och ej senare än febr. 1603³. Så mycket bör häraf vara klart, att hofråden icke räknades såsom fast anställda vid hofvet. Men väl låter det tänka sig, att äfven andra än Nils Bielke tidtals infunnit sig där utan att blifva upptagna i mantalet.

För Abraham Brahes del äro åtskilliga upplysningar att hämta af hans dagboksanteckningar. Han har i september deltagit i ett möte af rådsherrar, adelsmän och biskopar i Västerås, lämnar denna ort den 2 okt. och talar icke om någon inställelse vid hofvet under hela höstens lopp. Den 27 nov. får han ett hertigens bref sig tillsändt — han befann sig således då icke hos denne —, och den 6 dec. skickas han till Västmanland att förhandla med allmogen. Här sammanträffar

¹ ABRAHAM BRAHES *Tidebok*, tryckt efter de olika texterna af LOENBOM, *Sv. Archivum*, II (s. 34 f.), samt *Anecdoter*, III (s. 147). Om handskrifterna jfr *Anecdoter*, III, s. 108.

² *Hofhandl.*, RA.

³ 4—18 okt., 1—8, 22—30 nov. 1602, 27 dec. 1602—6 febr. 1603.

han den 24 jan. 1603 med sin herre i Arboga, då denne anländer dit, men skiljes från honom redan följande dag, då hertigen drar till Örebro, och kort därpå är grefve Abraham på väg till sitt gods Rydboholm. Den 13 april mottar han — tydligen här på Rydboholm — en hertigens anmodan att afresa som sändebud till England, men resan inställes på grund af drottning Elisabets död. Först den 6 juli har grefve Abraham sedan antecknat ett nytt kallelsebref från hertigen, denna gång gällande ett möte i Kalmar, dit hertigen begaf sig för att öfvervaka en truppsändning till Lifland. Den 17 beger sig grefve Abraham på väg, den 22 möter han sin herre på Stegeborg, men fortsätter sedan före denne resan till Kalmar. Här mottager han hertigen den 13 aug., stannar hos honom en månad, men lämnar sedan hofvet, som ända till jultiden blef kvar i Kalmar, och den 21 sept. är han åter hos sin hustru på Edholmen. Därmed torde hans tjänstgöring för detta år vara avslutad¹.

Grefve Abrahams uppgifter äro för denna tid säkerligen fullständiga nog. Hade hertigen vistats i Stockholm, kunde ju en eller annan resa dit från Rydboholm hafva varit så lätt gjord, att ingen anteckning därom kommit i fråga, men nu var detta icke fallet; hertigen befann sig ända till ankomsten till Kalmar på rörlig fot, och de enda längre uppehåll han gjorde på en plats voro i Örebro under april och i Nyköping under maj².

Af de öfriga hofråden erhålla icke mindre än tre uppdrag, som direkt hålla dem borta från hofvet. När Nils Bielke i febr. 1603 försvinner från dess mantal, är det för att begifva sig till Östergötland och där å hertigens vägnar leda uppbörderna af en hjälpskatt samt krigsfolkets mönstring och utrustning³. I slutet af juli befann han sig åter vid hofvet, och möjligen ämnade hertigen vid denna tid också behålla honom hos sig, ty han ger honom nu en förläning med den motivering, att Bielke måste blifva dagligen brukad vid hofvet. Kort därefter satte han honom emellertid jämte riksrådet Jöran Claesson till befälhafvare öfver den truppstyrka, som afsändes till Lifland, och i

¹ LOENBOM, *Anecdoter* III, s. 147 f.

² Se brefvens datering i *RR*.

³ Till N. B. $\frac{6}{3}$, $\frac{30}{15}$, $\frac{17}{6}$ 1603; *RR*, $\frac{27}{5}$, $\frac{4}{6}$, *Hertig Karls koncept*, *RA*.

nov. afgår order till dem båda att öfver vintern stanna där ute¹. Bo Ribbing och Hans Eriksson hade redan från början varit bundna vid hvar sin post ute i landsorten. Den förre var ståt-hållare i Värmland, den senare på Kalmar slott. Båda behöllo dessa ämbeten efter hofrådsutnämningarna och fortforo att vistas inom sina län².

Af de adliga hofråden är Peder Ryning den ende, om hvilken icke direkta underrättelser anträffas. Men hans ställning kan ej gärna hafva starkare skilt sig från de andras. I kallelse-brefven till mötet i Västerås på hösten 1602 räknas han till adeln i Södermanland³.

Så blefvo de adliga hofråden alldeles icke sådana vid hofvet tjänstgörande rådsherrar, som titeln egentligen skulle beteckna, och intet antyder, att detta ens varit på allvar ifrågasatt. Om doktor Nils härutinnan skilde sig från sina förnäma ämbetsbröder, så berodde detta på hans befattning såsom hofkansler⁴ och inverkade icke på hofrådsinstitutionen i sin helhet.

Hafva öfver hufvud taget hofråden kommit att göra någon tjänst på grund af sin ämbetsvärdighet, så kan denna under sådana förhållanden ej hafva haft någon annan karaktär än riksrådens. Men då särskilda möten af hofråd med säkerhet icke förekommo, återstår endast den möjligheten, att de fått deltaga med riksrådet i dess möten och rådslag. Att så skett, kan emellertid icke konstateras under de första åren, emedan de bevarade rådslagen föreligga i texter utan underskrifter och ej heller för öfrigt några uppgifter om deltagarne stå att vinna. Då Abraham Brahe deltog i Västeråsmötet 1602, är det icke alldeles klart, huruvida han räknades till rådet eller adeln, eftersom det utlåtande, som han undertecknat, också har underskrift af en adelsman utom rådet⁵. Det var också vid kallelsens ut-

¹ Förlän. ²⁷/₇, instr. ⁵/₉, bref ⁷/₁₁ 1603. RR.

² Hertigens bref till dem och deras egna bref till fogdarna i original eller kopior bland *Fogderäkensk.*, KA, Småland 1602 (t. ex. N:o 2), Västergötl. 1602 (N:o 8) och 1603 (N:o 10); jfr bref till H. E. ⁹/₈, ¹¹/₈ 1602, ³/₁₁, ¹³/₁₃, ²⁶/₁₅ 1603, ny ståthållarefullmakt ¹²/₁₂ 1603, till B. R. ⁹/₈, ²⁰/₈, ²⁶/₉, ⁷/₁₂ 1602, ⁴/₁ 1603 o. s. v. RR.

³ RR ²⁹/₈ 1602.

⁴ Se nedan s. 56.

⁵ *Reg. öfver rådslag*, s. 128. Jfr ofvan s. 8.

färdande till detta möte som Peder Ryning hänfördes till adeln i Södermanland, och på samma sätt betecknas Bo Ribbing såsom representant för adeln i Värmland¹. Året därpå voro säkerligen åtminstone greve Abraham, Nils Bielke och Hans Eriksson i Kalmar vid den tidpunkt, då rådslag där afgåfvos om ledningen af kriget i Lifland, men direkt låter det sig icke bevisas, att de däri deltagit. Bland undertecknarne af 1604 års riksdagsbeslut stå så väl dessa tre som Peder Ryning i första gruppen, bland riksråden, medan adeln för öfrigt kommer i tredje rummet, efter biskoparne², men äfven detta är knappast afgörande för riksrådens och hofrådets ställning sins emellan.

* Först med år 1605 är det fullkomligt tydligt, att 1602 års adliga hofråd deltaga med riksråden i möten och öfverläggningar. Ett rådslag af 24 april detta år är undertecknad af Abraham Brahe, Nils Bielke och Peder Ryning, de två förstnämnda namnen återfinnas likaledes under ett rådslag af 16 maj och greve Abrahams slutligen under ett af 28 nov.³

Redan dessförinnan märker man, att skillnaden mellan de båda råds-korporationernas titlar icke längre strängt iakttages. Så tidigt som 1603, då Peder Ryning jämte flera riksråd underhandlade med danska sändebud på gränsen, inrymdes han jämte sina medbröder under beteckningen »samtliga Sveriges rikets råd»⁴, samma år får äfven Nils Bielke heta råd, ej hofråd, och likaså förekommer för Hans Eriksson titeln råd eller Sveriges rikets tro man och råd 1603 och 1604⁵. År 1605 anträffas likaledes titeln riksråd för Abraham Brahe och Bo Ribbing så väl som för de tre andra⁶. Att en enstaka handling från början af detta år ännu gör skillnad mellan riksråd och hofråd och

¹ Anf. bref ²⁹/₈, RR.

² Riksdagsbeslut, RA.

³ Reg. öfver rådslag, s. 139—143. Det första råds-laget i original bland Riksdagsacta, RA.

⁴ Kommissariernas afsked af ⁶/₄ 1603, RYDBERG, *Sveriges Traktater*, V, s. 127.

⁵ Fullmakter ³⁰/₈, ⁵/₉, ¹²/₁₂ 1603, ²⁸/₃ 1604, RR.

⁶ Till ständerna om kon:s resa till Lifland ¹²/₇ 1605, afskrift bland *Kungl. koncept*, RA; bref till landsändarna ⁶/₁₁ 1605, STIERNMAN, *Riksdagar*, Bih., s. 259 f.; fullm. f. Bo Ribbing som underhandlare med Ryssland ¹²/₂ 1605, RR.

under den senare rubriken upptar alla dem af 1602 års hofråd, som här omnämnas, nämligen Abraham Brahe, Nils Bielke och Peder Ryning, kan icke förta betydelsen häraf¹, så mycket mindre som det ungefär samtida, af dem undertecknade rådslaget uttryckligen är formuleradt såsom afgifvet af rådet och med anledning af en konungens proposition till »riksens råd». Hofrådstiteln förekommer efter denna tid endast undantagsvis och sannolikt endast på grund af förbiseende af vederbörande kanslitjänstemän².

Det lider sålunda intet tvifvel, att skillnaden mellan riksråd och hofråd försvunnit på så sätt, att de senare upptagits till den högre värdigheten, och den småningom skeende öfvergången i titulaturen tyder på att detta försiggått utan någon uttrycklig ny utnämning, allra minst för alla hofråden på en gång. Törhända skedde utjämningen helt enkelt därigenom, att man i kansliet — med konungens goda minne — lät den ovanliga titeln hofråd ersättas af den allmänna beteckningen råd, som då lätt blef till riksens råd. Då hofråden saknade särskilda ämbetsplikter och då de i social ställning stodo riksråden så nära, måste detta falla sig helt naturligt — än mera, om de verkligen deltog i riksrådets möten. Äldre personalhistorici hafva uppgiften, att samtliga de fem hofråden blifvit upphöjda till hofråd år 1605³, men det är ej bekant, om den stöder sig på andra grunder än de här anförda.

Några nya hofråd utnämnde Karl IX icke. Därtill fanns ju ej heller något skäl, så föga betydelse som ämbetet hade fått i praxis. Hofkanslern doktor Nils fick visserligen icke följa sina adliga medbröder i deras upphøjelse, men för honom uppgick värdigheten af hofråd i hans hofkanslersämbete, och han hade redan från början alltid användt den senare titeln.

När hofrådsinstitutionen äfven nu blef helt kortlivad, berodde detta nog i främsta rummet därpå, att dess upphofsman för denna gång, hertig Karl, själf från början ej närmare be-

¹ Konzeptprotokoll öfver rannsakingen med Arvid Stålarv vid 1605 års riksdag, *Riksdagsacta*, RA.

² För greve Abraham har jag ej funnit den senare än ²⁴/₆ 1604 (RR), för Nils Bielke ¹⁹/₆ 1605 (RR), ja ³/₁₁ 1608 (utanskrift å ett bref, *Kungl. koncept*, RA).

³ UGGLA, V, s. 6 f., efter STIERNMAN, *Höfdingaminne*.

stämt dess karaktär eller begränsat dess uppgifter. I en hastig vändning, utan föregående öfverläggningar lät han sätta in hofråden i 1602 års riksdagsbeslut¹, kanske helt enkelt af det skälet, att han i sitt ängsliga fasthållande vid landslagens bokstaf icke ansåg sig kunna för riksrådet öfverskrida antalet 12, men å andra sidan kände sig behöfva flera medhjälpare med liknande ställning och då kom att tänka på Johan III:s försök med hofrådstiteln. I så fall måste tendensen till en sammansmältning från början vara gifven.

Medan hofrådsvärdigheten förde sitt efemära lif, hade också det egentliga riksrådet trädt i verksamhet. Det visade sig snart, på hvad sätt hertig Karl fann sig kunna använda det samma i sin regering.

I första rummet tagas herrarne af rikets råd i anspråk för sådana personliga uppdrag, som redan kommit till synes för hofråden. Grefve Mauritz Leijonhufvud, drotsen, befann sig vid utnämningen i Lifland som guvernör och fick tills vidare stanna där. Sedan sändes han öfver till Finland för att öfvervaka rustningarna därstädes, och först till riksdagen 1604 återkom han till Sverige². Magnus Brahe förhandlade under hösten 1602 såsom lagman i Uppland med detta landskaps ständer om en hjälp till kronan³, och kanslern Svante Bielke samt Jören Claesson, Jören Eriksson, Lubert Kauer och Erik Ribbing fingo jämte Peder Ryning i december samma år befallning att göra sig i ordning till förhandlingar med danska sändebud vid gränsen, förhandlingar, som började i febr. 1603 och varade långt fram på våren⁴. På sommaren hölls en gränssyn, i hvilken dock af riksråden endast Erik Ribbing deltog⁵. Finnarne Jören Boije och Mats Larsson hade redan i nov. 1602 fått uppdrag att ut-

¹ *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 212.

² Till grefve Moritz $12/7$, $15/7$, $7/8$ 1602 o. s. v., $7/11$, $12/3$, $31/3$ 1603 o. s. v., $30/12$ 1603. *RR*.

³ Fullm. $31/10$. *RR*.

⁴ Till J. Claesson m. fl. $12/12$ 1602, *RR*. Protokoll m. m. bland *Danica*, *RA*. Jfr ofvan s. 11.

⁵ Till E. R. $25/7$ 1603, *RR*. Kopiebok öfver växlade »acta och handlingar» med de svenska kommissariernas fullmakt samt protokoll ($18/8$ — $16/9$) bland *Danica*, *RA*.

rätta i sitt hemland, och Arvid Horn, som synes hafva blifvit upptagen i rådet i st. f. den vid riksdagen föreslagne Anders Lennartsson, återvände i mars 1603 från ett besök vid hofvet med en tänkesedel på flera åt honom anförtrodda värf¹. På hösten sändes, såsom redan är nämnt, Jören Claesson jämte Nils Bielke i spetsen för en kår till Lifland och stannade där vintern öfver, och Svante Bielke samt Hans Eriksson fingo resa ned till Älfsborg för att förhandla med allmogen i dessa trakter². Axel Ryning, som under de första månaderna af 1603 haft åtskilligt att göra med flottans utrustning, kallades i april till hertigen för att mottaga instruktioner för en resa till Finland, hvarifrån han skulle öfverföra trupper till Lifland, och detta uppdrag upptog honom under återstoden af året³.

Hertig Karl fann sig sålunda genast till rätta med sitt nya riksråd och började från första stund använda dess medlemmar för sådana fasta eller tillfälliga uppdrag, som kräfde mera betydande män. Det var en redan häfdvunnen form af riksråds tjänstgöring, men den hade hittills aldrig blifvit anlitad i sådan utsträckning⁴.

In corpore sammankallades rådet i september 1602 till mötet med adel och biskopar i Västerås, hvarifrån förhandlingarna senare flyttades till Stockholm⁵. På våren 1603 synes en del af rådet hafva varit samlad först i Örebro och sedan i Nyköping⁶, och i aug. kommer mötet i Kalmar. Om det också ej kan utrönas, huru många och hvilka af rådet som deltagit i dessa möten, så bidraga de dock jämte underrättelserna om de enskilda rådsherrarnes olika uppdrag att fullständiga bilden af det trägna arbete i rikets tjänst, som hertig Karl utkräfd.

Förhandlingarna vid rådets sammankomster bibehöllo i allt sin häfdvunna karaktär: skriftliga propositioner af hertigen, be-

¹ RR ²/₁₁, ¹⁹/₁₁ 1602, ¹¹/₃ 1603. Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 215.

² Fullm. ⁸/₁₂ 1603, RR. Bref af ständerna vid gränsen, häradsvis, dec. 1603—jan. 1604, *Riksdagsacta*, RA.

³ Bref, instr. och fullm. ²²/₁, ²⁷/₂, ¹⁹/₃, ¹⁶/₄, ²⁷/₄, ²/₆, ⁷/₆, ²⁹/₁₁, ³⁰/₁₂ 1603, RR.

⁴ Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 84 ff., 144 o. s. v.

⁵ *Reg. öfver rådslag*, s. 127—131.

⁶ Till Danmarks rikets råd i svenska rådets namn ²/₆ 1603, dat. Nyköping, med återopande af ett bref, som några af rådet skrefvo den 21 april från Örebro. RR.

svarade genom skriftliga »rådslag». Ny är däremot den ton, som genomgår dessa aktstycken. Den utmärker sig för en underdånighet, hvars ordasätt visserligen kan vara att tillskrifva den konciperande sekreteraren — säkerligen lånad från det kungliga kansliet — men hvars grundton måste vara bestämd af riksråden själfva. Rådslaget af 16 aug. 1603 t. ex. rubricerar sig såsom ett »ödmjukt, underdånigt och enfaldigt» svar på hertigens framställning, det inledes med lifliga uttryck af tacksamhet för den möda och det bekymmer, han till rikets bästa underkastar sig, en tacksamhet, som alla Sveriges inbyggare äro skyldiga honom och »hela den konungsliga familie», och när rådet vågar afstyrka hertigen från att, såsom han förklarar sig hafva för afsikt, åter begifva sig till Lifland, så motiverar det sin ståndpunkt med sin ödmjuka, trogna välmening och underdåniga affektion till hela det kungliga huset och ber, att hertigen måtte förskona sin furstliga person från den farliga färden. I hans framlagda förslag till patent (om orsakerna till krigståget) förmå rådsherrarne ingenting förbättra, hvilka herrar som böra följa honom, i fall han reser, och hvilka som skola stanna kvar, förklara de honom bäst själf kunna afgöra¹.

Det kunde ju vara svårt nog för rådsherrarne att häfda någon själfständighet gentemot en härskare, som redan visat sig kunna sätta dem liksom öfriga ständer knifven på strupen genom att föreslå dem att återtaga Sigismund till konung². Men i hvarje fall bryter en undfallenhet af denna art på det skarpaste af mot den själfmedvetna hållning, som rikets råd iakttagit emot både Johan och Sigismund. Hertig Karls riksråd var nytt icke blott till personalen, utan också till andan.

I rådslaget af 16 aug. ingår också en försäkran, att de tillstädesvarande rådsherrarne äro lika villiga som pliktiga att bevisa H. F. N. och det kungliga huset all hörsamhet i det, som han kan bjuda och befalla, och de förklara sig förvissade, att andra — närmast öfriga rådsherrar — skola sammalunda bete sig. Satsen torde vara tillkommen med hänsyn till hertigens uttalade afsikt att begifva sig öfver till Lifland och de anordningar, som däraf kunde påkallas, men sådan den blifvit formulerad

¹ Rådslag, RA.

² Hertigens förslag sept. 1602, *Reg. öfver rådslag*, s. 127, 136.

står den som ett uttryck för rådsherrarnes lydaktiga tjänstvillighet i allmänhet. Hertigen visste också att utnyttja denna tjänstvillighet.

I jan. 1604 samlades rådet jämte de öfriga ständerna till riksdagen i Norrköping. Både riksråd och hofråd voro fulltaligt tillstädes med undantag för finnarna Jören Boije, Mats Larsson, Gödik Fincke och Arvid Horn, som förmodligen uteblifvit på grund af farorna och besvärligheterna med en vinterresa mellan Finland och Sverige¹, samt Bo Ribbing, som med sin herres begifvande stannat i sitt ståthållaredöme². Riksdagen blef långvarig; beslutet är dateradt den 22 mars, och åtminstone rådet torde hafva kvarstannat ytterligare en vecka, ty först för den 28 mars har Abraham Brahe antecknat riksdagens avslutning³. När rådet nu åtskildes, blef det endast för en kort tid. Bland besluten i Norrköping var äfven det, att den slutliga renunciationsskriften till Sigismund nu ofördröjligen skulle uppsättas, och detta värf hade blifvit öfverlämnadt åt några medlemmar af riksrådet. Redan den 2 april aflät hertigen från Jönköping till dessa män, Svante Bielke, Lubert Kauer och Jören Claesson, sin befallning, att de genast skulle begifva sig till Stockholm för att gripa verket an⁴.

Här finna vi dem också i maj, sysselsatta med det makt-påliggande arbetet. Hertigen, som i slutet af april lämnat Stockholm och från den 1 maj i två månader vistades i Nyköping, begagnade tillfället att underställa dem äfven andra frågor; han begär, att de skola afgifva förslag, hvem som bör sättas till befälhafvare i Lifland, och yrkar därjämte, att någon af rådet skall begifva sig till Finland för att leda truppsändningarna därifrån. Rådsherrarne svara som vanligt mycket underdånigt. De föreslå till befälhafvare Anders Lennartsson eller Arvid Eriksson (Stålarne), och hvad resan till Finland angår,

¹ De hade fått kallelsebref, och ännu ³⁰/₁₂ 1603 ålägger hertigen greve Moritz att, om de icke vilja komma frivilligt, »taga dem vid hufvudet och föra dem sedan välförvarede» till Sverige, men d. ¹¹/₅ 1604 sänder han ett nådigt svar på Jören Boijes ursäkt. *RR*.

² Till B. R. ⁹/₁₁, ²⁶/₁₁, ⁵/₃ 1604. *RR*.

³ LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 149; jfr HÖGBERG, s. 23.

⁴ *RR* ²/₄ 1604.

erkänna de sig pliktiga att draga dit hertigen befäller, om han vill befria någon af dem från arbetet med renunciationsskriften, ty flera än de, som inkallats för dess uppsättande — namnen äro ej införda¹ — finnas icke tillstädes i Stockholm. Till sist begära de, att hertigen måtte kalla äfven grefve Moritz, ärkebiskopen och några andra (förmodligen af rådet) att biträda vid nämnda arbete². En sådan kallelse afgick också den 23 maj åtminstone till den förstnämnde. Ännu den 10 juni hade han dock ej ankommit³, och det är ej klart, om han inställde sig senare, eller om han befriades från uppdraget. Kanslern Svante Bielke utsågs efter en otålig påminnelse från hertigen att företaga resan till Finland, men så vidt man kan se, blef den aldrig af, utan hertigen torde hafva nöjt sig med att låta de finska riksråden sköta rustningarna därstädes⁴. Herr Svante fick väl då stanna vid arbetet i Stockholm.

Huruvida de därvarande rådsherrarne fingo någon ytterligare förstärkning, låter sig ej afgöras. Men vare sig de voro flere eller färre, stannade de i Stockholm hela sommaren och långt in på hösten⁵, ja, ännu i nov. och dec. voro riksråd, antingen dessa eller andra, i verksamhet i Stockholm, där nu äfven Karl själf befann sig, och där i december äfven åtskilliga ombud för prästerskapet voro församlade⁶. Det hela ter sig som ett sammanhängande rådsmöte från maj till årets slut.

Åter och åter upprepas i rådets skrivelser under denna tid uttrycken af dess lydaktighet inför sin herres fordringar. När denne föreslår, att några rådsherrar skola i landsändarna varna för Jöran Posses stämplingar och andra begifva sig till

¹ I första konceptet till rådets svar står, att inga äro tillstädes flera än »vi fyra», men ordet »fyra» är struket i andra konceptet. Hvilken som kan hafva varit där utom de tre af hertigen inkallade, är obekant.

² Rådets svar till hertigen ¹⁸/₅; koncept bland *Rådslag*, RA.

³ Brevet till grefve Moritz i RR. I ett utlåtande af ¹⁰/₆ säger sig rådet dagligen vänta hans ankomst. *Rådslag*, RA.

⁴ Rådslaget af ¹⁰/₆. Hertigen till Jöran Boije m. fl. ¹⁸/₇ 1604, RR.

⁵ En serie af skrivelser från hertigen till rådet och rådets svar från slutet af maj till midten af oktober, RR, passim, och *Rådslag*, RA.

⁶ Citation till de till utlandet afvikna i rådets namn, koncept af ¹²/₁₁, ¹³/₁₁, ²⁹/₁₁; prästerskapet till rådet ⁵/₁₂, till konungen ¹³/₁₂. *Riksdagsacta* RA. Kon:s svar ¹⁶/₁₂, RR.

K. Hum. Vet. Samf. i Uppsala. VIII. 2.

Uppsala för att där för de norra landskapen leda uppboriden af den gård, som riksdagen beviljat, så äro de i båda fallen utan förbehåll redobogna¹. När han i juli på nytt framkastar tanken att själf begifva sig till Lifland, tar han för afgjort, att riksens råd skola stanna hos hans husfru och vara henne med råd och dåd biståndige². I början af sept. slutligen kommer ett af dessa våldsamma utbrott, som äro så kännetecknande för Karls förhållande till rådet. Icke ville de hjälpa honom i krigssaker, icke i rådslag, icke i rättgångar, så att, oaktadt de legat i Stockholm hela året, hade de dock med intet kommit till slut. Också förnumme hertigen otrohet af adeln, otrohet af prästerskapet, otrohet af fogdar, och intet straff följde. Klagomålen utmynna åter i en afsägelse af regeringen. Rådsherrarne svara, att om något fel vore i deras ämbetsutöfning, så berodde det därpå, att Gud icke begåfvat dem med så högt förstånd, som ämbetet kräfd; de våga sig verkligen på att punkt för punkt söka visa, att de gjort sitt bästa i alla saker, som hertigen klagat öfver, men hålla äfven nu svaret i försiktig och underdånig ton.

Medan förhandlingarna i Stockholm pågingo, fingo flera af de rådsherrar, som ej befunno sig där, tjänstgöra på annat sätt. Finnarne ledde i sin hembygd icke blott krigsfolkets utrustning, utan också uppboriden af den pålagda gården³, och i dec. afgick order till tre finska rådsherrar att begifva sig till Viborg för att inleda underhandlingar med ryssarne⁴. I Sverige sattes Abraham Brahe att jämte ett par adelsmän uppbära månadspenningarna från de norra landskapen på Uppsala slott⁵, medan Axel Ryning såsom amiral utgick på expeditioner med flottan⁶.

Med år 1605 förstärkes riksrådet utom genom hofrådets

¹ » — — — dem E. F. N. af vårt medel, som nu här tillstädes äre, tackes därtill bruke, bekänne oss skyldige och pliktige vare att tjäne E. F. N. och vårt fädernesland — — — —»; — — — —» äre de i underdånighet därtill öfverbödigge, när de E. F. N:s fullmakt däruppå bekomme» — — — Rådslaget ³⁰/₆.

² Punkterna ³/₇, RR.

³ Till Gödik Fincke, Arvid Horn, Jören Boije (och Arvid Tönnesson) ⁴/₆, till J. B., Mats Larsson (och Tönne Jörensso) ¹⁸/₇ 1604. RR.

⁴ Till J. B., M. L. och Arvid Horn ¹²/₁₂ 1604. RR.

⁵ Fullm. ²⁴/₁₆ 1604, RR.

⁶ Instr. ¹⁶/₆, ²⁴/₈ 1604 RR.

nu fullbordade upphöjelse ytterligare genom två nya utnämningar, i det att Seved Ribbing och Johan Gabrielsson (Oxenstierna) kallas till riksråd. Det torde hafva skett på sommaren 1605, strax före Karls afresa till Lifland¹. Då ingen af 1602 års rådsherrar ännu afidit eller blifvit skild från sin tjänst, steg antalet sålunda nu till nitton. Konungen har alltså vid denna tid fullkomligt öfvergifvit den riksrådets begränsning till landslagens tolfal, som han sökte genomföra 1602.

Det fanns också arbete äfven för det ökade riksrådet. I jan. 1605 skickades Svante Bielke, Axel Ryning och Lubert Kauer jämte hofkanslern doktor Nils till Distingsmarknaden för att förhandla med menigheten², och kort därpå Jören Claesson och Bo Ribbing till Finland för att biträda de finska rådsherrarne vid gränsförhandlingarna³. De synas ej hafva mött de ryska sändebuden förr än på våren, och underhandlingarna varade sedan långt fram på sommaren⁴. Under tiden hölls först en handelsdag i Stockholm i mars, vid hvilken det dock icke är känt om några rådsherrar voro närvarande⁵, och därefter sammankallades till samma plats i april en allmän riksdag för att sitta till doms öfver Hogenskild Bielke, Arvid Eriksson (Stålar) och Krister Claesson (Horn). Samtliga rådsherrar med undantag af de fem, som voro sysselsatta vid ryska gränsen, den återstående finske rådsherren Gödik Fincke samt ståthållaren på Kalmar Hans Eriksson voro förordnade till medlemmar i rätten. I underskrifterna under domarne saknas dock Erik Ribbings och Nils Bielkes namn⁶. Rättegången var avslutad vid midten af maj, och den 19 maj hemförlofvades bönderna, men öfriga ständer finga tillsvidare stanna och i främsta rummet

¹ Båda stå bland adeln utområds i 1605 års rättegångsprotokoll, (jfr ofvan s. 12). J. G. äfven såsom undertecknare af renunciationsskriften, dat. 17/6 (Riksdagsbeslut, RA; S. R. finnes icke bland undertecknarne), men i brefvet af 12/7 1605 (jfr ofvan s. 11, not 6) nämnas de såsom riksråd.

² Instr. 22/1 1605, *Mötesacta*, RA. S. B. kallades också 16/2 att sitta i en domstol, som skulle döma några uppstudsiga Upplandsryttare. *Kungl. koncept*, RA.

³ Fullm. 12/2 1605, RR, Suppl.

⁴ Kon. till sändebuden 28/3, 1/5, 14/5, 26/5, 9/7, RR.

⁵ *Mötesacta*, RA.

⁶ Protokoll och domar, *Riksdagsacta*, RA.

naturligtvis rådet¹. Flera andra ärenden förelades det samma till behandling, och rådslag finnas af 16 och 31 maj². Renunciationsskriften till Sigismund, som nu ändtligen blef färdig, underskrefs sannolikt vid midten af juni³, och då samtliga i Sverige varande rådsherrar utom Hans Eriksson finnas bland undertecknarne, förefaller det sannolikt, att dessa ännu voro mangrant samlade i Stockholm. Den 21 juni skrifver konungen, som nu begifvit sig till Nyköping, till riksråden i Stockholm att förhandla med hertig Fredrik af Lüneburg, som nyss ankommit med tyska legotrupper⁴. Sannolikt voro rådsherrarne kvar, då konungen den 8 juli återkom till hufvudstaden, och föga troligt är, att de fått lämna honom under de följande veckorna, då förberedelserna till det lifländska krigståget väl kunde göra deras närvaro behöflig⁵. Åtminstone åtföljdes konungen af riksråd, då han i början af augusti lämnade Stockholm och drog ut i skärgården för att gå till segels med flottan, och i Furusund afgafs ett rådslag den 12 aug. Men väl säga sig rådsherrarne i detta aktstycke nu vara helt få; hvilka, framgår icke af den bevarade texten⁶.

Redan i midten af juni hade konungen underskrifvit fullmakt för regeringens förande under hans frånvaro⁷. Den uppdrogs åt drottningen, hertig Johan samt de riksens råd, som kvarstannade (förmodligen i Sverige). Ett öppet bref till ständerna från följande månad⁸ uppräknar dem: grefvarne Moritz, Magnus och Abraham, Jören Eriksson, Lubert Kauer, Seved Ribbing, Johan Gabrielsson — båda såsom ofvan anförts nyss utnämnda —, Erik Ribbing, Peder Ryning. Nils Bielke hade konungen ämnat till ståthållare i Reval — han fick emellertid

¹ Axel Oxenstiernas berättelse om riksdagen, *AOB* I: 1, s. 20; KJELLÉN, s. 70—76.

² *Reg. öfver rådslag*, s. 139—141.

³ Den bär datum 17/6 (STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 585), men Abr. Brahe har antecknat, att den undertecknades 14/6 (LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 149).

⁴ *RR*. Jfr Ax. Ox:s berättelse, *AOB* I: 1, s. 22.

⁵ Anf. berättelse, *AOB* I: 1, s. 22. Abr. Brahes anteckning, LOENBOM, a. a., s. 150. Den senare uppger också, att hans broder Magnus den 28 juni hade hertigen af Lüneburg samt riksens råd till gäst.

⁶ E. HILDEBRAND, *Karl IX:s testamente*, s. 3, 4, 36; Abr. Brahes anteckn., LOENBOM, a. a., s. 150; Ax. Ox:s berättelse, *AOB* I: 1, s. 23.

⁷ Original, dat 18/6, *Kungl. koncept*, *RA*.

⁸ Jfr ofvan s. 11, not 6.

stanna hemma¹ —, Hans Eriksson kunde väl ej lämna sin viktiga post i Kalmar², Jören Claesson och Bo Ribbing torde ännu icke hafva återkommit från Finland, och de finska rådsherrarne behöfdes säkerligen som vanligt hemma i Finland. Huruvida konungens mening var, att samtliga dessa rådsherrar skulle ständigt vara samlade, är icke tydligt.

Den tillförordnade regeringen blef icke långvarig; redan den 10 okt. var konungen åter i Stockholm³. Riksråd synas verkligen hafva deltagit i den samma och stannat i Stockholm, då drottningen i september gjorde en resa till Dalarne⁴, men hvilka de voro, uppgifves icke.

Ett betecknande uttryck fingo konungens anspråk på rådets tjänstgöring kort efter hans hemkomst från Lifland. Den 20 okt. skref han till de tre finska rådsherrarne Jören Boije, Mats Larsson och Arvid Horn⁵, att han i rikets ärenden affärdat en del af rådet, så att han nu hade endast ett fåtal rådspersoner hos sig vid hofvet. Sannolikt syftar han därpå, att grefve Moritz, Svante Bielke och Lubert Kauer afsändts till underhandlingar med hansestädernas utskickade i Kalmar, där de sedan stannade året ut⁶. De tre finnarne erhålla med anledning häraf befallning att komma till konungen för att någon tid gå honom till handa. Konungen anser sig sålunda kunna fordra, att ett tillräckligt antal rådsherrar på anfordran inställer sig vid hofvet och bistår honom i regeringen. Det är ej den ständiga rådkammare, som en äldre tids historieskrifning trodde sig kunna leda tillbaka till 1602 års riksdagsbeslut, ej heller det hofråd eller de vid hofvet regelbundet alternerande riksråd, som

¹ Fullm. som ståth. i Reval $7/5$, $10/5$ 1605, som generalöfverste öfver krigsfolket hemma i Sverige $19/6$, att leda fodringens uppbärande $11/8$ 1605. *RR.*

² Bref till H. E. $25/6$, $1/8$, $12/8$, $24/10$, $10/11$ 1605, *RR.*

³ Abr. Brahes anteckning, LOENBOM, a. a., s. 151.

⁴ Abr. Brahe har antecknat, att renunciationskriften förseglades $3/9$ »i allt riksens råds närvaru», och berättar om drottningens afresa ($5/9$) och återkomst ($7/10$) på ett sätt, som antyder, att han varit i Stockholm; a. a., s. 150 f. Ett bref i rådets namn till landskapen är utfärdadt $26/6$, och konungen skref efter nederlaget vid Kirkholm $24/9$ »till riksens råd». *RR.*

⁵ *RR.*

⁶ Till kommissarierna, som skola handla i Kalmar $31/8$ 1605; sedan $22/10$ o. s. v. till $17/12$. Fullm. af $1/9$ och protokoll från $5/10$, *Germanica*, Handl. ang. Svs förb. med Lübeck, *RA*

man så många gånger talat om under 1500-talet, men konung Karl har rent praktiskt skärpt rådsherrarnes häfdvunna användning i regeringens uppdrag därhän, att han kan framställa anspråk, som komma en sådan alternerande tjänstgöring mycket nära.

Det är icke troligt, att de tre finnarne efterkommo kallelsen, ty ett rådslag af 28 nov. är underskrifvet endast af fem svenska rådsherrar¹. Men dessa sistnämnda synas hafva varit hos konungen under hela hösten; i slutet af okt. och början af nov. hade de deltagit i ett möte med ständerna i Stockholms slottslän². Ännu den 21 dec. skriva rådsherrar från Stockholm till dem i Kalmar³.

Året 1606 visar oss liksom 1605 först några rådsherrar såsom sändemän till Distingsmarknaden, denna gång grefve Magnus och Nils Bielke⁴, och äfven detta år kommer kort därpå en riksdag, till hvilken rådet mera mangrant församlas. Frånvarande äro Axel Ryning, som fått order att stanna i Reval öfver vintern och sedan fick tjänstgöra i Lifland hela året⁵, Nils Bielke, Jören Eriksson och Johan Gabriellsson af obekant anledning, samt finnarne. Riksdagen var sammankallad till den 15 mars, och intill 16 april afgaf rådet en rad af utlåtanden till konungen⁶. Denna gång synas emellertid rådsherrarne hafva fått draga en hvar till sitt, då riksdagen upplöstes. Måhända var konungen således under de närmaste veckorna verkligen utan rådsherrar vid hofvet⁷. Säkert är, att han på sommaren åter lät kallelser utgå, och det i ordalag, som ej lämnade något tvifvel öfrigt om att han ansåg vederbörande hafva försummat sin tjänsteplikt genom denna sin frånvaro. Svante Bielke fick först en påminnelse om att han vid skilsmässan från konungen i Örebro efter riksdagen förbundit sig att strax åter uppsöka

¹ *Reg. öfver rådslag*, s. 143.

² *Mötesacta, RA.*, bref af de fem rådsherrarne samt grefve Magnus i spetsen för ständerna ⁶/₁₁, STIERNMAN, *Riksdagar*, Bih., s. 259.

³ *RR*.

⁴ *RR* ⁷/₂, ¹⁰/₂ 1606.

⁵ *RR* ¹/₁₁ 1605 och 1606, passim.

⁶ *Reg. öfver rådslag*, s. 143—147. Abr. Brahe har antecknat, att riksdagen upplöstes ²/₅. LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 153.

⁷ Abr. Brahe har antecknat, att hertig Johan hade konungen och drottningen samt några af riksens råd som gäster i Stockholm den ²⁹/₁₆; a. a., s. 153.

denne för att med råd och dåd bistå honom. Nu har han alldeles dragit sig undan, och synes det konungen, att han på så sätt föga gör sitt kall och ämbete tillfyllest. Vill herr Svante icke visa ett annat sinne och på bättre sätt göra riket tjänst, då ämnar konungen taga hans förläningar tillbaka och se sig om efter en annan, bättre tjänare i hans ställe. Lika skarpt är ett samtidigt bref till Nils Bielke, som icke blott dragit sig undan att hjälpa till i det besvärliga regementet, utan till på köpet vid sista mönstringen med adelns rusttjänst uppträdt med endast två hästar och oöfvade karlar, som han tagit direkt ifrån plogen, och det oaktadt han före resan till Reval föregående år erhållit ökadt underhåll. Äfven han får höra, att ett dylikt uppförande kommer att föranleda konungen att vederkännas sin och rikets ränta igen¹.

Brefven kunna näppeligen hafva förfelat sin verkan, om vi ock ej till en början finna någon underrättelse om att de båda herrarne uppträdt vid hofvet. Först i senare delen af augusti anträffas en för Nils Bielke utfärdad fullmakt, som bevisar, att han blidkat sin herre — kanske just genom redobogenheten att mottaga det uppdrag, som fullmakten innebar. Detta gällde åter ett befäl i lifländska kriget, och nu liksom 1603 tillsammans med Jören Claesson; de båda herrarne skulle blifva underbefälhafvare under grefven af Mansfeld. Samtidigt afgick äfven order till Jören Boije i Finland att förfoga sig till krigsskådeplatsen och ställa sig till öfverbefälhafvarens förfogande².

I sept. voro sex svenska riksråd, grefve Moritz, grefve Abraham, Svante Bielke, Johan Gabrielsson, Seved Ribbing och Lubert Kauer samlade i Stockholm, hvarifrån de å ständernas vägnar den 23 sept. skrefvo till Polens ständer³. De återfinnas alla vid ett rådsmöte i nov., som kanske endast utgör en fortsättning af det föregående, men som bland deltagarne äfven räknar grefve Magnus och de från Lifland återkomna Nils Bielke och Jören Claesson⁴. Församlingen var således talrik nog. Den torde ej hafva upplöst sig förr än vid årets slut, ty ett rådslag af 2 dec. omtalas och ett annat af den 23

¹ RR 31¹/₇ 1606.

² RR 21¹/₈, 2¹/₉ 1606.

³ Lat. RR.

⁴ Reg. öfver rådslag, s. 148 f.

är ännu i behåll, dock endast i en afskrift, som ej upptager de närvarandes namn. Grefve Magnus hade i början af dec. begifvit sig bort för att leda utskrifningen i sitt lagmansdöme Uppland, och Nils Bielke hade likaledes lämnat hofvet. De öfriga hade måhända alla stannat där¹.

I rådslaget af 9 nov. har rådet åter inryckt en sådan försäkran om undersätlig trohet, lydriad och tjänstvillighet, som vid flera föregående tillfällen förekommit. Om konungen vill bruka någon af dem vare sig på en ort eller en annan och finner dem dugliga till sitt värf, så äro de lika redobogna som pliktiga att begifva sig dit han skickar dem, på det hans kungliga person därigenom måtte blifva lisad och förskonad. Uttalet var väl föranledt af någon punkt i den kungliga propositionen, som nu ej är i behåll. Det innehåller på intet sätt något nytt och har ej någon särskildt högtidlig karaktär, men det kan sägas uttrycka i af rådet själf sammanfattad form det resultat, som de här sammanförda faktiska uppgifterna om dess ställning till konungen gifvit. Rådet vet nu af flerårig erfarenhet, huru långt konungen sträcker sina anspråk på dess tjänstgöring i olika former, men det gör icke något försök att undandraga sig hvad han begär. Rådsherrarne hafva fått lära sig icke blott att råda, men ej regera, utan också att blifva lydiga och tjänstvilliga organ i konungens personliga regering. Karl IX har ej gifvit rådet någon ny organisation, men hans starka och hårda hand har böjt den förut så maktmedvetna rådsaristokratien så, att den numera väl kan användas såsom material vid en sådan organisation, när konungadömet beslutar sig därför. Det är den samlade djupa och principiella innebörden i alla enskildheterna af rådsherrarnes tjänstgöring, och den framstår så tydligt under dessa år, att vi ej behöfva följa denna tjänstgöring under återstoden af Karl IX:s regering. Grundkaraktären i rådets ställning till den återupprättade konungamakten var gifven.

Vid Karl IX:s kröning år 1607 uppsattes ett nytt formulär

¹ Fullm. f. M. B. ^{10/12}; bref till Bo Ribbing, Jören Eriksson, Erik Ribbing, Hans Eriksson, Nils Bielke ^{22/12} att inställa sig till konungens blifvande kröning. De, som ej sålunda kallades, torde hafva vid denna tidpunkt befunnit sig vid hofvet. Till finnarne skulle kallelisen framföras af Jören Boije enligt bref ^{21/12}. RR.

för rådets ed till konungen¹, hvilket dock icke ger uttryck åt dess skärpta tjänstgöring. Det är uppdeladt på sju punkter, af hvilka den första förbinder till trohet mot arfföreningen och de 5 följande utgöra ett slags sammanarbetning af den gamla rådseden med landslagens redaktion af allmogens ed samt den sista upptar förpliktelsen till trogen tjänst i domarevärf.

* * *

Från rådets ställning i Karl IX:s regering vidgar sig synkretsen till det stånd, af hvilket rådsaristokratien endast utgjorde det främsta ledet: **adeln**. På hela detta stånd, ej blott på rådet, hade det nya konungadömet ställt sina anspråk om en statstjänst i politiska värf vid sidan af den gamla militära rusttjänsten, och för adeln i sin helhet ännu mer än för rådet hade anspråken hitintills mera stått som ett teoretiskt program än nått fram till förverkligande.

Det är naturligtvis icke möjligt att i fråga om hela ståndet så sammanföra enskilda uppgifter till en totalbild, som nyss skett med rådet. Här gäller det att söka följa själfva principen, i den mån den blifvit behandlad i tidens statshandlingar.

Frågan framställde sig helt naturligt vid den omarbetning af landslagen, som enligt 1602 års riksdagsbeslut begyntes. Då hertigen och hans förtroendemän år 1603 började genomgå konungabalken, kommo genast grundvalarna för adelns ställning under ompröfning.

Någon förändring af dessa grundvalar gjorde deras förslag icke. Rusttjänsten förblir villkor för frälse, och kan den ej upprätthållas, får frälseman efter pröfning af dem, som förrätta vapensyn, gå under skatt. Åt härtill hörande förhållanden ägnas en hel rad af stadganden, som endast i detaljerna ändra den gamla landslagen².

Först efter alla kapitlen om vapensyner, frälsejords skifte och delning, om rymning undan konungens banér, frälsemans utlösen ur fångenskap och ersättning för förstörd häst, frälse för afliden frälsemans barn och änka — först efter allt detta kommer den så ofta anförda bestämmelsen om huru frälseman

¹ »Acta Coronationis Caroli IX», *Riksdagsacta*, RA.

² *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 36—46. Om förslagens ålder se inledn., s. 3.

skall uppföda sina barn¹. Ingen frälseman åtnjute frälse, om han icke så uppfostrar sina barn, att de kunna brukas i kronans tjänst, vare sig i hofstjänst — här säkert liktydigt med krigstjänst — eller i sådana värf, för hvilka fordras boklig bildning. Den det ej gör, har förverkat sitt frälse. Man uppräknar till och med de tungomål, som det åligger en frälseman att kunna både läsa och skriva: svenska och finska, som äro hans modersmål, latin och tyska. Ja, om frälseman icke gifter sin dotter med en sådan man, hvilken enligt dessa fordringar kan brukas i konungens tjänst, har han äfven därmed förverkat sitt frälse.

Med den föregående regleringen af frälsets skyldigheter hör denna punkt illa tillsammans. I 16 kapitel har man i detalj ordnat vapentjänsten under den tydliga förutsättningen, att den utgör det *enda* villkoret för frälse; just däraf vidlyftigheten, för att noggrannt och för alla fall afväga, hvad konungen har att fordra och adeln är skyldig att göra. Nu införes här en alldeles ny skyldighet, som utan förmedling göres till ett nytt och lika absolut villkor. Denna skyldighet rör ej adelsmannen själf i förhållande till kronan, utan hans uppfostran af sina barn; om *de* icke blifva dugliga att användas i kronans tjänst, skall fadern förlora sitt frälse. Att de skola vara skyldiga att åtaga sig sådan tjänst, säges däremot strängt taget icke, än mindre att detta skall gälla fadern. Hvaruti vidare denna tjänst skall bestå, är föga klart af indelningen i tjänst på grundvalen af bokliga studier och krigstjänst; det framgår exempelvis icke, huru denna senare skulle förhålla sig till den gamla vapentjänsten. Åläggandet för hvarje adelsman att lära sig förstå och skriftligen behandla svenska och finska (äfven de svenska adelsmännen?), tyska och latin är med dåtidens bildningstillfällen en ren orimlighet, och detsamma får väl sägas om faders ovillkorliga skyldighet att bortgifta sin dotter med en sålunda kvalificerad person; det kunde ju hända, att ingen friare kom.

Detta kapitel måste sålunda hafva tillkommit som en tillsats till hvad som ursprungligen varit afsedt att i den nya landslagen gälla om frälserätt och fräses rusttjänstplikt, och det måste vara inskjutet utan närmare öfvervägande af inne-

¹ Kap. 42; a. a., s. 46.

börden. Den tanke, det innehåller, är icke utförd ens tillnärmelsevis, de nedskrifna satserna endast lösligt hopkomna.

Endast fattadt i allra största allmänhet såsom ett principuttalande har därför detta kapitel en historisk vikt. Det ger ett uttryck åt samma principiella fordran att i regeringens olika värf kunna använda adeln, som konung Gustaf och hans äldre söner så ofta uttalat, ett uttryck, hufvudsakligen formuleradt ur synpunkten af att adelsmannen behöfde bättre uppfostran och undervisning, än hittills varit vanliga, om han på detta sätt skulle kunna blifva kronan nyttig. Efter sin vana att ej vidare väga ordens valör, när det gällde hans egna anspråk, har Karl satt in denna princip i sin konungabalk såsom lagbud, utan att bekymra sig om, huru detta lagbud stämde med balkens öfriga delar, och om det såsom sådant blef rimligt och utförbart.

Vid 1604 års riksdag bragte Karl denna fråga på tal, men utan att på något sätt referera till lagförslaget och utan att upptaga den för detta egendomliga tanken om särskilda fordringar på uppfostran af frälsemans barn. Då han den 29 febr. framlade sina villkor för att blifva vid regeringen, fanns bland dessa villkor, efter hufvudpunkterna om arfsföljden, arföreningen, begränsningen af donationernas ärftlighet o. s. v. äfven såsom punkt 10 ett yrkande, att de af ridderskapet och adeln, som voro till laga ålder komna och ägde förmåga och möjlighet att låta bruka sig i rikets tjänst, icke finge olagligen undskylla sig och sitta hemma, såsom hittills varit allt för vanligt. Formuleringen är ej fullt tydlig, och särskildt kunde det sättas i fråga, om hertigen afser endast den vanliga rusttjänsten eller administrativa uppdrag i rikets ärenden. Det senare har dock all sannolikhet för sig, särskildt på grund af de följande satserna. Vile adelsmännen icke låta sig bruka, heter det nämligen, då skulle de icke erhålla något underhåll af kronan, utan skulle man då i deras ställe anlita främmande adelsmän och andra män med kunskaper och erfarenhet, och finge de inländska icke hysa afund i sådant fall¹.

¹ »Och hvar de sig icke late bruke, att dem då intet underhåll af kronon efterlates måtte, och att man då måtte bruke främmande af adel och annat godt folk, som något sett och lärt hafve, och de inländske icke bäre där afund vid.» *Riksdagsacta, RA.*

Adeln svarar med en försäkran, att alla de, som ej hafva laga förfall, äro villiga att för tillbörligt underhåll och aflöning och efter hvars och ens förmåga göra tjänst i de saker, hvartill de kunna finnas brukliga¹. Sannolikt innan detta svar kom under Karls ögon, vände denne emellertid genom en ny skrifvelse saken på en väsentligt annan bog. Adeln har klagat, säger han, att den icke får tillräckliga förläningar af kronan för att hålla sig så, som adelsmän ägnar och anstår. Med anledning häraf begär han, att några af rådet och adeln skola förordnas att undersöka, hvilken hjälp adeln har af kronan och hvilken tjänst den gör däremot, så att man kan se, hvilka som hafva för mycket och hvilka för litet. Sedan vill han gärna inrymma dem förläningar, endast med det villkor, att de bättre hålla sin trohetsplikt emot honom och mot konung Gustafs ätt, än under föregående tid skett, samt att de hålla kronan tillbörlig rusttjänst af de samma, eftersom de kunde med honom öfverenskomma.

Här har Karl således lämnat tjänsten i regeringens allmänna värf aldeles å sido och knyter till förläningarna endast villkoret af rusttjänst, ehuruval med antydning om en ny skala. När han följande dag ånyo tar till orda med anledning af adelns svar på den första framställningen, så för han tillsammans adeln och krigsbefälet och talar om att de af dessa, som vilja låta bruka sig mot rikets fiender (i Lifland), böra anmäla sig, de åter, som det icke vilja, få utgöra den hjälp, som på denna riksdag beviljats. Här är således en ny fråga, hvilka som skulle befrias från den nu åtagna krigshjälpen, emedan de personligen tjänstgjorde i kriget.

Adelns följande svar af 7 mars tar icke någon hänsyn till denna sista vändning, utan håller sig till punkterna af den 4, om förläningarna. Ståndet går in på en rannsaking om hvars och ens underhåll och förläning och finner det äfven lämpligt, att om någon har mer, än hans tjänst kräfver, detta fräntages honom. Hvilken tjänst adeln nu i sin ordning åsyftar, är icke bestämdt preciseradt; dock synes det snarast vara tjänst i all-

¹ »— är deres underdånige svar, att alla de, som utan laga förfall äre, skole och vele låte sig bruke för ett tillbörligt underhåll och besoldning, efter hvars och ens förmögenhet i de saker, som man kan pröfve dem brukelig och tjänlig vara.» ³/₃ 1604, *Riksdagsacta*, RA.

mänhet, således vare sig i regeringsärenden eller vapentjänst. Om det nya uppslaget till en omreglering af rusttjänsten vill män synbarligen icke höra talas. Därföre afböjes anbudet om ytterligare förläningar, som hvilat på denna förutsättning; rikets ständer hafva ju alla beviljat en anseelig krigskontribution, och H. F. N. lägger dessutom själf en anseelig summa af rikets ordinare ränta till krigsomkostnaderna; han bör därför, heter det till sist med en ironisk anstrykning, behålla de erbjudna förläningarna till sitt eget konungsliga uppehälle.

Hertigen inskränkte sig nu till att begära, att de omtalade förtroendemännen för rannsaking om förläningarnas belopp skulle utses, samt tillägger, att eftersom adeln försmådde de nya förläningarna, den finge skylla sig själf. Skulle emellertid några vilja mottaga sådana och därför göra tjänst — åter är uttrycket obestämdt —, så finge de anteckna sig. Adeln svarade den 11 mars, att åtskilliga då redan på detta sätt antecknat sig, och att de, som ännu icke gjort det, skulle gifva sina namn tillkänna.

Därmed slutade, så vidt nu bevarade handlingar upplysa, frågans behandling vid denna riksdag. Intrycket blir det samma som det nya kapitlet i konungabalken ger: att Karl knappast haft fullt klart för sig, hvad han velat. Med tanken på att adeln borde förbindas att gå honom till handa i rikets styrelse trängdes tanken på en ny och mera effektiv reglering af den gamla rusttjänsten och dessutom hänsynen till det närmast föreliggande behovet af officerare i den lifländska fejden. Något resultat kunde under sådana förhållanden knappast komma till stånd. Om adelns allmänna tjänsteplikt förekommer i beslutet intet, och rusttjänsten blef icke reglerad, utan för tillfället utbytt mot den krigskontribution, som adeln åtog sig¹.

Vid den följande riksdagen år 1605 kommo de i Norrköping väckta frågorna ej före än efter de allmänna förhandlingarnas slut, då bönderna fått draga hem och endast de högre stånden tills vidare kvarhöllos i Stockholm. I den framställning till adeln, som nu afgafs, är emellertid den ekonomiska synpunkten alldeles öfvervägande. Det är vid detta tillfälle, som Karl gör sitt anbud att befria adeln från rusttjänsten och äfven från

¹ STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 580.

de å frälsejorden ännu liggande årliga hästarna, om den medgäfvde, att i allmänna hjälper frälsebönderna finge deltaga lika med kronobönder¹. Ja, ville adeln medgifva, att dess bönder redan för den halfårstermin af nu utgående hjälp, som utlöpte vid Larsmässan, fingo utgöra lika med kronohemman, då skulle konungen med sådan nåd betänka adeln, att äfven den ringaste, adliga änkor och jungfrur därvid inräknade, finge i förlåning och underhåll 100 dalers ränta, vare sig såsom uppbörd af gods och gårdar eller i kyrkotioden, häradsrätter eller annan säker ränta². Men då måste också adeln hädanefter visa större trohet än hittills och uppfostra sina barn så, att de toge sig till vara för sådana förrädiska handlingar, som nu varit gängse, och att de blefve skickliga att tjäna K. M:t och kronan och i allmänhet alltid stode efter dess bästa. Här kommer således verkligen samma tanke fram som i lagförslaget, om adliga barns uppfostran till duglighet i statens värf, men endast i en kort passus, instucken bland utgjutelser mot de förrädiska stämplingarna, som tydligen äro hufvudsaken.

Propositionen torde icke hafva föranledt till någon åtgärd; man vet icke ens, om den af adeln blifvit besvarad³. Endast i konungens kort härefter uppsatta testamente gick tanken om adelsmännens utbildning åter igen i en allmän förmaning till ridderskapet och adeln att de, som icke hade lust eller begåfning för bokliga studier, skulle begifva sig till främmande land och där lära hofseder och krigsbruk, på det de med tiden måtte kunna användas i riksens ämbeten⁴. Det är ej längre en kategorisk fordran som i lagförslaget, utan endast en önskan och äfven till sin innebörd vida rimligare begränsad.

Frågan synes nu hafva hvilat någon tid. Vid mötet i Örebro 1606 var det ej längre tal om någon omreglering af adelns hela ekonomiska ställning, än mindre om att fastslå dess skyldighet till tjänstemannavärf, utan konungen föreslog och rådet och adeln utlofvade endast, att de skulle till krigsmaktens förstärk-

¹ Kon. till adeln 14/6, *Riksdagsacta*, RA; jfr CLASON, s. 130 och not.

² Jfr CLASON, s. 133.

³ ANDERSSON uppger, s. 69, att förslaget förkastades, men något svar af adeln finnes icke bland *Riksdagsacta*.

⁴ STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 614.

ning uppsätta hästar och ryttare mot ersättning i förläningar eller kontant besoldning¹. Det var en ersättning för den ännu aflysta rusttjänsten med direkt betalning af kronan och därför större utsikter till militärisk effektivitet.

Först vid kröningsriksdagen 1607 kom adelns ställning såsom stånd i staten åter på tal vid förhandlingarna om dess nya privilegier. Från olika grupper af ståndet inlämnades flera suppliker, af hvilka den, som inkom från den svenska adeln utom grefvar och friherrar, är den viktigaste. Den utgår vid behandlingen af rusttjänstfrågan därifrån, att många inom ståndet icke hafva så mycket gods, som behöfves för att hålla häst och karl, och uttrycker adelns tacksamhet för att konungen tagit hänsyn till sådan oförmögenhet och tillåtitt, att hvar och en utgjort sin rusttjänst allt efter de gods han haft. Möjligen hänsyftas härmed på öfverenskommelsen i Örebro 1606. Adeln anhåller, att K. M:t täcktes låta förblifva vid denna ordning; den vill å sin sida gärna troget och rättrådigt låta sig bruka i konungens och rikets tjänst, allt efter hvad hvar och en kan vara lämplig för. Sammanhanget tyder endast på ett slags tjänst, rusttjänsten, men det sista tillägget förefaller nästan som en hänvisning till äfven en allmän verksamhet i regeringens värf².

Om så var adelns mening, upptog konungen dock icke detta uppslag. I sitt privilegieförslag behåller han rusttjänsten såsom ovillkorlig och enda skyldighet för frälses åtnjutande. Endast indirekt ger han ett erkännande åt den allmänna stats-tjänstens betydelse för adeln, då han lofvar att hålla ståndet i vördning och använda dem, som befinnas tjänliga, i rikets förnämsta ämbeten samt förläna adelsmän framför andra lagmans- och häradsrätter³.

Svar på konungens förslag afgåfvos särskildt af de närvarande grefvarne och friherrarne, af riksrådet samt af adeln i sin helhet. Endast de två sistnämnda svaren beröra frågan. Rådet anmärker, att när konungen fordrar rusttjänst äfven af förläningarna, så bör detta åtminstone icke gälla rådsherrarne, eftersom väl deras förläningar äro att anse som lön för deras

¹ Kon. till ständerna ¹⁸/₄, adelns svar ¹⁶/₄ 1606. *Riksdagsacta*, RA.

² Adelns supplik bland *Riksdagsacta*, RA; jfr BERGH, s. 19.

³ Förslaget tryckt af BERGH; s. 147, 151.

arbete i rikets tjänst. Adeln utsträcker denna anmärkning äfven till öfriga adelsmän, som äro i daglig tjänst; antingen böra dessa befrias från rusttjänst af sina förlänningar eller också erhålla viss lön för sina ämbeten samt tryggas vid denna genom ordentlig beställning. Man erinrar därom, att redan i konung Johans tid de, som voro i daglig hof-tjänst, blefvo försäkrade om underhåll utan rusttjänst¹.

Men konungen vägrade i en deklARATION af 28 mars att befria några som helst förlänningar från rusttjänst. Den måste alla göra, äfven de, som vore i daglig tjänst. Däremot utlofvade han, i enlighet med adelns alternativa yrkande, att de som gjorde daglig tjänst skulle få viss lön och beställning².

Rådsherrarne försökte ännu en hemställan för sina förlänningar. De begärde att för sin dagliga tjänst — här karakteriseras denna således äfven för rådsherrarne uttryckligen såsom daglig³ — få åtnjuta lön och underhåll, och att K. M:t måtte af deras förlänningar afräkna så mycket, som öfverskrider hvad han vill förunna dem, men förskona dem från rusttjänsten. Beviljas detta icke, vilja de hellre nöja sig med en bestämd lön och lämna ifrån sig allt det öfriga⁴. Så stark är således nu känslan af rådets verkliga tjänsteställning.

Med detta rådets yttrande afstannade meningsutbytet. Äfven andra motsatser hade yppat sig mellan konungens anspråk gent emot adeln och adelns anspråk gent emot kronan än de som som rörde rusttjänsten, och frågan om de nya privilegierna fick falla, dock endast tills vidare.

Den upptogs åter vid ett rådsmöte i Örebro jan.—mars 1608, då rådet fick förhandla å hela adelns vägnar om ett nytt privilegieförslag. Detta förelades sedan valda ombud af adeln vid ett möte i Stockholm på hösten 1608, och med anledning af deras betänkande uttalade sig konungen på nytt till ett större möte af adel i Jönköping i mars 1609. Slutligen berördes saken, ehuru mera i förbigående, på riksdagen i Stockholm juli—aug.

¹ Handlingarna bland *Riksdagsacta*, RA. Jfr BERGH, s. 30—37.

² Deklarationen af ³¹/₃, *Riksdagsacta*, RA; BERGH, s. 38 f.

³ Jfr formuleringen i Johan III:s adelsprivilegier, *Centralregeringen 1523—1594*, s. 156, not 4.

⁴ *Riksdagsacta*, RA; jfr BERGH, s. 44.

1609. I alla dessa förhandlingar förblef hufvudtemat i fråga om adelns ställning till kronan det samma som vid kröningsriksdagen.

Konungen vill i första rummet reglera rusttjänstskyldigheten såsom adelskapets grundval, bl. a. genom en beräkning efter gårdetalet, han står fast vid att den skall drabba äfven förläningarna, och det med dubbelt så hög beräkning som för arfvegodsens, och endast som försöksutväg synes han hafva framkastat möjligheten att i stället ålägga förläningarna under kriget antingen en dryg penningekontribution eller uppsättande af fotknektar. Rådet, som icke vill veta af någon beräkning efter gårdetalet, går till en början nödtvunget in på en kontribution af förläningarna, men då konungen sedan återkommer till rusttjänstskyldigheten för dessa, återtager äfven det sin gamla ståndpunkt, att förläningar vore ersättning för daglig tjänst och sålunda borde åtnjutas utan rusttjänstskyldighet. Adelsns förtroendemän vid Stockholmsmötet på hösten 1608 framställde samma yrkanden, och då konungen i Jönköping följande år replikerade till ståndet själf, föranledde detta ingen förändring i dess ståndpunkt; man vet ej ens, att det här gifvit honom något svar. De korta förhandlingarna vid riksdagen på sommaren tjänade endast till att ånyo konstatera oförenligheten af de olika ståndpunkterna och utmynnade däri, att konungen upprepade den harmfulla förklaring, han redan förut tillgripit, nämligen att han på grund af adelns afvisande hållning såg sig nödsakad att stadfästa konung Johans privilegier utan de förbättringar, han haft för afsikt att medgifva. Vare sig någon sådan stadfästelse blef af eller icke, gjorde Karl IX sedan icke något försök att genomföra nya adelsprivilegier¹.

När konungen vid riksdagen i Stockholm 1609 också lät uppläsa de färdiga delarne af sitt förslag till ny landslag, kommo de ofvan anförda, för flera år sedan omarbetade kapitlen om adelns rättigheter och skyldigheter under riksdagens pröfning, sålunda äfven det, som handlade om adliga barns uppfostran till tjänstduglighet. Förslaget berörde i dessa delar själfva kärnpunkten af privilegiefrågan, men då det af ständerna utan vidare

¹ BERGH, s. 48—101, 134 ff.

K. Hun. Vet. Samf. i Uppsala. VIII. 2.

sköts undan, kom det icke att spela någon roll vid frågans behandling¹.

Den närmaste anledningen till att arbetet på nya adelsprivilegier vid denna tidpunkt måste uppgifvas låg kanske i de hotande utrikespolitiska förhållandena. Faror från flera sidor kastade sin skugga framför sig, och det börjande kriget med Ryssland med dess kraf på hjälper och utskrifningar upptog vid riksdagen ständernas uppmärksamhet. Men redan dessförinnan hade utsikterna till en uppgörelse varit klena. Konungen och adeln hade ej kommit hvarandra närmare under de tre år, förhandlingarna pågått; tvärtom synes adeln hafva under deras lopp höjt sina anspråk.

Adelns ställning i riksstyrelsen hade egentligen aldrig kommit på tal annorledes än genom dess eget yrkande, att förläningarna skulle vara rusttjänstfria såsom lön för tjänstgöring i regeringens värf. När konungen afvisade detta yrkande och själf aldrig upptog samma synpunkt, så måste det bero därpå, att privilegiefrågan för honom öfvervägande var af ekonomisk och militär art, att han hufvudsakligen ville uppdrifva rusttjänstens militära värde eller också afpressa adeln en sådan penningersättning, som gjorde kronan skadeslös.

Det lider intet tvifvel, att Karl IX dock under allt detta fasthållit vid principen af adelns allmänna statstjänst. Men att på samma gång genomföra denna och skärpa den gamla rusttjänsten eller dess ekonomiska vederlag innebar under rådande samhällsförhållanden en dubblering af adelns tjänst, som i och för sig icke var rimlig. I den meningen har Karl IX stått mera oförstående än främjande gent emot adelns principiella omdaning till tjänstemannastånd. Å andra sidan visa rådets och adelns erkännande af att förläningarna äro lön för verklig statstjänst, ej mindre än de allmänna antydningarna om deras villighet till en sådan tjänst, att omdaning från deras sida ej längre mötte något principiellt hinder. När konungadömet kom till klarhet om att den nya tjänsten ej kunde träda vid sidan af utan i stället för den gamla, var frågan mogen för den kompromiss, som skulle innebära dess lösning.

¹ BERGH, s. 126 ff.

Negativt hafva Karl IX:s underhandlingar med adeln förberedt en sådan lösning just genom att lägga i dagen, att den gamla grunden för adelns ställning var ohållbar. Positivt skedde det samma genom den stränga tuktan till lydnad under statens kraf, som från Karl IX:s hand kom alla rikets ständer till del, och det utkräfvande i allt större grad af särskildt den enskilde adelsmannens statsarbete, hvarpå rådsherrarnes tjänstgöring endast utgör exempel, om också de tydligast framträdande.

* * *

De centrala ämbeten, som omnämns under 1602 års riksdagsförhandlingar och fått plats i riksdagens beslut, hade därvid icke på något sätt blifvit till sin karaktär närmare bestämda. Det var därför en öppen fråga, hvilken roll de skulle komma att spela i statslivet.

Huru drotsen, grefve Mauritz Leijonhufvud, först i början af 1604 återkom till Sverige efter att hafva tjänstgjort såsom guvernör i Lifland och sedan i Finland ledt skatteindrifningar och rustningar, är redan omnämndt. Vi hafva också tämligen regelbundet funnit honom vid de följande årens råds- och ständermöten, mera sällan i speciella uppdrag inom styrelsen. Då han i spetsen för rådet undertecknar viktigare aktstycken, försummar han sällan att äfven skriva ut sin titel »Sveriges Rikes drotzet», som berättigade honom till denna plats¹, och äfven i officiella handlingar, utgångna från konungen kansli, är samma titel vanligen, ehuru ej alltid, utsatt². Men aldrig förekommer någon antydning om att grefve Moritz' värdighet, fränsedt denna rangplats inom rådet, varit eller ansetts vara förenad med några bestämda administrativa plikter. I förslaget till rättegångsordning af år 1604 var drotsen förordnad att alternerande med

¹ Se exempelvis riksdagsbeslutet $22/3$ 1604, ständernas uppsägelseskraft till Sigismund 1605, ständernas förklaring af $24/4$ 1606, ständernas och rådets försäkningar till konungen $18/3$ 1607, *Riksdagsbeslut*, RA; rådslag 1605 och 1606, *Reg. öfver rådslag*, s. 139—147.

² Donation $17/3$ 1605, RR; till ständerna om kon:s resa $12/7$ 1605, *Kungl. koncept*, RA; instr. till handelsdagen i Kalmar $1/9$ 1605 (ofvan s. 21, not 6); jfr rättegångsprotokoll 1605, ofvan s. 12, not 1.

kanslern presidera i rätten¹, men detta förslag förföll, och något annat försök att inlemma drotsämbetet i den löpande riksstyrelsen gjordes icke. Sedan grefve Moritz aflidit, i nov. 1607², fick det stå obesatt; det hade ännu ingen plats att fylla i det praktiska statsarbetet.

Kanslern var i motsats till drotsen genom själfva sitt ämbetsnamn hänvisad till ett bestämdt verksamhetsområde med en hel uppsättning af lägre organ under sig, men under 1500-talets senare hälft hade äfven detta ämbete antagit karaktären af en hufvudsakligen titulär hedersvärdighet; hvarken Nils Gyllenstierna, som äfven efter sin utnämning till drots behållit sin gamla värdighet af kansler, eller Erik Sparre såsom vicekansler hade under de senare årtiondena i någon större utsträckning befattat sig med kansliets arbete. Så bekväm tänkte sig hertig Karl icke posten för sin nye kansler, Svante Bielke. På hösten 1602 uttalar han uttryckligt, att han väntar att alltid finna honom till hands, när det för rikets värf behöfves, och förlänar honom för att möjliggöra detta dels kungsgården i Enköping till bostad, dels underhåll af två socknars kyrkotionde³. Hertigen förutsätter alltså, att han skall komma att träget anlita herr Svante, och det får väl antagas, att han därvid i främsta rummet tänkte på viktigare kanslisaker, ehuru någon stadigvarande ledning af kansliets dagliga arbete ej heller nu sattes i fråga. Det är emellertid tvifvel underkastadt, om kanslern kommit att på detta sätt göra skäl för sin ämbets titel. Då vi funnit honom bland öfriga rådsherrar göra tjänst vid hofvet eller eljest i sin herres ärenden, har det icke egentligen gällt någon ämbetsverksamhet som kansler. Han brukas i diplomatiska förhandlingar, men icke i större utsträckning än andra rådsherrar och icke med någon afgjord ledareställning, han får sitta i domstolen vid en eller annan viktigare rättegång eller förhandla med allmogen i olika trakter. Men när han 1604 befann sig bland de rådsherrar, som skulle uppsätta renunciationsskriften till Sigismund, var han ej mera outhärdlig än att hans medbröder kunde föreslå honom till ett militäriskt-admini-

¹ Se nedan.

² ANREF.

³ RR 22/11 1602.

strativt uppdrag i Finland¹, i de stora lagförslagens utarbetande har han, så vidt känt är, icke tagit del vare sig bland konungens eller adelns förtroendemän, och förslaget till rättegångsordning, i hvilket kanslerns ämbete fått en viktig plats, tyckes likaledes vara tillkommet utan hans medverkan². Herr Svante måste hafva saknat både håg och kvalifikationer för dylika, en kansler tillkommande värf. Äfven han lämnade därför vid sin död, som inträffade 1609³, sitt ämbete så praktiskt betydelselöst, att det sedan fick stå obesatt.

Ett gifvet ämbetsområde hade liksom kanslern **amiralen**. Flottans förläggning till några få stationer, bland hvilka Stockholms var den utan jämförelse viktigaste, koncentrerade rent lokalt sedt dess förvaltning, och från amiralens militära befäl under expeditioner var anknytningen lätt till en administrativ myndighet mellan expeditionerna. På detta sätt hade riksamiralen Claes Fleming redan under 1570- och 1580-talen blifvit en verklig ämbetsman med chefskap för flottans styrelse, om än hans tjänstgöring varit något ojämn⁴. När ämbetet nu öfverlämnades åt Axel Ryning, vare sig detta skedde redan år 1602 eller först något år senare⁵, funnos alltså förutsättningar för en ytterligare utveckling af dess administrativa betydelse. Däraf förmärkes dock icke mycket. Sedan Axel Ryning under större delen af året 1603 varit sysselsatt med ledningen af krigsfolkets utrustning i Finland, fick han på våren 1604 efter Norrköpingsriksdagens slut instruktion för en expedition med flottan, och denna upptog honom under sommaren, men därefter förekomma inga underrättelser om att han haft någon befattning med flottan, förr än han följande sommar ånyo fick ett liknande befäl⁶, och på hösten förordnades han till guvernör i Reval, fick till en början stanna där öfver vintern och ställdes sedan vid

¹ Se ofvan s. 13.

² NORDSTRÖM, Inledn. till *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. IX, XX.

³ ANREP.

⁴ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 251 ff.

⁵ Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation*, Hist. Tidskr. 1901, s. 216. Sannolikheten för att hans värdighet verkligen får räknas från 1602 ökas därigenom, att han befinnes hafva ledt aflöning af flottans besättning i aug. och sept. 1602. Löningsregister bland *Skeppsg. handl., Fl. A.*

⁶ ZETTERSTEN, s. 12 f., 454 f., 457.

grefvens af Mansfeld sida såsom krigsöfverste samt synes icke hafva åter tjänstgjort i sitt amiralsämbete för än år 1608, då han blef befälhafvare för den flottan, som afgick till Lifland¹. I mars 1609 får han order att begifva sig till Stockholm för att påskynda utrustningen af de fartyg, som detta år skulle utgå, men något befäl till sjös synes han icke hafva mottagit². Under detta och följande år finner man en eller annan gång spår af hans ingripande i administrationen vid Skeppsholmen, men icke så, att därpå säkert kan slutas till någon mera regelmässig tjänstgöring³. På våren 1611 synes han hafva varit ganska träget sysselsatt med flottans utrustning⁴, men detta upphörde, då han i maj sattes till ståthållare på Nyköpings slott⁵. Titeln riksamiral behöll han dock Karl IX:s regering ut⁶.

Hvarken drotsen, kanslern eller amiralen intogo sålunda såsom ämbetsmän någon viktig plats i Karl IX:s regering. De två förstnämnda värdigheterna förblefvo öfvervägande titulära, och i amiralsämbetet visar det redan inympade administrativa elementet icke någon egentlig utveckling.

Af de ämbeten, som ingingo i 1602 års reorganisation af regeringen, blef det endast det till rangen lägsta, **hofkanslerns**, som trädde i regelbunden verksamhet. Utbildad genom studier, som synas hafva varit direkt afpassade för blifvande kanslitjänst, och hänvisad till att söka sin utkomst af de kunskaper han förvärfvat blef doktor Nils för sin herre en verklig fackämbetsman, ej den dubbelgestalt af fackämbetsman och aristokrat, som Erik Sparre varit under Johans första tid, till dess

¹ ZETTERSTEN, s. 13, 462 f., Till A. Ryning $\frac{1}{11}$ 1605, *RR*; kon. till rådet $\frac{19}{4}$ 1606 om befälet i Lifland, *Mötesacta*, *RA*. Fullm. $\frac{9}{7}$ 1608, *RR*.

² Till A. R. $\frac{25}{3}$ 1609, *RR*. ZETTERSTEN, s. 462.

³ I H. Tönnesons räkenskaper vid Skeppsholmen återopas order af riksamiralen under aug. och sept. 1609, febr.—april 1610, och löningsregistren om-tala hans närvaro vid aflöningar i april och juni 1610. *Skeppsg. handl.*, *Fl. A*. Till A. R. om utrustning af skepp $\frac{6}{12}$ 1609, *RR*.

⁴ Till A. R. $\frac{3}{4}$, $\frac{9}{4}$, $\frac{16}{4}$ 1611, *RR*.

⁵ Fullm. $\frac{7}{5}$ 1611, *RR*.

⁶ Han använder den exempelvis i öppna bref $\frac{29}{8}$, $\frac{7}{11}$ 1611, bifogade räkenskaperna för Valla härad och hjonelagslängderna för Lindesberg 1611, *Fogderäkensk.*, Västergötl. N:o 4, Västmanl. N:o 7, *KA*. Jfr ZETTERSTEN, s. 13.

aristokraten med hans upphöjelse till riksråd trängde ämbetsmannen åt sidan. Hans verksamhet tillhör kansliets historia.

Liksom hofkanslern var en ersättningsman för kanslern, så kunde riksamiralen inom flottans styrelse i någon mån ersättas genom amiraler af lägre rang, bland hvilka redan under 1500-talet en fast **underamiral** framträd¹. Om detta ämbete ej nämndes 1602, så berodde det därpå, att dess ställning ej var nog betydande för ett införande bland riksråden eller hofråden, men det var vid denna tid faktiskt i verksamhet och utgör under något växlande benämningar den egentliga medelpunkten i flottans förvaltning under Karl IX:s tid².

Ännu ett par fackämbetsmän funnos vid 1602 års reorganisation, ehuru de ej omnämndes vid riksdagen af samma skäl som underamiralen, nämligen **kammarråden**, men då Ture Jakobson och Arvid Svan skildes från kammaren, synes hertigen ej hafva gifvit dem några efterträdare. Han regerade sålunda under de närmaste åren kammaren endast med hjälp af den vanliga skrifvarpersonalen.

Några månader efter riksdagen tillsatte hertigen en fackämbetsman på ett fjärde område, en (**öfverste**) **tygmästare**. Ämbetet hade under 1500-talets senaste del nått fram till en så betydande ställning, att det varit upptaget ej blott i rådets organisationsförslag af 1594 utan också i både hertig Karls och Sigismunds förslag till regeringsordning, som annars gåfvo så föga utrymme åt fasta regeringsorgan, och man hade i dessa aktstycken förutsatt, att endast en förnäm adelsman skulle bekläda det samma. På hösten 1602 öfverlämnades det emellertid åt en mindre betydande man af visserligen adlig, men utländsk börd, Jakob Bärfelt³, och därmed sattes tydligen tygmästaren på en lägre plats i rangskalan, än man tilltänkt honom 1594, men gjordes också på samma gång — liksom hofkanslern — mera verkligt användbar i styrelsen. Jakob Bärfelt fick med mycken flit ägna sig åt arkliets skötsel, fick leda styckejudningen, anskaffa krut och lod, förestå förflyttning af allsköns skytt mellan olika

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 254.

² Se nedan.

³ Fullm. 29/11 1602, *RR*.

orter o. s. v.¹ Han blef sålunda en nyttig medhjälpare inom en enskild gren af krigsväsendet, men också ingenting annat.

Mycket betyda icke dessa ämbeten, som man finner i Karl IX:s börjande regering: några få dignitärer af högsta rang, men med öfvervägande titulär ställning, och icke flera organ för ett rent fackmässigt arbete inom en del enskilda områden, strängt underordnade härskarens personliga ledning. Liksom de höga värdigheterna kunde lämnas obesatta — drotsens och kanslerns —, så kunde äfven fackämbetena försvinna — kammarrådens —, när de ej fungerat till belåtenhet. Karl IX:s regering är till hela sin grundkaraktär ett pånyttfödt personligt regemente.

Hans åskådning af principerna för den högsta styrelsens anordning under dessa första år fick ett uttryck i det nya förslaget till landslagens konungabalk, som under hans ledning utarbetades, och hvars äldsta redaktion tillhör året 1603². Här ingå några kapitel, som icke blott bestämma rådets ställning, såsom i den gamla landslagen var fallet, utan också meddela föreskrifter om vissa ämbeten i den centrala riksstyrelsen.

I fråga om rådet gör förslaget högst obetydliga ändringar i den gamla landslagen. Dess antal bibehålles vid tolf, af riddare och svenner — endast myndiga arffurstar skola komma härtill —, dess ed är oförändrad, och då konungen förbjödes att i viktiga saker besluta med råds råde, så förbindes med detta rådets samtycke äfven de öfriga ständernas medgifvande och vetskap såsom likaledes erforderlig. De viktiga saker i hvilka råd och ständer måste gifva sitt samtycke, äro krig, fred och förbund; i annat sammanhang föreskrifves också rådets medverkan vid extraordinarie gårders påläggande³. Rådet är ständernas ledare, ej ett administrativt organ.

I riket och inom rådet skulle finnas följande ämbeten: drots, marsk, kansler, amiral och öfverste arklämästare. Drotsens uppgift är att styra riket under konungs omyndighet; under normala förhållanden får han sålunda ej heller i detta förslag

¹ Till J. B. 14/1, 31/3 1603, 22/2, 8/3, 30/3, 2/5, 7/5 1604 o. s. v. RR.

² Jfr ofvan s. 25.

³ Lagförslag i Carl IX:s tid, s. 16 f. med noter, s. 23 f.

några fasta funktioner. Marsken skall anföra krigsfolket i krig, men om några förvaltningsplikter under fred talas icke. Kanslern får däremot åligganden i den löpande styrelsen, ehuru helt allmänt angifna: han skall upptaga och utreda alla klagomål, som af undersåtarne framställas till konungen, och vidare leda kansliet. Åt amiralen uppdrages likaledes att hålla inseende med flottan, ej blott att föra befäl öfver henne i krig, och arklimestaren skall likaledes hafva under händer rikets skytt med allt hvad därtill hörer; alla, som därvid äro anställda, skola lyda hans befallningar¹.

I konungs omyndighetsår skola dessa fem ämbetsmän styra riket, om ej myndig arrfurste finnes; drotsen blir således endast förman i en kollegial regering. Vill myndig konung gå i fält utom riket, så må han lämna en arrfurste, om sådan finnes, samt drotsen, kanslern och några riksråd hemma att sköta regeringen. Stannar han däremot själf hemma, då kan han sända en arrfurste eller ock drotsen såsom befälhafvare för hären och marsken, amiralen och öfverste arklimestaren såsom hans medhjälpare².

Detta var hela den ämbetsuppsättning, som Karl IX vid denna tidpunkt ville gifva plats i lagen. Äfven kammarrådsämbetet, som dock hade en jämförelsevis stark tradition för sig, saknas i denna äldsta redaktion af lagförslaget, tydligen emedan vid ifrågavarande tidpunkt ämbetet låg nere. Att ej heller någon marsk nu fanns, kunde däremot icke hindra upptagandet af denna urgamla värdighet. I viss mån öfverraskande är, att öfverste arklimestaren också fått plats bland de ämbetsmän, som skulle höra till rådet, ehuru den man, som vid förslagets affattning beklädde ämbetet, icke var riksråd och ej heller innehade en sådan samhällsställning, att han gärna kunde blifva det, lika litet som någon af hans föregångare tillhört rådet.

Några nyheter innebär förslaget i denna del icke. För kanslern upptagas visserligen ämbetsplikter, som han vid denna tid faktiskt icke fyllde, men så allmänt som de här voro affattade, lågo de egentligen i själfva ämbetsnamnet, ehuru de hittills varit endast nominella. För drotsen och marsken har man

¹ a. a., s. 27 f., noter.

² a. a., s. 29—32 med noter.

icke alls något fast administrativt arbete, för amiralen och tygmästaren endast åligganden, som, liksom kanslerns, lågo i ämbetsnamnet.

En nyhet är däremot i och för sig det förhållandet, att ämbeten nu få plats i själfva lagen. Därmed gifves ett formellt erkännande åt det faktum, att dessa ämbeten voro statens institutioner, ej poster i regentens personliga tjänst, ett faktum, som för drots, marsk och kansler redan var ett par århundraden gammalt och för amiralen och tygmästaren så godt som allt ifrån ämbetenas uppkomst hade blifvit tydligt markeradt på samma sätt som för de förra, nämligen genom beteckningen riksens amiral och riksens tygmästare. Med ämbetenas fixering såsom statsinstitutioner måste följa en viss inskränkning i konungens makt öfver dem, och Karl IX har ej ryggat tillbaka för denna konsekvens. Han föreskrifver¹, att konungen endast i vissa, bestämda fall har rätt att afsätta de nämnda ämbetsmännen, och han tryggar på samma sätt äfven de öfriga riksrådets ställning. Dessa fall äro visserligen ganska vidsträckt angifna. Till afsättning är konungen berättigad, ej blott om vederbörande affaller från den kristliga läran eller beslås med förräderi mot konungen eller riket, orättvisa i domsaker eller grofva personliga förbrytelser, utan också om han visar otrohet och orättfärdighet i ämbetet, under hvilken rubrik ju både ett och annat kunde räknas, om han blir fältflyktning i krig eller ej låter sig bruka i kronans tjänst mot rikets fiender. Men i princip hade dock konungen själf genom dessa bestämmelser bundit sina händer, och framför allt blir deras innebörd betydande genom utsträckningen till hela riksrådet. Det hela är grundadt på en åskådning, att till statsstyrelsen hörde också verkliga statens organ, ej blott konungens personliga verktyg, en åskådning, som allt starkare kämpat sig fram under den gångna revolutionstiden, då Sigismunds motståndare tvungos att skilja mellan honom och Sveriges rike, emellan hans tjänst och rikets tjänst². Utgångspunkten för ämbetsstatens utveckling är härmed gifven, om äfven ämbeten själfva ännu mera äro namn än realiteter.

Det dröjde ej längre än till året efter detta lagförslags

¹ a. a., s. 32 (kap. 18).

² Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 184 ff.

affattande, innan Karl IX fann sig föranlåten att i sin regering infoga ett nytt ämbete, och det ett sådant, som från första stund fick väsentligt större betydelse än de i förslaget upptagna, ehuru till en början ej så hög rang som de. På riksdagen i Norrköping 1604 beviljade alla ständer en dryg hjälp till kriget, och när denna skulle uppbäras, befunnos de vanliga finansorganen, räntmästaren i räntekammaren och fogdarne i landsorterna, ej tillräckliga. På sommaren vände sig konungen till de rådsherrar, som voro samlade i Stockholm för att arbeta på renunciationskriften¹, med yrkande, att några af rådet skulle åtaga sig att på Uppsala slott uppbära hjälpen (förmodligen af de norra landskapen) och leverera den till Stockholm. De svarede, att de voro därtill villiga, så snart fullmakt blefve utfärdad, och förklarade tillika, att samma uppdrag i Stockholm kunde öfverlämnas åt Seved Ribbing, då ännu adelsman utom råds². För uppbörd i Uppsala hade uppborrdfullmakt, gällande för Norrland, Uppland och Västmanland, redan förut blifvit utfärdad åt hofrådet grefve Abraham Brahe samt två adelsmän, Erland Björnsson (Bååt) och Kristofer Vernstedt³, och tanken att ytterligare ditsända riksråd blef troligen uppgifven. Däremot var det frågan om att också stationera Seved Ribbing i Uppsala; i början af juli uppsattes för honom en fullmakt att från Uppsala slott pådrifva uppbörd⁴. Men han kan nätt och jämt hafva börjat detta arbete, innan konungen fann, att han för dylika ändamål behöfde ej blott tillfälliga medhjälpare, utan ett fast ämbete, och så utfärdades två veckor senare, i slutet af månaden, fullmakt för Seved Ribbing att blifva **öfverste räntmästare** eller **skattmästare**, såsom titeln också skrefs redan från början, med regelmässig uppsikt öfver all rikets penningeuppörd, ordinarie såväl som extraordinarie⁵.

Ämbetet var ingalunda för Sverige främmande. Ehuru

¹ Jfr ofvan s. 16.

² Rådets svar ³⁰/₆ 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 134. Propositionen är ej anträffad, men sannolikt har däri äfven talats om uppbörd i Stockholm, ehuru svaret endast refererar sig till en framställning angående Uppsala.

³ Fullm. ²⁴/₆ 1604, *RR*.

⁴ *RR* ¹⁰/₇ 1604.

⁵ *RR* ²⁶/₇ 1604.

det icke blifvit nämndt vid 1602 års reorganisation eller upp- taget i den reviderade konungabalken från följande år, hade det vid 1594 års förhandlingar hört till de värdigheter, hvilkas besättande påyrkades af både hertigen och rådet, och titeln hade förekommit under Johan III:s tid samt ledde sina anor tillbaka till Eriks äldsta organisatoriska utkast¹. Räntmästaren eller skattmästaren hade också alltid räknats till de högsta dignitärerna, som borde hafva säte i rådet, och det var därför ett slags degradering, då värdigheten nu gafs åt en adelsman utom råds. Såsom »rikets» ämbetsman betecknades dock äfven han i fullmakten, och denna börjar med en hänvisning till nödvändigheten att besätta ämbetena i riket med skickliga män, så att icke det ena sammanblandas med det andra, utan här så väl som annorstädes någon ordning måtte hållas². Den princip om organisation af statsämbeten, som framträd i lagförslaget, omsättes här i handling.

Öfverste skattmästaren blef också en ämbetsman ej blott till namnet, utan äfven till gagnet. Den förvaltningsgren, som åt honom öfverlämnats, nämligen penningeuppbördens, var ovanligt väl begränsad, den kräfde genom hela sin art en oafbruten verksamhet, och i räntekammaren med räntmästare och underordnade skrifvare funnos redan både ramen och de biträdande organen för denna verksamhet. Seved Ribbing fick liksom kanslern Svante Bielke en gård för sig och sin familj, men i Stockholms omedelbara grannskap, Rörstrand på Lofön³, och hans tjänstgöring blef allt ifrån början fast och regelmässig. Då han följande år intogs i rådet, återfick äfven skattmästareämbetet sin plats bland rikets förnämsta ämbeten.

I början af 1605 återupprättades likaledes **kammarråds- ämbetet**, i det att två adelsmän, Erland Björnsson och Nils Andersson (Lilliehöök), då utnämndes till kammarråd⁴.

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 133, 138 ff., 158, 186 ff., 223—234.

² Ingressen lyder: »På det ämbeterne här uti riket måtte med skickelige och förståndige män varda försörjde och icke det ene blandes uti det andre, utan så väl här som annorstädes, där god politia är, någon ordning hålles... hafve vi tillskicket» etc.

³ RR 19¹/₈ 1604.

⁴ 29¹/₁ 1605. RR, Suppl.

Fullmakten begagnar ej uttrycket »rikets» ämbete, och en sådan terminologi hade ej heller under föregående tidsskifte varit vanlig. Endast i rådets förslag till regeringsordning år 1594 räknades kammarråden uttryckligen bland rikens ämbeten, men här var detta fallet med *alla* ämbeten, som angifvas såsom behöfliga för regeringen; hertig Karl torde nog hafva betraktat dem på samma sätt — han talar t. o. m. om »rikens kamrere» —, men använder ej termen¹. Sigismund åter utnämnde sina kammarråd utan att angifva dem såsom rikets², och så hade Karl IX äfven förut talat endast om »sina» kammarråd. Det samma blef fallet allt framgent under hans regering³. Måhända berodde detta därpå, att kammarrådens värf af gammalt stod i den mest intima förbindelse med konungens personliga regering, hans personliga ledning af och ingripande i kammarförvaltningen. Det kunde då förefalla främmande för ämbetets hela natur att beteckna det såsom rikets, hvarmed väl gärna följde intrycket af en viss själfständighet i ställning.

Genom tillsättningen af skattmästare och kammarråd hade Karl IX i viss mån organiserat sin kammarförvaltning. Några motsvarande åtgärder inom andra styrelsens grenar vidtog han däremot icke. Det är tydligt, att han ingalunda tänkte på någon organisation i stort, utan endast ville skaffa sig några fasta medhjälpare i kammaren, eftersom af gammalt största delen af regeringens praktiska arbeten här samlade sig⁴. Det kunde ske, utan att han därmed i minsta mån uppgaf sin uppsikt öfver det hela och sin handläggning äfven af detaljerna, när så föll sig⁵, och har därför icke nämnvärdt försvagat den personliga karaktären af hans regering.

Först år 1607 synes konung Karl åter hafva kallat till lif ett centralt ämbete, som under början af hans regering fått

¹ *SRA* III, s. 451, 455, 457.

² *Instr. C. F.*, s. 18—22; *SRA* III: 467, 481; *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238 f.

³ »vårt kammarråd», »vår tro man och kammarråd» . . . ; fullmakter och öppna bref ¹¹/₈ 1605, ³¹/₇, ²⁸/₉ 1606, ¹⁶/₂, ⁹/₄, ²²/₆, ²⁴/₇ 1607, ¹¹/₁ 1609, ²⁰/₃, ¹⁴/₇ 1611. I en fullmakt af ¹⁶/₈ 1608 nämnes dock Hans Åkesson »Sveriges rikets kammarråd». *RR*.

⁴ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 66 f., 114 o. s. v.

⁵ Se nedan.

ligga nere. Under detta år uppträder nämligen Magnus Brahe med titeln **marsk**. Denna värdighet, som varit på tal redan 1602, men då fått stå obesatt, har således nu verkligen blifvit utdelad, men kanske närmast för att officiera vid kröningshögtidligheterna och alltså i dekorativt syfte och ej administrativt¹. Någon ämbetsverksamhet af den nye marsken synes icke till.

Först följande år framställdes ett förslag att gifva honom åligganden i förvaltningen, och då af en alldeles speciell art. I det första förslag om rusttjänstens ordnande, som konungen framställde vid rådmötet i Örebro 1608, ingick äfven en punkt, att marsken jämte fyra andra män, valda af konungen och rådet, skulle tillse, att rusttjänsten af hvarje adelsman blefve utgjord med det antal hästar, som enligt fastställd proportion belöpte sig på hans gårdetal². Marsken skulle blifva ett slags förtroendemän för konungen och adeln på samma gång vid vapentjänstens reglerande.

Ytterligare utvecklades denna hans ställning i konungens några veckor senare aflämnade fullständiga förslag till adelsprivilegier. Här framställes marsken såsom adelsuppbådets själfskrifne befälhafvare närmast konungen, och vid ämbetets besättande äger konungen endast upprätta ett förslag af tre svenske (blott i nödfall utländske) män, bland hvilka adeln själf har att välja en. Marskens uppsikt öfver vapentjänsten är likaledes närmare utförd till en ledning af de årliga vapensynerna på af lagen bestämda platser, och konungen lofvar att väl förse honom med förläning och besoldning, så att han kan utföra dessa åligganden. Hans fyra medhjälpare i rusttjänstens reglering nämnas också här, men såsom förordnade af konungen ensam³.

Marskens ämbete var emellertid icke det enda, som fått en plats i detta privilegieförslag. Konungen har i förslaget insatt tvenne punkter, innehållande ingenting mindre än en öfversikt öfver rikets höga ämbeten med flere nya organisatoriska antydningar. Konungen försäkrar adeln om den företrädesrätt till dessa ämbeten, hvarpå den hade gjort anspråk under 1594

¹ Jfr *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 216.

² BERGH, s. 154.

³ BERGH, s. 158.

års förhandlingar, och som Karl IX redan vid kröningsdagen 1607 varit villig att medgifva¹, och han tager sig därvid anledning att uppräknat de poster, som härunder skulle inbegripas.

I första rummet skola, heter det, i Sverige finnas följande höga ämbeten: drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare. Deras inbördes rang regleras bestämdt i denna ordning; första stånd och säte äger drotsen, andra stånd och säte marsken o. s. v. De skola i sitt förvar hafva rikets regalier, kronan, spiran, äpplet, svärdet, nyckeln och de öfriga kungliga klenoderna. Till dessa ämbeten skall konungen taga lämpliga män af adlig och förnäm släkt².

Om någon reglering af de fem ämbetsmännens tjänstgöring är således här icke fråga; drotsens plats stod för öfrigt tom efter grefve Moritz' död föregående år. Likväl har denna punkt i privilegieförslaget sin märklighet äfven i organisationens historia. Det är första gången, som dessa fem ämbeten och inga andra i en officiell handling fullt otvetydigt sammanföras till en särskild grupp framför alla andra — första gången, som begreppet fem höga (riks)ämbeten (ej flere och ej färre) tydligt framträder³. Ännu var det endast ett rangföretråde, som härmed betecknades, och af de fem var det endast skattmästaren, som gjorde verklig ämbetstjänst. Men om väl äfven de andra bragtes därhän, då var därmed också utgångspunkten gifven för en fördelning af administrationen på fem sektioner under dessa fem såsom chefer.

Privilegieförslagets följande paragraf börjar med en bestämmelse om riksrådets medlemsantal. Det skall bestå af 25 personer, de fem nämnda ämbetena inräknade. Den gamla landslagens tolfatal är sålunda nu så definitivt öfvergifvet, att konungen bestämdt fastslår denna mer än fördubblade siffra. Han skall utnämna riksråden efter lagboken, i första rummet bland infödda svenskar, men han förbehåller sig också rätt att upptaga utlänningar, om de befinnas för riket särskildt nyttiga och behöfliga. Det är samma ståndpunkt, som 1602 kom fram

¹ SRA III, s. 394, 407; BERGH, s. 151.

² Att detta, hvad marsken beträffar, ej fullt öfverensstämmer med de särskilda bestämmelserna om hans tillsättning, har man ej observerat.

³ Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 189, not 1.

särskildt med afseende på lifländarna, ehuru konungen ej sedan dess gjort någon min af att omsätta den i handling.

Utom de fem högsta ämbetsmännen skola således finnas tjugu rådsherrar. Af dessa tjugu, fortsätter förslaget, skola fyra hafva uppsikt öfver Uppsala akademi och alla skolor i riket, och en bland dem skall vara akademiens kansler. Två andra skola utses till att jämte riksens fiskal mottaga alla högmålssaker och bereda dem till föredragning inför konungen. Här framträda således konturerna af ett par fasta sektioner inom rådet med begränsade uppgifter inom den löpande förvaltningen. Tanken var i denna form ny; då det under 1500-talet hade varit tal om att rådsafdelningar skulle alternerande tjänstgöra vid konungens hof, hade man ej ifrågasatt någon fördelning af arbetet mellan de tjänstgörande. Om den första sektionen säges för öfrigt icke direkt, att den alltid skall finnas vid hofvet, och detta behöfver ej heller vara meningen¹. Att konungen nu föreslog dessa särskilda anstalter för universitetets och skolstatens öfvervakande, sammanhängde sannolikt med den starka misstämning, som vid denna tid behärskade honom gent emot så väl prästerskapet som professorerna i Uppsala². De två föredragande i högmålssaker borde väl mera regelbundet vara tillstädes vid hofvet.

Efter regleringen af dessa två administrerande rådsafdelningar fortsätter förslaget med en föreskrift, att i riket skulle finnas fyra kammarråd af adlig börd — det hittills vanliga antalet fördubblas sålunda³ — och att dessa kunna, men ej behöfva upptagas i riksrådet; äro de icke riksråd, skola de åtnjuta rang näst efter rådet. Vidare skall alltid finnas en stallmästare, också så vidt möjligt af svensk adel, hvilken har uppsikt med konungens rytteri. Ämbetet hade varit upptaget i rådets förslag till regeringsordning 1594, där dess uppgifter angifvits så, att stallmästaren skulle hafva befallning öfver kronans stuterier, sälja de unghästar, som ej för kronan behöfdes, och förvalta kronans tillgångar af hö och foder. En stallmä-

¹ Jfr 1604 års förslag, att två riksråd, ärkebiskopen, 2 biskopar och 2 kanslitjänstemän skulle årligen inspektera universitetet; ANNERSTEDT, s. 111.

² Jfr ANNERSTEDT, s. 111—129.

³ Jfr nedan.

stare omtalas också under Johan III:s tid bland personalen vid hofvet, och hans åligganden böra väl hafva varit ungefär de samma, som sattes på papperet 1594; han var alltså en efterföljare till Gustaf I:s fodermarsk. Denne stallmästare hade emellertid, efter allt att döma, intagit en ganska blygsam ställning vid hofvet; det var alltså en afgjord upphøjelse för hans värdighet, när den 1594 räknades som riksämbete, och än mera när Karl IX nu gaf den rang närmast kammarrådet. Slutligen kommer efter stallmästaren riksens tygmästare, äfven han tagen bland svenska män. Om både stallmästare och tygmästare gäller, liksom om kammarråd, att de kunna, men ej behöfva upptagas i riksrådet; äro de icke riksråd, skola de i hvarje fall hafva rang före den öfriga adeln.

Genomgående synpunkt för dessa privilegieförslagets paragrafer är snarare regleringen af ämbetenas rang sins emellan än en organisation af deras ställning i regeringen, och de organisatoriska ansatser, som kommit med, äro icke sammanmälta till en enhet. Att samtliga ämbeten här betraktas som statsinstitutioner, är tydligt, om äfven termen riksens icke är utsatt vid alla titlarna, och denna princip har således trängt framåt sedan lagförslagets affattning.

I det yttrande, som riksrådet afgaf om det framlagda privilegieförslaget, förbigingos nästan helt och hållet de tvenne punkterna om ämbeten och riksråd. Rådet inskränker sig till att häfda, att dessa poster borde besättas endast med infödda svenska män, och stryker sålunda den möjlighet att antaga utländingar, som konungen velat förbehålla sig, samt betonar därvid uttryckligen, att dessa infödda svenskar också böra vara af förnäm släkt. När förslaget ett halft år senare förelades adelns förtroendemän, hade dessa icke mycket mer att säga. De upprepa med en viss ifver det förbehåll gent emot utländingars intagande, som rådet gjort förut, och hemställa till konungens eget bepröfvande, om verkligen riksrådet borde ökas ända till 25 ledamöter, med en antydning om att det kunde blifva svårt att finna så många kompetenta personer och med en direkt hänvisning till att lagen endast förmälde om tolf. Rangordningen emellan de (fem) höga ämbetena ställer adeln i K. M:ts skön, och ej heller inlåter den sig på konungens förslag till

K. Hum. Vet. Samf. i Uppsala. VIII. 2.

rådssektioner eller hans ordande om öfriga ämbeten, kammarråd, stallmästare och tygmästare. Äfven deras besättande hänskjuter den till konungen, blott det sker med infödde svenske män¹.

I det svar, som konungen i mars 1609 gaf på detta adelns utlåtande, frågade han, om adeln verkligen ville hafva endast tolf riksråd; i så fall finge amiral, kammarråd, tygmästare och stallmästare stanna utom rådet. Konungen är således villig att icke blott förbehålla adelsmännen utom råds de tre ämbeten, som enligt hans förslag fakultativt skulle hafva varit beklädda med riksråd, utan äfven på samma sätt disponera öfver en af de värdigheter, som han ställt framför alla andra, och således upplösa denna ranggrupp. Fastare rotadt var begreppet fem höga ämbeten ännu icke. Han inskränker sig för öfrigt till att påminna adeln om att till landslagens tolf världsliga riksråd dock af ålder också kommit sju andliga — en tanke, som varit främmande för honom själf vid 1602 års organisation².

Vid denna tidpunkt var konungen redan i färd med att på nytt gifva ett samladt uttryck åt sina tankar om rådets och ämbetenas ställning i staten. I slutet af år 1608 hade han återupptagit arbetet med landslagens revision, och vid den nya granskning, som konungabalken nu genomgick, omarbetades i flere punkter de kapitel, som rörde dessa frågor. Det var i denna nya form, som förslaget förelades ständerna vid 1609 års riksdag.

Denna redaktion inför i rådet såsom själfskrifna, jämte de myndiga arffurstarne, som den äldre redaktionen upptog, hela raden af höga ämbetsmän från 1608 års privilegieförslag, drots, marsk, kansler, amiral, skattmästare, kammarråd, tygmästare och stallmästare, äfven de tre sistnämnda utan förbehåll. Utom dem skall rådet räkna tolf riddare och svenner. Som kammarråden i detta förslag åter äro reducerade till två, uppstår på detta sätt, om alla ämbetena äro besatta, ett riksråd af 21 ledamöter, oberäknadt arffurstarne. Konungen har alltså icke tagit någon hänsyn till adelns invändning mot antalets förhöjning.

¹ Adelns ombud till kon. ²¹/₁₀ 1608, afskrift i *Engestr. saml.*, Collectio actorum ad epocham Caroli IX, K. B.

² BERGH, s. 97.

Däremot har han här medgifvit, att rådsherrar (och ämbetsmän) ovillkorligen skulle tagas bland infödda svenska män. Rådseden är utförd i elfva artiklar, hufvudsakligen genom ett slags omskrifning af konungens gamla ed. Några bestämmelser om rådets ställning i den löpande regeringen gifvas icke; privilegieförslagets två sektioner för undervisningsväsendet och högmåls-sakerna äro icke upptagna¹.

Kapitlet om de ämbeten, som skola finnas i riket och inom rådet, är naturligtvis kompletteradt med de nya värdigheter, som blifvit införda bland rådets själfskrifna ledamöter. De gamla instruktionerna för drots, marsk, kansler, amiral och öfverste tygmästare kvarstå oförändrade, utom att drotsen nu får dela sitt förmyndarskap för omyndig konung med närmast arfsberättigade arffurstar, hvarjämte de från Norrköpings riksdagsbeslut bekanta bestämmelserna om konungens tillträde till half myndighet vid 18, hel myndighet vid 24 års ålder blifvit inflickade. Skattmästaren och de två kammarråden — de senare benämnda kammarherrar och råd — hafva fått plats före öfverste tygmästaren. Deras instruktioner sammanfatta helt kort ämbetenas redan stadgade plikter. Stallmästarens uppgift är något bättre preciserad än i privilegieförslaget, i nära öfverensstämmelse med 1594 års förslag.

Det följande kapitlet om förmyndareregeringen är omarbetadt enligt de grunder, som redan angifvits för drotsen, och vid hans sida ställas nu inga andra ämbetsmän än kansler och marsk; vid ämbetenas ökning har det befunnits olämpligt att upptaga dem alla i förmyndarekollegiet². Sedan har ingen annan ändring varit behöflig än att de nya ämbetsmännen inskjutits i det kapitel, som handlar om rådsherrars och ämbetsmäns afsättning³.

Ämbetenas ökning i denna sista redaktion af Karl IX:s

¹ I kyrkobalken (kap. 20) talas om att rådet jämte ärkebiskop och en biskop samt två ur kansliet skall årligen hålla rannsaking om vissa förhållanden vid akademien, men denna bestämmelse ansluter sig till 1604 års förslag, ej till privilegieförslaget af 1608. *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 76; jfr ofvan s. 48 not 1.

² Kap. 16; a. a., s. 29. På ett stadium af omarbetningen har man dock låtit alla ämbeten stå kvar; a. a., s. 30, not.

³ I kap. 45, om det följande hvarmed arffurstar och ämbetsmän äga rida, har man glömt att föra in dem; a. a., s. 48.

lagförslag visar, att konungens uppfattning om deras behöflighet i statsstyrelsen nu var fullt stadgad. Å andra sidan gjorde han dock ej heller här något för att gifva verkliga förvaltningsuppgifter åt dem bland dessa ämbeten, som hittills faktiskt saknat sådana, och privilegieförslagets tanke att i viss mån reglera öfriga rådsherrars tjänstgöring är här icke upptagen. I princip har Karl IX kommit till insikt om nödvändigheten att modifiera konungadömets personliga karaktär genom att insätta fasta statsämbeten som dess organ, men fullt tillgodogöra sig sådana ämbeten förmår han ännu icke.

Denna slutliga redaktion af Karl IX:s lagförslag torde få gälla som uttryck för den ställning han under sina sista år intog till frågan om regeringens organisation under de sista åren. Något senare förslag om rådstjänst och ämbeten kom icke till stånd. Men väl föreligger från annat håll ett aktstycke af denna art, hvilket kan ytterligare belysa frågans läge i tidens åskådning. Det s. k. Rosengrenska förslaget har äfven det i sin konungabalk bestämmelser om riksråd och riksämbeten. När det blifvit fullbordadt, är icke utredt; man känner endast, att arbetet börjats på sommaren 1604 och fortgått äfven 1605. Med all säkerhet var det färdigt redan före 1609¹.

Det Rosengrenska förslaget begränsar rådets antal till 12, såsom också adelns deputerade önskade år 1608. I rådets ed är inflickad den märkliga bestämmelsen, att hvad det råder konungen till rikets nytta, det äger han följa och intet företaga utan samråd med och samtycke af samtliga riksens råd². Alldeles efter orden kan den väl icke fattas, ty den skulle då förutsätta, att rådet alltid stode fulltaligt vid konungens sida; man torde syfta endast på sådana viktigare frågor, i hvilka konungen af gammalt plägat höra rådet. Förslaget ökar i så fall rådets makt, men förändrar icke egentligen dess ställning i förvaltningen³. Det samma gäller om det kapitel, som ger enskild man rätt att emot konungen i vissa fall föra klagan inför rikets råd⁴.

¹ a. a., s. IX ff.; BERGH, s. 104.

² Kap. 7; a. a., s. 278.

³ I kap. 23 talas om att personer så väl inom råd som utom kunna kallas till konungen; här förutsättas således de förra ingalunda alltid vara hos honom. a. a., s. 291.

⁴ Kap. 28; a. a., s. 294 ff.

Det kapitel, som sålunda bestämmer rådets antal och uppgift, fortsätter omedelbart med en redogörelse för de förnämsta ämbeten, som konungen skall hafva till hjälp i regeringen. Dessa äro, heter det, drots, marsk, hofmästare, amiral, kansler och skattmästare, och skola alla besättas med infödda svenska män, framstående i börd, ålder och skicklighet. Därpå följer framställningen af deras ämbetsplikter. Främst står för hvar och en den att bära en af riksklenodierna vid konungens kröning; drotsen, marsken och amiralen åläggas t. o. m. att med vissa förmaningar öfverlämna dem till konungen. Men äfven i öfrigt äro dessa partier betydligt utförligare än de motsvarande i det kungliga förslaget.

Drotsen skall förestå riket med rådets råd, när konungen är utrikes — konungs omyndighet beröres icke —; han blir sålunda här ensam chef för regeringen, ej, såsom i konungens förslag, medlem af en kollegial regering. Endast om marsken nämnes, att han i sådana fall skall bistå drotsen; arffurstars deltagande omtalas icke. Men drotsen har också fått en upphöjd ställning under konungens egen närvaro i riket. Han är skyldig att på sitt ämbetes vägnar för konungen framföra enskildes klagomål så väl mot konungen själf, om någon har skäl till sådana, som emot personer, hvilka äro så mycket högre i stånd eller betydighet, att vederbörande ej vågar själf klaga sin sak. Drotsen göres sålunda till rättens väktare äfven emot konungen. Det var en tanke, välbekant för medeltidens feodalsamhällen och i dem mångenstädes förverkligad, men lika oförenlig med den nya statsordningen som värdelös för det praktiska regeringsarbetet.

Icke mycket bättre tillgodogör sig förslaget marskens eller, såsom det här nämnes, marskalkens ämbete. Jämte åliggandet att bistå drotsen i styrelsen under konungens frånvaro får han endast sin häfdvunna uppgift att anförda rikets krigsmakt i fält. Att detta förklaras gälla, vare sig fienderna äro inländske eller utländske, och att han får makt att under tiden för sitt befäl också döma sitt folk efter krigsartiklarna, förändrar icke ämbetets karaktär af att endast under krigstid träda i verksamhet.

Ett ämbete, som alldeles saknas i konungens förslag, är hofmästarens, men dess införande i det Rosengrenska förslaget innebär icke tillkomsten af ett nytt organ för regeringen, ty

hofmästaren blir endast chef för det egentliga hofvets förvaltning och personal. Det är icke ens klart, om man vill ålägga honom ständig tjänstgöring; uttryckligen talas endast om att han skall leda anordningarne vid större högtider.

Amiralen är naturligtvis flottans chef, och det, i öfverensstämmelse med stadgad häfd, så väl på krigiska expeditioner som i förvaltningen under fredstid. Förslaget ålägger honom omsorgen om flottans underhåll och ställer allt skeppsfolk, befäl och manskap under hans lydnad.

Äfven kanslern får verkliga administrativa ämbetsplikter. Han skall mottaga alla främmande legationer samt uppsätta och afgifva svar på deras andraganden; det är första gången som någon instruktion så tydligt lägger utrikesärendena i han hand. Men äfven andra viktiga handlingar, som i kansliet konciperas, skola underställas hans granskning, innan de framläggas för konungen, och så väl stora rikssigillet, riksens klämma, som sekretet skola finnas i hans förvar samt sålunda af honom förvaltas, liksom han skall ansvara för de gamla handlingarnas vård och ordnande. Att sekreterare och andra kanslitjänstemän skola lyda de befallningar, han på konungens bud utdelar, säger under sådana förhållanden sig själf. Skulle alla dessa åligganden verkligen uppfyllas, måste kanslern ovillkorligen vara i ständig tjänstgöring. Dylika deduktioner af ämbetets innebörd hade emellertid redan under föregående århundrade vid flera tillfällen sett dagen utan att någonsin tagas efter bokstafven¹. För öfrigt framlyser äfven i denna punkts affattning en viss sträfvän att gifva de höga funktionärerna en själfständig ställning gent emot konungen. Man finner sådana stadganden nödiga som att svaren till utländska legationer skola afgifvas efter konungens och riksens råds betänkande och att inga handlingar skola förseglas med rikets sigill konungen och rikets råd oveterligen. I båda fallen står således rådet vid konungens sida.

Skattmästaren slutligen förestår naturligtvis rikets drätsel, leder uppboriden och ansvarar för att intet utbetalas annat än med konungens befallning eller vetskap *eller* till hans och rikets bästa. Det sista alternativet ger honom tydligen frihet att äfven på egen hand göra anordningar, och något starkare beroende af

¹ *Centralregeringen 1523-1594*, s. 196-200.

konungen behöfver åtminstone icke ligga däri, att han årligen skall afgifva berättelse till denne om drätselns tillstånd, hvilka poster som sjunkit eller stigit, hvad bergsbruken gifva i afkastning och huru konungens och kronans gäld står.

Därmed skulle nu ämbetslängden, sådan den angifvits i kapitlets början, vara afslutad. Men efter instruktionen för skattmästaren följa ännu två ämbeten, kammarråd och generaltygmästare. Att de ej äro upptagna i kapitlets början, kan möjligen beteckna en rangskillnad, möjligen också helt enkelt bero på att de blifvit senare tillagda. För kammarrådsämbetet är emellertid i de bevarade handskrifterna ingen instruktion införd¹, endast för tygmästaren, hvars befattning med allt slags vapen och ammunition för både hären, flottan och befästningarna, med gjutning af skytt, med salpeter- och krutbruk rätt omständligt utvecklas.

Om ämbetsmännen enligt detta förslag skulle tillhöra rådet, är icke fullt klart². De nämnas ingenstädes såsom rådsmedlemmar, men att ställa dem alla ovillkorligt utom rådet skulle hafva inneburit en så fullständig omhvälfning af rådets och ämbetsmännens förhållande till hvarandra, att detta borde hafva blifvit bestämdt uttaladt, om det verkligen varit afsedt. Måhända ville man lämna frågan öppen, så att ämbetena skulle kunna efter omständigheterna förlänas åt rådsherrar eller män utom rådet³, förmodligen då under den tysta förutsättningen, att det förra skulle ske med de förnämligare värdigheterna.

Det Rosengrenska förslaget egendomlighet ligger icke i

¹ Möjligen kan detta faktum ställas i samband med det förhållandet, att kammarrådsämbetet torde hafva legat nere från början af 1603 till jan. 1605. Finge instruktionens frånvaro i lagförslaget antagas bero på att ämbetet vid dess affattning ej fungerade, så vore därmed gifvet, att denna del af förslaget tillkommit redan under det första halfåret af kommissionens verksamhet, före jan. 1605.

² BERGH, s. 107, tolkar förslaget så, att de skulle stå utom det egentliga rådet, churu med detta i nära sammanhang.

³ Uttryck, sådana som det i kap. 28, att klagomål mot konungen kunna framställas inför »drotseten, kanslern eller någon i riksens råd», kunna tolkas på detta sätt; jfr bestämmelsen i kap. 7, att »drotseten med riksens råds råd» skall förestå riket och kanslern uppsätta handlingar efter »konungens och riksens råds betänkande» samt ej använda sigillerna »konungen och riksens råd ovitterligen». *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 278, 281, 295.

dess ämbetsinstruktioner, ty trots sin relativa utförlighet öka dessa icke ämbetenas effektivitet, utan i maktfördelningen. Ämbetenas lagfästade såsom statsinstitutioner är här förbundet med en själfständig ställning för dem och rådet vid konungens sida. Grundtanken är befryndad med rådsaristokratiens organisationsförsök 1594, men den har blifvit utförd med vida mindre politisk skolning än då.

Det Rosengrenska förslaget har ansetts i allmänhet gifva uttryck åt adelns åskådning af politiska och sociala frågor vid denna tid. Skulle detta gälla äfven om de kapitel, som rörde regeringens ordning, så röjer förslaget, att ståndet ännu efter revolutionstidens straffdomar och ett par år af Karl IX:s hårda regemente i detta stycke icke kommit till insikt om den nya tidens och den nya statens verkliga kraf. Det kan i så fall endast ytterligare bestyrka, att det var med fullt historiskt berättigande som frågan om regeringens organisation nu hvilade i konungadömets händer.

* * *

De ansatser till en allmän reglering af styrelsen genom fasta statsämbeten, som under Karl IX:s tid förekommo, stannade alla på papperet. Positivt innebär detta, att organen för hans regering i stort sedt bibehöllo samma gruppering som varit rådande under hans företrädare. Vi finna dem alltså i första rummet i kansliet och i kammaren.

I **kansliet** blef hofkanslern den faktiske chefen, då kanslern ej kom att taga någon egentlig befattning med dess löpande arbete och kanslersämbetet slutligen fick stå obesatt efter Svante Bielkes död¹. Några närmare underrättelser om hofkanslerns ställning föreligga emellertid icke. Att han anlätades för att uppsätta viktigare statshandlingar, faller af sig själf; hans penna har exempelvis varit verksam vid omarbetningen af konungens testamente², han ledde affattningen af renunciationsskriften till

¹ Se ofvan s. 37.

² Ändringarna i 1600 års text synas vara af hans hand. Jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594-1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 203, not 4.

Sigismund¹, han har sammanställt den utförliga försvarsskrift för revolutionen, som trycktes år 1607². Ibland har han å konungens vägnar underskrifvit utgående bref i enlighet med den praxis, som utbildat sig under föregående tidehvarf, och han glömmet därvid lika litet hofkanslers- som doktorstitel³. Undantagsvis finner man t. o. m., att bref i konungens namn af honom blifvit utfärdade i dennes frånvaro⁴. I hvad mån han öfvervakat och instruerat den lägre personalen, framgår däremot icke af tillgängliga källor.

Att doktor Nils skulle anlitas äfven i andra värf än egentliga kanslisaker, är naturligt. Liksom kanslern mottog han diplomatiska uppdrag; på hösten 1602 afgick han i en beskickning till Tyskland, ett år senare reste han i liknande ärende ned till danska gränsen, 1605 var han en af dem, som underhandlade med hanseaternas ombud i Kalmar, och 1606 deltog han i förhandlingar med ryssarne på finska gränsen⁵. Han kunde också få hjälpa till vid krigsfolkets utrustning, vid mönstring och aflöning⁶. Dyligt kunde afbryta hans tjänstgöring i kansliet och föra honom bort från hofvet, men icke allvarsamt inverka på hans ämbetsställning.

Inom **sekreterarnes** grad hade under öfvergångstiden mellan Sigismunds och Karls regering framträdtt ett slags ledande befattning, då den dåvarande hertig Karl vid sin afresa till Finland år 1599 utnämnde en frälseman, Johan Jörensso (Rosenhane) till Torp, till rikens öfverste secretarius⁷. Utnämningen motiveras med nödvändigheten att bereda vård åt rikets handlingar, således arkivet, som af gammalt låg hertigen

¹ Rådet till kon. 7/8 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 138.

² *Fullkommetige skäl och rättmätige orsaker* etc.

³ Saml. *Kungl. koncept*, RA, och *Kungl. bref*, KA.

⁴ RR 1611, efter ett bref af 9/5: »Desse efterskrifne fyre bref skrefves ud af kansleren och Erik Elfsson, seden K. M:t drog ifrå Örebro den 9 maj.»

⁵ Memorial, instr. och bref 21/8, 10/9 1602, 24/10, 25/10 1603, 18/11, 24/11 1605, 31/7 1606 samt sept. och okt. 1606, passim, RR. Jfr ofvan s. 21.

⁶ I slutet af 1606 skickades han i sådana ärenden till Finland, och 5/1 1607 skrifver kon. till honom att stanna där till Midfasta. 27/7, 29/7 1607 afgå till honom bref om krigsfolkets öfverskeppande till Lifland. RR.

⁷ MRA 1875, s. 50; jfr *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 198.

om hjärtat, och som han väl särskildt ville trygga nu vid sin bortresa; att ordna handlingarna och hålla dem i skick blir alltså den nye sekreterarens främsta uppgift. Föranledda af hertigens förestående frånvaro äro också bestämmelserna, att alla de bref, som utginge ifrån slottet i Stockholm, d. v. s. från ståthållarne, skulle gå genom hans händer och de ankommande af honom mottagas och att han skulle biträda ståthållaren vid afgörande af alla klagomålssaker, som vid slottet kunde förekomma¹. En relativ giltighet kunde de dock hafva äfven efter hertigens återkomst, åtminstone så ofta ej denne själf befunne sig i Stockholm, och bestämdt afsedd för normala förhållanden och hertigens närvaro i riket är den sista punkten: öfverste sekreteraren skall mottaga de domböcker, som härads höfdingarne ålagts att hvar år inlämna i kansliet, samt genomse dem för att kunna lämna upplysningar, då klagomålssaker förekomma inför hertigen. Den nye sekreterarens befattning var alltså översägligen ämnad att blifva bestående.

I tidens handlingar påträffas emellertid endast sällan hans namn. Året efter utnämningen, i dec. 1601, hemsände hertigen från Lifland en ny fullmakt för Johan Jörensso² att inventera och ordna kanslihandlingarna; några andra åligganden nämnas här icke. Hittills torde alltså icke mycket hafva blifvit gjort. Hvilken effekt den nya befallningen haft, är icke heller känt. Då Johan Jörensso år 1605 åter vid ett tillfälle omtalas, är det i ett annat och tillfälligt uppdrag; han sändes jämte Johan Skytte till Upsala för att inhämta professorernas yttrande om ett förslag till fredsfördrag med Polen och har vid sin återkomst till konungen med sig åtskilliga yrkanden af professorerna i universitetets angelägenheter. Äfven vid detta tillfälle nämnes han i konungens bref riksens sekreterare, men om hans tjänstgöring såsom sådan känner man intet³.

Om beteckningen riksens secretarius ursprungligen tillkommit för att utmärka, att den nya befattningen icke afsåg

¹ »Så skole ock alle de bref, som här ifrå slottet skrifves antingen uti landet eller ock till Oss och andre, gå genom hans händer.»

² MRA 1885, s. 271.

³ Kon. till professorerna 17/11, 26/12 1605, RR; det senare brefvet tryckt af ANNERSTEDT, Bihang, I, s. 63.

Karls enskilda tjänst i furstendömet, utan rikets¹, så förelåg detta skäl för dess användning icke, sedan hertigen blifvit konung och hans tjänst otvetydigt sammanfallit med rikets. Den måste således numera uteslutande afse att utmärka innehafvaren framför de öfriga sekreterarne. Titeln förekommer emellertid sparsamt. Utom vid Johan Jörenssons beskickning 1605 är den observerad endast en gång, år 1608, och då användes den för en annan, en magister Peder Andersson², som några år senare nämnes blott sekreterare³; det är således ovisst, om denne verkligen fört den, och likaledes ovisst, om någon ledande sekreterarebefattning med denna titel verkligen stadgat sig.

Den allmänna sekreteraregradens åtskillnad från kansli-skrifvarne framträder under Karl IX:s tid nästan svagare än under hans bröders regering. Det händer icke sällan, att en kanslitjänsteman, vare sig han är af högre eller lägre grad, i officiella handlingar endast nämnes »tro tjänare»⁴. När härtill kommer, att ej heller räktekammarens aflöningslängder nu skilja på kansliets olika grader⁵, och att inga andra längder öfver dess personal för denna tid äro anträffade, blir det svårt för att icke säga omöjligt att åstadkomma en både säker och fullständig lista på Karl IX:s sekreterare. För öfrigt har man ej ens tillförlitliga siffror öfver kanslipersonalens antal i sin helhet, emedan räktekammarens längder nu som förut ej upptaga alla.

Såsom sekreterare märkes emellertid i första rummet Mikil Olofsson, hvilken redan 1592 intog den främsta platsen i hertig Karls furstliga kansli⁶. Han blef tidigt insatt i slottslofven på Stockholm, som han sedan tämligen stadigvarande tillhörde, och förde därefter titeln ståthållare omväxlande med sekreterare⁷ samt

¹ *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 198.

² Förlän. bref ¹⁰/₃ 1608, *RR*.

³ Fullm. och instr. ¹⁴/₉, ²⁶/₉, ¹/₁₀ 1611, *RR*.

⁴ Så t. ex. Erik Elofsson i fullm. ⁹/₅ 1605, ³/₇ 1606, ¹⁰/₅, ¹²/₁₀ 1607 o. s. v. *RR*.

⁵ Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 204.

⁶ Hertigens kansliordning ¹⁷/₁ 1592, *Instr. C. F.*, s. 294; sekreteraretitel exempelvis ²⁴/₄ 1604, *RR*.

⁷ Förlän. ⁷/₁₂ 1604; till A. Ryning m. fl. ¹⁰/₄ 1611, *RR*. År 1605 följde M. O. hofkanslern till Kalmar, 1606 till Finland. Se ofvan s. 57.

kunde under sådana förhållanden ej regelbundet tjänstgöra i kansliet på grund af hofvets flyttningar. Erik Jörensso (Tegel) nämnes som sekreterare redan 1602, men blef under Karl IX:s senare år använd i kammaren; äfven han kom in i Stockholms slottslofven¹. Sekreterare var vidare ännu tidigare Peder Nilsson², och Erik Elofsson nådde troligen efter ett par år samma värdighet³. Slutligen användes titeln för den redan omnämnde Peder Andersson och under Karl IX:s sista tid för Andreas Bureus⁴.

Hela kansliet räknar i räntekammarens lönelängd för år 1602 19 personer, och antalet håller sig i allmänhet omkring denna siffra. Endast 1607 stiger det till 22, hvaribland äfven hofkanslern är inräknad, och då det 1610 sjunker till 15, beror detta tydligen därpå, att flera än vanligt ej blifvit upptagna i längden⁵.

Någon särskild rubrik för **det tyska kansliet** finner man icke. Bland namnen i kanslilängden äro 1602 endast två med säkerhet tyska, Johan Meyer och Oswald von Grabow⁶, och båda dessa saknas efter 1604. Åtminstone den förre kvarstod dock med säkerhet i Karl IX:s tjänst under hela dennes regering och öfvergick sedan till Gustaf Adolfs kansli. Han förde sekreterares titel⁷. Med 1603 inträder Helmerich Schmidt, som likaledes stod kvar under de följande åren, med 1604 Johan Sterchow, som däremot ej återfinnes efter 1605, och Henrik Crugius, som saknas allt ifrån 1608. 1605 finner man Georg(ius) Eber(us) och Abraham Specht af hvilka den senare står kvar åtminstone öfver år 1609, den förre ännu vid tronskiftet. Endast

¹ *RR* 18₅ 1602, 12₁₂ 1607; anf. bref till A. Ryning 10₄ 1611. Jfr nedan s. 65.

² *Den sv. riksstyrelsens reorganisation 1594—1602*, Hist. Tidskr. 1901, s. 196, not; till A. Jörensso 10₁ 1605, *RR*, o. s. v.

³ Fullm. 12₁₀ 1607, memorial 15₁₂ 1608, förlän. 13₁₂ 1611, *RR*.

⁴ Memorial 8₃, 10₄ 1611; jfr förlän. 12₁₂ 1607. *RR*. I en instr. för kommissarier till Nederländerna 28₂ 1608 (*RR*) nämnes Augustinus Cassiodorius secretarius, men denne står i lönelängderna bland *RKB* under beställningar, ej under kansliet.

⁵ P. Pederssons räkensk. *RKB*, *KA*.

⁶ Hofmantalet 1602—1603 (jfr ofvan s. 8) har också ett annat tyskt namn, Melchior Behr, men om denne har jag ej anträffat några andra underättelser.

⁷ Donation 20₆ 1604, *RR*.

1608 upptages Martin Latzkel och först 1610 Hans (Johan) Witzich, hvilken jämte Schmidt och Eber öfvergick i Gustaf Adolfs kansli¹.

Karl IX har således bibehållit kansliets tyska element vid samma jämförelsevis låga numerär, som det fått under Johan III:s tid. Nu torde emellertid hofkanslern efter sina tyska universitetsstudier hafva själf behärskat det tyska språket, och det samma kan nog hafva varit fallet med andra af de svenska kanslimedlemmarne, ehuru därom intet särskildt förmåles.

I kansliets arbetsordning och ställning till konungen äro inga större förändringar märkbara.

Den vid föregående tidskiftes slut utvecklade kontrasignationen af konungens bref genom de kanslitjänstemän, som uppsatt dem, blir allt vanligare, dock utan att fastställas som regel, såsom 1594 varit föreslaget, och utan att kontrasignantens därmed följande ansvarighet för brefvet egentligen starkare framträder². Ett nytt uttryck fick koncipientens ansvarighet visserligen däri, att man började i registratoret göra anteckning om hvem som uppsatt hvarje bref, vanligen med vederbörandes initialer. Men dessa anteckningar hafva endast oregelmässigt blifvit införda³, och vi veta intet närmare om huru den genom dem liksom genom kontrasignationen uttryckta ansvarigheten gjorts gällande.

Att dessa principer hade svårt att tränga igenom, synes hafva sammanhängt därmed, att någon fast fördelning af kansliarbetet ej kommit till stånd. Ingen reglerande instruktion är känd från denna tid, och sammanställer man de nyssnämnda underrättelserna om breffvens koncipienter för att i dem söka

¹ *RKB* 1602—1611, *KA*; instr. f. kanslipersonerna 1612, *Instr. C. F.*, s. 295. Abraham Specht utsändes 1609 till Tyskland; memorial 29/5 1609, *Ty. RR*.

² *Centralregeringen 1523—1594*, s. 220 ff. De kontrasignerade breffven äro hufvudsakligen att söka bland *Kungl. koncept*, *RA*, *Kungl. bref*, *KA*, samt såsom verifikationer till *Fogderäkensk.*, *KA*.

³ De börja förekomma i *RR* år 1605, men anträffas under detta år endast mellan 28/3 och 3/5 någorlunda regelbundet. I volymen för 1606 börja de under maj, uppträda endast fåtaligt intill 1 okt., därefter regelbundet till årets slut; 1607 stå de betydligt ojämnt, 1608—1609 finnas de i större antal, men dock ej för alla bref.

spåra några konturer af en regelmässig fördelning, så blir resultatet negativt¹. Dock låter det ju tänka sig, att detta beror på materialets ofullständighet. Ej ens den språkliga indelningsgrunden framträder så starkt som förr. De tyska kanslitjänstemännen skiljas i längderna ej ifrån de svenska, och någon särskild latinsk sekreterare omtalas icke.

Regeln att konciperingen skulle förbehållas sekreterarne, hvilken gjort sig gällande redan i Erik XIV:s kansli och tydligen varit en förutsättning för 1594 års bestämmelser på detta område², kunde naturligt nog ej upprätthållas under Karl IX, så få som sekreterarne nu voro. Såsom kontrasignanter förekomma och såsom koncipienter stå i registraturet antecknade äfven män, som ej vetas hafva haft högre värdighet än skrifvare; så t. ex. under 1605 och närmaste år jämte Peder Nilsson äfven Erik Elofsson, Nils Hansson, Hans Olofsson och Olof Olofsson. Äfven detta röjer en viss ringaktning för redan vedertagna formella organisationsgrunder.

*   *   *

I **kammaren** har Karl IX:s regering lämnat flera spår efter sig än i kansliet. De båda chefsämbetenas återupprättande fick här en stor betydelse.

Seved Ribbings instruktion såsom **öfverste räntmästare**³ bestämmer såsom hans hufvuduppgift att handhafva all den penningeuppbörd, som årligen faller i hela riket: årliga räntan, hjälper, tullar och andra utlagor. Han har att öfvervaka, att uppbörden i tid inkräfves af ståthållare, fogdar och särskilda kommissarier, och att, när den inkommit till räntekammaren, ansvara för att penningarna utbetalas endats enligt konungens befallningar. Om någon uppbördsman resterar, har han att anmäla detta för konungen, på det att denne må kunna straffa sin otrogne tjänare. Öfverste räntmästaren har myndighet öfver räntmästaren i räntekammaren — underräntmästare, som han här kallas, —

¹ Jag har gjort ett sådant försök med de i *RR* 1605—1607 antecknade initialerna.

² *Centralregeringen 1523—1594*, s. 219 ff.

³ Jfr ofvan s. 43.

och öfver myntskrifvaren, och han äger att kontrollera deras uppbörd och utbetalningar.

Med full tydlighet markerar alltså denna fullmakt öfverste räntmästarens inskränkning till själfva handhafvandet af rikets medel, alldeles på samma sätt som ämbetet blifvit instrueradt från början af sin tillvaro i Sverige. Här får han till och med endast själfva penningeförvaltningen på sin lott; naturainkomsternas administration nämnes icke alls, ej heller de praktiska uppgifter i fråga om inköp o. d., som omtalas i Erik XIV:s hofordning¹. Öfverste räntmästaren är chef för räntekammaren och intet annat.

Ännu tydligare framträder detta vid en sammanställning med den fullmakt, som ett halft år senare utfärdades för de två nya **kammarråden**, Nils Andersson (Lilliehöök) och Erland Björnsson (Bååt)². De tillsättas för att införa ordning i *räkningekammaren* och med flit hafva tillsyn öfver rikets räkenskaper, så att det, som de redovisningsskyldige orättmätigt afhändt kronan, åt henne återkräfves. De skola särskildt ånyo taga sig före de senaste årens räkenskaper, som endast delvis äro granskade, och inför sig inkalla dem, som under dessa år varit fogdar. Konungen föreskrifver äfven gången af ett sådant granskningsarbete. Först skall fogdens jordebok genomgås och hans uppgifter om kronoinkomstens förökning eller förminskning kontrolleras. Har han försummat något tillfälle att förbättra inkomsten eller försumligt skött uppbörden eller underlåtit att skydda undersåtarne för öfvervåld, gästning och annan olaga tunga, så att hemmanens skatteförmåga försvagats, så skall han straffas. Sedan sålunda jordeboken blifvit rannsakad, har fogden att göra redo för sin uppbörd och för afkortningen, och alla utbetalningar skola vara styrkta med kvittenser.

Lika tydligt som öfverste räntmästarens åligganden begränsas till penningeförvaltningen i räntekammaren, lika bestämdt blir det kammarrådens hufvuduppgift att leda den revision af räkenskaperna, som sker i räkningekammaren. De båda finansiella chefsämbetena äro, i öfverensstämmelse med ämbetsnamnens traditioner, hänvisade till olika områden af finansstyrelsen.

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 223 ff.

² Se ofvan s. 44.

Denna gång erbjuder sig också tillfälle att pröfva, huru föreskrifterna togo sig ut i verkligheten, ty nu trädde båda ämbetena i en verksamhet, som sträckte sig öfver hela återstoden af Karl IX:s regering.

Seved Ribbing var ännu vid konungens död hans öfverste räntmästare eller, såsom titeln snart regelbundet skrefs, öfverste eller riksens skattmästare. Nils Andersson förblef likaledes kammarråd, åtminstone till år 1610¹. Erland Björnsson åter förordnades snart till ståthållare på Västerås slott². Han fick visserligen ännu länge behålla sin kammarrådstitel³, men i kammaren kunde han naturligtvis ej längre regelmässigt tjänstgöra. I hvilken utsträckning han ännu fungerat såsom kammarråd, faller sig svårt att afgöra. En mängd befallningsbref föreligga med hans namn, och ej sällan står vid sidan däraf namnet på någon kammartjänsteman, men dessa kunna äfven vara utfärdade i kraft af ståthållareämbetet, ehuru under samverkan från kammaren⁴. Då han ännu så sent som i sept. 1609 deltar i revisionen af en fogderäkenskap⁵, kan det ej gärna vara annat än ett undantagsfall.

Erland Björnssons afgang, när den nu än må dateras, blotade i alla händelser icke kammaren på arbetskrafter. Redan med början af år 1606 uppträda två nya kammarråd, Hans Åkesson (Soop) och Tyke Larsson⁶. Då Erland Björnsson

¹ Jag har ej lyckats påträffa något uttryckligt bevis för att han fungerat som kammarråd år 1611, vare sig någon anteckning å granskade *Fogderäkensk.* eller något befallningsbref bland deras verifikationer. Om hans anställning i Gustaf Adolfs kammare 1612 se nedan Andra perioden, kap. III.

² Han får titeln kammarråd och ståthållare på Västerås i en fullmakt för underhandlingar med Ryssland ²¹/₇ 1606, *RR*. E. B. kom ej att deltaga i beskickningen.

³ Fullm. för olika uppdrag ¹⁶/₉ 1606, ⁹/₄ 1607, ²⁴/₇ 1607. *RR*.

⁴ De förekomma i allmänhet bland verifikationerna till fogdarnes räkenskaper från Västmanland, som ju var hans ståthållaredöme.

⁵ A. Björnssons räkenskap, Västmanl. 1608, N:o 7, anteckning å permen: öfversedder af kammarrådet uti september månad 1609. Hans Åcheson, Erl. Björnsson, mp. *Fogderäkensk.*, *KA*.

⁶ Båda stå som undertecknare till en mängd bref, hvilka finnas bland verifikationerna till *Fogderäkensk.* 1606, Västergötl. och Västmanl., *KA*. På permen till en dylik räkenskap från 1605, Jon Olofssons för Östersysslet och Bergslagen i Värmland, är antecknad: »öfversedt af välborne Tyke Larsson, kammarråd, uti Stockholm 1606». Jfr följande not.

sannolikt vid denna tid ännu bör räknas som tjänstgörande, hade kammarrådet således nu nått upp till ett antal af fyra, det högsta som hittills förekommit allt sedan ämbetets införande. Tyke Larsson synes emellertid ej hafva tjänstgjort längre än under detta år, och Hans Åkesson afgick på sommaren såsom sändebud till ryska gränsen samt fick sedan stanna i Finland in på sommaren 1607¹, hvadan alla fyra endast någon kort tid kunna hafva tjänstgjort gemensamt. När vi i augusti 1607 åter finna Hans Åkesson i kammaren, synes Erland Björnsson ej längre räknas såsom tjänstgörande kammarråd², och ämbetet torde således åter faktiskt vara inskränkt till två innehafvare.

Hans Åkesson bibehöll sin tjänst Karl IX:s regering ut. Under år 1610 fingo de två kammarråden ett par medhjälpare för räkenskapsgranskningen i Erik Jörensso (Tegel) och Peder Andersson, sannolikt den samme, som förut tjänstgjort i kansliet, men det är ej fullt klart, om dessa verkligen fört kammarråds titel eller endast varit anställda för det nämnda speciella uppdraget³. Först år 1611 anträffas med säkerhet ett nytt kammarråd, Otto Helmer von Mörner, en inflyttad tysk adelsman, som förut varit konungens hofmarskalk⁴. Då Erik Jörensso och Peder Andersson åtminstone under detta år knappast torde kunna räknas som kammarråd⁵, har ämbetet sålunda vid Karl IX:s död varit besatt med två män (eller, om Nils Andersson också stått kvar, med tre).

¹ Fullm. och instr. som sändebud ³¹/₇ 1606; jfr bref till sändebuden ³⁰/₁₀ 1606. Till Hans Åkesson ²⁴/₇ 1607. *RR*.

² Kon. till Nils Andersson och Hans Åkesson om räkenskaperna i räknekammaren ²⁶/₉ 1607. I en liknande skrifvelse ¹²/₉ 1607 stå namnen ej utsatta.

³ Deras fullmakt, ²/₂ 1610, är i *RR* rubricerad »kammarrådsfullmakt», men i själfva handlingen heter det, att kon. förordnar dem att »samt med kammarråd och kamrerarne» deltaga i räkenskapernas granskning. En anteckning i 1608 års *RR* (¹⁹/₃) om ett bref till »Erik Jörensso, kammerråd» kan bero därpå, att vid utskrifningen af registraturet — som kanske skett senare — vederbörande skrifvare infört titeln. Jfr en tänkesedel för Erik Jörensso, *sekreterer*, ²⁴/₅ 1608, *RR*.

⁴ Tänkesedel och memorial ²⁰/₃, ¹⁴/₇ 1611, *RR*.

⁵ E. J. tituleras ståthållare i en fullm. ¹⁵/₃ 1611. *RR*. Jfr HALLENBERG, I, s. 115. Dock användes titeln kammarråd jämte ståthållaretiteln i utskriften på ett bref ⁴/₁ 1611, *Kungl. bref, KA*.

Skattmästarens tjänstgöring blef så till vida fullt öfverensstämmande med hans instruktion, som den afgjordt koncentrerade sig kring penningförvaltningen. Efter allt att döma fick han icke heller i praktiken något att göra med det revisionsarbete, som var kammarrådets hufvuduppgift; där detta arbete omtalas, nämnes aldrig skattmästaren, endast kammarråden såsom ledare¹. Däremot föll det sig helt naturligt, att den, som skulle ansvara för penningarnas uppbörd och utbetalning, också fick draga försorg om en mängd sådana åtgärder, hvartill penningarna skulle användas, t. ex. besörja inköp af olika slag, äfvensom att han fick ett visst inseende äfven med andra kronoräntor än penningräntor, nämligen med dem, som utgingo in natura. Man ser snart konungen skriva till Seved Ribbing ej blott om utanordning af penningar från räntekammaren², utan också om utanordning af spannmål eller koppar³; skattmästaren får i uppdrag att leda flottans utrustning, att inköpa alla möjliga förnödenheter af främmande köpmän, att mönstra ryttare, som skola betalas, underrätta om tillgången på skinnvaror och proviant, anskaffa paper till tryckning af statshandlingar⁴. Han blir ej blott en föreståndare för rikets kassa, utan konungens medhjälpare i allehanda praktiska bestyr, som sammanhänge med användningen af rikets medel.

En sådan utvidgning af skattmästarens ämbetsområde var med denna tids regeringssystem helt naturligt och motsvarade i själfva verket endast hvad som ingått i ämbetets instruktion, då det först introducerades i Sverige af konung Erik XIV. Men åt alldeles samma håll hade äfven kammarrådets uppgift utvecklat sig allt ifrån dess allra första tid⁵, och när detta ämbete nu återupprättades, så upptog det äfven härutinnan de gamla traditionerna. Vid konungens afresa till Lifland sommaren 1605 var det åt kammarrådet (jämte rådsherren Nils Bielke) som han uppdrog att upptaga allehanda proviant och afsända den till krigsskådeplatsen, och det erhöill myndighet att, med drottningens och hertig Johans samtycke, utfärda sina befallningssedlar

¹ Se ofvan s. 65, not 2.

² RR 11/2, 18/2, 22/2, 13/3, 21/3, 16/4 1606.

³ RR 13/2, 1/3 1606.

⁴ Memorial 30/4 1606, RR.

⁵ Centralregeringen 1523-1594, s. 66 f., 114.

till fogdarne. Snart ser man Nils Andersson och Erland Björnsson sköta aldeles liknande värf som Seved Ribbing: för kronans räkning upptaga inhemska varor vid marknaderna och uppköpa utländska af främmande köpmän, sörja för skeppsutredningen, uppfordra knektar o. s. v.¹ Det var då naturligt, att inom detta område en samverkan skulle uppstå mellan skattmästare och kammarråd. Redan under 1605 förekomma bref, utfärdade af dem gemensamt till fogdar och andra underordnade tjänstemän², och på hösten 1607, då konungen lämnar Stockholm för att begifva sig till Bergslagen, öfverlämnar han åt Seved Ribbing, Hans Åkesson och Nils Andersson samt ett par lägre tjänstemän att gemensamt sköta hela mängden af praktiska bestyr i Stockholm: skeppens utredning och förläggning, uppköp af proviant, krigsfolkets aflöning o. s. v.³ Sedan stodo de båda ämbetena alltjämt sida vid sida i dylika saker, ehuru naturligtvis också såväl skattmästare som kammarråd också kunde handla hvar för sig⁴.

På detta sätt sammansmälta skattmästarens och kammarrådens ämbeten i viss mån till en enhetlig myndighet för största delen af den praktiska finansförvaltningen, medan däremot räkenskapsrevisionen förblef kammarråden ensamma förbehållen. Något förhållande af öfver- och underordnad dem emellan spåras däremot icke, ehuru väl skattmästaren tydligen hade den högre rangen⁵ och kanske äfven personligen i högre grad åtnjöt konungens förtroende. Lika litet framträda några bestämda former för samarbetet; härvidlag uppehölls efter allt att döma de fria traditioner, som för kammarrådet funnos allt ifrån dess första tid⁶. Skattmästare och kammarråd med flere eller färre under-

¹ Fullmakter och bref af 11/8, 18/8 1605, 28/9 1606, 9/4 1607, 22/6 1607, RR.

² T. ex. bref af 27/9, 2/10 1605 af S. Ribbing och Erland Björnsson till J. Eriksson på Ulfsund, *Fogderäkensk.*, Västmanl. 1605 N:o 2, 17/9 1605 till J. Svensson, Uppl. 1605 N:o 26. KA.

³ Memorial 27/8 1607. N. Andersson är icke nämnd, emedan han erhöi det speciella uppdraget att uppfordra spannmål i Uppland (fullmakt 27/8), men han återvände snart till Stockholm, och kon:s senare bref äro ställda äfven till honom; så t. ex. 27/10, 10/11. RR. Jfr ofvan s. 65.

⁴ Jag hänvisar endast i allmänhet till kon:s bref till skattmästare och kammarråd i RR samt deras egna bref bland *Fogderäkensk.*, KA.

⁵ Jfr ofvan s. 47.

⁶ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 64, 67.

ordnade fingo stundom följa konungens hof från Stockholm till andra orter¹, och ofta reste än den ene, än den andre af dem ut i landskapen i olika uppdrag samt utöfvade äfven i sådana fall sin ämbetsmyndighet öfver fogdar och andra underordnade finansorgan². Det hela skiljer sig föga mer än genom det nu tillkomna skattmästareämbetet från den finansstyrelse, som arbetat under konung Gustafs dagar, på 1540-talet. Men redan det, att så mycken ordning nu åter införts, betecknade i förhållande till 1500-talets senare hälft ett afgjort framsteg.

Såsom underordnade organ för de styrande ämbetsmännen återfinna vi inom **räknekammaren** samma grader som förut: **kamrerare** och **kammarskrifvare**. I fråga om antalet af dessa båda tjänstegraders innehafvare gäller det samma som angående sekreterare och kansliskrifvare i kansliet: de enda sammanfattande längder öfver personalen, som föreligga, nämligen räntekammarens utgiftsregister, sammanföra alla under den gemensamma rubriken »räkningekammaren», och det är därför icke möjligt att exakt uppgifva, huru många som varit kamrerare och huru många kammarskrifvare. Här har emellertid denna otydlighet mindre att betyda än i kansliet, ty sedan (skattmästare och) kammarråd trädte in såsom regelmässigt fungerande chefer för kammaren, äro kamrerarne definitivt återförda till en underordnad ställning, och något större intresse behöfver ej anknyta sig till dem.

Räkningekammarens aflöningslängd räknar år 1603 22 personer, när de fyra följande åren ej detta antal, men sväller ut 1608, så att den upptar 29, 16 läredrängar oräknade, håller sig året därpå ännu vid 26, men år 1610 åter nere vid 17. Så starka växlingar kunna ej motsvaras endast af en faktisk ökning

¹ En mängd bref af S. Ribbing, Hans Åkesson, Nils Andersson (och Erl. Björnsson) från febr.—maj 1606 äro dat. Örebro, där kon. enligt *RR* uppehöll sig $\frac{3}{2}$ — $\frac{7}{15}$. Kallelse till kammarrådet, dat. Västerås, $\frac{11}{1}$ 1608, *RR*. Bref af S. Ribbing, Nils Andersson, Hans Åkesson, Per Buller (kamrerare), dat. Örebro febr.—april 1608, *Fogderäkensk.*, Västmanl. 1607, *KA*. Konungen uppehöll sig enligt *RR* i Örebro $\frac{21}{1}$ — $\frac{14}{4}$.

² Bref af N. Andersson och P. Buller från Västerås $\frac{25}{10}$ 1606 (*Fogderäkensk.*, Västmanl. 1606, N:o 2), af N. Andersson $\frac{14}{12}$ 1607, Hudiksvall (Västmanl. 1606, N:o 7), af Hans Åkesson och P. Buller från Arboga $\frac{26}{2}$, $\frac{1}{3}$ 1609 (Västmanl. 1608, N:o 7) o. s. v. *KA*.

eller minskning från ett år till ett annat, utan måste äfven bero därpå, att längderna äro för olika år mer eller mindre ofullständiga, alldeles som kansliets.

Såsom kamrerare nämnas i början Peder Buller och Bo Vernersson, som regelbundet stå främst på aflöningslistan, samt Abel Eriksson, som däremot aldrig upptages å densamma¹. En instruktion om arbetets ordnande i räknekammaren, som konungen aflät till kammarrådet vid sin afresa till Lifland 1605², antyder, att utom dessa ej mindre än 7 kammarförvanter vid denna tid innehade kamrerares grad³. Det har icke varit möjligt att kontrollera, om så verkligen förhöll sig, men åtminstone för en del af dem förekommer nu eller längre fram kamrerares titel⁴. Skulle kamrerarnes antal sålunda hafva stigit ända till ett tiotal, så kan detta sägas väl öfverensstämma med deras nuvarande ställning under kammarrådet: deras grad utmärkte nu åter i och för sig endast en viss högre erfarenhet i skrivvararbetet, som gjorde dem dugliga att under kammarrådets inseende mottaga fogderäkenskaperna och revidera dem.

Det var också, hvad den nyssnämnda instruktionen af 1605 ålade kamrerarne. Den fördelar, såsom af gammalt var vanligt⁵, räkenskaperna efter landskapen, samt tillägger några allmänna

¹ T. ex. i öppna bref ²¹/₉ 1602, ⁴/₁ 1603, *RR*.

² *RR* 1605, Suppl., ¹⁸/₈.

³ »Och skall Abel Eriksson vare utöfver Norrlanden och hafve alle tullräkningar och köpmanshandlingar under händerne, och hvad såsom med köpmännen handlas och af dem upptages skall, det skall han beställa och förskaffe dem sedan af befallningsmännen ved Koppar- och Järnberglagen deres betalning och däruppå hålle riktig och klar räkenskap. Utöfver krigssakerne, ämbetsmäns- och alle hofräkningar samt Östergötland, Västergötland och Småland Bo Vernersson och Peder Nilsson, Anders Nilsson, Peder Olofsson, Mikil Jordan och Augustinus. Utöfver furstendömet samt Uppland och Västmanland Peder Buller med Herman Hansson. Utöfver Finland Sigfrid Sigfridsson. Och skall hvar kamerarer hafve under sig två kammerskrifvere och en läredräng.»

⁴ För Augustinus Schönfeldt i en tänkesedel af ²⁶/₃ 1610; för Peder Olofsson i ett memorial af ²⁸/₃ 1611; för Herman Hansson i en fullm. ²⁷/₃ 1611; för en Anders Nilsson redan ²⁹/₃ 1605 samt ¹⁴/₈ 1607, ²¹/₃ 1608 (*RR*). Aflöningslängden upptar två med namnet A. N., en från Kalmar och en från Västergötland. Hvilkendera af dessa som afses i instr. af ¹⁸/₃ (och fullm. ²⁹/₃), och om denne äfven åsyftas i de senare brefven eller möjligen den andre, i hvilket fall man finge två kamrerare med detta namn, är ej klart.

⁵ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238.

grupper: tullräkningar och handlingar rörande köpmännen, krigsakerna, »ämbetsmäns» (o: handtverkares) och hoffolks räkningar. Hvarje grupp eller samling af grupper förestås af en eller flera kamrerare, och hvarje kamrerare skall hafva under sig två kamarskrifvare och en läredräng. Finge man verkligen räkna alla de tio namngifna tjänstemännen såsom kamrerare, skulle detta gifva en sammanlagd siffra för hela kammaren af i rundt tal 30 tjänstemän och ett tiotal läredrängar. Detta öfverstiger dock väl mycket antalet i årets aflöningslängd från räntekammaren, och antingen torde därför några af de tio ej hafva varit kamrerare, eller också kunde ej alla få det antal skrifvare, som instruktio- nen föreskref.

Räntekammaren fick genom skattmästareämbetet en så till vida själfständigare ställning, som skattmästaren i egenskap af dess högste chef stod vid sidan af kammarråden och i rang öfver dem samt enligt sin fullmakt ägde att på egen hand öfvervaka penningaräntornas uppbörd och utbetalning. Under honom skötte en **räntmästare** af skrifvareklassen alldeles som under föregående tid själfva expeditionen. Räntmästaren Peder Pedersson har sålunda mottagit uppbörden och verkställt utbetalningarna i räntekammaren under hela Karl IX:s regering. I likhet med hvad som varit förhållandet under 1500-talet, hade han till sin hjälp en underordnad ränteskrifvare¹.

Men nu som då är det också tydligt, att hela rikets inkomst i penningar icke ingick i Stockholms räntekammare, ehuru de bevarade samlingarnas ofullständighet eller oordnade skick gör det omöjligt att fullt utreda, huru det öfriga af denna inkomst förvaltades. Någorlunda klart framträder endast en viss sträfvan i decentraliserande riktning genom Finlands afsöndring från den stockholmska räntekammarens förvaltningsområde. Redan under 1500-talet hade denna del af riket intagit en särställning, i det att både kamrerare och räntmästare brukat vara förordnade på Åbo slott, om äfven den framkastade tanken att där upprätta en ordentlig provinsiell räknekammare ej kom

¹ Först Henrik Eriksson, sedan Markus Berentssen. Se P. P:s räkenskaper bland *RKB, KA*.

till utförande¹. Nu förordnade Karl IX i slutet af år 1608 adelsmannen Nils Kil till särskild skattmästare för Finland. Han skulle mottaga all penningaränta liksom andra skattepersedlar, hvilka i undantagsfall kunde levereras i st. f. penningar, äfvensom efter konungens befallningar häraf göra utbetalningar, och under hans uppsikt skulle räntmästaren föra räkenskaper för denna förvaltning². Den finske skattmästaren fick alltså samma ställning för Finland som Seved Ribbing hittills haft för hela riket. Naturligtvis bibehöll riksskattmästaren ensam sin höga rang, och i princip fortfor väl hans myndighet att gälla äfven öfver Finland.

En viss decentralisation innebar äfven tillsättningen af särskilda ränteskrifvare ute i de svenska landskapen: för Småland, för Västergötland, för Uppland och Västmanland samt för Norrland. Deras fullmakter utfärdades i början af år 1609³. Äfven dessa skulle hvar i sitt landskap mottaga penningeuppbörden och göra utbetalningar efter konungens bref. Men hufvudsyftet med denna anordning var dock, att öfverskottet af landskapens penningeuppbörd skulle ordentligt ingå i räntekammaren, och ränteskrifvarne blefvo därför hufvudsakligen en mellaninstans mellan denna och fogdarne. Motsvarande fullmakt utfärdades äfven för en ränteskrifvare i furstendömet, hvilket efter Karls tronbestigning torde hafva fått behålla en del särskilda kammartjänstemän på Nyköpings slott.

Året före sin död synes konungen hafva företagit en delning af den centrala penningeförvaltningen mellan räntmästaren i Stockholms räntekammare och en annan räntmästare, som åtföljde konungens hof. Ett mandat till fogdarne föreskref, att endast de extra penninghjälp, hjonelagspenningar och andra, som voro beviljade till krigssakerna, skulle ingå till Peder Pedersson i Stockholm, medan den ordinarie penningeuppbörden af årliga räntan m. fl. skattetitlar skulle aflämnas till räntmästaren Nils Larsson vid hofvet. Räntmästaren i Nyköping inskränktes

¹ *Beställningsregister* 1582, 1585, *KA*; jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 238.

² Fullm. och bref 28/12 1608, *RR*. Äfven i *Sandb. Saml.*, Ä 2372, 2373, *KA*.

³ Fullm. för Udde Svensson m. fl. 20/1 1609, *RR*.

nu också till uppbörderna af endast hjonelagspenningarna från furstendömet¹.

Några räkenskaper af Nils Larsson, hvilka kunde bevisa, att denna anordning blifvit satt i verket, äro icke bekanta. Lika litet förete Peder Pederssons bevarade böcker någon tydlig förändring vare sig nu eller efter den finske skattmästarens utnämning.

I **naturainkomsternas förvaltning** har möjligen den förändringen inträdt, att varuhus numera hölls endast i Stockholm. Åtminstone äro inga räkenskaper för andra varuhus bekanta från denna tid. I så fall står detta sannolikt i samband därmed, att uppbörderna af födande varor numera blifvit afskild från varuhuset och öfverlämnad åt särskilda proviant, som däremot funnos i olika landskap och förestodos af proviantmästare. Proviantet i Stockholm var bland dessa det mest betydande, men i och för sig icke någon central institution, utan upptog hufvudsakligen uppbörderna från Mälardalens landskapen².

* * *

De begynnelse till centrala förvaltningsorgan utom kansliet och kammaren, som Karl IX tog i arf från föregående tid, gingo under hans regering icke mycket framåt.

För **härens förvaltning** förblef öfverste tygmästaren det enda fasta ämbetsorganet. Tanken att sätta en riksstallmästare i spetsen för rytteriet på samma sätt som tygmästaren var chef för artilleriet³ synes icke hafva kommit till utförande.

Så stilla stod dock icke **flottans förvaltning**. Om äfven riksamiralens ämbetsverksamhet icke synes hafva blifvit vare sig mera regelmässig eller mera betydande än förr, så fanns dock för utvecklingen på detta område en viktig förutsättning däruti, att flottans styrelse till alldeles öfvervägande del var lokalt begränsad. Stockholms skeppsgård var så afgjordt den förnämsta stationen, att dess administrativa organ, om ock i och för sig

¹ Tryckt mandat 12/11 1610, i *RR*.

² *Handl. ang. Varuhusen och Handlingen* samt *Stockholms m. fl. proviant, RA*. Endast från 1602 finnas räkenskaper för ett varuhus i Kalmar.

³ Jfr ofvan s. 48.

lokala, kunde sägas hafva betydelse för hela flottan, och att anstalter för hela flottans styrelse här kunde finna en naturlig anknytning.

Så synes det underamiralsämbete, som uppstått under Johan III:s tid, nu hafva blifvit ännu starkare än förut fästadt vid Stockholms station. För 1601 föreligga räkenskaper, förda för underamiralen Johan Mårtensson öfver uppbörd och utgift vid Skeppsholmen, och 1602 efterträddes denne af Måns Birgersson, som dog år 1603 och i sin ordning följande år ersattes af Bengt Larsson, äfven denne med titeln underamiral¹. Men år 1605 förordnas en amiral på Skeppsholmen, och i början af följande år utnämnde konungen Johan Bengtsson till holmamiral². I denna titel kom den fasta tjänstgöringen vid Skeppsholmen direkt till uttryck, och den blef hädanefter regelmässigt använd. Johan Bengtsson lämnade i juli 1606 ämbetet, och holmamiral blef nu Henrik Tönnesson, som kvarstod till år 1609³. Sedan tjänstgjorde ungefär ett år Anders Cordel, förut tjänsteman af lägre grad vid Holmen, och i okt. 1610 utnämndes skeppsyggmästaren Isbrand Johansson till holmamiral⁴.

Holmamiralen förestod tydligen hela den löpande förvaltningen vid flottstationen. Liksom räkenskaperna fördes å hans vägnar, så återopas vid utgiftsposterna oupphörligt hans befallningar.

Vid sidan af den faste holmamiralen kunde äfven de amiraler, hvilkas värdighet egentligen var militär, ej administrativ, få tjänstgöra vid skeppsutrustningen, skeppsfolkets aflöning o. s. v., men dessa uppdrag voro ännu tillfälliga. Så satte konungen vid sin afresa till Lifland 1605, då någon fast underamiral icke fanns, den gamle amiralen Joakim Scheel att hafva befallning öfver Skeppsholmen⁵. Af något annan art blef amiralen Jöran Gyllenstiernas förordnande till »öfverste amiral» sommaren 1610⁶. Han ålades att hafva omvårdnad om hela skepps-

¹ *Skeppsg. handl., Fl. A.*

² ZETTERSTEN, s. 237 f.

³ Hans räkenskaper bland *Skeppsg. handl., Fl. A.* Inventarium från J. Bengtsson till H. T. ¹⁵/₇ 1606.

⁴ ZETTERSTEN, s. 238; räkensk. bland *Skeppsg. handl., Fl. A.*

⁵ RR ³/₁₈ 1605.

⁶ RR ¹⁷/₆ 1610.

flottan och allt hvad därtill hörde och fick makt att befälla öfver alla underamiraler och allt skeppsfolk. I denna vidsträckta fullmakt kunde äfven en ledande administrativ uppgift inrymmas, men hufvudsak var denna icke; samma dag erhöll Jören Gyllenstierna också instruktion såsom befälhafvare för en stor expedition i Östersjön¹, och något bevis för att han i större utsträckning lagt hand vid själfva förvaltningen föreligger icke. På våren 1611 förnyades emellertid uppdraget, och nu begär konungen uttryckligen, att Jören Gyllenstierna skall begifva sig till Stockholm för att låta bruka sig som riksens amiral vid skeppsflottan, närmast dess utrustning². Det är ett förordnande att upprätthålla riksamiralens ämbete, om äfven Axel Rynning behöll titeln. Amiralerna Hans och Nils Claesson (Bielkenstierna) skulle biträda Gyllenstierna.

Under holmamiralen inträdde nu gårdskaptenen såsom den förres närmaste man vid Skeppsgården i stället för öfverskepparen³. Dessutom funnos naturligtvis som förut åtskilliga skrifvare.

Måhända redan före Karls egentliga tillträde till regeringen hade tvenne uppländska härads räntor blifvit fast anslagna till flottans behof att alltid ingå till Skeppsholmen. De utbyttes 1610 mot räntan från hela Åland⁴. Därmed hade flottans förvaltning fått en någorlunda säker ekonomisk grundval.

Mera än för härens och flottans administrativa ordning har Karl IX intresserat sig för en annan gren af regeringen, inom hvilken hans företrädare knappt lämnat ens några organisatoriska begynnelse efter sig. Det är den högsta **rättskipningen**.

Redan under sin första samregering med rådet efter Johans död och före Sigismunds ankomst till Sverige hade han genom rättegångspatentet af 1593 sökt inskräpa den lagstadgade instansordningen, och detta patent stadfästes af ständerna vid Söderköpings riksdag, men om formerna för den högsta rätt-

¹ *RR.*

² Till J. G. 16¹/₄ 1611, *RR.*

³ ZETTERSTEN, s. 236, 240.

⁴ a. a., s. 195 f.

skipningen innehöll det intet¹. På detta område ingrep däremot den stadga, som hertigen längre fram, i början af år 1598, utfärdade med samtycke af ett ständermöte i Uppsala². Enligt denna skulle till Distingmarknaden, vid hvilken menige man af gammalt var van att få andra rättssaker inför konungen själf eller hans förtroendemän³, hädanefter infinna sig så väl riksens råd som alla lagmän, häradshöfdingar, fogdar »och andra gode män»; det sista obestämda uttrycket synes nästan gälla adeln i allmänhet, kanske närmast adelsmän i rikets tjänst. Af dessa skulle alla under konungen ordentligt lagvadda saker upptagas och afdömas. Den stora församlingen af gode män kunde väl emellertid endast bilda en ram för den egentliga domstolen, så att inom den skulle uttagas en eller flera mindre grupper för att sitta till doms, om också intet direkt uttalande härom inkommit i stadgan, och någon verklig organisation af den kungliga domsmyndigheten innebar den således icke, lika litet som den torde hafva varit afsedd att alldeles göra slut på denna myndighets utöfning under öfriga tider af året och i andra former, af konungen själf och hans förtroendemän.

Innan nästa Distingstid kom, hade den slutliga striden med Sigismund brutit in öfver riket och trängt frågor af denna art i bakgrunden. Först på Linköpings riksdag togs samma tanke åter upp, och nu utfördes den äfven något längre. Riksdagsbeslutet bestämmer, att rättareting skulle hållas en eller två gånger om året, antingen vid Distingen i Uppsala eller vid Persmässomarknaden i Linköping eller bådadera, efter lägenheten, samt att de lagmän och häradshöfdingar, som därtill kallades — alltså ej längre alla — skulle inställa sig för att i nämnden vara, som lag förmälde⁴. Här framträder det tydligt, att meningen endast är att garantera möjligheten af en kunglig domstols tillsättning vid vissa tidpunkter, då rättssökande vanligast samlades, ej att skapa sådana former eller organ för konungens dom, som kunde utesluta alla andra. Men åter uteblef verkställigheten, då hertigen nu begaf sig till Lifland,

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 184; *SRA* III, s. 580, 600, 616, 657 f.

² SCHMEDEMAN, s. 112.

³ E. HILDEBRAND, *Statsförfattn:s historia*, s. 288 f.

⁴ STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 509.

och åter måste han därför efter hemkomsten till Sverige 1602 förelägga ständerna denna sak genom ett yrkande, att en ordning skulle göras angående kungliga lands- eller rättareting, tider och orter för deras hållande samt domstolens sammansättning. Ständerna synas ej hafva varit mycket intresserade af saken, kanske t. o. m. tvärt om, förmodligen mest emedan den ställts i samband med en extraordinarie räfst öfver kronoräntornas utgående, och i beslutet hette det, att bestämmelserna i Linköping skulle utföras, men ej förr än undersåtarne kommit till bättre förmögenhet. Hertigen gjorde visserligen ett försök att genast sätta det i verket genom ett mandat af 4 dec. 1602, som kallade alla riksråd, lagmän och häradshöfdingar till följande års Disting, att där sitta till doms enligt Linköpings beslut, men man känner icke, om detta verkligen skett¹.

Ungefär samtidigt vidtogos också åtgärder för att bereda tillgång till domarekrafter vid hofvet. I slutet af nov. 1602 hade hertigen i ett cirkulärbref tillkännagifvit sitt med rådets betänkande fattade beslut, att häradshöfdingarne skulle inställa sig vid hofvet för att där tjänstgöra som domare i tur och ordning, med ombyte hvar fjärdedels år². Påbudet var för allmänt för att genast lända till esterrättelse, men det blef längre fram preciseradt. På mötet i Kalmar aug.—sept. 1603 ålades nämligen rådet att vidtala adeln, att af de adelsmän, som innehade häradsrätter, tolf i sänder skulle komma till hofvet för att tjänstgöra i sex veckor, och därpå utgick äfven ett kungligt bref med denna föreskrift. Den upprepades sedan följande år, med ändring af antalet på en gång tjänstgörande till sex och utan bestämd begränsning af tiden för tjänstgöringen³.

De efter hvarandra följande brefven ådagalägga, att äfven denna tanke, domsrättens utöfvande vid hofvet genom inkallade häradshöfdingar, var svår att bringa till verkställighet. Kort efter den sista kallelsens utfärdande måste Karl hafva funnit, att ytterligare anstalter voro behöfliga, ty endast en månad

¹ POSSE, s. 10 ff., BERG, s. 36 f.

² BERG, s. 38; HALLENBERG, III, s. 123.

³ Konungen till rådet 18₉ 1603, *Rådslag, RA*; POSSE, s. 13; HALLENBERG, III, s. 123.

efter dess datum framlade han i aug. 1604 för rådet ett nytt förslag till »ordning och process» för rättegångar vid hofvet¹.

Domstolen skall enligt detta förslag bestå af i regel tolf och minst sju ledamöter, presidenten inberäknad. Såsom ledamöter inkallas helst lagmän och häradshöfdingar i den trakt, där hofvet befinner sig; denna grundtanke i de sista årens försök är alltså bibehållen. Bestämd tjänstgöringstermin omtalas lika litet som i närmast föregående bref; det ser ut, som om man tänkte sig, att domstolen helt enkelt skulle konstitueras i fall af behof. Kallelsen utfärdas af præses judicii eller rättegångsföreståndaren, och det synes vara meningen, att denne därvid skulle kunna handla på eget initiativ; åtminstone nämnes intet om att han skulle behöfva afvakta någon kunglig order, och honom åläggas ansvaret för att alla rättegångssaker utan långt dröjsmål komme till afgörande. Denna post och dess starkt framskjutna roll är i själfva verket den märkligaste nyheten i förslaget, så mycket märkligare, som den på visst sätt förenas med två af de gamla riksämbetena. Riksens drots och kansler äga, heter det, att bekläda rättegångsföreståndares ämbete och skola alltid vara tillstädes vid rättegångar, vare sig nu därmed menas, att antingen den ene eller den andre skall vara tillstädes och presidera, eller att båda alltid skola inställa sig och på något sätt växla om i presidiet. Äro båda förhindrade, äga de själfva förordna en annan af riksens råd i sitt ställe — åter således samma själfständighet som i fråga om rättegångsterminernas anordning. Såsom tjänstemän vid rätten nämnas en hoffiskal eller hofprokurator och en hofnotarius. Den förra synes egentligen vara afsedd till konungens ombud och åklagare i de mål, som denne väcker, men åläggas därjämte att föra register på alla fångar och förete det för konungen och presidenten 3 gånger i veckan, den senare skall göra tjänst som rättnes sekreterare. Vaktmästare, profoss, skarprättare och andra lägre betjante stå under presidentens och fiskalens myndighet.

Rådets utlåtande, som skall hafva förelegat utarbetadt redan den 20 augusti, men icke kom att öfverlämnas förr än i

¹ Tryckt bland *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 553.

början af september, innehöll ett par ändringsyrkanden af icke ringa räckvidd¹. Assessorerna, hvilkas antal aldrig borde få understiga tolf, borde tagas bland verkligt lagfarna män, vare sig de beklädde domareämbete eller icke, ombytas hvar fjärdedels år samt under tjänstgöringstiden tillbörligen aflönas; på samma sätt skulle äfven presidenten ombytas samt, om han finge förfall, vikarie utses af konungen. De senare punkterna gå väl närmast ut på att förebygga, att en person blefve allt för brådstörtadt inkallad eller för strängt anlitad samt, hvad presidenten beträffar, att flytta ansvaret för ersättningsmannens anskaffande öfver på konungen, men den regelbundna alterneringen ger också ett slags ökad fasthet åt domstolen. Ehuru drotsen och kanslern icke direkt nämnas som rättegångspresidenter, får väl förslaget anses accepterad i den punkten. Men för det hela hänvisar rådet till samtliga ständernas betänkande, ty utan dem kan ingen lag antagas².

Till en del af ständerna hade förslaget redan förut blifvit öfverlämnadt, nämligen till de adelsmän, som vid denna tid voro samlade i Stockholm. Deras mening är också inhämtad, och svaret bär samma datum som rådets utlåtande, den 20 augusti. De begära liksom rådet, att nämnden ej skall räkna färre än 12 medlemmar, och vidare, att dessa måtte få besked om bestämda terminer och bestämda ställen för sina sammanträden. Om härmed menas en alternerande tjänstgöring af olika nämnder eller tjänstgöring af samma nämnd, ehuru blott med mellantider, på vissa terminer, är ej klart. Kallelserna borde utfärdas af H. F. N. — ansvaret för rättens samlande flyttas alltså till regeringen — och kronan försäkra dess medlemmar om fria resor och underhåll³.

Förslagsställaren lät icke afskräcka sig af dessa anmärkningar, ehuru frågan måhända fick hvilat någon tid; först vid midten af oktober finner man åter en befallning till rådet att göra rättegångsprocessen färdig⁴. Sannolikt är det frukten af det arbete, rådet med anledning häraf före-

¹ Jfr data på handskrifterna, a. a. sid. 552, med rådslaget af 7/9 1604, *Reg. öfver rådslag*, s. 138.

² *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 558—561.

³ a. a., s. 561—563.

⁴ *Rådslag, RA*, med dat. 16/10; i *RR* dat. 20/10.

tog, som föreligger i en ny, ej alldeles fullbordad redaktion från midten af november månad¹. Den är byggd på hertigens ursprungliga förslag, men rådet har satt in sina yrkanden från det första utlåtandet så väl om assessorernas antal och lagfarenhet som om presidenternas och assessorernas alternerande tjänstgöring. Det sistnämnda har emellertid ställts i samband med ett förslag, som möjligen är föranledt af adelns yttrande om rättegångstiden: att rättegångar endast skulle hållas under två terminer om året, en på sommaren och en på vintern, och ej vid konungens flyttande hof, utan alltid på samma ställe, i Stockholm; i följd häraf skulle ombyte af president och assessorer ej ske hvart fjärdedels år, utan för hvarje rättegångstermin.

Liksom konungens förslag till rättegångsordning endast var en ny form för den tanke, som legat till grund för hans föregående försök att förbättra den högsta rättskipningen, så har rådets (och adelns) omarbetning af förslaget visserligen infört viktiga nyheter i det samma, men ej rubbat principen. Ännu i rådets slutliga text är rätten till sin sammansättning växlande och konstituerad endast genom tillfälliga uppdrag, om man också här antyder möjligheten att taga andra än lagmän och häradshöfdingar, och hänvisningen till Stockholm såsom fast plats för sessionerna bereder förutsättningen för en större stabilitet i rättens verksamhet. Det hela sätter i system på rättskipningens område den trägna användning af rikets män i regeringens värf, som vi funnit i rådets historia, men till verkliga ämbetsmannaposter har konungen ej heller här utvecklat sina uppdrag.

Titlarna hofprokurator och hofnotarie förekomma redan före förslaget till rättegångsordning¹ och voro sålunda upptagna oberoende af detta. En kronans åklagare och en sekreterare kunde ju behövas, äfven om den kungliga domstolens samman-

¹ *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 552. Att det under N:o 4, sid. 563 ff., tryckta förslaget härrör från rådet, framgår af den inskjutna satsen i punkt 4, sid. 564: »Dock där H. K. M. så nådigest behager, är rådets enfaldige mening — — —».

² Fullm. för Johan Sterchow, notarius och hofprocurator, samt Erik Elofsson, kansliförvant, att begifva sig till Danmark för att arresteras och anklaga de landsflyktiga Possarne, ³⁰/₁₀ 1603, RR. Användningen af dessa titlar torde dock här vara tillfällig; i 1604 och 1605 års RKB (KA) står J. S. på kansliets aflöningslängd.

sättning ej var reglerad, särskildt under dessa upprörda tider med de ständiga statsrättegångarna. Då ständerna sutto till doms vid 1605 års riksdag, kallas åklagaren än hofprokurator, än hof fiskal eller riksens fiskal; denna titel användes sålunda nu omväxlande med den förra¹. En hofnotarius skall också vid detta tillfälle hafva fört protokollet². De båda underordnade befattningarna föllo således icke med domstolsförslaget, och åtminstone den viktigare af dem, fiskalens eller prokuratorns, bibehöll sig allt framgent³. De hade båda funnits vid Erik XIV:s nämnd och kunna mycket väl hafva blifvit återupptagna efter detta inhemska mönster, fastän dubbeltiteln fiskal tyder på en viss anknytning äfven till utländska förebilder.

Om den kungliga domsmaktens utöfning i praxis efter organisationsförslagets fall veta vi åter intet annat än att allt återgick till de gamla växlande formerna. Något nytt försök med regelmässiga inkallelser af domare till hofvet är icke känt. Till Distingen sändes, såsom nämndt, år 1606 de två rådsherrarne Magnus Brahe och Nils Bielke och jämte dem sekreterarne Mikil Olofsson och Erik Jörensso, och den förstnämnde fick fullmakt att i rätten inkalla äfven närboende adelsmän samt borgmästare och råd från Stockholm, Uppsala och andra städer, om de voro tillstädes, men uppdraget synes snarare hafva afsett afdömande af några särskilda mål än konstituering af ett allmänt appellationsforum, såsom meningen varit med bestämmelserna af 1598 och 1600⁴. När några år senare kammarrådet Hans Åkesson på liknande sätt jämte kansliförvanten Anders Bureus och ett par andra män af skrifvarklassen skickades till Enköpings marknad, gällde uppdraget endast upptagande af klagomålssaker i egentlig mening, och det förutsattes, och ärenden kunde komma att dragas inför dem, som de ej finge afgöra själfva, utan borde uppteckna för att hänskjuta till konungen själf⁵.

* * *

¹ Protokoll och domar bland *Riksdagsacta*, RA.

² KJELLÉN, s. 75.

³ Anteckn. i RR 1611, 19/1, om hvad fiskalen Pelle Pedersson utropat i Örebro.

⁴ Brevet af 7/2, 10/2 1606. Det förra tryckt *Sk. H.*, XXIX, s. 200.

⁵ Fullm. 11/1 1609, a. a., s. 204.

De olika sidorna af Karl IX:s riksstyrelse sammanflyta till en enhetlig totalbild, hvars grundlinjer uppdrogos, redan när han vid 1602 års riksdag konstituerade sin regering. Liksom han då förestafvade ständernas slutdom öfver aristokratiens täflan med konungamakten och skapade sig ett råd, som skulle råda, men ej regera, så visste han också att hålla rådet och rådsätterna, rikets nyss så mäktiga störmannaklass, kvar i denna lydriad under konungadömet och att tvinga dess män till ett träget statsarbete under konungen. Men formerna för sin maktutöfning hade han lämnat öppna för ett personligt regemente, och de förblefvo i stort sedt så. Rådsherrarnes ständiga uppdrag stadgade sig hvarken till fasta poster eller regelmässig tjänstgöring, och då ett antal ämbeten erbjödos adeln till besittning i förslagen till dess privilegier eller fingo plats i den omarbetade lagen såsom statens institutioner, så blefvo de i allmänhet redan på papperet så svagt karaktäriserade, att någon allvarlig tanke på deras tillgodogörande i statsarbetet icke kan spåras, och faktiskt fingo de flesta af dem ej heller här någon plats. Det var egentligen endast inom finansförvaltningen, som ett par ämbeten, skattmästarens och kammarrådens, trädde i full och regelmässig verksamhet. Dock förblefvo äfven här formerna så fria som möjligt, och ämbetena hindrade eller onödiggjorde hvarken finansiella förvaltningsuppdrag åt andra personer eller konungens egen omedelbara handläggning af smått och stort på detta område, när han därtill fann tillfälle och anledning, lika litet som Gustaf Vasas kammarråd på sin tid hade gjort. Karl IX proberade sina uppbornsmäns räkenskaper liksom fadern, och han kunde till sina kammarråd skriva straffebref för deras slapphändthet i granskningsarbetet, hvilka ej stodo konung Gustafs efter i skärpa¹.

Karl IX var och förblef det personliga konungadömet man. Att tanken på flere och flere höga statsämbeten likväl

¹ Till H. Åkesson och N. Andersson ^{26/9} 1607: »När I, som kammarråd och de som kammerskrifverne äre, tage räkenskaperne upp, så blifve de [fogdarne] Oss intet skyldige, men när Vi tage Oss så mycket före och vele göre Oss omak att se en räkenskap utöfver, så blifve de Oss någre tusen daler skyldige.» RR. Olof Roskarls räkenskap för Stockholms skeppsgård 1604 (*Skeppsg. handl., Fl. A.*) har på permen anteckningen: »Öfversedd af K. M:t själf i Stockholm ^{23/9} 1608 i Bo Vernerssöns närvaro».

trängde sig på honom, bevisar bäst, huru oemotståndligt det kraf, som de uttryckte, gjorde sig gällande i den svenska statens lif, men förverkliga denna tanke förmådde han icke. Lika litet kunde han principiellt fullborda den förvandling af adelns stats-tjänst, som måste åtfölja en ämbetsorganisation i stort. Då han med skärpta anspråk på adelsmannens nya arbete i regeringens värf trodde sig kunna förena likaledes ökade anspråk på dess gamla rusttjänst, ställde han sig inför en olöslig uppgift och stötte på ett motstånd, som ej ens hans stränga härskareshand förmådde böja.

Traditionen bevarar antydningar om att ej heller denna konungapersonlighet af Guds nåde i längden kunde fullkomligt afvärja det sekreterareregemente, som från Eriks och Johans dagar fått en bedräglig ryktbarhet. Det berättas, att under Karl IX:s sista år hofkanslern doktor Nils och en eller annan sekreterare börjat på konungen utöfva ett inflytande, som till och med framkallat bittra utgjutelser mot ett nytt »skrifvarevälde»¹. Uppgifternas trovärdighet kan ej kontrolleras, men intet skäl finnes att anse dem grundlösa. De gifva i sin mån ett nytt bevis för att det personliga konungadömet i sin gamla gestalt öfverlevat sig själf.

Det är Karl IX:s verk, att han skapade förutsättningarna för den organisation, som han själf ej förmådde genomföra. Den ledande och behärskande ställning, som han åter tillkämpat konungadömet, har han tryggt och häfdat, aristokratien har han återfört under dess lydnad och fostrat till oförtruten tjänst under dess ledning. På denna grund kunde en ny tidsandas män bygga.

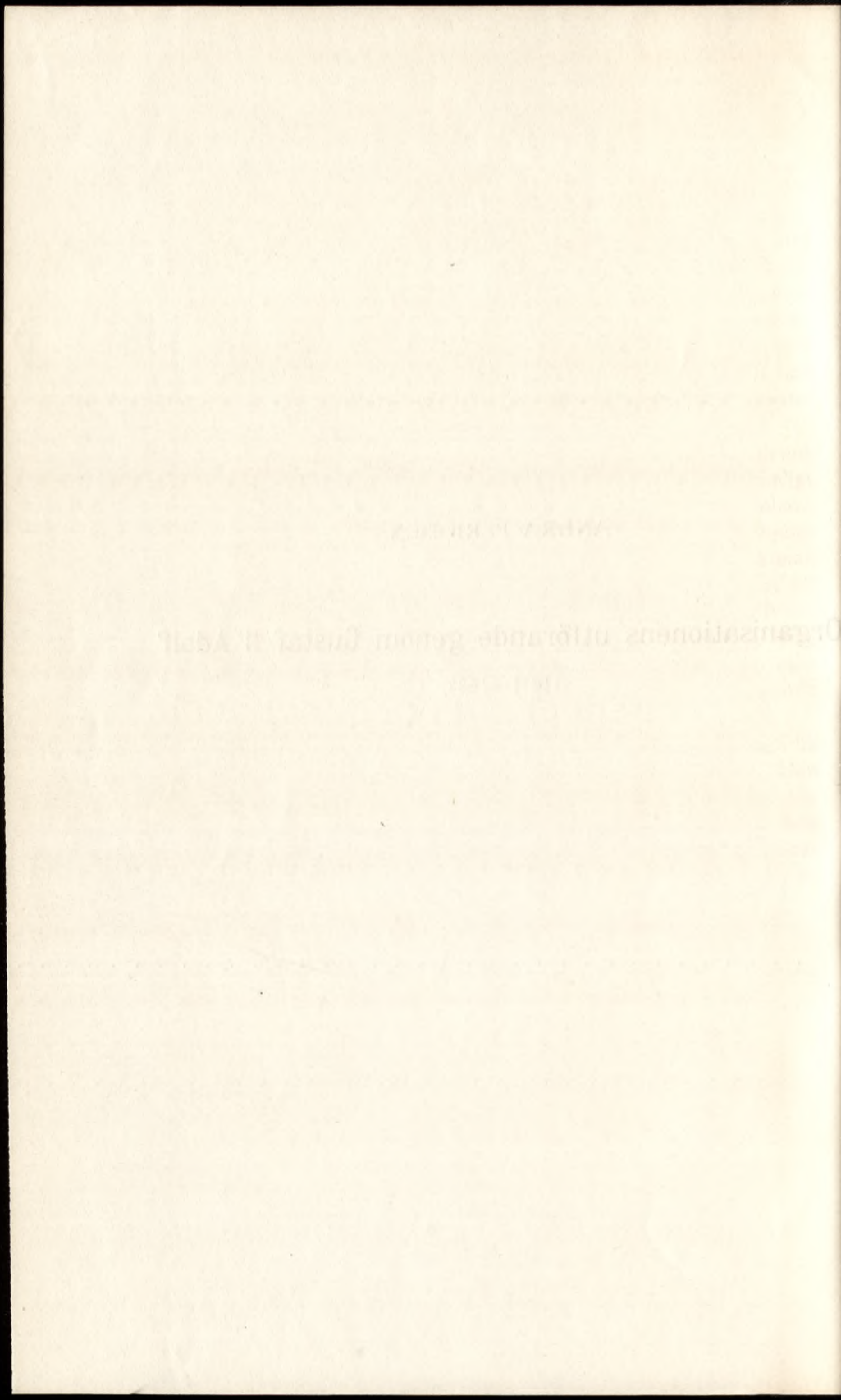
¹ WERWING, II, s. 221, 233.

ANDRA PERIODEN

Organisationens utförande genom Gustaf II Adolf

(1611—1634)

I.

Centralregeringens allmänna utveckling under Gustaf Adolfs tid.

Grundläggningen af Gustaf Adolfs regering.

Den riksdag, som samlades i Nyköping efter Karl IX:s död, gaf bevis på styrkan af hans verk. Frön till söndring saknades ingalunda. Den till hälften sväfvande frågan om tronföljden förknippade sig med hertigarne Johans och Karl Filips furstliga anspråk på land och rättigheter, och inom alla ständer rörde sig önskingar att affordra konungamakten privilegier eller försäkringar, önskingar som i ej ringa mån inneburo en reaktion emot den döde konungens hänsynslösa framfart. Öfver dessa enskilda intressen höjde sig dock segrande statens kraf på enig samverkan, ytterligare inskräppt genom den yttre politiska ställningens allvar, och konungadömet och ständerna kommo hvarandra till mötes med större förtroende, än det hade skett under många decennier. Så lades grundvalarna till Gustaf Adolfs regering. Ständernas framställningar om garantier emot konungamaktens missbruk sökte icke inkräkta på dess tillbörliga innehåll, och hvad de begärde i fråga om formerna och medlen för regeringens utöfning innebar ingen sådan själfständighet för de olika ämbetsorganen, som rådet år 1594 hade sökt genomföra.

Af de enskilda stånden var det helt naturligt adeln som här hade mest att säga. Redan i sin första förklaring om de punkter, som borde föreläggas Gustaf Adolf till försäkran, upptar den det gamla yrkandet på adliga mäns användande i kansliet¹ med den principiellt märkliga motiveringen, att därigenom adelsmän kunde uppmuntras att hålla sina söner

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 209 f.

till studier, om så behöfdes med konungens understöd¹. I ståndets förslag till dess egna privilegier² utfördes tanken vidare. Rikens höga ämbeten skulle besättas med adelsmän och adliga personer brukas i kansliet, på det att man bl. a. måtte hafva skickliga män att tillgå för underhandlingar med främmande makter. Här tillkom också den allmänna begäran, att alla, som läte sig brukas i rikets ämbeten och tjänst, skulle försörjas med årligt underhåll allt efter ämbetets värdighet, särdeles rikens råd, och detta underhåll åtnjutas utan rusttjänst — samma ståndpunkt som vid förhandlingarna med Karl IX — samt lagmans- och häradshöfdingeräntor icke räknas som aflöning för annan tjänst, alldenstund de motsvarades af domarevärf. Prästerna hade i sina punkter om konungens allmänna försäkran intet att säga om regeringens ordning, och i sina enskilda postulata anhöllo de endast att såsom evangelii tjänare förskonas från politiska värf, såsom beskickningar och inkallelser till sådana möten, där deras ämbete icke vidkommande saker förhandlades³. Borgarne yttrade sig icke om dessa frågor, och någon inlaga af bönderna är icke känd.

Adelns yrkanden voro i sak ungefär de samma som framstälts till Sigismund 1594 både i postulata nobilium och i det då utarbetade privilegieförslaget⁴, men tonen och andan är märkbart en annan än då, vida mera underdånig under konungamakten. De inskjutna orden om adelsmäns uppfostran till duglighet i rikets tjänst utgå från synpunkten af statens intresse, ej ståndets, och anspråken på aflöning för hvarje ämbete och tjänst motiveras med ämbetenas och tjänsternas egen betydelse och tunga.

Stånden hade levererat sina punkter om konungens försäkran till rådet, för att de af detta skulle sammanarbetas till en gemensam framställning. Rådet har emellertid tydligen funnit, att vida flere önskningsmål borde framställas å hela rikets vägrar, liksom

¹ Acta och Handl. etc. från riksdagen 1611, *Riksdagsacta*, RA.

² Dat. 19 dec.; anf. Acta och handl.

³ Prästernas postulata, dat. 19 dec., p. 5, afskr. efter Acta Comititalia i Västerås Domks arkiv bland *Riksdagsacta*, RA. Jfr Acta och Handl. etc., där denna punkt har N:r 7. I konungens resolution, dat. 8 jan. 162 (afskr. ur Acta Comititalia) upptages punkten under N:o 5.

⁴ SRA III: 394, 407.

att de af hvarje stånd uttryckta kunde bättre formuleras¹. De »punkter och artiklar», som i rådets och ständernas gemensamma namn öfverlämnades till konungen, blefvo ett väsentligen nytt aktstycke, där äfven regeringens ordning på ett vida fullständigare sätt behandlades². De inlämnades till konungen samma dag som de enskilda ståndens postulata, den 19 dec.³. Den femte af dessa punkter handlar om riksens höga ämbeten. Rådet och ständerna yrka, att riksens höga ämbeten, nämligen drots, marsk, kansler, amiral, skattmästare, riksråd, kammarråd, lagmän, ståthållare i landskapen och på befästningar samt härads höfdingar, icke måtte nedläggas utan med infödde män af adel besättas, samt att dessa ämbetsmän måtte väljas med deras samtycke som vederbör efter Sveriges lag och Söderköpings beslut och sedan bibehållas vid tillbörlig och laglig myndighet. Särskildt må ingen vare sig in- eller utländsk framdragas framför riksens råd, riksens kansler alltid hafva i sin antvardning rikets insegel och hvad därtill hörer, skattmästaren rikets drätsel och regalier. Alla dessa riksens höga ämbeten skola försörjas med lön och underhåll af kronan allt efter sin värdighet och detta underhåll ej sedan förminskas eller försämras, än mindre ämbetenas innehafvare afsättas, annat än om de lagligen dömas för någon offentlig missgärning.

Det är tydligt, att denna punkt i rådets och ständernas gemensamma yrkanden går vida utöfver hvad adeln för sin del begärt i motsvarande paragraf af sitt samma dag inlämnade privilegieforslag. Här är först och främst bestämdt angifvet, hvilka rikets höga ämbeten äro. Från liknande uppräknningar under Karl IX:s tid återfinna vi främst drots, marsk, kansler, amiral och skattmästare, hvilkas företräde i rang sålunda bibehåller sig, sedan öfriga riksråd och kammarråd, men ej tygmästare, stallmästare och jägmästare. Nytt är däremot, att äfven provinsiella ämbetsmän nu inräknas, lagmän, ståthållare och härads höfdingar. Sammanställes detta med yrkandet om ämbetenas tryggande vid laga myndighet och tillbörliga inkomster och om ämbetsmännens oafsättlighet, hvilken sistnämnda princip icke veterligen förut varit

¹ E. HILDEBRAND, *Karl IX:s testamente*, s. 23.

² Afskrift ur anf. Acta Comititalia, bland *Riksdagsacta*, R.A.

³ E. HILDEBRAND, a. a., s. 33.

på tal annat än i Karl IX:s lagförslag och då vida mindre bestämdt formulerad, så är den principiella ståndpunkten klar: dessa ämbeten betraktas nu samtliga såsom statsinstitutioner, hvilkas existens bör vara oberoende af konungens enskilda godtfinnande. Att Söderköpingsklausulen om ämbetenas besättande med vederbörande ständers samtycke också upptagits, harmonierar fullkomligt därmed, huru opraktisk den också i sak kunde vara.

I några af de följande punkterna återkommer man till vissa enskilda regeringsorgan. Punkt 8 innehåller sålunda en begäran, att en räfst måtte företagas i kansli och kammare samt deras tjänstemän tillhållas att ej gå utom sin befattnings gränser och ej inblanda sig i saker, som stå öfver den samma. Det är tydligen ett förbehåll mot otillbörligt inflytande af skrifvarpersonalen på regeringsärendenas reella behandling som härmed framställes, och att ett sådant yrkande behöfdes, bekräftar traditionen om ett återuppspirande sekreterareregemente under Karl IX:s sista tid. I nionde punkten begäres, att biskopar måtte väljas enligt kyrkoordningen samt återfå sin makt att med församlingens samtycke förordna präster utan att underställa saken konungens konfirmation, med undantag blott för beneficia regalia, samt att ingen prästman måtte förvägras att taga sitt gäll i besittning, än mindre därifrån afsättas utan rannsaking. Alla prästerliga ämbeten, akademien i Uppsala o. s. v., skola åtnjuta tillräckligt underhåll. Kyrkan, som ej minst under Karl IX haft att kämpa för sin själfständighet, begagnar tillfället att trygga den samma, i viss mån genom att söka draga sina ämbeten undan konungens tillsättningsmakt. Slutligen följa i punkterna 10—13 mera i detalj utförda önskningsar om tillsättande af infödde adlige ståthållare i hvar landsända, lagmän och häradshöfdingar i hvarje lagsaga och härad, deras åligganden gent emot undersåtarna och förbud mot missbruk af deras myndighet. Till denna utförliga behandling af de provinsiella ämbetsmännens ställning finnes ingen motsvarighet för de centrala ämbetena annat än de få orden om kansler och skattmästare. De förra ämbetena spelade tydligen en vida viktigare roll i de enskilda undersåtarnes förhållande till kronan än de senare. Men den principiella uppfattningen af bådadernas ställning i samhället var i hvarje fall den samma.

Huru ständernas framställningar om försäkringen i allmänhet

och dessa punkter i synnerhet af Gustaf Adolf mottogos och behandlades, därom meddela källorna intet. Vi känna endast, att konungen redan efter fyra dagar, den 23 december, meddelat sitt svar och sitt förslag till försäkringens slutliga text, och att ständerna synas hafva godkänt detsamma¹. Emellertid hade konungen i ständernas punkter gjort icke oväsentliga ändringar och uteslutningar.

I hans försäkran, sådan den slutligen afgafs², ingick det mesta af ständernas punkt 5, om rikets höga ämbeten, deras besättning och underhåll samt oafsättligheten utan laga dom. Men frasen om deras samtycke som vederbör vid ämbetenas besättande har ej längre någon hänvisning till Söderköpings beslut, utan endast till Sveriges lag, hvadan det är möjligt, att den här inskränkts till att åsyfta lagens stadganden om lagmans och härads-höfdingars val och lämnade öfriga ämbeten oberörda. Några häradsrätter förbehåller konungen, såsom förut skett i Johans adelsprivilegier, till förläning äfven åt icke-adelsmän, men han uppskjuter att uppräknas dem till de blifvande privilegierna, och i samband med dessa bestämmelser om domareämbetena har man i punkten också inryckt de garantier för domarnes fullmyndighet att båda frikänna och fälla, som ständerna formulerat i ett annat sammanhang. Däremot äro satserna om rikens råds främsta rang i riket samt kanslerns och skattmästarens myndighet uteslutna, vare sig man nu i dem sett otillbörliga föreskrifter angående regeringens utöfning eller helt enkelt funnit dem onödiga. Förbindelsen om ämbetenas underhåll ingår i något förkortad form, och förslaget om ämbetsmännens oafsättlighet förtydligas därhän, att afsättning kunde ske, endast om vederbörande inför laga domstol dömts just till sådant straff. På paragrafens grundkaraktär hafva dessa ändringar icke inverkat. Genom dess upptagande i konungens försäkran stadfästes sålunda den princip om ett — visserligen ännu inskränkt — system af statsämbeten, som ständerna velat hafva uttalad.

Fullkomligt förbigår försäkringen däremot ständernas punkt 8, om reformationen i kansli och räknekammare och skrifvarepersonalens återvisande från de höga sakerna till sina egentliga

¹ E. HILDEBRAND, a. a., s. 33 f.

² E. HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 195—202.

uppgifter. Här har troligen kritiken af den döde konungens regering varit allt för tydlig och den påyrkade åtgärden synts oförenlig med konungens rätt att anlita sin regerings organ eftersom han fann lämpligt. Den nionde punkten, om biskoparnes och kyrkans själfständighet, ingår så godt som oförändrad under N:o 7, hvaremot de följande, 10—13, blifvit starkt sammandragna och omredigerade. I försäkringens punkt 8 utlofvas sålunda i ett sammanhang tillsättning af både lagmän och häradshöfdingar, befallningsmän, fogdar och skrivare på de orter, där sådana saknas, med gemensamt angifvet syfte att trygga undersåtarna vid lag och rätt, samt i N:o 9 att lagman ej må hafva häradsrätt i sin lagsaga eller fogde vara häradshöfding i sitt fögderi, och att lagmans- och häradshöfdingeräntan skall användas blott till domares underhåll. Ståthållarne omnämnas däremot icke alls här. Det är möjligt, att de inbegrepos i den allmänna termen befallningsmän, och då endast denna här användes, kan det bero därpå, att konungen ej var villig att gifva ett sådant löfte om verkliga ståthållares tillsättning i alla landsändar, som ständerna begärt. Ännu torde knappast ståthållareskapet hafva hunnit blifva ett nödvändigt mellanled mellan konungen och fogdarna, om ock vid denna tid landets uppdelning i ståthållaredömen var ganska fullständigt genomförd.

Ändringarna och uteslutningarna i ständernas förslag till konungaförsäkran hafva sålunda egentligen träffat sådana punkter, som gripit in i detaljerna af regeringsorganens ställning. Konungamakten kan därmed sägas hafva häfdat sin själfständighet, medan den i princip accepterade det af ständerna antydda ämbets-systemet.

Till konungens allmänna försäkran sluta sig åtskilliga andra handlingar, som i ett och annat beröra regeringens ordning.

Redan efter ett par dagar konstituerades den nye konungens riksråd. Det kunde nu åter ske, såsom under normala förhållanden varit vanligt, genom att den afidne konungens rådherrar helt enkelt också behöllo sin ställning hos den nye¹. Karl IX:s rådherrar blefvo också Gustaf Adolfs², men någon annan handling rörande denna öfvergång föreligger icke än en

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 134.

² *NORDVALL, Rådslängd*, s. 182.

gemensam skriftlig hyllningsed i rådets namn till den nye konungen med datum den 4 jan. 1612¹. Det heter i ingressen, att Gustaf Adolf täckts att bruka undertecknarne såsom sitt och rikets råd, men ej i hvad form han meddelat detta sitt beslut; måhända har det utan vidare å båda sidor tagits för gifvet. Sedan följer först en hänvisning till att konungen lofvat att intet företaga i rikets högviktiga saker utan rådets råd och betänkande äfvensom att utan misshag höra dess mening och att icke straffa en rådsherre, om ej hans råd leder till önskad utgång — dessa löften ingå dock icke i försäkringen —, och därpå i tydlig motsvarighet härtill rådets förpliktelse. Den utgör i hufvudsak en omskrifning af landslagens rådsed, något afvikande från den, som användts 1594 och 1602. Dock är den vid dessa tillfällen inskjutna punkten om tjänstgöring i rättegångar och domsaker nu utesluten; i stället har man bifogat en allmän förbindelse att om K. M:t nu eller framdeles förtror någon eller några råds-herrar ett särskildt kall och ämbete, dessa skola sköta det samma med trohet och flit, rätta sig efter den fullmakt, han meddelar, och icke för våld eller vänskap, mutor eller gåfvor underlåta det, som är dem ålagdt, eller göra det, som är förbjudet. Det är en formulering och stadfästelse af hvad som under Karl IX i praxis förverkligats och motsvarar naturligt den af rådet själf i spetsen för ständerna fordrade försäkringen om rikets ämbetens uppehållande².

Slutligen afgaf konungen också sina resolutioner på de enskilda ständernas postuler. Till prästernas begäran att blifva förskonade från politiska ämbeten svarade han endast, att han

¹ Inryckt bland anf. Acta och Handl. etc., tryckt af STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 662 med en mindre felaktighet.

² Ett odateradt koncept till rådsed, bland *Strödda Acta Historica*, G. A:s tid, RA, hör möjligen till denna tidpunkt. Det innehåller bl. a. en märklig slutpunkt af följande lydelse: »Och det jag med samtliga mine medbröder H. K. M:ts och Sveriges rikets råd vele råde H. K. M:t, det hans rike och land nyttigt och gagneligt vare kan, vill H. K. M. följa och lyde och intet företage af enskildt råd, utan det samtliga af rikens råds råd berådslagit, samtyckt och beslutit varder, och sådant vill jag så väl som de andre mine medbröder råde och göre, oansedt än det af H. K. M:t rådfrågadt varder heller icke.» Jfr Rosengrenska lagförslaget, ofvan s. 52. Denna text torde väl knappast hafva blifvit använd.

ej visste, hvilken af dem som i sådana blifvit brukad, och hade så skett, så vore det ej mera än hvad som i framfarna konungars tider varit vanligt. För sin del ville han gärna skona dem så mycket som möjligt. Det förefaller nästan som en slutuppgörelse med de kvarlevor af den medeltida klerk-kunskapens anlåtande i statstjänst, som öfver Gustaf I:s dagar sträckt sig genom hela det gångna århundradet¹.

Svaret till adeln gafs genom de den 10 jan. daterade adelsprivilegierna². Deras 3:dje punkt upprepar den allmänna konungaförsäkringens löfte, att alla riksens höga ämbeten skola besättas med infödda svenska män af adel, och väjer icke för den i adelns förslag upptagna frasen, att ingen vanbördning skall dragas dem öfver hufvudet³. Särskildt skola, heter det, drotzens, marskens, amiralens, kanslerns och skattnästarens ämbeten uppehållas, och till dem skall konungen utse de genom ålder, förstånd och skicklighet mest framstående, i Sverige och af svensk släkt födde män. Om någon sådan adelns medverkan vid valet af marsk, som Karl IX på sin tid erbjudit sig att medgifva⁴, är däremot icke tal. Näst »desse förnämste fem ämbeter» — här är sålunda detta begrepp uttryckligt formuleradt — skola utses öfriga riksens råd samt kammarråd, likaledes af svensk adlig släkt, de som kunna befinnas riket nyttiga och gagneliga (p. 4). Sedan följer (p. 5) en förbindelse om ämbetenas underhåll, ej oväsentligt utförligare än i den allmänna försäkran. Konungen lofvar att med rådets råd göra en sådan förordning, att förläning och underhåll skall fast anslås till hvarje ämbete, så att när innehafvaren af ett ämbete dör och en annan träder i hans ställe, denne senare må veta, hvad han har att för sig påräkna. På det mest otvetydiga sätt utföres sålunda här grundsatsen om de höga statsämbetenas fasta aflöning. Det gäller visserligen här endast de centrala, ej de lokala, men man måste fråga sig, om ens för alla dessa, såsom de nyss angifvits, grundsatsen kunde så strängt genomföras, som här

¹ Resolutionen, dat. $\frac{8}{1}$ 1612, i afskr. från Acta Comititalia i Västerås bland *Riksdagsacta*, RA.

² Privilegierna föreligga i samtida tryck.

³ Den finnes i postulata nobilium; SRA III, s. 394.

⁴ Jfr ofvan s. 46.

fordras. Då rådet var till sitt antal obestämdt, kunde svårigen några fasta rådsplatser, vid hvilka aflöningen skulle bindas, ännu sägas existera.

Slutligen lofvar konungen också (p. 6), att adliga personer, såsom adeln begärt, skola brukas i kansliet. Äfven förslagens motivering häraf, om behovet af adliga kanslipersoner till beskickningar och om adelsmäns uppmuntran till att väl uppfostra sina barn, är så godt som ordagrannt inryckt i privilegierna. Likaledes stadfästes privilegieförslagens yrkande om lagmans- och häradshöfdingeräntans utgående till domarevärf, hvilket redan i förkortad form ingått i konungaförsäkran, men med förbehåll, liksom där, af vissa häradsrätter för äfven icke-adelsmän.

Adelsprivilegierna komplettera och förtydliga i viss mån det program för regeringens ordnande, som ingått i konungens allmänna försäkran till ständerna. Och de betyda i regeringens organisatoriska historia mera än så. Med dessa privilegier uppger konungamakten det försök att aftvinga adeln ökad rusttjänst eller skatteplikt, som misslyckats för Karl IX, den beviljar vapentjänstens utgörande enligt Johan III:s låga kvotsiffra, och det samtidigt med att den medger adeln ökade personliga förmåner och ekonomiska friheter. Konungadömet ökar adels företrädesrättigheter, samtidigt med att det gör eftergifter i den tjänst, som af ålder skulle motsvara dessa rättigheter. Det kan endast bero på en numera mognad uppfattning, att adeln på annat sätt än genom den föråldrade rusttjänsten kunde göra staten bättre skäl för sina privilegier, nämligen genom annan tjänst i dess allmänna värf. Om privilegierna också icke innehöllo något principiellt åläggande härutinnan, så uttrycktes dock den administrativa tjänstens nu stadgade betydelse för helaståndet tydligt nog genom den utförlighet, hvarmed rikets ämbeten i dem behandlades och reglerades, och denna princip var den tysta förutsättningen för adels nya rättigheter. Så öppnar Gustaf Adolfs trontillträde äfven i detta hänseende vägarna för den svenska ämbetsstatens utveckling.

Redan före adelsprivilegiernas stadfästelse hade Gustaf Adolf börjat besätta en del af de riksämbeten, som i dem liksom förut i hans konungaförsäkran omtalades. Den 6 jan.

erhöll Axel Oxenstierna fullmakt som rikets kansler¹, den 8 utfärdades ny fullmakt för Seved Ribbing såsom rikets skattmästare, och den 10 jan., samma dag som privilegiernas datum, förordnades Jören Gyllenstierna till Sveriges rikets amiral². Några skriftliga utnämningar till drotsens och marskens ämbeten äro däremot icke bekanta. Att äfven dessa redan nu blifvit besatta med Magnus Brähe och Axel Ryning, som inom kort framtråda såsom deras innehafvare, torde dock få anses säkert redan af det skälet, att de två herrarne icke gärna kunde skiljas från sina gamla värdigheter af marsk och amiral utan att befordras till andra³.

Ingressen till kanslerns fullmakt börjar med att hänvisa därtill, att rikens kanslers ämbete hör till de förnämligaste kall och ämbeten, som i Sveriges rike böra vara konungen till råd och bistånd, och äberopar äfven för utnämningen rikens råds råd och betänkande. Denna sistnämnda passus saknas i både skattmästarens och amiralens fullmakter; däremot återfinner man i båda hänvisningen till ämbetets plats bland de förnämliga ämbeten, som i riket skola finnas⁴. Utgångspunkten har vid stiliseringen öfver allt varit den, att ämbetena i fråga äro den svenska statens fasta institutioner, alltså den samma som i konungaförsäkran.

Men utnämningarna inskränkte sig icke till de fem högsta ämbetena. Redan den 6 jan., samma dag som kanslerns fullmakt är daterad, utnämndes adelsmannen Johan Månsson (Ulf-

¹ Tryckt *AOB* II: 1, s. 1.

² *RR*.

³ Grefve Magnus för drotsstuel i en fullmakt att uppförda Smålandsallmogen ⁹/₇ 1612, *RR*. Den användes också i en fullmakt att jämte kanslern och Jesper Matsson beställa om åtskilliga saker i Småland och Västergötland, som är införd i *RR*, Suppl., under ⁶/₁, men detta är tydligen feldatering för ⁹/₉; jfr kanslerns bref till J. M. ⁶/₉ 1612, *AOB* I: 2, s. 79.

⁴ Skattmästarens fullmakt: »— — — Medan Vi uti Sveriges rikets regering hafve valt och utkoret de förnämste ämbeter, som i sådane kall måge och skole brukade blifve, Oss i regeringen till hjälp och bistånd i alle saker, så hafve Vi för den skull betrott — —.» Amiralens: »— — — Såsom ibland andre rikens höge och förnämlige ämbeter det ock ett är, att en viss riksamiral må förordnat, tillsatt och brukat blifva, så hafve Vi fördensskull förordnat — —.»

sparre) till Kålunda till tygmästare¹, och den 9 utfärdades bref för Claus Horn såsom konungens och riksens stallmästare². I dessa aktstycken saknas den ingress, som observeras i kanslerns, skattmästarens och amiralens fullmakter, men titel af rikets ämbetsmän föra dock äfven tygmästaren och stallmästaren. De centrala riksens ämbeten förstärkas sålunda genast med tvenne utom dem, som i konungens försäkran uppräknats.

Af dessa sistnämnda återstå ännu kammarråd. Det torde vara visst, att äfven för detta ämbete fullmakter utfärdats, liksom det är visst, att tvenne kammarråd genast trädde i verksamhet, dels Hans Åkesson, efter erhållen bekräftelse å sitt ämbete, dels Johan Skytte, som ej förut vetes hafva tjänstgjort i kammaren³.

Ännu en fullmakt känna vi från dessa grundläggningsdagar för Gustaf Adolfs regering. Den 9 jan. uppsattes bref för Mikil Olofsson, Karl IX:s bepröfvade sekreterare, att vara konungens och riksens sekreterare i svenska saker och handlingar⁴. De uppgifter, som därvid ålades honom, falla under kansliets historia; för centralregeringen i sin helhet är själfva faktum af ett visst intresse. Då den ledande sekreterarevärdighet, som under Karl IX:s tid endast antydningvis framträdde, nu stadfästes och för den samma beteckningen rikets sekreterare bibehålles, samtidigt med att det allmänna begreppet rikets ämbeten så starkt framträder, så torde äfven denna post hafva i viss mån betraktats såsom en statens institution, om den ock ej kunde få plats bland de höga ämbetena.

Ett annat ämbete inom kansliet försvinner däremot nu ur konungens och rikets tjänst: hofkanslerns. Doktor Nils anställ-

¹ *RR*. Termen »riksens» är ej i fullmakten fogad till titeln, men i en två dagar senare daterad särskild fullmakt att hafva insecende med alla faktorierna nämnes han »vår och Sveriges rikets tro man och tygmäster».

² Original bland *Kungl. koncept, RA*; äfven i *RR*.

³ *K. Reg.*, som begynner med 10¹/₁ 1612. De första breffven äro underskrifna af Johan Skytte ensam och dat. Nyköping. I ett bland dem (af 10¹/₁) ställt till Hans Åkesson heter det: »— — — jag här inlyckt sänder Eder en fullmakt tillhande, uti hvilken H. F. N. — — — hafver Eder ett kall och ämbete ombetrott och uppålagt — — —, och förser sig H. F. N. till Eder, att I det godvilligen vedertage». Härmed afses säkerligen H. Å:s nya kammarrådsfullmakt. Från 20¹/₁ arbeta han och J. Sk. tillsammans å kammaren i Stockholm.

⁴ *RR*; koncept bland *Kungl. koncept, RA*.

des icke hos den nye konungen utan öfver gick till det furstliga hof, som nu konstituerades för Karl Filip och dennes furstendöme, samt blef hertigens och hans moder änkedrottningens hofkansler. Tidens handlingar upplysa icke om anledningen härtill, men allt talar för den förklaringen, att doktor Nils, som hos Karl IX varit främste mannen i ett skrifvarinflytande, base radt på denne konungs inrotade misstro mot aristokratiska rådgifvare och organ, ej längre passade i regeringen, när denna skulle grundas på en förtroendefull samverkan mellan konungen och adliga, fasta ämbeten. Att ej heller Erik Elofsson, som jämte hofkanslern nämnes såsom den främste i Karl IX:s sekretareväld, upptogs i Gustaf Adolfs kansli utan följde med änkedrottningen till furstendömet, kan ytterligare bestyrka detta antagande.

Däremot öfver gick den öfriga kanslipersonalen, sannolikt så godt som mangrant, från den affidne konungen till hans efterträdare, och det samma torde hafva varit fallet med kamrerare och kammarskrifvare i kammaren¹. Om formerna för denna öfvergång känna vi intet, men att en ny anställning af den nye konungen ansetts erforderlig och gifvits vare sig muntligen eller skriftligen, kan antagas såsom visst². För denna lägre regeringspersonal bibehöll sig naturligtvis den rent personliga tjänstställningen till konungen.

¹ Då aflöningslängderna för Karl IX:s sista år äro ofullständiga och från Gustaf Adolfs första tid sådana helt och hållet saknas (bland *RKB* finnes ingen för tidigare år än 1615), kan någon detaljerad jämförelse ej ske. Alla de mera betydande namnen i Karl IX:s kansli återfinnas emellertid i den af Axel Oxenstierna år 1612 påbudna ordningen för Gustaf Adolfs kansli (*Instr. C. F.*, s. 295 ff.), och flere andra i en order från kammarrådet till proviantmästaren om utbetalning af månadskost åt kanslipersoner i Stockholm (*K. Reg.* 6/3 1612; jfr 3/7, 24/3). Likaledes anträffas de flesta af Karl IX:s kamrerare och en del kammarskrifvare på liknande längder öfver kammarpersonalen, dat. 11/12 1612 och 4/12 1613, *K. Reg.* och *Sandb. Saml.*, Å 2406, *KA*.

² Jfr uttrycket i M. Olofssons fullmakt: »Efter — — — M. O. hafver Vår sal. k. herr fader ifrån sin ungdom tjänt uti kanslisaker och däruti sig så troligen förhållet, att Vi honom videre i Vår tjänst bruke och behålle måge, därföre hafve Vi ock honom uti Vår tjänst velet anamme och behålle.» Ett formulär till allmän trohetsförpliktelse af kanslitjänstemän, som förut varit i Karl IX:s kansli och som Gustaf Adolf (»utvald konung») täckts »behålle och bruke uti sin konunglige tjänst», föreligger bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA*. utan

Tronskiftet 1611 bildar en knutpunkt i den svenska författningens utveckling. I en stor samhällshvåfning hade Karl IX fört konungamakten till blodig seger öfver aristokratien, och den utkämpade striden upphörde aldrig att återverka på karaktären af hans regering. Mellan konungen å ena sidan, stormansklassen och hela adeln å den andra, bibehöll sig allt jämt ett utprägladt misstroende, som ej blott sökte sig uttryck i bittra ord från den förre, utan trots all herrarnes lydaktighet emot hans fordringar på trogen tjänst omöjliggjorde en fullt uppriktig samverkan dem emellan, och äfven i sitt förhållande till de öfriga stånden liksom sannolikt i sitt förhållande till mången enskild gick Karl IX fram med revolutionsmannens våldsamt i sina anspråk. Uppgörelsen i Nyköping löser den spänning, under hvilken det svenska statslifvet arbetat i konung Karls tid. Konungamakten möter ständerna med aristokratien i spetsen i en utjämning mellan statens krafter, som har sin största betydelse ej genom enskildheterna i konungens löften till ständerna utan genom undanröjandet af det misstroende, som legat kvar sedan revolutionstiden, och den förtroendefulla sammanslutningen i och för sig. Så samlar sig resultatet af ett halft århundrades brytningar i en harmonisk enhet mellan konungamakt och ståndsfrighet, hvartill samtidens historia icke känner något motstycke.

Därföre kunde också principen af fasta statsämbeten i Sverige bryta igenom utan den motsättning mot furstemakten, som annorstädes kännetecknar ständernas yrkanden af denna art¹. Den hade visserligen också här till en början vuxit fram ur ständernas opposition mot konungen, nämligen mot den katolske Sigismund, men hertig Karl, som då stod i spetsen för ständerna, hade sedan själf blifvit konung och fann sig snart kunna, om än på ett ofullkomligt sätt, i teorien förena denna princip med all sin kungliga maktfullkomlighet, och när nu vid Gustaf Adolfs tronbestigning bestämmelserna om höga riksens ämbeten sattes

datum, men härrör sannolikt från denna tidpunkt. Om förfarandet vid Erik XIV:s tronbestigning se *Centralregeringen 1523—1594*, s. 134. Sigismund utfärdade vid sin tronbestigning nya beställningsbref, såsom framgår af 1594 års *Beställningsregister*, KA.

¹ Jfr för Österrike LUSCHIN VON EBENGREUTH, s. 273—281, 426 ff., för Brandenburg ISAACSOHN, I, s. 186 ff., II, s. 138 ff., för Tyskland i allmänhet LOENING, s. 110.

in i dennes försäkringar, skedde det i samförstånd mellan konung och ständer, med fullt erkännande af ämbetenas ställning såsom den förres organ.

På denna fasta grundval kunde sedan den så länge uppskjutna organisationen af regeringens verktyg och hjälpmedel småningom byggas upp. Huru den vidare skulle utföras, berodde af konungadömet själf.

Ämbetsprincipens seger och de två första rikskollegierna.

(1612—1621)

Från den riksdag, där Gustaf Adolfs regering konstituerades, kallades konungen och hans män till omsorgerna för rikets försvaret. Det danska kriget tvang till utomordentliga ansträngningar, som varade större delen af året 1612.

Konungen kämpade på de olika krigsskådeplatserna, och här följde honom naturligtvis i regel inga högre regeringsorgan, endast den skrivvarpersonal, som kunde behöfvas för att uppsätta hans bref¹. Från Stockholm utgingo bref i riksrådets namn, men någon fast interimregering därstädes synes till en början icke hafva varit förordnad; i en cirkulärskrifvelse till befallningsmännen i landsorten, som konungen lät uppsätta före sin afresa från Nyköping², omtalas endast, att han förordnat några trogne män och råd till vissa ämbeten för att i Stockholm under hans frånvaro beställa om riksens lägenheter, och befallningsmännen äläggas särskildt att efterkomma de befallningar angående inleverering af kronans inkomster, som kammarråden kunde meddela. Konungen synes hafva tänkt sig, att kanslern, amiralen och skattmästaren samt kammarråden skulle tillsammans utöfva ett slags regeringsmyndighet från Stockholm. Hvad drotsen och marsken beträffar, var den senare änkedrottningens högstbetrodde man inom furstendömet och vistades i allmänhet

¹ Jfr kanslerns bref 10₂ 1612, *AOB* I: 2, s. 34.

² Af 10₁ 1612; koncept bland *Kungl. koncept*, *RA*; på baksidan: ovist. Saknas i *RR*.

där, och ej heller den förre synes hafva deltagit i rådsregeringen; däremot har han möjligen redan i febr. fått inställa sig hos konungen i lägret, och i sept. befann han sig nere i Jönköping såsom befälhafvare där jämte kanslern, medan konungen gjorde sin hastiga resa upp till Stockholm för att mota den danska flottan¹. Ursprungligen hade Gustaf Adolf vidtagit särskilda anstalter för klagomålssakernas afgörande i hans frånvaro, i det att han den 10 jan. förordnat riksråden Bo Ribbing och Nils Andersson att i Stockholm upptaga alla dylika, som kunde förekomma, och om möjligt afgifva besked på dem, dock med reserverande af högmålssaker och andra viktigare ärenden till konungens egen pröfning och dom². Denna tanke torde dock icke hafva kommit till utförande, ty Nils Andersson skickades snart jämte Nils Bielke till Finland för att mottaga de finska ständernas bekräftelse på tronförändringen och riksdagsbesluten³, och Bo Ribbing synes hafva fått begifva sig till sitt ståthållaredöme, Värmland⁴. De namn, som anträffas under riksrådens utgångna bref, äro Jören Gyllenstierna, Axel Oxenstierna, Seved Ribbing, Hans Eriksson (ståthållare på Stockholms slott) och Hans Åkesson, men först från juni och följande månader börja sådana bref föreligga i något större antal⁵, och i många fall utgingo bref i kammarrådens namn, eller också kunde en eller flere af riksråden underskrifva jämte kammarråden⁶. Det var en mycket formlös och mycket oregelmässigt verkande regeringsmyndighet, som på intet sätt förde organisationen framåt. I december, då konungen reste ned till de södra landskapen för att på nära håll följa de nu började fredsunderhandlingarna, synes han hafva utfärdat en verklig fullmakt för de i Stockholm

¹ Bref af kanslern (m. fl.) ¹⁰/₂, ⁶/₉, ¹²/₉ 1612, *AOB* I: 2, s. 34, 80—85.

² Fullmakten i original bland *Kungl. koncept, RA*.

³ Bekräftelsebref å Nyköpings beslut från de finska ständerna, gifna vid möten, som leddes af Nils Bielke och Nils Andersson m. fl., i Åbo ²¹/₃ och i Viborg ⁵/₅; bland *Riksdagsbeslut, RA*. De båda herrarne återkommo i juni; kanslern till kon. ²²/₆ 1612, *AOB* I: 2, s. 59.

⁴ Konungen till B. R. ⁹/₃ 1612, *KK*. Jfr rådets bref till honom ²/₇ 1612, *AOB* I: 2, s. 70.

⁵ *KK* och *Kungl. koncept, RA*; jfr *AOB* I: 2, s. 30—74.

⁶ *K. Reg.* 1612, passim.

befintliga riksråden att förestå regeringen i hans frånvaro¹, men huru denna varit affattad, är lika litet känt som hvilka de ifrågavarande rådsherrarne varit, och några viktigare spår har i hvarje fall ej heller denna rådsregering lämnat efter sig.

Freden med Danmark löste äntligen det tryck, hvarunder Gustaf Adolf och hans män arbetat under hans första regeringsår, och gaf styrelsen möjlighet att antaga en lugnare och mera ordnad karaktär. Konungen återkom i förra delen af mars till Stockholm och stannade där ett halft år², och ett samarbete mellan honom och hans höga ämbetsmän kunde taga sin början. Detta samarbete använde helt naturligt icke i någon större utsträckning skriftliga former och har därför icke efterlämnat många direkta spår i källorna. Däremot kunna vi se, huru samma grundsatser, som ledt konungen och hans rådgifvare vid det första ordnandet af hans regering, taga sig uttryck i nya åtgärder. I april 1613 utfärdades en instruktion för kammarråden, hvilken reglerade arbetet inom kammaren och väsentligt stärkte kammarrådets självständighet i vården om rikets finanser³. Bl. a. föreskref konungen, att hädanefter inga förlänings- eller gåfvobref skulle i kansliet utgifvas på kronans gods, innan vederbörande kanslitjänstemän hört sig för i kammaren, om ifrågavarande gods kunde umbäras från kronans bergsbruk eller slott och gårdar. Det var ett tydligt erkännande, att konungen personligen icke längre kunde behärska kammarförvaltningens detaljer, och att kammarråden voro målsmän för denna förvaltning med rätt och skyldighet att af eget initiativ bevaka dess intressen. I juni erhöll raden af centrala ämbetsmän en tillökning genom utnämningen af en öfverste jägmästare, Stellan Mörner⁴. Det sista återstående af de ämbeten, som omtalas i Karl IX:s lag- och privilegieförslag, var därmed bragt i verksamhet.

Den 20 sept. bröt konungen upp från Stockholm och begaf sig öfver Uppsala uppåt Bergslagen samt därifrån i början

¹ *RR* 1612, fol. 490 (dec.): Fullmakt för riksens råd att blifve här kvar i Stockholm och göre och late uti K. M:ts frånvare, like som konungen vore själf tillstädes. Endast denna rubrik finnes i *RR*.

² Brefven i *RR* dat. Stockholm ¹²/₃—¹⁹/₉ 1613.

³ *Instr. C. F.*, s. 23—26.

⁴ Fullmakt ²⁷/₆ 1613, *RR*.

af dec. till Västerås, där han stannade till årets slut. Naturligtvis följde regeringen härvid konungens person, såsom vanligt varit vid hans resor i landet, utan att några särskilda anstalter vidtogos i Stockholm, och lika naturligt behöfde denne för dess utöfning under resan endast den vanliga skrifvarpersonalen till sin hjälp, ej de höga ämbetsmännen; t. o. m. kanslern kallades endast någon gång att infinna sig hos sin herre¹.

Efter ankomsten till Västerås höll konungen emellertid här vid midten af december ett rådsmöte². Endast fem rådsherrar, bland dem drotsen och kanslern, hade vid propositionens aflämnande ankommit. Den var ägnad åt de brister, som gjort sig kännbara i fråga om den centrala regeringens organ. Konungen hemställde till rådet att dels nämna personer, lämpliga att bland det samma upptagas, eftersom rådsherrarna nu voro få och till stor del ålderstigna, så att de ej kunde tillbörligen tjänstgöra, dels äfven föreslå någon, som kunde kallas till den nu, genom Seved Ribbings död den 29 juni³, lediga riksskattmästareposten. Kansliet, »som är och bör vara tamquam anima reipublicæ», behöfde förstärkning af sin personal för både inländska och utländska ärenden, och i räknekammaren borde ytterligare ett kammarråd tillsättas. Men först och framför allt är det frågan om den kungliga domsmaktens ordnande, som genom propositionen förelägges rådet till pröfning. I 9 punkter fixeras dess olika moment: härads- och lagmanstingens samt rådstufvurätternas regelmässiga verksamhet såsom förutsättning för den högsta domsrättens ordnande, öfverlämnande af denna högsta domsrätt åt ett öfversta parlament, antalet medlemmar däri, deras stånd och kvalifikationer, formerna för deras tillsättning, utsträckningen af deras myndighet och ändtligen deras underhåll.

Af rådets svar på propositionen synes endast en ofullständig afskrift vara i behåll. Denna berör icke alls frågorna om rådets förstärkning, skattmästaren, kanslipersonalen och det nya kammarrådet, och af de 9 momenten i propositionen om domsrätten endast de tre första.

¹ Kon:s bref till kanslern ²⁶/₉—¹⁸/₁₁ 1613, AOB II: 1, s. 21—25.

² Kallelse till rikets råd ⁸/₁₁ 1613 RR; redogörelse för propositionen och rådets svar i *Reg. öfver rådslag*, s. 170 f.

³ ANREP.

För de laga underinstansernas upphjälpande hade rådet intet annat att föreslå än att konungen skulle genom ett mandat inskräpa den ordning, lands- och stadslagarna föreskrefvo. Förslaget om ett öfversta parlament biträder rådet i princip till fullo, eftersom ingenstädes i rättskipningen så stor oordning förekommit som vid konungens dom. Det framgår så väl af propositionen som af svaret, att rådet haft framför sig ett utarbetadt förslag till ordning för detta parlament, uppsatt redan förut i Stockholm, och rådet säger sig hafva på nytt genomsett det samma samt gjort sina ändringar. Hvarken detta första utkast eller rådets ändringsförslag är emellertid nu bevaradt. Den tredje punkten af rådslagens föreliggande text innehåller endast förslag på de personer, som kunde brukas i den nya rätten. Den upptar, utom riksrådet själf, 12 män af adel och fyra lagfarne, af hvilka Mikil Olofsson förvärfvat adelskap men de tre andra säkerligen voro ofrälse, och rådets mening synes vara, att konungen ibland dessa skall utvälja det mindre antal, han kan finna erforderligt¹.

Frågan om den kungliga domstolen blef vid rådsmötet tillräckligt förberedd för att kunna framläggas på den riksdag, som i jan. 1614 samlades i Örebro. Det skedde i den form, att en utarbetad rättegångsordning² öfverlämnades åt änkedrottningen, hertig Johan och öfriga ständer att af dem granskas och godkännas.

Ingressen utreder bristerna i rättskipningens tillstånd, och därpå följa i punkterna 1—9 föreskrifter om lagmans- och härads- ting samt rådstugor, rättegångsterminer och instansordningens iakttagande, om sträng åtskillnad mellan ståthållares och befallningsmäns exekutiva samt domares dömande ämbete, slutligen i punkterna 10—20 de egentliga nyheterna, om insättande af en fast konungens hofrätt. Ehuru väl konungen gärna vill, såsom lagen bjuder, själf upptaga och afdöma allmogens klagomål, för- mär han dock, heter det i p. 10, för öfriga riksens ärenders skull icke alltid handlägga rättegångssakerna i egen person, eftersom han ej kan vistas på samma plats, utan i freds- som

¹ Rådets svar, afskrift af Axel Oxenstierna, *Rådslag*, RA.

² Inryckt bland Acta och Handl. etc. från riksdagen; *Riksdagsacta*, RA.

krigstid måste begifva sig dit, där hans närvaro kräfves. För att nu det oakadt rätt alltid må kunna skipas och undersåtarna må veta, huru de skola andraga sina mål, upprättar konungen sin kungliga hofrätt och öfversta dom i Stockholm och ger den makt att så i hans när- som frånvaro döma konungs dom.

Beteckningen hofrätt är sålunda upptagen från Karl IX:s förslag af 1604, utan att man tänkte på eller fäste sig vid att den här blir oegentlig, då Gustaf Adolfs domstol *icke* skulle följa hofvet såsom den af fadern föreslagna. Äfven själfva domstolen blef nu något helt annat: en fast korporation af 14 ämbetsmän, fyra utsedda bland riksråden jämte drotsen som själfskrifven ordförande, fem adelsmän utom råds och fyra ofrälse. Hvarje spår af tillfällig inkallelse är här försvunnet; ämbetsprincipen har fått sin tillämpning äfven på den kungliga domsmyndighetens område. Så starkt utpräglas denna fasthet i hofrättens ställning och sammansättning, att den nya domstolen t. o. m. erhåller rätt att, om någon af bisittarne dör eller af något skäl lämnar sitt ämbete, själf uppsätta ett förslag på sex personer af samma stånd och villkor som den afgångne, inom hvilket förslag konungen utser efterträdaren. In pleno skall hofrätten visserligen arbeta endast under två begränsade sessioner årligen — denna tanke är möjligen också ett arf från rådets omarbetning af det kungliga förslaget 1604 —, men dessa sessioner äro drygt tilltagna, från början af maj till början af juli och från början af sept. till midten af nov., och dessutom skall under mellantiderna ett slags utskott af 4 personer, presidenten eller vicepresidenten med en af hvarje assessorklass, stanna i Stockholm för att mottaga då inkommande mål och, om de ej äro af större vikt, äfven afgöra dem. Därmed erhåller i alla händelser institutionen såsom sådan en konstant karaktär.

I den diskussion, som utspann sig mellan konungen och ständerna, i främsta rummet änkedrottningen, spelade många olika synpunkter in¹. Den enda, som gjorde någon anmärkning mot den föreslagna domstolens ämbetskaraktär, synes hafva varit änkedrottningen, och hennes uttalande² är i denna punkt

¹ Den refereras af HALLENBERG, III, s. 142—151; POSSE, s. 36—48.

² Af 28₁₁, bland Acta och Handl. etc.; jfr a. a.

icke fullt tydligt. Genast i början af sitt utförliga utlåtande häfdar hon, att enligt lagen rättare-, räfste- eller landsting bör hållas i de olika lagsagorna, och frågar, om det kan vara rådligt och nyttigt att det hädanefter hålles endast i Stockholm, men på samma gång sätter hon också i fråga, om det ej kunde förläggas till de orter, som Linköpings och Stockholms beslut förmåla (Uppsala och Linköping)¹ — således i hvarje fall en afvikelse från lagens bokstaf. Vid punkten 10, den för hela den nya ordningen grundläggande, har hon intet mer att säga än att den har många skäl för sig, men hänvisar till de förut framställda invändningarna mot Stockholm som sessionsort; vid punkterna 11 och 12, om domstolens sammansättning och assessorernas tillsättande, hänvisar hon till lagens stadganden och Linköpings redan anförda beslut, hvilket väl innebär en principiell anmärkning mot domstolens nya natur af ämbetsmannakorporation, men hon utför icke alls denna anmärkning², och om punkten 20, som bestämmer sessionerna och tjänstgöringen däremellan, heter det endast, att den är »odisputerlig», om alla de andra punkterna godkännas. Genom dessa halfva eller försiktigt formulerade anmärkningar framlyser en afgjord förkärlek för den gamla ordningen. De voro affattade af de båda män, som varit Karl IX:s närmaste förtrogne och vid hans död följt hans änka till furstendömet, hofkanslern dr Nils och sekreteraren Erik Elofsson³, och te sig i denna belysning ännu tydligare som ett uttryck för den gamla tidens åskådning gent emot det nya, som nu bröt sig fram. Men sakligt viktigare än denna principiella motsats var för änkedrottningen och hennes rådgifvare månheten om att den nya institutionen ej skulle göra något intrång i hertigarnes höghetsrätt inom sina furstendömen, och då konungen genom några mindre ändringar gaf trygghet i detta afseende,

¹ Jfr ofvan s. 75 f.

² p. 10: »Hafver nogsam skäl och grund för sig, men om denne konungelige hofrätt och öfverste dom kan blifva uti Stockholm, därtill är svaret uti begynnelsen». 11, 12: »Viser man till lagboken, synnerligen till det 41 kap. i Tingm. Balk, så ock Linköpings beslut, articulo 6».

³ Uppgiften, som refereras af HALLENBERG, III, s. 142, är införd i den officiella riksdagsberättelsen »Acta och Handl.» etc. och bör således vara fullt tillförlitlig.

reste de ej längre något allvarligt motstånd mot själfva domstolens upprättande.

Konungen ingick i ett utförligt bemötande af änkedrottningens anmärkning¹, men alldeles konsekvent genomförd är ej heller hans ståndpunkt. Han sökte visa, att den föreslagna reformen ej innebar någon förändring af lagen, utan endast en komplettering; till sin princip hade den funnits i århundraden. Det är väl rättskipningen vid hofvet som härmed åsyftas. Konungen ställer också i utsikt, att rättare-, råfst- och landsting ej skulle anses ovillkorligt upphäfda genom den nya hofrätten, utan kunde, om så befunnos nödigt, vid sidan af denna återupptagas. Å andra sidan fann han sig också böra häfda, att konung och ständer gemensamt måste hafva rätt att förändra lagen och införa nya stadgar, om nu den nya ordningen skulle anses strida mot lagen. Att försvara Stockholm såsom förläggningssort faller sig naturligtvis lätt nog, i synnerhet som konungen tillägger, att det är hans mening att vid riksdagar och möten å andra orter samt för öfrigt, när förhållandena det kräfvä, låta domstolen begifva sig ut från Stockholm till dessa andra orter. Gent emot det underkännande af domstolens sammansättning, som låg i änkedrottningens hänvisning till lagens stadganden om råfst- och rättarting, upptager konungen distinktionen mellan dessa ting och rättskipningen vid hofvet och påpekar, att sammansättningen af den nämnd, som han vid hofvet ville anlita, var af lagen lämnad öppen och därför väl kunde utan brott mot lagen regleras.

Slutet blef, att ordinantian erhöi ständernas godkännande utan ändring i de punkter, som rörde domstolens organisation. Omedelbart efter riksdagens slut utfärdade konungen den 16 febr. från Ulfund en fullmakt för den nya institutionen². Åberopande den förordning, som med ständernas råd och samtycke blifvit gjord vid riksdagen om alla domare och särskildt den kungl. hofrätten, öfverlämnar han sin dom åt följande män: drotsen grefve Magnus såsom president och domhafvande, riksråden grefve Abraham, Nils Bielke, Erland Björnsson och Nils Andersson, fem adelsmän, nämligen Olof Stråle, som blir vice-president, Jöran Ulfsson (Snakenborg), Karl Gyllenstierna, Jakob

¹ Hans förklaring, af $\frac{2}{3}$, bland Acta och Handl. etc.

² Tryckt hos SCHMEDEMAN, s. 141.

Jakobsson (Bååt) och Jöns Jöransson Lilliesparre samt slutligen såsom bisittare i sista klassen sekreteraren Mikil Olofsson och doktor Johannes Messenius; de två återstående männen af denna klass saknas, men för deras namn är tomrum lämnadt i fullmakten¹. Hofrätten erhöi makt att efter lagen döma konungs dom, konungens höghetsrätt att bryta skrocksocknar och offsocknar dock oförkränt. Några dagar senare afgå order till de utnämnde medlemmarne af rätten att till instundande första maj inställa sig i Stockholm för att börja sin tjänstgöring².

Därmed hade sälunda ändligen frågan om den kungliga domsmaktens organisation erhållit sin lösning. I regeringsordningens allmänna historia betecknade denna lösning först och främst en ny tillämpning af principen om fasta ämbeten och bestämda, begränsade uppgifter för dessa ämbeten. Med presidiet för hofrätten fick riksdrotsens ämbete för första gången fasta praktiska uppgifter; drotsen blef nu främste man för ett område af regeringen, såsom kanslern, amiralen och skattmästaren redan voro det och marsken åtminstone i teorien ansågs vara det. Konturen af hela riksstyrelsens gruppering under de fem höga ämbetsmän, hvilka sedan några år tillbaka till rangen stått som konungens närmaste män, framträder nu fullständig. På dessa resultat inverkar det icke, att konungen genom sitt förbehåll af rätten att bryta skrocksocknar öppnade vägen för en utveckling, som tog den verkliga kungliga domaremakten åter från hofrätten och införde en instans öfver denna senare. Det blef en ändring i hofrättens befogenhet och i den högsta domsmaktens utöfning, men i ämbetsbildningen och arbetsfördelningen inom regeringen ändrade det intet.

Bland anledningarna till den bestämdhet, hvarmed konungen vid riksdagen genomdref sin nya rättegångsordning, var tvifvelsutän också den, att han själf stod i begrepp att för en längre tid lämna landet och begifva sig till den ryska krigs-

¹ De voro ännu ej utnämnda, när konungen anträdde sin resa genom Norrland till Finland, och kanslern fick då i uppdrag att se sig om efter två lämpliga personer. Kanslerns fullmakt ²⁶/₂ 1614, *AOB* II: 1, s. 29; jfr nedan.

² Till Olof Stråle, m. fl. — samtliga adliga bisittare, ²⁹/₂ 1614; *RR*. Några bref till medlemmarne af riksrådsklassen och af ofrälse klassen äro ej kända, men säkerligen har liknande befallning på ett eller annat sätt äfven meddelats dem.

skådeplatsen¹. Nödvändigheten af hans personliga uppträdande i fält, och det utom riket, skärper ytterligare behovet af organisatoriska anstalter och framtvingar deras förverkligande. Detta samband mellan det yttre krigstillståndet och den inre ämbetsordningens utveckling hade måhända spelat en roll redan vid tronbestigningen, då konungen före afresan till danska kriget utnämnde så många ämbetsmän. Det skulle sedan oupphörligt återkomma under hans krigsfyllda regering.

För den egentliga regeringsmaktens utöfning under sin frånvaro vidtog konungen denna gång mera omfattande åtgärder än vid det brådskande uppbrottet till 1612 års vinterfälttåg. Redan före afresan från Örebro hade han låtit uppsätta fullmakt för dem, som under hans frånvaro skulle upptaga klagomåls-sakerna; dessa ärenden skildes nämligen äfven efter hofrättens instiftande från egentliga rättegångsmål. De öfverlämnas åt kammarrådet, som nu var förstärkt till fyra personer — jämte Hans Åkesson och Johan Skytte tjänstgjorde nu Nils Andersson och den år 1613 utnämnde Bror Andersson (Rålab) —, tydligen emedan de inkommande klagomålen så ofta rörde ekonomiska angelägenheter. Därvid inskräftes emellertid ånyo, att den klagande alltid skulle medföra bevis om rättmätigheten af sin sak från vederbörande lokala myndigheter, ungefär såsom redan i 1598 års stadga blifvit föreskrifvet². På vägen från Örebro genom Kopparbergslagen till Norrland utfärdade konungen sedan från Kopparberget flere nya fullmakter och instruktioner.

Först afgick, den 24 febr., ett bref till drotsen greve Magnus, att han skulle begifva sig till Stockholm och å konungens vägnar öfvertaga högsta befallningen därstädes, vaka öfver att hvar och en af undersåtarne förhjälpes till lag och rätt och i allmänhet tillse, att de värf, som öfverlämnats åt olika ämbetsmän, blefve behörigen uträttade, särskildt sörja för att möjligen ankommande utländska sändebud blefve mottagna och trakterade, att rättegångsordinantian sattes i verkställighet och de vid riksdagen godkända ordningarna om handeln, om tullen

¹ Jfr HALLENBERG, III, s. 111 ff.

² Fullmakten, af $\frac{8}{2}$ 1614 och uppsatt af kanslern, finnes i *RR*, men utgick äfven såsom tryckt patent. Jfr ofvan. Om Bror Anderssons utnämning till kammarråd se nedan kap. III.

o. s. v. blefve utförda¹. Det är ett allmänt uppdrag att såsom rikets främste ämbetsman hafva förnämsta tillsynen öfver styrelsens gång². Vid drotsens sida ställdes emellertid kanslern med en visserligen icke mera omfattande, men vida mera detaljerad fullmakt, som tydligt röjde, att det dock var på denne konungen i främsta rummet litade för styrelsens praktiska enskildheter³. Honom ålades direkt att pådrifva amiralernas arbete med flottans utrustning, ståthållares och öfverstars utskrifningar, truppsändningar o. d., att öfverbringa ankommande underrättelser från utlandet, liksom han af naturliga skäl får närmare order om den hållning, som skulle iakttagas gent emot de främmande sändebuden, allt under det att äfven för honom upprepas uppdraget att öfvervaka verkställigheten af de nya förordningarna och de åt öfriga ämbetsmän lämnade särskilda uppdragen. Sådana uppdrag voro gifna åt flere ståthållare och öfverstar i landskapen samt inom den centrala regeringen åt amiraler, kamrarråd — ej blott om klagomålssakerna, utan ock angående kammarens ledning — och öfverste tygmästare⁴. Så framkallade konungens resa en serie af instruktioner, som i och för sig måste beteckna organisatoriska steg framåt, om de också icke såsom rättegångsordinantian gäfvo upphof till nya institutioner, utan endast reglerade vissa enskildheter i redan bestående ämbetens verksamhet.

Drotsens och kanslerns fullmakter att öfvervaka de öfriga ämbetsmännen inneburo ingalunda, att de ensamma skulle utöfva regeringsmakten. Om den var i fullmakterna intet tal, och öfver hufvud taget synes konungen icke hafva gjort något skriftligt förfogande om den. Det togs sannolikt för afgjort, att om några bref behöfde utfärdas å själfva regeringens vägnar under konungens frånvaro, de skulle undertecknas af samtliga tillstådesvarande riksråd, såsom af gammalt varit vanligt,

¹ RR.

² »— — och eljest in summa hafve godt uppsende i Vår frånvaro, att icke Vi och riket tage någon skade — — —», heter det i slutet af fullmakten.

³ Fullmakten, af ²⁶/₂, tryckt AOB II: 1, s. 28.

⁴ Fullmakter för kamrarråden ²⁵/₂, ²⁶/₂; memorial för tygmästaren ²⁷/₂; missiv med memorial till riksamiralen ²⁵/₂, till underamiralerna Hans och Nils Claesson ²⁵/₂. RR. Se vidare nedan, kap. III, V, VI.

eller gemensamt af dem och kammarråden, som ju genom sin omfattande ämbetsuppgift och sitt nu erhållna speciella uppdrag att upptaga klagomålssakerna hade att taga befattning med så godt som alla inrikes regeringsärenden. Åtminstone blef förhållandet faktiskt sådant. Sedan kanslern återkommit till Stockholm, börjar från midten af mars ett och annat bref utgå, underskrifvet af honom och kammarråden Nils Andersson, Johan Skytte och Bror Andersson — Hans Åkesson inträdde först längre fram i tjänstgöring¹ —, och ibland tillkommer såsom undertecknare äfven riksrådet och riksamiralen Jören Gyllenstierna². Grefve Magnus' namn finner man däremot till en början icke under breffen, hvilket dock icke hindrar, att han åtminstone tidtals kan hafva varit i Stockholm på den post, konungen lämnat honom. Öfriga riksråd saknas alldeles; först då konungen öfversänder särskilda frågepunkter till kanslern att föredragas inför riksrådet, inkallas några af de närmast till hands befintliga till ett slags rådsmöte, som synes hafva varat i ungefär tre veckor, från den 8 eller 10 maj till början af juni³. Under denna tid utgå åtskilliga bref i riksrådets namn, andra i riksråds och kammarråds.

Några veckor senare reste kanslern själf öfver till konungen och återkom först den 23 aug. till Stockholm⁴. Under hans frånvaro har säkerligen den egentliga bördan af de löpande ärendena fallit på kammarrådet⁵. Vid återkomsten kallade han genast några riksråd till Stockholm, men ånyo endast för att afgifva ett särskildt rådslag till konungen, i september är han själf nere vid Stegeborg, början af oktober tillbringar han på

¹ Jfr nedan kap. III.

² Se *AOB* I: 2, s. 154 ff. Bref, underskrifna äfven af J. G., ²⁴/₃ (*AOB* I: 2, s. 167, not), ¹⁵/₄ (*RR*). Jfr *K. Reg.*, passim.

³ Kallelserna i *AOB* I: 2, s. 178, 182. Ett bref af ²/₅ är underskrifvet af grefve Magnus, kanslern, Gyllenstierna, Nils Andersson och Skytte; ett från följande dag äfven af grefve Abraham, från ¹⁴/₅ ytterligare af Nils Bielke och Bror Andersson. *RR*. Rådslaget till konungen (af ²⁶/₅) är afgifvet af grefve Magnus, grefve Abraham, Axel Ryning, Gyllenstierna, kanslern, Nils Bielke och Nils Andersson (*RR*; jfr brefvet ³⁰/₅, *AOB* I: 2, s. 194).

⁴ Kanslern till änkedrottningen ²⁰/₆, till några rådsherrar ²³/₈, *AOB* I: 2, s. 198, 203.

⁵ I *RR* finnes för denna tid endast rubriken för ett bref, af ¹/₇. Jfr *K. Reg.*

sitt gods Fiholm, men den 19 är han åter i Stockholm. Ett bref från sista dagen af denna månad är underskrifvet af honom och drotsen, och från den 3 november föreligger ett, som äfven underskrifvits af några andra riksråd¹, men för öfrigt finnes intet, som antyder, att dessa nu tagit flitigare del i regeringen än förut. Den 14 november var konungen själf återkommen till Stockholm².

Någon tillförordnad regering i egentlig mening fanns sålunda knappast i Sverige under denna konungens nästan årslånga frånvaro. Praktiskt sedt skötte kanslern och kammarrådet det mesta af hvad en sådan skulle haft att uträtta, när så behöfdes samverkande med drotsen och riksamiralen, medan andra riksråd inkallades endast för att afgifva utlåtanden om framställningar från konungen. Det hela gick tydligen mycket formlöst till och sammanhölls hufvudsakligen af kanslern, mindre i kraft af hans ämbetsställning än på grund af det personliga, omfattande uppdrag han af konungen erhölet. I så måtto blandas här åter det personliga elementet i konungens förhållande till sina tjädnare med det uppväxande centrala ämbetsystemet.

Under något mer än ett halft år stannade konungen hemma i Sverige. Några egentliga nyheter i karaktären af hans regering spåra vi icke. Att han fortfor att utöfva den högsta styrelsemakten äfven oberoende af sina höga ämbetsmän, visar sig däraf, att han ej tillbragte mer än hälften af denna tid i Stockholm; julen 1614 och nyåret 1615 firades i Nyköping, och sedan började åter en rundresa genom de norra Mälardelarna och Bergslagen, ungefär motsvarande föregående års, men långvarigare. Först i början af april var han åter i Stockholm³.

I Nyköping höll konungen ett rådsmöte, till hvilket ett jämförelsevis stort antal rådsherrar infunnit sig: samtliga de fyra fungerande högsta riksämbetsmännen, de två riksråd, som sutto i kammaren, Hans Åkesson och Nils Andersson, samt Hans Eriksson, ståthållare på Kalmar slott, Gustaf Stenbock, ståthållare i Västergötland, Bo Ribbing och Erland Björnsson, ståt-

¹ *AOB* I: 2, s. 217, 219.

² *RR*.

³ Efter brefvens datering i *RR*.

hållare i Värmland och Bergslagen. Bland öfverläggningsämnen var det betryck, hvarunder rikets finanser ledo, och såsom ett af medlen att bringa dessa på bättre fötter angaf rådet, att hädanefter vissa ordningar borde uppgöras för deras underhåll, som blefve brukade i konungens och kronans tjänst, så att hvar och en, som mottoge ett ämbete, måtte veta, hvilka inkomster som därmed följde¹. Det är samma princip, som uttalats rörande rikets höga ämbeten i konungens försäkran och adelsprivilegierna, och den är här utsträckt till alla högre och lägre tjänster. Genomföras kunde den naturligtvis endast så småningom.

Medan konungens förhållande till riksråden sålunda ännu bibehåller de nedärfda formerna, uppträder vid denna tid på nytt en värdighet, som förut varit afsedd att i viss mån supplerera riksrådens: hofrådsvärdigheten. Det sker redan under det första året af Gustaf Adolfs regering, men under omständigheter, som gifva titeln en väsentligt förändrad innebörd. Jakob van Dyk, en holländare, som trädte i Gustaf Adolfs tjänst och år 1612 afreste till sitt hemland såsom dennes sändebud, förde därvid titeln K. M:ts till Sverige hofråd och bibehöll den sedan allt framgent². I augusti 1614 förlänades värdigheten åt ännu en nederländare, Jan Rutgers, hvars vid beställningens uppgörande afgifna obligation finnes i behåll³. Han förbinder sig att gent emot konungen och dennes stater och besittningar iakttaga tillbörlig trohet i alla rådslag och särskildt redligt utföra beskickningar och andra uppdrag, som konungen kan lämna honom⁴,

¹ Rådslaget finnes dels bland *Rådslag*, RA, dels i RR. Jfr *Reg. öfver rådslag*, s. 174.

² Instr. $\frac{6}{6}$ 1612, $\frac{31}{6}$ 1613, $\frac{28}{7}$ 1614, *Hollandica*, RA; fördraget mellan Sverige och Nederländerna $\frac{3}{4}$ 1614, RYDBERG, *Traktater*, V, s. 230. En enstaka gång förekommer titeln för lifländaren Adam Schraffer (fullm. för fångsbyte på danska gränsen $\frac{11}{7}$ 1612, *Kungl. koncept*, RA); men denne tituleras annars kommissarius eller krigskommissarius (fullm. för ett gränsmöte $\frac{30}{8}$ 1612, RR, Suppl.; Instr. för Gabriel Bengtsson, ståthållare på Reval, samt Reinhold Taube och Adam Schraffer, kommissarier, rörande förhållandena i Lifland, $\frac{18}{10}$ 1612. *Polonica*, RA).

³ Original med sigill, dat. Narva $\frac{20}{8}$ 1614, *Kanslihandl.*, Eder, RA.

⁴ » — — — spondeo — — — me. Ser:æ Reg. M:ti ejusdemque regnis ac ditionibus omnem fidem debitam in consultationibus ac consiliis nec non in legationibus obeundis ac mandatis reliquis cum studio ac fidelitate perficiendis pro virili probaturum».

att bevara de hemligheter, honom anförtros, och i allmänhet befordera konungens och hans rikets bästa samt fylla de plikter, som kunna tillkomma en trogen rådsherre¹.

Fraserna om hofrådets allmänna rådsherreplikter i denna obligation äro väl endast en omskrifning af själfva titeln, och reellt ligger tvifvelsutän hufvudvikten på de nya hofrådets åliggande att fullgöra beskickningar, som konungen kan ålägga dem. Titeln har blifvit ett slags honnörsbeteckning för vissa konungens ombud i diplomatiska värf, tydligen afsedd att liksom stärka deras auktoritet. Den synpunkten hade troligen spelat en viss roll, då titeln först på allvar infördes i Sverige under Johan III:s tid², men hade 1602 uppgått i behovet af medhjälpare inom regeringen i allmänhet; nu blef den grundval för hofrådsvärdighetens rekonstruktion. Ej minst betecknande är, att det var utländingar, som erhöilo titeln hofråd. De kunde ej innehafva svenska ämbeten, men de behöfdes i beskickningar, och för deras räkning upptogs därför denna titel, som hade en viss förnämlig klang och vissa traditioner, men ej stadgat sig till något verkligt ämbete.

Möjligen har man vid denna tidpunkt också haft en tanke på hofrådstitelns användning inom Sverige och för svenska herrar. Den förekommer faktiskt vid åtskilliga tillfällen för Johan Skytte, som tjänstgjorde dels i kammaren och dels i hofrätten³, och uppgifter finnas, att Karl Eriksson (Oxenstierna) och Åke Axelsson (Natt och Dag) likaledes benämnts hofråd⁴. Måhända har verkliga Skytte, som numera ej ville anse sig fast bunden vid kammaren och därför ogärna torde hafva fört kammarrådstitel⁵, erhållit hofråds rang såsom trappsteg till riksrådsvärdigheten⁶. Men sedan han i början af 1617

¹» — — atque per omnia consilarii fidi, candidi ingenuique partes obiturum».

² *Centralregeringen 1523—1594*, s. 171 ff.

³ Memorial 29° 1615, RR; till J. Sk. 4° 11 1616, *Kungl. koncept, RA*; HALLENBERG, I, s. 266 efter Stockholms stads Tänkebok 1° 1615. Jfr anteckn. i *Palmsk. Saml.*, III: 5, s. 337, U. B.

⁴ *Palmsk. Saml.*, a. st.

⁵ Se nedan kap. III.

⁶ Såsom bisittare i hofrätten nämnes han i dess domar redan under hösten 1615 bland riksråden. *Svea hofrätts domböcker, RA*.

blifvit upphöjd till riksråd¹, förekommer den endast för de utländska diplomaterna i svensk tjänst. Till dessa kom måhända år 1619 Daniel Heinsius, också en holländare, som redan föregående år erhållit titeln svensk historiograf och synes hafva jämte Rutgers tjänstgjort såsom agent i Nederländerna².

Under sin vistelse i Sverige 1614—1615 fullbordade konungen hofrättens organisation genom att stadfästa den processordning, som han redan föregående år låtit uppsätta och underställt hofrättens eget uttalande³, men hvars bekräftelse han uppskjutit till sin återkomst⁴. Den utfärdades den 23 juni 1615, några dagar innan han ånyo afreste till den ryska krigsskådeplatsen⁵. Betydelsefull för regeringens allmänna organisation är i främsta rummet den här införda bestämmelsen, att den, som icke var tillfreds med hofrättens dom, skulle åtnjuta beneficium revisionis, om han genom en böneskrift vände sig till konungen själf⁶. Det i 1614 års fullmakt gjorda förbehållet att bryta skrocksocknar var därmed utveckladt därhän, att konungen själf åter stod som domhävande i sista hand, ehuru visserligen en hänvändelse till honom tänktes såsom undantag och hofrätten fortfarande skulle döma i konungens namn. Men äfven processordningens bestämmelser om vissa former för hofrättens arbete sträcka sin betydelse utom denna institutions eget område. Den noggranna regleringen af icke blott rättegångsterminerna, utan äfven timmarna för rättens dagliga sammanträden, det uttryckliga stadgandet om röstning, t. o. m. i en bestämd ordning efter bisittarnes plats, och målens afgörande genom majoritetens beslut, ja, hela den anda af detaljreglemente, som genomgick denna processordning med dess edsformulär, dess föreskrifter om förhörens gång, beslutens uppsättande o. s. v., — allt detta var i Sverige något nytt men också något, som

¹ Se nedan.

² *Tit. Reg.*, Lat.-Tyskt, 1611—1654, har anteckning om en hofrådsbeställning år 1619 för Daniel Heinsius. Jfr Ax. Ox:s bref ²⁴/₉ 1614, ¹⁶/₉ 1618, ⁷/₅ 1620, ⁹/₁₀ 1623, *AOB* I: 2, s. 209, 334, 384, 594 f.

³ Hofrätten till K. M:t ²⁸/₆ 1614, *Svea hofrätts registr.*

⁴ Konungen till »domhävande» ²⁵/₇ 1614, *RR*. Jfr POSSE, s. 44.

⁵ Tryckt af SCHMEDEMAN, s. 143—163.

⁶ Processen, p. 35.

kunde hafva sin tillämpning icke mindre inom ett förvaltande ämbetsverk än inom den nya kungliga domstolen. Det var de allmänna formerna för arbets sättet i ett ämbetskollegium, hvilka genomgå alla bildningar af denna art efter franskt-burgundiskt-habsburgskt mönster, men som i Sverige med dess outvecklade förhållanden hitintills aldrig på allvar blifvit genomförda, äfven när man i princip sökt efterbilda kontinentens kollegiala institutioner. Hofrätten blef det första svenska ämbetsverk med fullt reglerad kollegial ordning. Och när denna ordning väl var införd inom ett område, kunde den lätt öfverflyttas på andra.

Det förefaller sannolikt, att denna processordning med dess i detalj utförda arbetsformer blifvit mera direkt påverkad af mönster i utlandet än den vid riksdagen framlagda grundläggande rättegångsstadgan, hvars allmänna bestämmelser ej behöfva förut-sätta någon sådan efterbildning. Huruvida man därvid hållit sig till någon viss institution, låter sig dock knappast afgöras. Processordningens reglerande stadganden äro af den art, att de säkerligen återfinnes i en hel mängd af kontinentens kollegiala domstolar.

Innan konungen denna gång afreste till krigsskådeplatsen, besatte han ändtligen skattmästareämbetet, som nu stått ledigt i två år, med riksrådet och fältmarskalken Jesper Matsson Cruus¹. För den sålunda nyutnämnde skattmästaren samt kammarrådet utfärdades ett memorial öfver de ärenden, som dessa skulle för-rätta i konungens frånvaro, och åt den förstnämnde uppdrogs därjämte högsta befalet öfver det i landet kvarvarande krigs-folket². Några andra anstalter vidtogos däremot icke. Drotsen skulle naturligtvis sköta sitt presidentskap i hofrätten, men något bemyndigande om uppsikt öfver de öfriga ämbetsmännen, sådant som gifvits föregående år, fick han icke, och på kanslern var nu ej att räkna, ty denne skulle inom kort följa efter konungen för att biträda vid fredsunderhandlingarna med Ryssland³. Han

¹ Fullmakten synes ej vara i behåll, och datum för utnämningen kan därför ej bestämmas. Han får emellertid titeln i en fullmakt att mönstra adeln i Sverige under kon:s frånvaro, dat. 22/6 1615, och var således då ut-nämnd. *Kungl. koncept, RA. I K. Reg.* förekommer hans namn ej under de utgångna breffven förr än den 8/7.

² Fullm. 12/6, 27/6 1615, *RR.*

³ Kon:s bref 27/6, 11/7 1615, *AOB* II: 1, s. 84.

afreste också i slutet af augusti eller början af september till Narva¹ och följde sedan konungen till Finland, där han stannade ännu någon tid efter dennes hemresa i maj, synbarligen mest för att pådrifva truppsändningar och transporter. Först på sommaren återkom han till Sverige.

Lika litet som 1614 eller ännu mindre än då blef sålunda någon verklig interimregering tillsatt. Konungen fann sig tydligen åter kunna sköta de viktigare ärendena från sitt fältläger och öfverlåta den löpande administrationen åt de höga ämbetsmännen. Skattmästarens utnämning och hans förordnande att äfven utöfva det militära befälet samlade tydligen under kanslerns frånvaro det praktiska regeringsarbetet i än högre grad inom kammaren. Liksom föregående år utgingo emellertid bref dels i riksrådets namn, dels i riksråds och kammarråds gemensamt, men hvilka riksråd som i förra fallet varit utfärdare, veta vi icke, emedan de allra flesta brefven, sådana de nu föreligga i registraturrets kopior, sakna underskrifter. Endast vid något enstaka tillfälle kan konstateras, att grefve Magnus och grefve Abraham stått vid sidan af skattmästaren och hans kammarråd inom och utom riksrådet².

Utan menliga följder blef icke detta sakernas tillstånd. Då på våren 1616 några riksråd afgåfvo ett betänkande till konungen angående villkoren för fred med Ryssland, funno de sig också böra tillägga en anhållan, att denne ej längre måtte uppskjuta sin återresa till Sverige. De säga sig visserligen hvar i sitt ämbete göra sitt bästa, men måste dock finna, att rikets ärenden till stor del finge ligga oförrättade; de hade att kämpa med en mängd hinder, som endast genom konungens personliga närvaro och hans myndighet kunde undanrödjas³.

Med konungens återkomst redan innan utgången af samma månad⁴ kunde regeringen återtaga sin vanliga gestalt. De första månaderna tillbragtes äfven nu, med undantag för en kort

¹ Jfr A. O:s bref till van Dyk ²⁶/₈ och kon:s bref till A. O. ¹⁸/₉, AOB I: 2, s. 238, II: 1, s. 88.

² Så äro namnen utsatta i ett bref af ²⁶/₉. Jfr kallelsen till grefve Abraham ⁴/₇ att inställa sig i Stockholm. RR.

³ Rådslag ⁵/₅. Reg. öfver rådslag, s. 179.

⁴ Enl. Abr. Brahes Tidebok den 24 maj. LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 170.

utflykt åt Nyköping och Östergötland¹, i Stockholm, och här hölls i augusti ett rådsmöte, vid hvilket flere viktiga in- och utrikespolitiska frågor förekommo. Bl. a. öfverlade rådet om möjligheterna att öka rikets krigsmakt och tillgångarna för dess underhåll². Måhända kan man med dessa öfverläggningar sammanställa ett par af kanslern uppsatta öfverslag öfver krigsmaktens lämpliga fredsstyrka och de normala utgifterna för dess underhåll äfvensom för öfriga rikets behof samt öfver de där- emot svarande disponibla inkomsterna³. Förslagen, som sakna datum, kunna vara uppgjorda antingen såsom basis för propositionen till rådet eller efter rådslaget för att belysa den militärisk-finansiella ställningen i sin helhet. I hvarje fall höra de till något af åren 1615 och 1616. De äro de första hittills kända sammanfattande beräkningarna af statsstyrelsens behof och tillgångar och röja i sin mån den fortskridande utvecklingen mot fast ordning och planmässig beräkning i styrelsens ledning.

I oktober bröt konungen upp från Stockholm och började en rundresa, som blef både långvarig och långt utsträckt. Denna gång vände han sig till Götalandskapen. Färden gick öfver Nyköping till Kalmar, och november och december tillbragtes i Småland och på Öland; från Jönköping tog han sedan återvägen öfver Skara, dröjde 6 veckor i Örebro, där riksdag hölls, och återkom först i mars 1617 till Stockholm⁴. Den svenske konungens nedärfta plikt att med egna ögon se de olika landsdelarnas behof och hans förmåga att i egen person regera hela sitt rike från hvilken plats som hälst bibehåller sig sålunda i hela sin friskhet, allt under det ämbeten och ämbetsverk växa upp i Stockholm.

I samband med riksdagen och såsom förberedelse till densamma hölls ett rådsmöte, hvarvid bl. a. förekom en komplettering af riksrådet i stor skala, en komplettering, som redan för länge sedan befunnits behöflig. Ej mindre än sju herrar torde hafva blifvit inkallade i rådet. Nu liksom 1613 hade konungen

¹ Brefven i *RR* äro dat. Stockholm $1/6-24/6$, $16/7-10/10$, Nyköping $30/6-3/7$, Bråborg $6/7$.

² Rådslaget $12/8$ 1616, *Reg. öfver rådslag*, s. 180.

³ Tryckta *AOB* I: 1, s. 366—369, 442 ff.

⁴ Dateringarna i *RR*.

hemställt till de gamla riksråden att föreslå de personer, som kunde vara lämpliga att upptagas till deras medbröder, och denna gång är det också säkert, att ett sådant förslag hade afgifvits. Under medeltiden hade det varit ett af de starkaste uttrycken för aristokratiens maktställning, att rådet tillskansade sig makt att själf medverka vid nya rådsherrars upptagande (Kristofers handfästning och Kalmar recess), och när samma anspråk framställdes 1594 (förslaget till adelsprivilegier), hade det åter karaktären af maktmedel för det själfmedvetna riksrådet. Nu kunde konungen själfmant öfverlämna åt rådet att föreslå nya medbröder, och han kunde äfven stadfästa dess förslag, utan att därvid någon antydan till en täflan om makten kom till synes. Det är ett af de många bevisen för det harmoniska samarbete, i hvilket konungadöme och aristokrati nu förenat sig efter den gångna tidens hårda slitningar.

Berättelser, som hafva alla kriterier att vara sanna, tala om vissa former för konungens och rådets öfverläggningar vid mötet, hvilka röja samma växande personliga förtroende. Det heter, att riksråden voro tillsammans hos K. M:t för att öfverlägga om åtskilliga ärenden, särskildt de nya rådsutnämningarna¹, och en af de nyutnämnde, Johan Skytte, förtäljer, att hans upptagande i rådet försiggått följande dag i ett sammanträde, där konungen själf presiderade och höll hälsningstalet². Något sådant känna vi icke från föregående tid. Att konungen personligen och muntligen förut kunnat rådföra sig med både en och flere råds-herrar, faller af sig själf, men att han presiderat vid själfva rådets sammanträde in corpore och, såsom det synes, ledt öfverläggningarna, därpå är intet exempel bevaradt. Om än den skriftliga propositionen med skriftligt svar af rådet ingalunda var öfvergifven — ett rådslag af 23 jan., 4 dagar tidigare än det refererade sammanträdet, är affattadt på vanligt sätt —, så börjar dock denna form för rådets arbete uppblandas med en ny: muntlig öfverläggning under konungens ledning.

Ännu tydligare framträder denna blandning mellan de gamla och de nya formerna i de underrättelser, som föreligga från föl-

¹ WIDEKINDI, s. 365.

² Afskrift af J. Sk:s dagbok öfver riksdagen bland *Riksdagsacta*, RA. Han uppger här, att han intogs i rådet 28/1. Jfr NORDVALL, *Rådslängd*, s. 184.

jande rådssammanträden i maj och juni 1617 i Stockholm. Rådet har afgifvit skriftliga rådslag i samma form som förut, men de äro försedda med korta ingresser, som omnämna, att konungen i egen person framlagt sina propositioner. I ett fall omtalas direkt, att detta skett muntligen vid sammanträde i »rådkammaren», det rum på slottet, som rådet vanligen använde vid sina öfverläggningar, och i det andra får säkert samma slutsats dragas däraf, att konungen säges hafva i egen person framlagt frågorna vid flere sammanträden. I senare fallet slutar t. o. m. ingressen med att angifva det följande rådslaget såsom innehållande hvad *konungen* resolverat och beslutit efter rådets betänkande¹. Enligt denna formulering uttrycker rådslaget sålunda resultatet af konungens och rådets gemensamma öfverläggningar såsom ett af konungen fattadt beslut, hvari rådet genom sina underskrifter instämt². På samma sätt omtalas rådssammanträdet och beslutet i några anteckningar, som nedskrifvits af en bland deltagarne, Abraham Brahe³. Här hafva vi således ett öfverläggande råd, samlat omkring konungen, och ett gemensamt beslut som resultat af de gemensamma förhandlingarna.

På hösten 1617 fick Gustaf Adolfs konungavärdighet den slutliga bekräftelse, som i tidens uppfattning ännu spelade en viss roll: kröningen. De fem höga riksämbetsmännen buro vid högtiden regalierna; det var första gången som de alla offici-erade vid ett sådant tillfälle. Samtliga närvarande riksråd aflade efter kröningen förnyad ed. Man återgick därvid till det formulär, som sammanarbetats vid Karl IX:s kröning, med dess något arkaiserande anslutning till landslagen⁴. Att därvid ej heller för-

¹ Rådslag juni samt maj—juli (?) 1617, *Reg. öfver rådslag*, s. 183 f. I rådslaget af ¹⁸/₆ åter heter det, att »de gode herrar — — — efter vidlöftig diskurs uti H. K. M:ts närvaru och åhöran på H. K. M:ts nådige förbättring resolverat som följer». *Rådslag, RA.*

² a. a., s. 185.

³ Abraham Brahes Tidebok ¹⁷/₆: »Var kon. och allt riksens råd i rådkammaren till råds om hertigens af Kurland sak, och gjordes därom beslut andra dagen. Derefter ock om Farensbacks sak.» ¹⁷/₇: »Satt konungen med allt riksens råd i rådkammaren allt intill klockan före eftermiddagen. Blef det brefvet om det Polenska kriget af de riksens råd underskrifvet.» *LOENBOM, Anecdoter*, III, s. 173.

⁴ STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 727; jfr ofvan, s. 25.

bindelsen till tjänst i rikets ämbeten och värf upptogs ur 1612 års obligation, berodde väl endast därpå, att denna skyldighet nu ansågs själffallen.

De fyra åren 1617—1620 utgöra en period af ovanligt lugn i Gustaf Adolfs historia. Om man undantager hans jämförelsevis korta resor till Tyskland 1618 och 1620, behöfde han under dessa år icke lämna sitt rike, utan kunde oafbrutet personligen leda dess styrelse. Under hans frånvaro 1618, som endast varade en månad, utgingo några bref i kanslerns samt i riksråds eller riksråds och kammarråds namn, ungefär på samma sätt som skett 1614, men några särskilda fullmakter eller instruktioner hade icke blifvit utfärdade. Under den senare resan, 1620, synes ej ens denna primitiva interimregering hafva ifrågakommit. Riksregistraturet har efter konungens afresa i slutet af april den anteckningen, att i maj månad inga bref utgått vare sig af K. M:t eller riksens råd, emedan konungen var i Tyskland, och först efter hans återkomst till Sverige börjar serien åter med juli månad¹.

De fyra fredsåren medföra icke någon förändring i konungens personliga ställning till regeringen. Fortfarande liksom under den tid, han förut tillbragt hemma i Sverige, älskar han att regera på rörlig fot. Under början af 1618 finna vi honom i Götaland, i Jönköping, Alingsås, Lidköping, i midten af febr. kommer han upp till Ulfund och Svartsjö, gör i mars ett par korta besök i Stockholm, men reser sedan ned till Vadstena; sex veckor från början af april till midten af maj tillbringas i Stockholm, i slutet af maj är han åter i Östergötland, och först vid midten af juni återvänder han till Stockholm för att träffa förberedelser till den tyska resan. Från Tyskland ställer han kosan till Kalmar och fortsätter sedan öfver Norrköping och Nyköping till Stockholm, stannar där i något mer än två månader, till den 11 nov., men beger sig sedan på en af dessa rundresor i Bergslagen, som vi känna från föregående år, och tar återvägen öfver Ulfund och Eskilstuna till Nyköping, där tydligen jul och nyår firades. De följande åren gifva i allt väsentligt samma bild. I Stockholm tillbringar konungen under 1619 månaderna maj—juli samt tiden från slutet af oktober,

¹ RR 1618 och 1620; jfr HALLENBERG, IV, s. 887—893.

under 1620 januari månad, några dagar i april, juli—midten af september, sista veckan af oktober samt november och december, med undantag för en veckas utflykt öfver Telje till Västerås¹. Gustaf Adolf fortfor alltså att utöfva sin kungliga myndighet äfven alldeles skild från centrala riksämbeten och ämbetsverk.

I konungens förhållande till rådet rotfasta sig så till vida de nya formerna, att konungen numera regelbundet gör sina framställningar i egen person. Detta omtalas vid samtliga rådsmöten under ifrågavarande tid: i Stockholm maj 1618, i Linköping jan. 1619 samt juli 1619, mars och juli 1620 åter i Stockholm². Karaktären af de rådslag, som föreligga såsom resultat af dessa möten, är däremot icke fullt tydlig. Ingressen till 1618 års rådslag förmäler, att det innehåller hvad som i hvarje ärende blef med samtliga riksrådens betänkande och samtycke resolveradt, men denna formulering lämnar öppet, huruvida konungen eller rådet är den resolverande. Det senare förefaller emellertid i detta fall sannolikare³. Vid januarisammanträdet 1619 talas åter endast allmänt om hvad som blef för godt funnet och beslutet, hvaremot rådslaget från juli månad samma år tydligt angifves såsom uttryck för rådets mening. De två rådslagen af mars 1620 ha en rubrik, hvari det heter, att det af konungen blifvit godt funnet och beslutet, och samma uttryck återkommer äfven i rubriken för det följande, från juli 1620, men själfva texten är i förra fallet bestämdt hållen i rådets namn⁴ och i senare fallet stiliserad så, att båda tolkningarna blifva möjliga⁵. Först från mars 1621 hafva vi ett rådslag, som uttryckligen säges utgöra ett beslut af konungen, fattadt med rådets råd⁶. I detta stycke torde sålunda icke de nya formerna hafva segrat öfver de gamla. Konungen öfverlägger personligen

¹ Efter dateringarna i *RR*.

² *Reg. öfver rådslag*, s. 185—189.

³ Rådslaget är deladt på två afdelningar, afgifna på propositioner af 12 och 19 maj, och den senare har underrubriken: »Oppå K. M:ts efterskrifne propositioner, gjorde till riksens råd den 19 maj 1618 — — —, är detta riksens råds underdånige betänkande.» *Rådslag, RA*.

⁴ » — — — hafve de [riksens råd] häroppå efter noga betänkande gifvit efterföljande råd».

⁵ »Oppå desse förskrefne punkter blef resolveradt som följer».

⁶ *Reg. öfver rådslag*, s. 190.

med sina riksråd, men öfverläggningen resulterar icke alltid i ett formligt beslut af honom själf med rådets tillstyrkan, utan ibland också i den skriftliga sammanfattning af rådets egen mening, som hitintills innehållits i rådslagen. I sak blef skillnaden säkerligen icke stor, ty äfven de rådslag, som rådet afgaf i sitt eget namn, böra under konungens personliga påverkan hafva blifvit uttryck för hvad han och rådet gemensamt funnit lämpligt.

Ämbetsorganisationens principer tillämpades med allt större bestämdhet och i allt större utsträckning. I provinsförvaltningen befästes och reglerades ståthållareämbetets ställning genom en rad af instruktioner, utfärdade dels för enskilda ståthållare, dels för alla gemensamt¹. Inom den centrala regeringen blefvo två af de fem höga ämbetena, marskens och amiralens, lediga genom Jöran Gyllenstiernas och Axel Rynings död, enligt gängse uppgifter respektive år 1618 och 1620; de besattes på nytt, amiralens år 1620 med Carl Carlsson Gyllenhielm², marskens sannolikt samma år med Jakob de la Gardie³. Viktigare är, att de organiserande grundsatserna nu också göra sig allt starkare gällande både i kansliet och i kammaren.

För det förre hade rikskanslern redan 1612 uppgjort en arbetsordning, och under något af de närmaste åren hade följt en ny, fastställd af konungen själf⁴. Ur principiell synpunkt erbjuda dessa aktstycken dock icke något nytt af betydighet annat än så till vida som äfven sträfvandet att reglera kansliets arbete i och för sig kan sägas vara ett af uttrycken för de allmänna organisatoriska tendenserna hos Gustaf Adolfs begynnande regering. Redan år 1618 tillkom emellertid en tredje förordning om kansliet, åter uppgjord och påbjuden af kanslern, och denna arbetsordning är i en viktig punkt annorlunda uppsatt än de föregående. Förut hade man direkt fördelat ärendena på de personer, som i kansliet funnos att tillgå, så att det hela fått en rent personlig och tillfällig prägel⁵. Den nya kansliord-

¹ Tryckta bland *Instr. L. R.*, s. 93—167.

² Abr. Brahes Tidebok, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 208.

³ NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 12.

⁴ *Instr. C. F.*, s. 295—299. Om dateringen af den senare ordningen se nedan, kap. II.

⁵ »Skall Andreas Bureus hafve att beställe» — — —; »skall Jonas Bureus hafve att beställe — — —» o. s. v.

ningen åter framträder såsom en systematisk reglering af ärendena under vissa poster, till hvilka först efteråt den tillgängliga personalen applicerats. I spetsen står kanslern med en handskrifvare, och därpå följer en rad af sekreterareposter, hvar med sitt fasta arbetsområde¹. För dessa poster äro innehafvare sedan antecknade i brädden af handlingen. Här har sålunda den personliga och tillfälliga prägeln trädt tillbaka, och förordningen ger intrycket af ett försök att fördela kansliets arbetsmaterial efter objektiva grunder på fasta befattningar, som kunna äga bestånd, äfven om personerna växla. Att faktiskt en hänsyn till den befintliga personalen kan hafva legat bakom, förtar ej detta intryck. Men en sådan fördelning på fasta befattningar är detsamma som en begynnelse till fasta sekreterareämbeten, till ämbetsprincipens seger äfven inom kansliet.

Axel Oxenstiernas kansliordning af 1618 ersattes redan två år senare af en ny, som underskrefs af konungen själf, och här refererar sig åter indelningen direkt till sekreterarne personligen². I sak äro dock endast obetydliga ändringar gjorda. Det är tydligt, att den faktiska utvecklingen mot fasta ämbeten inom kansliet fortgår, om äfven principen ej ännu kan hålla sig alldeles obestridd.

Så mycket obestriddigare blef samma principens seger inom kammaren. I oktober 1618, alldeles samtidigt med Axel Oxenstiernas nyss anförda kansliordning, uppsattes en utförlig kammarordning, som visserligen aldrig skall hafva blifvit formligen stadfäst af konungen, men som dock blef rättesnöre för kammarens arbete³.

Enskildheterna i denna kammarordning höra naturligen till kammarens historia, men vissa grunddrag äro betydelsefulla nog för att sätta märke äfven i den centrala organisationens allmänna utveckling. Här konstitueras fullt otvetydigt riksens räkne-

¹ »Canslern — — — En hans handskrifver — — — En sekreterere, som hafver riksens arkivum under händer — — — En sekreterer, som ställer och under händer hafver — — —» etc. *Instr. C. F.*, s. 300.

² »Sekreteraren Peder Månsson skall hafva riksens arkivum — — —». »Sekreteraren Jonas Bureus — — — skall ställa — — —» o. s. v. *Instr. C. F.*, s. 302.

³ *Instr. C. F.*, s. 26—46. Jfr utg:s förord.

kammare såsom administrativt kollektivbegrepp, ett ämbetsverk¹; den envist kvardröjande bismaken af termen »räknekammarens» ursprungliga, rent lokala betydelse är med allo öfvervunnen. Detta ämbetsverk är lika otvetydigt organiseradt såsom kollegium; det heter uttryckligen, att skattmästare och kammarråd skola styra det i kollegiivis, och kammarordningen ger noggranna bestämmelser om huru ett beslut skall fattas, om formerna för öfverläggning och omröstning och om det antal medlemmar, som fordras för beslutsmässighet². Ändtligen regleras äfven i andra afseenden ämbetsverkets arbete med största omsorg och in i detalj: arbetstiden fastslås, förhållandet mellan kammarrådet och dess underordnade af olika grader, kamrerare och kammarskrifvare, afväges, och för så väl alla dessa som för vissa lokala ämbetsmän, hvilka kammarrådet får tillsätta, införas utarbetade edsformulär³. Alla dessa drag igenkänna vi från hofrättens organisation. Kammarordningen af 1618 betecknar det andra steget, liksom hofrättens ordinantia och processordning utgjorde det första, till konsekvent genomförande af principen om kollegiala ämbetsverk i den svenska centralregeringen. Denna princip var sålunda nu ändtligen, efter snart ett århundrades famlande försök, fullt aklimatiserad i Sverige. Därmed var faktiskt riktningen af den organisatoriska utvecklingen äfven inom andra styrelsegrenar gifven.

Kammarordningen innehöll emellertid också en punkt, som ingriper i regeringens allmänna ordning. Det heter, att K. M:t haft mycken skada däraf, att hitintills alla bref om tillgifter åt undersåtarna utgått ur kansliet; man åsyftar tydligen sådana medgifvanden i anledning af inkommande klagomål, som rörde kronans ekonomiska rättigheter, eftergift af resterande skatter o. d. I kansliet hade man nämligen icke haft ordentlig känedom om kronans rätt och intressen i dylika fall. Därföre skulle härefter finnas en kammarsekreterare och två referendarier, hörande till räknekammaren och stående under skattmästarens

¹ »— — hafver K. M:t förordnat och härmed förordnar och insätter riksens räknekammar och den uti detta sinne tillbetror riksens skattmästar, Herr Jesper Matsson, samt efterskrefne fem kammarråd — — —». p. 1, a. a., s. 26

² Ingressen och p. 2.

³ p. 1, 3—6.

och kammarrådens myndighet, och dessa skulle hafva att för konungen föredraga alla sådana klagomål, som rörde kronans gods och inkomster, donationer, förlänningar, jordtvister o. d. af ekonomisk natur, samt uppsätta och expediera de bref, som med anledning däraf skulle utgå. Och ej nog härmed. *Alla* befallningar angående rikets räntor, alltså äfven konungens bref, borde härefter uppsättas af denna kammarens personal och utgå genom kammaren, på det man där alltid måtte hafva kännedom om hvad som på detta område skedde¹.

Dessa bestämmelser genombryta en af grundlinjerna i den hittillsvarande svenska organisationen för regeringsmaktens utöfning. Allt ifrån den tid, då konung Gustaf I började genomföra en fördelning af arbetet bland den skrifvarepersonal, han samlat omkring sig, hade kansliet varit verktyg för den kungliga viljans uttryckande i skriftlig form, tjänstemännen inom kammaren åter fått biträda med det praktiska arbetet för finansernas ledning. Alla kungliga bref hade — enstaka undantagsfall naturligtvis oräknade — blifvit uppsatta af kansliets personal; det var just dess uppgift att förmedla expeditionen af konungens kungörelser och befallningar, oberoende af dessas innehåll. Uppstodo nya ämbeten, skaffade konungen flere och flere medhjälpare i regeringen, så bibehöll dock kansliet sin expedierande ställning för äfven de ärenden, som af dessa medhjälpare handlades; det var och förblef organet för hvarje affattning i skrift af konungens vilja. Den nu anförda punkten i 1618 års kammarordning undantager för första gången en grupp af ärenden från denna expedition genom kansliet, och det en högst betydande grupp, nämligen alla ärenden rörande kronans inkomster samt speciellt ekonomiska medgifvanden åt enskilde, och den öfverlåter dessa ärendens expedition å ett slags kansli inom kammaren själf. Kammaren har alltså, vid sidan af sin praktiskt förvaltande uppgift, också fått den att genom vissa tjänstemän förmedla konungens egna befallningar inom det område, den har att sköta; den har, för att begagna en senare tids terminologi, blifvit departement på samma gång som förvaltande ämbetsverk. Det var en idé af största bärvidd, som därmed infördes i det fortgående organisatoriska arbetet.

¹ p. 7.

Huruvida dessa kammarordningens bestämmelser genast kommit till verkställighet, faller sig vanskligt att afgöra. Kammararens registratur för 1619 saknas, hvadan man för detta år ej har några underrättelser om hvilka bref som genom den utgått. För 1620 finnes det däremot i behåll, och nu anträffas verkligen ibland mängden af kammarrådets utgångna skrivelser också ett växande antal bref i konungens namn. År 1621 fortsattes detta, och registratoret har t. o. m. fått en rubrik, som uttryckligen angifver, att det omfattar de skrivelser som dels i konungens, dels i kammarrådets namn utgått i räkningekammaren¹. Å andra sidan äro de kungliga brefven i kammararens registratur under dessa år ej så talrika, som de borde varit, om alla tillgiftsbref och befallningar angående kronans inkomster utgått genom kammaren och i detta registratur upptagits. Därjämte gifva äfven ordningarna för kansliet anledning till tvifvelsmål. Den af 1618, som är samtidig med kammarordningen, saknar de hittills vanliga särskilda posterna för klagomålssakers upptagande och inför endast såsom bihang till en sekreterares ämbetsområde, att han skall upptaga klagomål, »så vida de höra till kansliet»². Här synes man alltså hafva tagit hänsyn till kammarordningens nya bestämmelser och undantagit de i den berörda sakerna från kansliet. I den följande kansliordningen åter, af 1620, äro tvänne referendarier ånyo införda bland kansliets personal med uppgift att handlägga alla klagomål, och bland dessa klagomålssaker nämnas särskildt frågor om tillgifter och hemmansräntor³, alltså en del af de ärenden, som kammarordningen speciellt förbehållit kammararens sekreterare och referendarier. Detta måste innebära, att kammarordningens föreskrift åtminstone i fråga om detta slag af ärenden blifvit öfvergifven. Därför talar ju äfven den relativa fåtaligheten af kungliga bref i kammararens registratur. Först under följande år framträder

¹ »Registratur oppå alle bref och sedler, som uti H. K. M:ts och kammarråds namn i hög:te H. K. M:ts räkningekammer utgångne äro anno 1621».

² »En sekreterare, som ställer och under händer hafver alle privilegier, ständernes i gemen och i synnerhet. — — — Item alla besked på klagomål, som jordeträtor, våld och annat slikt angår, så vidt det till kansliet hörer».

³ *Instr. C. F.*, s. 305.

expeditionens fördelning mellan kammare och kansli något klarare.

Uppslaget till en expedition af konungabref genom kammaren innebar i viss mån en ny princip, men för ögonblicket tedde det sig endast som en detalj i det vidlyftiga reglerande och instruerande arbete, hvilket utmärker den fyraåriga fredsperioden efter Gustaf Adolfs ryska fälttåg. För öfrigt har det visat sig, att detta arbete i stort sedt mindre gick ut på att införa nya principer än att gifva utsträckt tillämpning åt dem, som redan vunnit burskap. Organisationen utvidgar sig till nya ämbeten eller utvecklar sig till noggrannare reglering af de gamla ämbetenas ställning och arbetsformer, utan att det egentligen af de organiserande synes uppfattas såsom något nytt. Den växer fram liksom spontant, utan att man kan finna, att någon bestämd och omfattande plan för det hela blifvit uppgjord.

Dock föreligger från dessa år ett utkast af Axel Oxenstiernas hand, som kan sägas gifva uttryck åt ett slags begynnande sträfvan att i själfva åskådningen sammanfatta de uppväxande förvaltningsorganen till en enhetlig totalbild¹. Kanslern finner, att en fast stat bör upprättas för rikets utgifter, så att den hittills varande oordningen och förvirringen måtte kunna undanröjas, och gör från denna synpunkt några betraktelser öfver karaktären af rikets styrelse och dess organ. Allt beror ytterst af konungen, i hvars närvaro alla andra ämbeten och värdigheter hvila. Här erkännes alltså tydligt konungens rätt att, när han så finner för godt, personligen ingripa hvar som hälst, oberoende af bestämda organ. Men, fortsätter kanslern, då konungen ej förmår personligen uträtta allt, bör dock en viss förordning göras för statens vanligen förefallande behof.

Statsstyrelsens hufvuduppgifter fördelar han under två kategorier: regeringen och värnen. Med regeringen menas tydligen rikets civila förvaltning, med värnen krigsväsendet. Organen för den förra äro dels sådana, som hafva uppgifter rörande hela riket, alltså centrala — den generala regeringen — dels sådana, som endast hafva begränsade distrikt under sig — alltså lokala, provinsiella. Till de förra höra i första rummet vissa ämbeten, som af ålder funnits i riket och haft en sär-

¹ Tryckt AOB I: 1, s. 452.

skild hederställning, nämligen riksens råd. Deras tjänstgöring är af tre slag. De hafva att utöfva rättskipningen, hvilket sker i hofrätten, de brukas i rådslag och regeringens allmänna värf, hvilket på ett något oklart sätt sammanställs med kansliet¹, och de skola förvalta rikets medel samt öfva uppsikt öfver räntmästare och fogdar, hvilken uppgift utföres af kammaren.

Härmed slutar utkastet, som tydligen är ofullbordadt. De innehåller alltså intet vidare om den lokala och provinsiella förvaltningen och »värnen». Men trots detta och trots den abrupta formen för det nedskrifna är tankegången otvetydig. Den uppväxande organisationen antar för kanslerns blick enhetligheten af ett sammanhängande system, med hofrätten, kansliet och räknekammaren såsom den civila centralregeringens tre organ och det gamla riksrådet arbetande i dessa tre institutioner. Det är en sammanfattning af de resultat, som Gustaf Adolfs första årtionde gifvit för den centrala regeringens organisation, en sammanfattning, utförd af organisationens främste målsman vid konungens sida. Om man får antaga, att det varit rikskanslerens afsikt att i den del af utkastet, som icke kommit till utförande, gruppera anstalterna för »värnen» och dess ledning under de naturliga kategorierna hären och flottan och ställa riksmarsken och riksamiralen i spetsen för dessa, låt vara den förre endast nominellt, så hafva vi i själfva verket redan ramen gifven för de fem kollegierna.

Men väl var denna ram ännu ej starkare sammanfogad än att nya uppslag lätteligen kunde komma att bryta den samma. I hvarje fall var ämbetsorganisationen icke utförd för mer än tvänne kollegier, hofrätten och räknekammaren. I kansliet kämpade själfva ämbetsprincipen för att bryta sig igenom, och råds-herreklassen var icke installerad, de administrativa begynnelseerna för flottan hade icke afsevärdt utvecklats sig, och för hären fanns utom marskens målsmanship på papperet faktiskt ingen annan förvaltningsapparat än den rent militära. Här lågo uppgifter för det nya årtiondet. Öfver dessa höjde sig frågorna om nya former för rådets förbindelser med konungen och om den personliga konungamaktens ställning till de olika centrala ämbetsorganen.

¹ »eller brukes uti rådslag och allmänna regeringen, som är kansliet.»

Rådsregeringarna och kollegialsystemets fullbordan.

(1621—1632)

Året 1621 inleder i många hänseenden en ny period i Gustaf Adolfs historia. Det nu utbrytande kriget med Polen för Sverige på allvar in i tidehvarfvets stora religiöst-politiska brytning, hvori det snart skulle blifva en af hufvudkämparna. Den väldiga striden blir år för år i allt högre grad den axel, omkring hvilken det svenska samhällets politiska lif vänder sig. Den spänner dess krafter till utomordentliga ansträngningar, militäriska och ekonomiska, den kallar konungen år efter år, slutligen för alltid, bort från riket till krigsskådeplatserna. Det ena som det andra återverkar djupt på den fortgående utvecklingen af regeringens organisation.

Den 7 juli 1621 lämnade konungen Stockholm och begaf sig till flottan vid Elfsnabben, och den 24 anträdde han från Sandhamn färden till Lifland, hvarifrån han först i februari följande år öfver Finland och Norrland återkom till Stockholm¹. Efter endast fyra månader afreste han i juni 1622 ånyo till Lifland, men denna gång var han i september åter i sin hufvudstad². Därefter följde en ny mellantid af relativt fredslugn, den andra under Gustaf Adolfs regering, till sommaren 1625; under denna lämnade konungen ej Sverige annat än för den korta expeditionen till Danzig sommaren 1623. Men från 1625 blifva fälttågen årliga. Till det första, i Lifland, anträdde färden i juni 1625, och konungen återkom ej till Sverige förrän i slutet af mars 1626, stannade ånyo, liksom 1622, endast till midten af juni, då han afseglade till Preussen, men var liksom nämnda år åter redan på hösten, denna gång i början af november. Äfven de följande preussiska fälttågen blefvo sommarfälttåg. År 1627 afseglade konungen från Elfsnabben redan i början af maj,

¹ HALLENBERG, IV, s. 934, 944, 994. Bref i *RR* dat. Gefle $\frac{3}{2}$, Upsala $\frac{6}{12}$, Stockholm $\frac{9}{12}$ 1622.

² Bref i *RR* 1622 dat. Stockholm $\frac{2}{6}$, Sandhamn $\frac{6}{6}$; åter Stockholm $\frac{18}{9}$.

och återkom vid midten af oktober till Kalmar, 1628 upprepa-
des det samma, dock att återkomsten nu skedde två veckor
senare, 1629 blef fälttåget något kortare: afsegling från Stock-
holmsskären vid midten af maj, återkomst till Kalmar midten af
september. Till fälttåget i Tyskland 1630 ändtligen gick ko-
nungen ombord på flottan i början af juni, ehuru öfverfärden
under två veckor fördröjdes af motvind¹.

Vid afresan till det första fälttåget i Lifland år 1621 fann
Gustaf Adolf nödigt att träffa noggrannare anstalter för rege-
ringen hemma i Sverige, än hvad som skett under danska och
ryska krigen. Från flottan vid Elfsnabben utfärdade han den
16 juli instruktion för 9 riksråd, som i hans frånvaro skulle taga
ledningen af ärendena hemma². En dylik rådsregering tillsattes
äfvén följande år, 1622, äfvensom vid krigets nya utbrott 1625
och sedan årligen vid konungens afresa. Den, som förordnats
1630, fortsatte sin verksamhet utan förnyelse af fullmakten intill
konungens död.

Så blir under denna period den tillförordnade rådsregerin-
gen en med vissa mellantider regelmässigt återkommande insti-
tution. Sammanför man tidrymderna för konungens närvaro i
riket å ena sidan, den tid rådsregeringen fungerade å den andra,
så befinnes, att de 12 åren 1621—1632 nästan jämnt fördela sig
på hvardera sidan. Sammanlagdt har konungen ej tillbragt mer
än 6 år och ett par månader i Sverige; under återstoden, 6 år
på dessa månader när, har rådet fört styrelsen. Att konungens
omedelbara regering i denna utomordentliga utsträckning ersattes
genom ett ställföreträdande rådskollegium, måste få viktiga följ-
der för hela rådsinstitutionens utveckling och kunde ej gärna
undgå att utöfva sina verkningar äfvén på gestaltningen af den
organisation, som inom den centrala riksstyrelsen för öfrigt var
under uppväxt.

De nio rådsherrar, som år 1621 förordnades i regeringen,
voro samtliga män, som genom ämbeten redan förut voro mer
eller mindre bundna vid den centrala administrationen och vid

¹ HALLENBERG, V, s. 366, 436 f.; CRONHOLM, II, s. 12, 156, 195, 254,
367, 411, 495, 567, V, s. 268.

² Instr., liksom alla de följande, tryckt som inledning till *SRP*, I.

Stockholm¹. Rådsregeringen sammanfattar således i sig det hittills vunna resultatet af konungens sträfvan att införa sina riksråd i fasta centrala ämbeten, och så betydligt är redan detta resultat, att på detta sätt ett manstarkt kollegium kan bildas. Ändock saknas bland de nio dels marsken, som sedan länge befann sig ute i Lifland, dels amiralen och skattmästaren, hvilka nu följde konungen dit. Följande år bildades regeringen efter samma grunder, men medlemsantalet uppgick nu endast till sju, emedan ett par af de föregående år förordnade herrarne blifvit förflyttade från hufvudstaden. Riksamiralen fick denna gång inträda, sedan han fört konungen öfver med flottan, hvaremot kanslern detta år följde sin herre. Skattmästaren afled på hösten utan att hafva återvändt till Sverige; och hans ämbete fick sedan stå obesatt².

Emellertid har under juni 1622 en rådsherre, som icke var omnämnd i konungens instruktion, nämligen Nils Stiernsköld, deltagit i ett par sammanträden af regeringen³. Här af synes framgå, att ehuru väl konungen ålagt endast de ofvan nämnda rådsherrarne att sköta styrelsen, äfven andra, som kommit till Stockholm, ansetts kunna sluta sig till dem. Det skulle väl stämna med den riksrådets allmänna själfskrifvenhet för dylika värf, som förut varit häfd. Huruvida sådant inträffat i flere fall, framgår icke af de knapphändiga underrättelserna om dessa båda rådsregeringar⁴.

I 1625 års instruktion blef principen uttryckligt uttalad. Denna instruktion föreskref först allmänt, att alla de af riksens råd, som icke följde konungen eller genom särskildt uppdrag voro förhindrade, skulle under hans frånvaro vara samlade i Stockholm för att sköta regeringen, och därefter uppräknas några herrar, som i främsta rummet skulle hafva sig detta ålagdt — åter liksom 1621 och 1622 ämbetsmännen i Stockholm. På samma sätt affattades

¹ Se utredningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 39.

² a. a., s. 27.

³ Protokollen ¹⁴/₆, ¹⁹/₆ 1622, *SRP* I, s. 1, 3.

⁴ Af protokoll finnes intet enda för 1621 och för 1622 endast några få från juni månad; i de nu bevarade banden af *RR* saknas alldeles rådsbref under 1621, och de, som finnas för 1622, hafva i *RR* i regel inga underskrifter utsatta.

sedan alla de följande instruktionerna, och därmed sammansmälte sålunda de gamla grundsatserna för rådsregeringens bildande med den nya praktiska synpunkten af garanti för att en regering också verkligen skulle komma till stånd. Antalet af dem, som på grund af ämbetsställning i Stockholm kunde särskildt namngifvas såsom regeringsherrar, steg 1626 åter till 10, hvarvid numera äfven kansliet kunde bidraga med tvenne, sedan konungen beslutit att här använda kollegiater af riksråds rang och vid sin afresa utnämnt riksråden Per Baner och Karl Oxenstierna till kånsliråd¹, 1627 gick antalet ned till 8, 1628 var det 11, 1629 och 1630 det samma som 1626 eller 10.

Att dessa herrar också faktiskt kommo att utgöra regeringens hufvudkontingent, faller af sig själf. Dock saknas icke exempel på att andra verkligen trädte in i rådskollegiet. Filip Scheiding, som endast nämndes 1621 och 1626, har deltagit i sammanträden äfven i maj och juni 1627, aug., okt. och nov. 1628, april och juni 1629; Carl Carlsson Gyllenhjelm, hvars namn endast förekommer 1622 och 1630, infinner sig i rådet endast gånger 1626 och 1627, tjänstgör tämligen regelmässigt under augusti och september 1628 samt juni och följande månader 1629; Claes Fleming, hvilken tydligen på grund af sina skyldigheter som amiral icke kunde upptagas bland regeringsherrarne förrän 1630, har dock under mellantiderna mellan sina expeditioner varit närvarande i rådet vid flere tillfällen under åren 1626—1629 o. s. v.² Bestämmelsen om samtliga riksråds deltagande blef således icke alldeles utan betydelse.

Rådsregeringens allmänna uppgift att sköta de löpande ärendena i konungens stad och ställe blef af instruktionerna dels begränsad genom att konungen förbehöll sig själf vissa angelägenheter, dels i viktigare punkter närmare utvecklade.

Det förra skedde i samtliga instruktioner med utrikespolitiska frågor. Komme i konungens frånvaro några sändebud från främmande länder, skulle rådet å dennes vägnar gifva audiens, och anländande bref skulle det likaledes mottaga, men i båda fallen endast för att meddela, att svar skulle gifvas af konungen

¹ Memorial för P. B. och K. O. 29/6 1626, *Instr. C. F.*, s. 319.

² Se sammanställningen under rubriken Riksråd i registret till *SKP* I och II.

själf. Ville främlingarne själfva uppsöka denne, skulle det stå dem fritt. År 1621 förbehöll sig konungen också, att alla ansökningar om revision af hofrättens domar skulle anstå till hans återkomst; klagomålssaker däremot kunde antingen hänvisas till vederbörande ämbetsverk eller ståthållare eller af regeringen jämte kammarrådet afgöras, och i hofrättens ordinarie lagskipning borde regeringsherrarne, om några svåra mål förekomme, med råd och dåd assistera. Redan samma dag som 1621 års instruktion är daterad uppdrog dock konungen åt rådet att i hans ställe upptaga till revision ett par mål, som dragits under honom från hofrätten¹. I den följande instruktionen af 1622 har denna punkt utgått, och den återkommer ej heller i den nya serie, som begynner med 1625, men ännu ser det ut, som om rådet behöft särskildt kungligt bemyndigande för hvarje fall för att verkställa revision². Först i 1630 års instruktion uppdrog konungen uttryckligen och såsom regel åt rådsregeringen att upptaga och afdöma alla revisionssaker, som i laga ordning blifvit andragna. Andra undantag i riksrådets allmänna regeringsmyndighet föreskrefvos icke, men att konungen från sitt faltläger skulle icke blott öfvervaka det hela, utan också kunna ingripa i hvilka enskildheter som helst, var en tyst förutsättning, och hvad som uttryckligen uttalades först i 1629 års instruktion, nämligen att rådet skulle inhämta konungens resolution, om några oväntade eller svåra frågor förefölle, hade naturligtvis redan förut varit underförstådt³. Särskildt synes rådet hafva saknat myndighet att tillsätta (högre) ämbetsmän. År 1632, då konungens frånvaro blifvit längre än någonsin förut och storpolitiken mer än någonsin måste upptaga hans krafter samt tränga enskildheterna af Sveriges inre styrelse i skuggan, fram-

¹ Till riksens råd ¹⁶/₇ 1621, *RR*.

² Se rådsprotok. ¹⁸/₆ 1622, ¹⁵/₉ 1627, *SRP* I, s. 2, 51. Den ²⁷/₆ 1625 afgår ett kungligt bref till rådet att revidera några mål *RR*, och i juli 1625 skriver rådet till K. Mt om huru långt det kommit i de åt det samma uppdragna revisionssakerna, *RR*, fol. 376. I 1625 års instr. talas om att rådet kan uppbyta sådana bref, som angå rättegångar, men huru sedan skulle förfaras, är icke föreskrifvet.

³ *SRP* I, s. xli f. Den 1622 meddelade föreskriften, att rådet skulle avisera, på det konungen måtte kunna »sine saker därhän dirigera» (a. a., s. viii) syftar troligen närmast på utrikes-politiska förhållanden.

höll rådet nödvändigheten af att det erhöle denna myndighet¹, men det är icke bekant, om konungen därom afgaf någon resolution.

De positiva föreskrifterna i rådets instruktioner rörde naturligtvis i allmänhet upprätthållandet af tillbörlig ordning bland styrelsens olika organ samt en mängd enskildheter om finansiella och militäriska anstalter. Ur organisatorisk synpunkt påkalla dessa punkter icke någon uppmärksamhet.

Om formerna för rådsregeringens arbete äro underrättelserna till en början mycket knappa. Först i 1622 års instruktion talas uttryckligt om sammanträden, men konungen föreskrifver endast, att regeringsherrarne skulle samlas, när så behöfdes; någon regelmässighet kom sålunda ännu icke i fråga. År 1625 hade man kommit längre; nu hette det, att samtliga i regeringen förordnade riksråd skulle i regel samlas två dagar i veckan, måndag och torsdag, på bestämda timmar, och för öfrigt extra ordinem, så ofta behof gjordes, och denna bestämmelse stod sedan kvar i alla följande instruktioner². Därtill fogades också en annan, som afsåg att bereda möjlighet till kontroll öfver det sätt, hvarpå rådsregeringen fyllde sina åligganden: öfver förhandlingarna vid sammanträdena skulle föras protokoll, och de utgångna brefven skulle bevaras i registratur.

Protokoll hade förekommit redan förut³, ehuru man icke kan afgöra, om sådana förts för alla sammanträden; endast några få för år 1622 äro bevarade. Huru 1625 års föreskrift satts i verket, är icke heller känt, emedan samtliga protokoll från detta år likaledes gått förlorade. Först med 1626 begynner en serie, som ser ut att vara någorlunda fullständig. Den ger vid handen, att sammanträden hållits tämligen regelbundet, såsom instruktionerna bestämde, och längre fram också ofta nog extra ordinem.

Deltagandet i dessa sammanträden var däremot ingalunda så mangrant, som konungen också föreskrifvit. Att samtliga de i regeringen förordnade rådsherrarne inställde sig, var ett

¹ Rådet till kanslern $\frac{2}{3}$ 1632, *RR*; jfr *SRP* II, s. 167.

² *SRP* I, s. VII, XII o. s. v. År 1629 ändrade dock rådet själf vid sitt första sammanträde dagarna till tisdag och fredag. *SRP* I, s. 133.

³ Jfr ofvan s. 130, not 3.

sällsynt undantag¹, och sammanträden med tre eller fyra deltagare förekomma ofta nog². Det kunde ju delvis bero på att samtliga de i regeringen förordnade rådsherrarne också hade ämbeten att sköta, men säkerligen har också ren tröghet eller försumlighet understundom gjort sig gällande. År 1629 bestämde rådet själfvt vid sitt första sammanträde efter konungens afresa, att hvar och en, som ej infann sig till sammanträdena, skulle antecknas och laga förfall anmälas samt att, om någon reste bort, det skulle i protokollet införas, af hvilket skäl detta skedde³. Detta iaktogs dock endast någon enstaka gång⁴, och någon väsentlig ökning af antalet deltagare förmärkes icke. I hvarje fall ansågs icke något visst antal erforderligt för beslutsmässighet, ehuru väl man ibland kunde uppskjuta behandlingen af viktiga frågor, om allt för få voro närvarande.

Någon gång hände det, att jämte riksråden äfven ett eller annat kammarråd, som icke tillhörde rådet, inkallades och deltog i sammanträdet⁵, och vid behandlingen af rättegångssaker kunde äfven assessorer i hofrätten på detta sätt adjungeras⁶. I stor skala ägde en sådan adjunktion rum vid rättegången mot Rhengrefven 1630—1631⁷. Men den formlösa samregering af riksråd och kammarråd, som varit regel under föregående årtionde, förekom ej vidare; riksrådsregeringen höjde sig nu otvetydigt såsom öfverordnad och styrande myndighet öfver kammarrådet liksom öfver andra ämbetsmän. För vederbörlig samverkan och vederbörlig sakkunskap i regeringen var likväl sörjdt därigenom, att assessorer i ämbetsverken också hade plats i rådet. För öfrigt saknas ej heller exempel på att provinsiella ämbetsmän, ståthållare och biskopar, på samma sätt kallats att delta i öfverläggningarna, när föreliggande frågors art därtill föranledt⁸.

¹ Exempel på ett sådant sammanträde $15/5$ 1628, *SRP* I, s. 69.

² T. ex. $30/1$ 1626, sept., okt. 1626, aug.—okt. 1627, sept. 1629. D. $15/9$ 1629 »vore allenast Herr Johan Skytte och Herr Peder Banér i råds-kammaren församblade».

³ *SRP* I, s. 133.

⁴ T. ex. $3/6$ 1629.

⁵ $16/8$, $15/9$, $15/10$ 1627, $30/7$, $31/7$, $14/8$ 1628, $26/6$ 1629.

⁶ $18/8$ 1629; jfr $12/8$, $28/8$.

⁷ *SRP* II, s. 259 ff.

⁸ $16/8$ 1627, $26/10$ 1632, $10/11$ ff. 1632.

Sammanträdena skulle enligt instruktionen af 1625 och följande år hållas i råds-kammaren på slottet, och detta blef äfven regel. Någon gång, och efter ingången af 1631 ej sällan, samlades man dock annorstädes, i kansliet¹ eller räknekammaren² eller t. o. m. i enskilda rådsherrars hus³. I synnerhet blef det, sedan Pfalzgreffen Johan Kasimir öfvertagit kammarens ledning, rätt vanligt, att rådsherrarne sammanträdde hos honom, då finansiella ärenden eller militära — som också åt honom blifvit anbefallda — skulle handläggas⁴. Det var alltså ett slags form för samverkan mellan rådsregeringen och den ledande finansiella (och militära) ämbetsmyndigheten.

Vare sig sammanträdena höllas i den ordinarie lokalen eller icke, torde de hafva försiggått i tämligen utbildade former. Någon ordförande nämnes icke. Först efter Gustaf Adolfs död och sedan man börjat öfverlägga om det af kanslern hem-sända förslaget till regeringsform omtalas i protokollet en diskussion om hvilken som skulle föra ordet i rådet. Till en början synes man hafva enats därom, att hvarje kollegii företrädare föredrog sitt ämbetsverks ärenden, och att när någon skulle tala å hela rådets vägnar detta borde tillkomma drotsen (såsom rikets främste ämbetsman) eller hans ställföreträdare; särskildt anmärktes vid detta tillfälle, att kanslern icke borde föredraga annat än hvad som hörde under kansliets administration. Men några månader senare visar det sig, att tjänstförrättande kanslern Per Baner dock i regel fått föra ordet, och hans anhållan att därifrån blifva befriad möter nu icke någon anklang⁵. Sannolikt hade denne äfven förut ledt ärendernas föredragning, såsom med hänsyn till kansliets traditionella ställning af allmänt expedierande organ naturligast varit. Någon ordförande i annan mening behöfde man knappast annat än vid extraordinära tillfällen, då rådet gaf audiens eller annars skulle företrädas in corpore. Vid besluten omtalas aldrig votering i egentlig mening, och allt tyder därpå, att sådan ej heller förekommit, utan

¹ 10/12 1628, 26/7, 5/8 1630, 16/1 1632 o. s. v.

² 20/6 1626, 26/1 1631, 17/1, 10/4, 5/8 1632 o. s. v.

³ 2/2 1631 (Gabriel Gustafssons hus) 26/3—30/3 1633 (P. Baners logemente).

⁴ 16/4, 5/8, 6/8, 4/9, 29/10, 26/11, 7/12 1632.

⁵ Prot. 11/4, 14/6 1633, *SRP* III, s. 97, 122 ff.

det ansetts såsom regel, att samtliga rådsherrar skulle ena sig om beslutet. Endast undantagsvis bevarar protokollet en bestämd gensaga af någon enskild rådsledamot emot de öfrigas resolution, och endast i mycket viktiga fall afgifvas utförliga yttranden af de närvarande man för man¹. Votering med sedlar nämnes icke annat än vid val².

Samarbetet mellan de i regeringen förordnade rådsherrarne har sålunda på det hela taget försiggått tämligen fritt, och endast med starka jämkningar tillämpades här de stränga former, som redan under föregående årtionde blifvit bestämda för den kollegiala ämbetsmyndigheten i hofrätt och räkningekammare. Så ofta än rådsregeringen återkom och så många af medlemmarna än ingingo däri det ena året efter det andra, var den dock icke någon fast korporation, utan endast tillfälligt tillsatt, och de stränga reglerna för ämbetsverken hade därför svårt att här få insteg. Att likväl denna regering måste vinna i sammanhållning och verkningförmåga, ju oftare uppdraget återkom, ligger i sakens natur, och särskildt måste detta i allt högre grad blifva fallet, då det tyska kriget förlängdes år efter år och konungen allt mera nödgades lämna den svenska regeringen åt sig själf. Denna rådsregeringens växande själfständighet under de sista åren af Gustaf Adolfs lefnad bildade den naturliga öfvergången till förmyndarstyrelsens konstituering efter hans död och därmed till en ny utveckling af rådets och hela regeringsmaktens organisation.

Konungens återkomst från fälttågen medförde naturligtvis eo ipso den tillförordnade regeringens upplösning. Därmed trädde rådet tillbaka till sin normala plats inom statsstyrelsen.

Öfverläggningar in corpore förekomma äfven under denna tid endast vid enstaka tillfällen. De bevarade handlingarna visa, att rådsmöten hållits i mars 1622 i Stockholm, i mars 1623 i Västerås, december 1624, november 1626, november

¹ 10/8 1630, 12/3, 14/4, 16/4, 6/12, 7/12 1632, 14/8 1633 *SRP* II, s. 28, 143 ff., 154 ff., 243 ff., III, s. 158 ff.

² 28/11 1632, 11/6 1634, *SRP* II, s. 239, IV, s. 123.

1627, december 1628, april och maj 1629 i Stockholm, oktober—november 1629 i Uppsala, maj 1630 i Stockholm¹.

I sammansättningen af dessa möten framträder genast från början ett förhållande, som i viss mån kunnat spåras redan under föregående årtionde, ehuru ej så tydligt som nu. De rådsherrar, som deltaga i mötena och deras förhandlingar, äro till allra största delen män, som hafva ämbeten i Stockholm. År 1622 finner man visserligen en skriftlig kallelse till rådsmöte därstädes, men den är, så vidt källorna gifva vid handen, endast utfärdad till några få herrar, och af dessa innehade åtminstone ett par ämbeten af nyss nämnda slag, ehuru de för tillfället icke befunno sig i hufvudstaden². Det rådslag, som föreligger från detta möte, är också undertecknadt hufvudsakligen af män från ämbetsverken; endast två rådsherrar torde hafva kommit in från landsorten³. Följande år, då konungen befann sig i Västerås och beslöt att hit samla rådet till öfverläggning, utgick kallelse till de samma som 1622 och därjämte några andra⁴, men dessa andra voro samtliga ämbetsmän i hufvudstaden, och bland de afgifna rådslagens undertecknare är denna kategori åter alldeles öfvervägande⁵. I maj kallade konungen på nytt några riksråd till öfverläggning, denna gång från Telge, men det är ej klart, om något möte kommit till stånd⁶. Däremot hölls säkerligen ett rådsmöte i Strängnäs i november, ehuru det

¹ *Reg. öfver rådslag*, 191—203; *SRP* I, II. Runells anteckning, att 1622 års rådslag afgifvits i maj, måste vara oriktig; jfr kallelsen af $\frac{9}{2}$ 1622, *RR*, med *Abt. Brahes Tidebok* $\frac{5}{3}$ — $\frac{11}{3}$, *LOENBOM, Anecdoter*, III, s. 215.

² Kallelse af $\frac{9}{2}$ 1622 till greve Magnus, Nils Stiernskiöld, Bo Ribbing, Erland Björnsson, Gustaf Stenbock, *RR*. Greve Magnus var president och Bo Ribbing assessor i hofrätten; Erland Björnsson och Gustaf Stenbock hade förut innehaft sistnämnda post, men torde vid denna tid hafva upphört att tjänstgöra. *NORDVALL, Riksrådets centralisation*, s. 31 f.

³ Erland Björnsson och Nils Stiernskiöld. Om de öfriga jfr underskrifterna, *Reg. öfver rådslag*, s. 191, med *NORDVALLS* a. a.

⁴ Greve Abraham, Nils Bielke, Philip Scheiding, Gabriel Bengtsson. *RR* $\frac{12}{2}$ 1623.

⁵ De enda, som ej höra dit, äro Erl. Björnsson, Nils Stiernskiöld och de sannolikt just nu utnämnda Lindorm Ribbing och Svante Baner. *Reg. öfver rådslag*, s. 193 f.

⁶ Kallelsen, af $\frac{24}{5}$ 1623, i *RR*. Några handlingar från ett sådant möte föreligga icke.

dar affattade rådslaget numera ej synes vara i behåll¹, och till detta hade konungen från Gripsholm aflåtit ett ovanligt stort antal kallelser. Det berodde åter på mötesplatsen, ty herrarne i ämbetsverken i Stockholm äro fortfarande hufvudkontingenten²; för öfrigt var mötet kombineradt med Karl Filip's begrafning, och kallelsen gällde lika mycket denna. Till de följande rådsmötena 1626—1630 finner man endast i ett enda fall några kallelsebref, nämligen för mötet i Uppsala okt.—nov. 1629. De öfriga mötena, som samtliga höllas i Stockholm, synas alltså hafva sammanträdt utan sådana anstalter, och deltagarne äro så godt som undantagslöst centrala ämbetsmän³. Äfven till mötet i Uppsala kallades och inställde sig för öfrigt endast riksråd af denna kategori⁴.

En samtida antecknare, som själf var medlem af riksrådet, har bevarat uppgifter om åtskilliga sammanträden utom de här nämnda⁵, och det är mer än möjligt, att än ytterligare sådana kunna hafva förekommit⁶. Intet skäl finnes dock att antaga,

¹ Abraham Brahes Tidebok ²³/₁₁, ²⁴/₁₁ 1623, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 224.

² Kallelsebrefvet ¹⁴/₁₀ 1623, *RR*, enligt anteckning utgången till 11 uppräknade riksråd, »så och till alla ståthållarne utöfver Sverige».

³ Undantag gör enligt underskrifterna och protokollen endast L. Ribbing, som nämnes i protok. ²⁸/₁₁ 1626 (*SRP* I, s. 33). Om de öfriga, som antecknats i protokollen eller underskrifvit rådslagen 1624—1629, kan jämföras NORDVALL, a. a.

⁴ *RR* ¹²/₁₀ 1629 till greve Magnus, greve Abraham, Carl Carlsson, Claes Horn, Gabriel Gustafsson, Per Baner, Claes Fleming. Närvarande voro äfven Gabriel Bengtsson, Johan Skytte, Johan Sparre, Mattias Soop. Rådsprot. *SRP* I, s. 218, 226; rådslaget, *SKA* I, s. 55. I *RR* 1630 är antecknad för ⁹/₂: »Till hvar och en af riksens råd» att komma till Västerås till ²⁰/₂ för att öfverlägga med anledning af Charnacés förbundsförslag, men detta bref gäller tydligen endast de till underhandlingar utsedde fullmäktige. Jfr CRONHOLM, V: 2, 107 ff.

⁵ Abraham Brahe i sin Tidebok: ⁶/₅ 1625, ²⁰/₃ 1628, ⁸/₁ 1629. Anteckn. för ¹²/₁₁ 1626 är väl feldatering för ²³/₁₁; jfr ofvan.

⁶ Så äro väl de bref, hvilka upprepade gånger afgingo i svenska riksråds namn till polska rådet under år 1625, uppsatta vid något slags sammanträden. Se *AOB* I: 3, s. 33, 79, 97. I bref till kommissarierna vid Sjöred af ¹²/₆ 1624 nämner konungen, att han haft öfverläggning med riksråden »så många som nu hafve tillstådes varit», och till kanslern skrifver han ¹/₄ 1628, att han kommunicerat med några af riksens råd om krigsplaner för året. *AOB* II: 1, s. 250, 398.

att rådets sammansättning i dessa fall haft någon annan karaktär än vid de möten, hvilkas handlingar äro i behåll, och det får därför tvifvelsutan anses såsom fullt konstateradt, att rådets öfverläggningar in corpore numera i regel höllas af dem, som voro ämbetsmän i hufvudstaden.

Så mycket mera anmärkningsvärdt blir det då, att dylika sammanträden i alla händelser fortfarande förekomma så sparsamt. Ehuru en mängd riksråd nu alltid funnos till hands i Stockholm, och ehuru konungen ansåg dessa tillräckliga att konstituera en öfverläggande rådsförsamling, anlitar han ej denna oftare än förut. Ej heller rådsherrarnes införande i de centrala ämbetena har i och för sig medfört någon ständigt rådkammare. Det är endast under konungens frånvaro som rådkammaren blir permanent, men ej såsom rådande, utan såsom tillfälligt regerande, och först genom denna anordnings omedelbara sammanmältning med Kristinas förmyndareregering har den ständiga rådkammaren i senare mening uppstått.

Detta innebär naturligtvis icke, att ej konungen äfven vid andra tillfällen än i formliga sammanträden kunde vända sig till de riksråd, som han hade att tillgå i ämbetsverken, när han befann sig i Stockholm, eller som af en eller annan anledning voro i hans närhet, när han lämnat hufvudstaden. Sådant låg i sakens natur och hade själfället ägt rum långt förut. Men en dylik samverkan mellan konungen och hans rådsherrar så väl som andra hans tjänare, en samverkan i fullkomligt fria former och endast muntligt meningsutbyte, har intet att göra med rådet som korporation, och inga som helst underrättelser äro härom bevarade.

Å andra sidan stadga och utveckla sig vid rådsmötena de omedelbara, personliga öfverläggningarna mellan konung och råd. Genast vid mötet 1622 berättas det uttryckligen, att konungen under flere dagar förhandlade med rådet i rådkammaren, och det samma upprepas äfven vid mötet i Västerås följande år, då rådet församlades i konungens egen kammare på slottet¹, så väl som i Strängnäs vid Karl Filips begrafning. Från 1624 års möte hafva vi t. o. m. ett protokoll öfver sådana

¹ Abr. Brahes Tidebok f. $\frac{5}{3}$, $\frac{11}{3}$ 1622, $\frac{22}{11}$ 1623, LOENBOM, *Anecdoter*, III, s. 215, 224; *Reg. öfver rådslag*, s. 192.

förhandlingar mellan konung och råd, innehållande korta anteckningar om de viktigaste yttranden, som förekommit: vi se konungen upprepade gånger taga till ordet, kanslern, Skytte och andra framstående rådsmedlemmar göra sina inlägg¹. Det är ju möjligt, att sådana protokoll förts redan förut, ehuru de nu ej finnas kvar².

Så fortgår det sedan vid alla de rådssammanträden, om hvilka man har någon kännedom. De hållas inför konungen, under hans ledning, och förlöpa till stor del såsom personliga diskussioner mellan honom och rådsherrarne. Från de flesta föreliggande protokoll, återgifvande denna diskussion³, men huruvida det hunnit blifva regel, att sådana alltid skulle föras, kan dock icke afgöras.

Enligt protokollen börjar sammanträdet regelbundet med att konungen själf afgifver sin proposition till de församlade rådsherrarne, men ej så, att han framställer positiva förslag, utan så, att han anger det eller de ämnen, hvarom han begär deras yttrande, och ofta själf lämnar en inledande utredning af skälen för den ena och den andra utvägen⁴. Sekreteraren upptar ibland konungens framställning i första person, och denna har således haft formen af ett tal till de församlade. Därefter börjar öfverläggningen. Den har, åtminstone så långt den återgives i de kortfattade anteckningarna, alltid med styrka behärskats af konungens öfverlägsna personlighet. Än tar han själf till ordet efter snart sagdt hvarje yttrande från råds-kretsen, utvecklande de sidor af den föreliggande frågan, som synas honom ej nog klart uppfattade⁵, än låter han till en början rådsherrarne uttala sig, men gör sedan själf en kompletterande sammanfattning⁶, och om äfven invändningar mot hans åsikter kunna före-

¹ *SRP* I, s. 4—9.

² Prot. ⁶/₇ 1621, *SRP* I, s. 1, är af annan natur; det är fördt inför konungen och rådet såsom domstol.

³ ²³/₁₁ 1626, ⁴/₁₁ 1627, dec. 1628, ¹⁸/₄, ²⁸/₄, ¹⁶/₅, ²⁷/₁₀, ³/₁₁, ¹⁰/₁₁ 1629, ⁴/₅, ²⁹/₅ 1630; samtliga tryckta i *SRP*.

⁴ Se t. ex. protokoll f. ⁴/₁₁ 1627, april, maj, ²⁷/₁₀ 1629, ²⁹/₅ 1630.

⁵ Prot. ¹⁰/₁₂ 1624, ⁴/₅ 1630.

⁶ ⁴/₁₁ 1627.

komma¹, taga de dock, så vidt man kan se, aldrig gestalt af en allvarsam opposition. Då den stora frågan om Sveriges deltagande i det tyska kriget togs upp vid sammanträdet i december 1628, synes konungen hafva uppdragit åt två af de mera framstående råds herrarne, Skytte och Gabriel Gustafsson, att utveckla skälen för de två möjligheter, som förelågo, nämligen att afvakta kejsarens anfall hemma i Sverige eller att förekomma honom genom att själf ingripa i Tyskland — att nämligen kriget i den ena eller andra af dessa former var oundvikligt, det ställdes på förhand utom all fråga. De båda herrarnes punktvis upptecknade argumentering innebär således icke något slags målsmanskap för olika meningsgrupper inom rådet, utan är endast en form för frågans utredning, naturlig nog för en tid, som ännu rörde sig så mycket i skolastikens disputationerregler². Efter dem har konungen själf tagit till orda, äfven han anordnande skälen för de två motsatta utvägarna punktvis i två grupper efter vederbörlig disputationssed. Det samma upprepas vid de berömda öfverläggningarna i Uppsala under oktober och november 1629, endast med den skillnad, att konungen nu själf börjar med en utförlig framställning af hvad som kan tala för ett försvarskrig i Sverige och mot ett anfallskrig i Tyskland och sedan äfven synes hafva själf utfört den detaljerade argumenteringen för ett motsatt beslut, så att Johan Skytte och Gabriel Gustafsson — som äfven här uppträda mot hvarandra — fått inskränka sig till några få punkter. Detta skedde den 27 okt., och först en vecka senare upptogs frågan ånyo, nu till afgörande. Protokollet förmäler, att argumenta pro et contra blefvo repeterade och ytterligare utförda, men tydligen har intet nytt varit att tillägga och för öfrigt ingen verklig meningsskiljaktighet förefunnits. Några nya argument anföras nämligen icke, utan konungen formulerar ännu en gång sakens kärnpunkt och låter därefter de närvarande skrifa till en

¹ Jfr utom rådsprotokollen konungens bref till kanslern $\frac{1}{4}$ 1628, *AOB* II: 1, s. 398, och Abr. Brahes Tidebok $\frac{23}{4}$, $\frac{24}{4}$ 1629, *LOENBOM*, *Anecdoter*, III, s. 250.

² *SRP* I, s. 123 ff. Denna uppfattning är först framlagd af HJÄRNE, *Gustaf Adolf*, s. 109. Den bestyrkes bl. a. af det rådslag, som blef resultatet af öfverläggningen (tryckt *SKA* I, s. 20), och som är afgifvet utan meningsskiljaktighet.

votering af samma art, som någon gång förekommer vid rådsregeringens sammanträden, en motiverad sammanfattning af hvars och ens mening. Den utföll så, att samtliga uttalade sig för ett anfallskrig i Tyskland, och så avslutar konungen behandlingen af den högviktiga frågan med ett tal till rådet, hvori han bl. a. förklarar, hvad som varit hans syfte med alla dessa diskussioner. Ingalunda hade han framlagt saken sålunda af det skälet, att han själf varit tveksam; för honom hade det stått fullt klart, att ett bellum offensivum vore bäst, men han hade velat gifva rådsherrarne tillfälle att uttala sig för motsatsen, om de hyllade den meningen. Nu, då alla enat sig om samma åsikt som han, var han också försäkrad om att de icke sedermera skulle väcka någon fråga om han däri haft rätt eller orätt¹.

Dessa ord kunna sägas uttrycka själfva principen för konungens ställning till rådet, och de visa, att denna princip i stort sedt bibehållit sig oförändrad från föregående tider, om äfven formerna för samarbetet delvis blifvit nya. Äfven nu, när konungen personligen öfverlägger med rådet, är det mindre för att efter dess uttalade meningar rätta sina beslut än för att själf leda dessa rikets främsta män till samstämmighet med sig i viktiga frågor, för att försäkra sig om stödet af deras instämmande och om deras medverkan till att draga rikets öfriga ständer med sig.

Denna konungens och rådets samstämmighet kunde i protokollen helt enkelt framträda så, att det beslut, hvartill man (gemensamt) kommit², antecknades efter diskussionen, då man icke, såsom vid höstsammanträdena 1629, skred till högtidlig votering. Men protokollen voro endast memorialanteckningar, som lade hufvudvikten på diskussionen, ej på dess resultat. Detta senare nedlades som förut i ett rådslag, en särskild urkund, som underskrefs af de deltagande rådsherrarne, och som endast därigenom blef fullt bindande för dessa själfva. Protokollen hafva sålunda ingalunda trädt i stället för rådslagen, endast börjat komplettera dem genom redogörelse för själfva sammanträdenas gång. I flertalet fall, där man funnit protokoll från ett rådsammanträde under konungens närvaro i riket,

¹ SRP I, s. 218—229.

² Så ¹⁰/₁₂ 1624, ²³/₁₁ 1626, ²³/₄ 1629 (SRP I, s. 130), ⁹/₅ 1630.

finnes också ett rådslag, som sammanfattar besluten¹, och då så icke är förhållandet², kan det bero på att en del rådslag gått förlorade eller på särskilda omständigheter³.

Rådslagen från 1622 och mars 1623 hafva samma formulering, som börjat förekomma mot slutet af föregående årtionde, och enligt hvilken beslutet är fattadt af konungen själf med rådets instämmande eller tillstyrkan⁴. Men denna formulering försvinner snart, och de senare rådslagen äro åter affattade såsom uttryck för rådets råd till konungen, ej för konungens beslut, dock så, att rådet ej talar i första person, utan aktstycket är hållet liksom refererande och nämner rådsherrarne i tredje person⁵. Att man härutinnan återgick till det gamla, bestyrker i sin mån, att konungen icke sträfvade efter att utveckla rådet i riktning af en verklig konselj, utan fasthöll vid principen af konung och råd såsom med hvarandra förhandlande och beslutande hvar för sig, ehuru rådet endast hade att uttala sin uppfattning om de förelagda frågorna, konungen att afgöra dem.

¹ Se sammanställningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 44 not 4. Det rådslag, som omtalas från 1624 års rådsmöte *SRP* I, s. 4, not, är uppsatt i rådets, adelns och biskoparnes namn.

² Nov. 1627, ²⁸/₄, ¹⁶/₅, ¹⁰/₁₁ 1629, maj 1630.

³ Abraham Brahe omtalar i sin Tidebok, att ett rådslag underskrifvits ¹⁴/₅ 1629; det kan möjligen hafva innehållit besluten af ²⁸/₄. Protok. af ¹⁶/₅ innehåller endast konungens tal före afresan till Preussen. Sammanträdena i maj 1630 höllos under de sista förberedelserna för konungens afsegling till Tyskland, och hufvudämnena för öfverläggningarna förelades äfven ständerna samt ingingo i deras svar (*SRP* II, s. 1—8; propos. till ständerna *RAP* I, s. 132, beslutet *SKA* I, s. 61).

⁴ 1622: »Desse ärender hafve efterskrefne gode herrar — — — tagit i betänkande, och är sedan af K. M:t vår all.nåd. herre efter föregången vidlyftig och några dagars diskurs så ock samteligen de gode herrars råd och samtycke således slutet och godt funnet.» Liknande formulering i rådslagen af mars 1623; det förra af dem har dessutom slutformeln: »Detta så som föreskrifvet står är af K. M:t efter riksens råds enhällige råd resolveradt och beslutet». *Rådslag, RA*.

⁵ »Oppå den proposition, som H. K. M:t den 23 nov. 1626 till närvarande riksens råd — — — gjorde, näml. — — —, är dette de gode herrars betänkiande». ¹³/₁₂ 1628, efter redogörelse för propositionen: »Detta hafva de gode herrars tagit i noga betänkiande och däruppå fattat deras underdånige råd och mening, såsom efterföljer». Liknande ¹⁵/₁₂ 1628, ¹⁸/₄ 1629, ²⁷/₁₀—⁸/₁₁ 1629. *Rådslag; SKA*, I, s. 20, 55.

Den nära förbindelsen och samstämmigheten i resultat tryggades genom de personliga öfverläggningarna och konungens där behärskande inflytande.

Så bryter sig i rådets ställning under Gustaf Adolf den nya tiden med den gamla. Rådsherrarnes införande i statsämbetena är fullbordadt, och de göra i sin egenskap af ämbetsmän konungen fullt regelbunden tjänst, rådet in corpore åter arbetar fortfarande endast vid särskildt inkallade möten, med undantag för sin utomordentliga verksamhet såsom tillförordnad regering. Rådsmötena inskränkas allt mer till de rådsherrar, som hafva ämbeten i hufvudstaden, och ledas omedelbart och personligt af konungen, men de ökas ej i någon väsentlig mån i antal, och rådslagen bibehålla sin form af utlåtanden till konungen att af denne användas och beaktas efter eget öfvervägande. Hvilken ställning rådet till slut skulle intaga inom staten, var vid Gustaf Adolfs död ännu en öppen fråga.

* * *

Hofrådsvärdighetens skilsmässa från den inre statstjänsten och därmed från sambandet med riksrådet blir under denna period definitiv. Titeln användes nu endast vid anställning af utlänningar såsom svenska agenter med öfvervägande diplomatiska uppdrag eller någon gång för svenskar, som utskickats i sådana uppdrag, och som kunna behöfva en förstärkning i rang.

Till de förutvarande hofråden van Dyk, Rutgers och Heinsius, af hvilka den förstnämnde synes hafva fått lämna diplomaten för att ägna sina kunskaper åt Göteborgs stadsstyrelses organisation efter utländska mönster¹, kommo redan 1621 flera andra: Elias Pauli, Hieronymus von Elfern och Johan Ulrich. Den sistnämnde var syndicus i det nys eröfrade Riga, och hans beställning innehöll särskildt åläggande att gå den svenske generalguvernören därstädes till handa, men han användes också i diplomatiska beskickningar². Elias Pauli var

¹ Fullm. för J. v. Dyk, hofråd, att hafva inspektion med justitieväsendet i Göteborg ¹⁸/₇ 1621, *RR*.

² Fullm. i Ty. *RR* nov. 1621, s. 601; kanslerns memorial och bref ²⁴/₁₀, ³⁰/₁₀ 1625, *AOB* I: 3, s. 207, 211; WEJLE, s. 16 ff.

syndicus i Stettin, och hans anställning synes åtminstone till en början egentligen hafva afsett, att han skulle, med bibehållande af denna sin ställning, lämna korrespondenser om politiska förhållanden¹. Följande år anställdes på samma sätt Christofer Ludvig Rasch, som förut tjänat kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg såsom råd och sekreterare², år 1623 juris doktorn Henrik Luntzman³, 1626 omtalas juris doktorn Jakob Godeman, som blef svensk resident i Königsberg, och 1627 Simon de Beaumont såsom hofråd⁴. År 1628 tillkommo flere: Paulus Strassburg, Alexander von Esken, Johan Drebber och Lambert Steinwich⁵, hvarjämte Ludvig Camerarius som nu var svensk resident i Holland, detta år torde hafva mottagit hofrådstitel. Grefve Filip Reinhard von Solms, som förut var anställd i Kristian IV:s af Danmark tjänst, erbjöd Gustaf Adolf att mot en svensk pension också gå honom tillhanda och fick då titeln svenskt hemligt råd (Geheimer Rath), hvilken väl i detta fall var liktydig med hofråd⁶. Då Solms bibehöll sin post hos den danske konungen, innebar hans svenska anställning och titel endast en förpliktelse att tjäna som korrespondent och såsom sådan så långt möjligt bevaka Sveriges intressen. På samma sätt förbehöll sig Steinwich, som förut befann

¹ Kanslern till Arnim ²²/₉ 1620, till Elias Pauli ¹⁸/₁₁ 1675, *AOB* I: 2, s. 403, 782. — Om Hieronymus von Elfern har jag ej anträffat någon annan underrättelse än anteckning om hans beställning i *Ty. Tit. Reg.*

² Fullm. ²⁵/₅ 1622, *Ty. RR*; obligation ⁵/₆ 1622, bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

³ Luntzmans obligation, dat. ²⁸/₄ 1624, bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

⁴ Om J. G. se kanslerns bref till Preussens regementsråd ³/₁₁ 1626, *AOB* I: 3, s. 389, om S. v. B. anteckn. i *Ty. Tit. Reg.* En revers af J. G., tydligen utfärdad i samband med beställningens förnyande, ¹/₈ juli 1628, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

⁵ Reverser af Steinwich ²⁸/₆ 1628, Strassburg ¹/₆ juli 1628, *Kanslihandl.*, Eder; beställningsbref för Esken ²²/₇ 1628, *Kungl. koncept. RA*. Beställn. f. Strassburg ¹⁶/₇ 1628 och för Drebber ³⁰/₅ 1629 *Ty. RR*. I *Ty. Tit. Reg.* är en beställning för D. antecknad redan 1628.

⁶ *Ty. RR* ²⁴/₃ 1628. Jfr kons: bref t. kanslern ³¹/₃, ¹/₄ 1628, *AOB* II: 1, s. 386, 397, och rådsprot. ¹⁹/₅ 1628, *SRP* I, s. 72.

sig i staden Stralsunds tjänst, sina plikter mot denna¹, och Drebber, som var kansler hos hertigarne af Lüneburg, kvarstod naturligtvis i detta sitt ämbete. Något sådant förbehåll är däremot icke känt för de återstående, och dessa torde således hafva mera oinskränkt ställt sig till sin nye herres disposition. Strassburg bestämdes genast vid anställningen för en post såsom resident hos fursten af Siebenbürgen², och v. Esken blef likaså genast resident i Stralsund³.

Gustaf Adolfs allt djupare inblandning i tidens stora politik framkallar denna starka ökning af den svenska diplomatiens krafter. Den fortsättes ytterligare, då konungen tar det slutliga steget och uppträder på den tyska krigsskådeplatsen. Från 1630 föreligga underrättelser om en mängd hofrådsfullmakter: för Jakob v. Steinberg⁴, Paul Fridborn⁵, Johan Stallman⁶, Filip Horn⁷, Jakob Roussel⁸. Följande år ökas antalet ytterligare med Joakim Transehe, Jakob Leffler och Balthasar Henkel⁹, och 1632 med Daniel Mithobius, hvarjämte grefve Kristofer von Brandenstein erhåller beställning såsom hemligt råd¹⁰.

Det är både möjligt och sannolikt, att dessa underrättelser äro ofullständiga, och att än flere hofråd blifvit anställda. Angående hofrådets ställning äro de emellertid fullt samstämmiga. De allmänna fraserna om rådgifvareplikter äro nu som i Rutgers' beställning 1614 endast reflexer af ämbetsnamnet, och den reella hufvudvikten ligger på förpliktelsen att utföra konungens uppdrag samt särskildt åtaga sig beskickningar i hans tjänst.

¹ »Salvo juramento et fide, qua civitati Stralsundensi obstrictus sum», heter det i hans anf. revers. Jfr kons: bref t. kanslern ³⁰/₈ 1628, *AOB* II: 1, s. 425.

² Jfr hans anf. revers och kons: bref till kanslern ⁸/₁₂ 1627, ²⁵/₁₁ 1629, ⁸/₄ 1630, ²⁹/₄ 1631, *AOB* II: 1, s. 374, 536, 582, 719.

³ Kon. t. kanslern ²²/₈ 1628, *AOB* II: 1, s. 424.

⁴ *Ty. Tit. Reg.*; jfr kon. t. kanslern ²⁶/₉, ²⁸/₁₂ 1631, *AOB* II: 1, s. 747, 750.

⁵ *Ty. Tit. Reg.*

⁶ *Ty. RR* ³⁰/₆ 1630; revers, samma dat., *Kanslihandl.*, Eder, *RA*; kon. t. kanslern ¹⁷/₈ 1630, *AOB* II: 1, s. 635.

⁷ *Ty. Tit. Reg.*; revers ¹⁷/₉ 1630, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*.

⁸ *Ty. Tit. Reg.*; revers ¹¹/₁₁ 1630, *Kanslihandl.*, Eder, *RA*; jfr WEJLE, s. 20.

⁹ *Ty. Tit. Reg.*; kopia af B. H:s beställning ¹⁴/₅ 1631, *Kungl. koncept*, *RA*.

¹⁰ *Ty. Tit. Reg.*

Från 1631 känner man också en hofrådsbeställning för en svensk man, J. Salvius, som då utnämndes till resident i Hamburg¹. Titeln har härvidlag uppenbarligen samma karaktär som för de utländska hofråden.

*   *   *

Den ombildade hofrådsvärdigheten är endast en af de former, genom hvilka utländska krafter tagas i anspråk för den svenska regeringens vidgade politiska behof. En mängd främlingar strömmade in i svensk tjänst, framför allt inom hären och de praktiska näringarnas område. Men i stort sedt var det dock svenskar, som fyllde det växande administrativa maskineriet. Adelsn fortgående ombildning till ämbetsmannastånd bereder möjligheten härför.

Riddarhusets inrättning och riddarhusordningen² ger det gamla frälseståndet inre enhet och yttre begränsning, gör adlandet genom kungligt bref till enda och oeftergiftigt villkor för adelskap och ersätter därmed slutligen landslagens stadganden om frälsets förvärfvande genom rusttjänst. Rusttjänstskyldigheten hade redan förut blifvit ytterligare nedsatt, försumlighet medför numera ej adelskapets förlust, utan kan sonas med böter, och dessa böter ingå enligt riddarhusordningen till riddarhusets kassa. Militäriskt sedt har rusttjänsten förlorat sin betydelse genom omdaning af krigsväsendet. För sin personliga del fyller adelsmannen sin plikt att göra konungen tjänst mot rikets fiender såsom officer i den nya här, som nu skapas. Han har också vuxit in i den nya tidsanda, som gör äfven tjänst i fredliga värf och i rikets inre styrelse till en uppgift, hvilken anstår adlig börd. Och den ena eller andra formen af tjänst blir för den svenska adeln på samma gång en företrädesrätt som ett medfödt kall.

Klart markeras också denna adelns stadgade karaktär af ämbetsmannastånd genom det sätt, hvarpå konungadömet utdelar adelskap. Redan Gustaf Vasa och hans söner hade gifvit adelig sköld och frihet såsom lön för tjänst vare sig af en

¹ RR 17/9, 1631.

² Tryckt RAP I, s. 1—8.

eller annan art¹. Så länge de gamla bestämmelserna om fräl-ses förvärfvande genom rusttjänst efter landslagen stodo kvar och tillämpades, kunde denna princip ej blifva ensam rådande i ståndets rekrytering, men nu, då kunglig nåd blef enda med-let för adelskaps förvärfvande, trängde den allt fullständigare igenom. Adelsbref blefvo belöningar i konungens hand, och belöningar, som naturligen i regel utdelades för tjänst åt konun-gen och kronan. Det måste blifva så alldeles särskildt för de ofrälse män, som tagit kronans tjänst, militär eller civil, till sitt lefnadskall och däraf hade sitt lefvebröd. De nytillkommande adelsmännen voro till största delen sådana, som sålunda tjänat sig fram, de förde på riddarhuset med sig hela den ämbets-mannaanda, hvori de vuxit in, och bidrogo sålunda att fullborda det gamla frälseståndets omdaning.

Det andra årtiondet af Gustaf Adolfs regering medför också de stora uppslag och reformer på det svenska undervisningsväsendets område, som ej minst voro afsedda just att be-reda tillfällen till nödtorftig utbildning af kronans blifvande tjänstemän. I de punkter om undervisningsväsendets förbättring, som konungen i mars 1620 förelade prästerskapet², angaf han universitetets och skolornas uppgift så, att de skulle utbilda ungdomen ej blott till kyrkans, utan ock till det världsliga rege-mentets tjänst, och målade i mörka färger de följder, som deras hittillsvarande dåliga tillstånd medfört just för rikets styrelse. Med hänsyn härtill föreslår också prästerskapet nya platser vid akademien inom de juridiska och filosofiska fakulteterna och hemställer därjämte, att till afhjälpan af bristen på personer, dugliga för hof- och krigstjänst samt statens öfriga behof, vissa af de ynglingar, som erhöle stipendiatplats, borde bestämmas för studium af juridik, politik och historia³.

Dessa underhandlingar bildade inledningen till det stor-artade arbete, som Gustaf Adolf genomförde för det svenska undervisningsväsendets och särskildt Uppsala universitets refor-mering och utveckling. För statens behof af ämbetsmanna-

¹ Se CLASON, s. 126.

² Tryckta af THYSELIOUS, *Handl.*, I, s. 1, och i utdrag af ANNERSTEDT, Bih., I, s. 146.

³ a. a., s. 12—17, 149—152 respektive.

ämnen kunde det dock icke hinna afsätta så stora frukter under hans egen lifstid. De, som kommo i åtnjutande af de nya bildningsmöjligheterna, tillhörde en yngre generation, som mestadels först under följande årtionden gjorde sig gällande. När konungen år 1632 begärde, att man ifrån Sverige skulle skicka ut sekreterare till generalerna, funnos inga dugliga personer att få vid universitetet, emedan alla studerade teologi, ej politik¹. Här som på så många andra områden har Gustaf Adolf satt för framtiden. Hans egna medhjälpare af både högre och lägre rang hade mestadels fullkomnat sin bildning i utlandet².

Ännu en viktig förutsättning för den administrativa organisationens genomförande skapades slutligen genom de förändringar, som Gustaf Adolfs tid medförde i det ekonomiska lifvet. Statens uppmuntran af handel och näringar, visserligen efter tidens merkantilistiska grundsatser, satte penningar i omlopp i helt annan skala än hittills, och arrendepolitiken syftade — tydligt efter utländska mönster — till att befria kronan från det oändliga besväret med alla naturaräntornas uppbörd och gifva den kontanta medel att handskas med³. Det ena som det andra hade sina öfverdrifter och vådor, och arrendesystemet måste efter Gustaf Adolfs tid uppgifvas, men penninghushållningen trängde dock kraftigt framåt inom den svenska staten på naturhushållningens bekostnad, och därmed underlättades icke minst lösningen af den hittills så kinkiga uppgiften att aflöna de högre centrala ämbetsmännen⁴.

Redan i början af Gustaf Adolfs regering finner man i spetsen för dem, som hade särskilda beställningar med kontant aflöning ur räntekammaren, sådana män som riksstallmästaren Claes Horn, kammarråden Hans Åkesson och Nils Andersson — äfven riksråd —, Johan Skytte och Broder Andersson samt tygmästaren Johan Månsson⁵, för att icke tala om assessorer och lägre tjänstemän i hofrätten. Äfven fältherren Jakob de la

¹ Per Baner till kanslern ¹⁵/₁₀ 1632, *Ox. saml.*, *RA*.

² Jfr ANNERSTEDT, I, s. 253, 259 f.

³ Jfr ODHNER, s. 225, och nedan, kap. III.

⁴ Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 39, 182.

⁵ *RKB* 1614—1617, *KA*. Den förstnämnde hade i fullmakten af ⁹/₁ 1612 erhållit försäkran om en sådan aflöning på 2,000 daler. *Kungl. koncept*, *RA*.

Gardie uppbar af räntekammaren en betydande summa årligen¹, och något längre fram står t. o. m. en af de fem höga riksämbetsmännen, riksskattmästaren Jesper Matsson, i dess aflöningslängd². Om också dessa herrar därjämte hade förläningar³, visar detta en betydlig utsträckning af det kontanta aflöningsystemet sedan Johan III:s dagar, då det först började användas för en eller annan förnämlig man af rikets råd⁴. När fältherren Jakob de la Gardie önskade utbyta sin lön från räntekammaren mot rätt att uppbära de ovissa räntorna af sina förläningar, så berodde detta ej på några principskäl, utan därpå, att han hade svårt att få ut beloppet ur rikets alltid lika hårdt anlitate kassa⁵.

1620-talets finansreformer underlättade naturligtvis en fortsatt utveckling i denna riktning. Räkenskapernas ofullständighet gör det svårt att följa dess gång, men när efter Gustaf Adolfs död lönestaten för ämbetsmännen skulle bestämmas enligt den nya regeringsformen, hade man kommit så långt, att samtliga de fem höga riksämbetsmännen och, såsom synes, äfven öfriga högre funktionärer fingo större eller mindre delar af sin aflöning anslagna ur räntekammaren⁶. Detta hindrar naturligtvis icke, att förläningarna ännu alltid förblefvo en hufvuddel af ämbetsmännens aflöning, och i rikets sammanfattande räkenskaper kunde därför exempelvis riksrådet i sin helhet

¹ De la Gardie t. kanslern 11/11 1615, 10/11, febr., 22/3 1616, *AOB* II: 5 s. 84, 87, 90, 102.

² P. Perssons räkenskap 1621, *RKB*. *RKB* 1619—1620 saknas, och för 1618 finnes endast ett fragment.

³ Se *Förlän. Reg., KA*. Daniel Hanssons räkenskap för hoffolkets penningelön 1621 (*RKB*) börjar utgiftslängden med anteckningen: »Kansleren, Skattmästaren, Kammarrådet och Marskalken (hofmarskalken Svante Baner) hafva förläningar». Emellertid har jämte skattmästaren äfven kammarrådet J. Skytte erhållit kontant lön af P. Persson på »beställning». Denne stod sålunda utom den egentliga staten för »hoflöningen», som D. Hansson skulle handhafva.

⁴ Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 161, 182.

⁵ Se not 1 å denna sida.

⁶ Rådsprot. 20/3 1634, *SRP* IV, s. 69. Om fältmarskalkarna sades det uttryckligen, att de af sin aflöningssumma (2,300 rdr) skulle hafva 800 rdr ur räntekammaren, och liknande var äfven förhållandet med kammarråden, medan i fråga om de öfriga endast slutbeloppen, ej löneformerna äro angifna.

upptagas under utgiftsrubriken »Förläningar»¹. Därvid bör för öfrigt ihågkommas, att den starka ökningen af klingande mynt i rörelsen medförde ökad möjlighet att uppbära de förlänta räntorna till större eller mindre del i penningar eller åtminstone snabbt omsätta dem i sådana. Därigenom blef förläningsstagar-
 ren vida mindre bunden vid sin förläning än förr, kunde tillgodogöra sig dess inkomster, också om han vistades på annan ort, och var sålunda oförhindrad att fjärran från sina förlänin-
 gar sköta kronans tjänst.

Framför allt för den centrala organisationen måste dessa förhållanden blifva af genomgripande betydelse. Kronan kunde aflöna de höga herrar, som hon behöfde i centrala ämbeten och ämbetsverk, så, att dessa ej längre hade några större ekonomiska svårigheter vid att helt ägna sig åt sin tjänst i hufvudstaden.

* * *

Den fortgående sociala, kulturella och ekonomiska utvecklingen ökade från skilda synpunkter förutsättningarna för organisationens fullföljande. Den typ, som därvid skulle tillämpas, var redan gifven: fasta statsämbeten, inom centralregeringen så vidt möjligt kollegiala ämbetsverk, och grundstommen för det hela erbjöd de fem höga riksämbetsmännens nu stadgade ställning öfver alla andra ämbetsmän.

Det första af 1620-talets organisationsförsök inom centralregeringen rörde sig emellertid inom en del af samhällslifvet, som hittills stått utom de administrativa nybildningarna. Konungen vände sin uppmärksamhet till kyrkans styrelse, som allt ifrån reformationen — med undantag af tiden för Normans superintendentur — saknat en verklig central organisation, och föreslog år 1623, att ett generale consistorium ecclesiasticum skulle upprättas för att afhjälpa denna brist². Det skulle bestå af 6 andliga och världsliga ledamöter och bilda ett kollegium med årliga sammanträden i Stockholm. Äfven här tillämpades sålunda hofrättsordinantians och kammarordningens kollegiala principer. Förslaget gjorde början till långvariga förhandlingar mellan

¹ *RHB* 1626 o. s. v., *KA*.

² Förslaget tryckt af THYSELIOUS, *Handl.* I, s. 59; se vidare nedan, kap. VII.

konungen och prästerskapet, hvilka dock slutade utan resultat, och någon centralstyrelse för kyrkan kom således icke att ingå i det organisatoriska system, som Gustaf Adolf lämnade i arf¹.

Inom andra förvaltningsgrenar medförde 1620-talets förra hälft icke några större nyheter. Organisationens grundsatser gjorde sig endast steg för steg starkare gällande.

Flottans styrelse hade redan 1618 års kammarordning omtalat under namnet amiralitetet, och denna term blef nu gällande². Den låter äfven denna gren af den centrala förvaltningen framträda såsom ett kollektivt begrepp, som omfattar mera än riksamiralens chefsämbete, och förebådar sålunda redan en ytterligare utbildning i kollegiala former. När Gustaf Adolf år 1621 före afseglingen till Lifland utfärdade sina krigsartiklar, gaf han här också bestämmelser om ett högsta krigsråd och om en högsta krigsrätt under marskens eller fältmarskalkens presidium³. Bådadera omtalas i krigsartiklarna endast såsom fungerande vid hären, när denna är sammandragen för fälttåg, men det låg nära till hands att öfverflytta sådana anordningar till härens normala förvaltning. I kansliets och kammarens förhållande sins emellan började man mera bestämdt tillämpa den princip, som uttalats i kammarordningen, nämligen att finansiella regeringsärenden skulle expedieras genom kammaren. Kungliga bref i sådana ärenden uppsattes (och kontrasignerades) nu af kammarens sekreterare, och de sammanfördes i kammarens registratur såsom en särskild afdelning⁴. Visserligen kunde sådana ock konciperas i kansliet, men att detta icke längre ansågs riktigt, framgår däraf, att koncepten i så fall — ofta, om icke alltid — lämnades till kammaren att afskrivas i dess registratur⁵. Kammaren var ej längre endast för-

¹ Se nedan kap. VII.

² *Instr. C. F.*, s. 41; ZETTERSTEN, s. 16; riksamiralen till kanslern ²⁶/₁₂ 1621, *AOB* II: 10, s. 53.

³ SCHMEDEMAN, s. 211 f.

⁴ Så 1622 ff. år. Såsom koncipienter (och kontrasignanter) för dessa kungliga bref äro antecknade Olof Eriksson och Peder Eriksson. *K. Reg.*

⁵ Under 1624 t. ex. förekomma bref i *K. Reg.*, konciperade af J. Fegreus och Lars Nilsson, för ett bref af ⁴/₂ 1625 är antecknad »kansliet», och i slutet af mars s. å. har *K. Reg.* anteckningen: »Efterskrefne koncepta äro ställte uti kansliet och äre hit i räknekammaren levererade den 29 aprilis 1625». Jfr J. Skyttes bref till kanslern ²⁰/₆ 1623, *AOB* II: 10, s. 273 f. med not.

valtande under konungen, utan också expedierande för hans egna skrivelser. När innebörden af denna grundsats en gång blef fullt klart uppfattad, erbjöd den sig till användning äfven för de öfriga uppväxande eller påtänkta centrala förvaltningsorganen.

Instruktionen af 1625 för den tillförordnade rådsregeringen begagnar på ett par ställen ordet *collegiaterna* för att beteckna de inom en viss gren af centralförvaltningen tjänstgörande ämbetsmännen och talar äfven om hvart *collegium* för sig i samma bemärkelse¹. Det är knappast antagligt, att man därvid åsyftat endast hofrätten och kammaren; enligt sammanhanget böra de satser, där dessa uttryck förekomma, också gälla centrala ämbetsmän utom dessa verk. Om så är, så bevisar detta, att man nu börjar betrakta den centrala regeringen i sin helhet såsom ett system af kollegialt samarbetande ämbetsmän — om systemet också ännu endast delvis var förverkligadt.

Samma termer återkomma i 1626 års instruktion och ingå sedan i alla de följande, med obetydliga formella ändringar 1628 och 1629². Redan förstnämnda år fingo emellertid planerna på den kollegiala organisationens utsträckning till nya delar af centralregeringen ett mera otvetydigt uttryck. Det skedde genom en ny kansliordning, som uppgjordes före konungens afresa till Preussen³. Tvifvelsutän var det just det nya fälttåget, som dref fram frågan om kansliets organisation till denna lösning, ty jämte konungen själf skulle äfven kanslern lämna Sverige, och då blef krafvet på bättre anstalter för kansliets ledning oafvisligt.

Den nya kansliordningen konstituerar först och främst kansliet såsom ett ämbetsverk med kollegial ledning och avslutar sålunda den utveckling, som på detta område ägt rum allt sedan Gustaf Adolfs tronbestigning. Till kanslerns medhjälpare förordnas tvenne kansliråd, och alla tre bilda tillsammans ett kollegialt kansliråd med den förstnämnde som president. Dessa ämbeten blefvo också besatta, förr än konungen afreste, i det han till kansliråd utnämnde Per Baner och Karl

¹ *SRP* I, s. xi.

² Se instr. *SRP* I.

³ Tryckt *Instr. C. F.*, s. 306—318.

Oxenstierna, som redan föregående år blifvit upptagna i riksrådet¹. Äfven sekreterareposterna äro i kansliordningen konsoliderade till fasta poster; den föreskrifver, att sekreterarne skola vara fyra till antalet, och bestämmer en gång för alla hvars och ens verksamhetsområde. Till och med för de lägre skrifvarne finnas liknande föreskrifter. Om arbetets gång meddelas naturligtvis en mängd reglementerande bestämmelser af samma art som hofrättens processordning och kammarordningen hade upptagit.

Men kansliordningen utför också de nya principer, som börjat tillämpas i förhållandet mellan kansli och kammare. Den säger sig vilja noga angifva, hvad som egentligen hörer till kanslerns och hans underordnades handläggning, på det att hit icke må hänföras också hvad som är anförtrodt åt öfriga kollegier. Sedan uppräknas punkt för punkt dessa ärenden: i allmänhet allt som rör utrikespolitiken samt vissa begränsade delar af den inre styrelsen². Begränsningen af kansliets uppgift utföres äfven negativt. Hittills har, heter det, varit sed, att äfven alla andra kungliga befallningar, om rikets räntor, om tillgifter, om donationer, om knekteutskrifningar och annat dylikt, utgått och blifvit handlagda genom kansliet — ett uttalande, som i belysning af hvad som nyss anförts om expeditionen genom kammaren endast kan fattas så, att alla slags bref *kunnat* gå genom kansliet. Så skall i alla händelser hädanefter icke ske. Allt hvad som angår räntorna och därmed sammanhänger skall höra under skattmästaren och kammarrådet i räknekammaren, allt rörande krigsfolkets utskrifning (och kanske dess administration i öfrigt) till krigsrådet³. Då i det följande kansliets arbete närmare regleras, återkomma flere gånger allmänna förbehåll för de andra kollegiernas befogenhet⁴.

¹ Memorial 29/6 1626, *Instr. C. F.*, s. 319.

² Se vidare nedan, kap. II.

³ p. 6—7, a. a., sid. 309. Formuleringen af krigsrådets verksamhetssfär är icke fullt klar: »hvad krigsfolkets utskrifning och dess riktighållande anlaggar». »Dess riktighållande» kan syfta antingen på utskrifningen och är i så fall endast en pleonasm, eller också på krigsfolket och bör väl då betyda det samma som härens hållande i ordning, d. v. s. dess administration. Det är knappt möjligt att afgöra, hvilkendera tolkningen som bör föredragas, då man icke har någon ledning från annat håll.

⁴ p. 13, 18, 19, a. a., s. 312, 315, 316.

Här är således regeln om kammarsakernas fullständiga afskiljande från kansliet och öfverlämnande till kammarens expedition ånyo med största eftertryck uttalad, och en ny motsvarande regel afskiljer likaledes ärenden rörande krigsfolket (eller åtminstone dess utskrifning) för att lägga dem under ett nytt ämbetsverk, ett krigsråd. Det kan ej råda något tvifvel om att konungen verkligen planerat en genomgripande förändring i hela kansliets ställning, att han ämnat i allmänhet göra de förvaltande centrala verken till organ äfven för expeditionen af kungliga befallningar i de ärenden, som till deras område hörde, och följaktligen likaså för föredragningen af sådana ärenden. Amiralitetet nämnes visserligen icke, men dess ställning borde naturligtvis blifva analog med krigsrådets. Hofrätten var en domstol och numera, efter den kungliga revisionens utveckling, faktiskt en domstol i andra instans samt kom därför icke i betraktande.

Saken hade för kansliet också en annan sida. Blef expeditionen fördelad på de olika förvaltande verken, så att kansliet endast fick behålla vissa begränsade områden, så borde å andra sidan kansliet för dessa områden ej längre blifva endast formellt expedierande, utan också reellt förvaltande. Det är också hvad kansliordningen uttryckligen stadgar eller tydligt förutsätter. Den ålägger kanslern och kansliråden att öfverväga och rådslå om de under kansliet hörande ärenden, att öfvervaka tillämpningen och utförandet af de bref och förordningar, som därifrån utgå, öfva uppsikt öfver de ämbetsmän, som därmed hade att taga befattning o. s. v.¹ Kansliet skall administrera sitt område inom styrelsen liksom kammaren sitt och förbereda sina ärenden äfven i sak till konungens afgörande.

Den gångna tiden hade ingalunda saknat begynnelse till äfven en sådan utveckling af kansliets uppgift. Huru konsekvent man också i teorien fasthållit vid dess ursprungliga ställning såsom endast verktyg för det tekniska skrifarbetet, hade dock, så långt tillbaka dess historia går, dess män faktiskt blifvit anlitade äfven för praktiska uppdrag eller kunnat gifva konungen råd och upplysningar i de saker, som de hade att sätta på papperet, mer eller mindre allt efter egen duglighet och konun-

¹ p. 16, 18, a. a., s. 313, 315. Se vidare nedan, kap. II.

gens själfständighet och arbetsförmåga¹. Sekreteraregementet hade varit en ytterlighet i denna riktning, som föll på sin oförenlighet med den allmänna statsordningen, men dess fall hade ej kunnat alldeles omintetgöra, hvad som låg i förhållandenas natur², och säkert hade äfven Gustaf Adolfs kanslitjänstemän mer eller mindre fått sakligt förbereda sina föredragningar inför konungen, om också detta deras arbete ej kan följas i källorna. Hindret för en legalisering och utveckling af denna kansliets ställning hade varit de bristande kvalifikationerna hos den skrivarklass, som hittills ensam fyllt det samma. Men nu, sedan en högadlig kansler redan länge stått i spetsen för kansliet, infördes här ytterligare tvenne ämbetsmän af högadlig börd och riksråds rang, och därmed erhöi kansliet män, som kunde uppbära en ny ställning. Förändringen blef sålunda i viss mån den mogna frukten af en lång utveckling. Att den förenades med en så väsentlig inskränkning i kansliets verksamhetsområde, berodde däremot på nya grundsatser inom organisationen.

Det i kansliordningen omtalade krigsrådet fanns ännu endast på papperet, och några anstalter till upprättande af en sådan institution förspörjas tillsvidare icke. Dess omnämnande behåller dock hela sitt teoretiska intresse. Af de förvaltningsgrenar, som de fem höga riksämbetsmännen skulle representera, var härväsendet den enda, som hittills saknat all organisation. När konungen nu i princip beslutit att upprätta ett centralt ämbetskollegium äfven för denna, är systemet af fem rikskollegier färdigt såsom sådant.

Att detta system nu ansågs vara fastslaget, därför framträda snart äfven andra bevis. Af Axel Oxenstiernas egen hand föreligger en lista öfver presidenter och bisittare i alla fem kollegierna, ordnade efter de fem höga riksämbetsmännens inbördes rang: hofrätten, krigsrådet, amiralitetet, kansliet och kammaren. Den är odaterad, men kan ej vara tillkommen senare än november 1627³. För hofrätten och kammaren samt möjli-

¹ *Centralregeringen 1523--1594*, s. 12, 105.

² a. a., s. 209; jfr ofvan s. 82.

³ Den finnes i *Ox. saml.*, RA, Förslag ang. statsregler. och förvalt., och lyder som följer: Hofrett[en]: Grefve Magnus, Grefve Abraham, Gabriel Gustafsson, Gustaf Stenbock, Gabriel Bengtsson. Krigsråd: Grefve Jakob,

gen amiralitetet och kansliet får den väl anses återgifva faktiskt befintliga förhållanden, men för krigsrådet kan den endast utgöra ett förslag, — det enda hittills kända tecken till att man verkligen tänkt på att utföra organisationen af detta ämbetsverk. Vid ett rådssammanträde inför konungen i nov. 1627 talades också om de fem collegia, och riksamiralen beklagade sig öfver att han hade för få medhjälpare inom amiralitetet, under förmenande enligt protokollet, att de öfriga voro väl försedda, hvilket för härväsendets del endast kan bero på någon identifiering af dess kollegater med härens militära befäl¹.

Däremot dröjde det ännu, innan detta i principen vedertagna system också faktiskt fullbordades genom den felande organisationen af krigsrådet (och amiralitetet). Ett utlåtande till konungen af marsken och öfverstarna, hvilket föreligger utan datum men tillhör tiden mellan december 1628 och midten af maj 1629 eller mellan nov. 1629 och maj 1630 samt sannolikt torde kunna hänföras till det förra tidskiftet², innehåller också några

Nils Stiernsköld, Gustaf Horn, Jesper Andersson. Admiralitetet: R. Admiral, Claes Fleming, Hindrik Fleming. Kansliet: Cansel[eren], Peder Baner, Karl Oxenstierna. Camer[en]: Joh. Skytte. — Nils Stiernsköld stupade d. 18/11 1627 i sjöslaget utanför Danzig, och handlingen måste alltså vara uppsatt före denna tid. Att under kammaren endast J. Skytte är upptagen, beror antingen på att kanslern ej fullbordat handlingen eller också därpå, att han icke funnit nödigt att anteckna de öfriga kammarråd, som tjänstgjorde här, ty faktiskt funnos vid denna tid flere bisittare i kammaren.

¹ SRP I, s. 64.

² Tryckt SKA III, s. 334 ff., med åtskilliga felaktigheter (se kap. V), efter en text, som varit ibunden ibland volymen »Krigscollegii acter 1622—1669» i arkivet på Marieberg, men numera är uttagen och finnes bland *Handl. ang. Krigskoll., RA*, jämte en annan, likalydande text. Båda hafva af Palmköld's hand anteckningen: »till 1630» samt öfverskrift. Då utlåtandet visar sig vara uppsatt i Stockholm, då fältherren deltagit i dess afgifvande och då det är tillkommet som svar på en kunglig proposition, kan tiden för dess tillkomst begränsas till de i texten anförda månaderna, emedan dessa äro de enda under hela årtiondet, då konungen och marsken samtidigt befunnit sig i Sverige (jfr dateringen för den senares bref till kanslern i AOB II: 5). Däremot finnes intet skäl att tillmäta Palmköld's anteckning »till 1630» något vitsord; den har i och för sig formen af ett antagande, och mot detta antagande strider den omständigheten, att i aktstycket mycket ringa hänsyn toges till förhållandena under krigstid och alls ingen till möjligheten af konungens frånvaro från riket, hvilken hänsyn väl borde hafva kommit till uttryck, om aktstycket till-

punkter om ett årligen sammanträdande krigsråd, men faktiskt synes konungen icke hafva gjort något åt saken förr än vid sin afresa till kriget i Tyskland år 1630. Då lämnade han marsken, Jakob de la Gardie, fullmakt att efter vissa angifna grunder organisera en kollegial krigsrätt¹, och så kom det så länge planerade krigskollegiet verkligen till stånd. När vid denna tid äfven amiralitetets arbete börjar antaga någorlunda tydliga kollegiala former, äro de fem rikskollegierna ändtligen i stort sedt färdigbildade².

Gången af de centrala ämbetsverkens utveckling har samma karaktär som i allmänhet utmärker Gustaf Adolfs organisatoriska arbete. Den har icke att uppvisa mycket af verkligt nya uppslag, än mindre af konstruktioner efter teoretiska grunder eller främmande mönster. Materialet och förutsättningarna gifva sig småningom genom hela samhällets utveckling, ramen framträder likaledes så småningom genom de fem högsta riksämbetenas afskiljande från de öfriga, och det hela växer fram organiskt, liksom inifrån, allt eftersom de olika sidorna i regeringsarbetet naturligt afgränsa sig mot hvarandra och arbetets mångfaldiga kraf klarna. Gustaf Adolf och hans rådgifvare, i första rummet kanslern, hafva befordrat, reglerat och fixerat denna utveckling, men de hafva ej behöft framkalla den. Det var detta som gaf det slutliga verket dess styrka och som förklarar dess bestämda nationella prägel. Den svenska samhällskroppen har hunnit omsmälta dessa principer, som ursprungligen voro allmänt europeiska, och ur denna process framgår ett ämbetssystem, som i många stycken blir för Sverige egendomligt.

Medan systemet af fem rikskollegier sålunda fullbordades, kom däremot förhållandet mellan dessa kollegier icke att gestalta sig så, som kansliordningen på sin tid hade bestämt. Då krigsrådet ännu i fyra år efter kansliordningens tillkomst stan-

kommit omedelbart före det vidtutseende tyska krigets början. Se vidare nedan, kap. V.

¹ Fullmakten, af $\frac{5}{6}$, i afskr. bl. *Kungl. koncept*, RA och i RR.

² Se vidare nedan, kap. V, VI.

nade på papperet, kunde föreskriften om de för detta afsedda ärendenas afskiljande från kansliet naturligtvis ej tillämpas. Men äfven med kammarens angelägenheter skedde detta ej heller nu så fullständigt, som afsedt varit. Orsaken är säkert åter att söka i de af krigstillståndet föranledda utomördentliga förhållandena inom regeringen. Redan under den förra delen af 1620-talet finner man i kammarens registratur inga kungliga bref från de tider, då konungen vistats utom landet. I fält har han låtit alla skrivelser uppsättas af sitt fältkansli, och de hafva också alla ingått i kansliets registratur¹. Det samma blef fallet under de följande åren². Den tillförordnade regeringen torde aldrig för sin del hafva iakttagit principen; af denna regering finnes endast ett eller annat enstaka bref i kammarens registratur. Men äfven då konungen lämnade Stockholm för att göra sina vanliga resor inom landet, synas liknande förhållanden ofta hafva inträdt. Äro kungliga bref, utfärdade under dessa resor, intagna i kammarens registratur, så hafva de förmodligen i regel blifvit uppsatta af kanslitjänstemän och sålunda först senare aflämnats till kammaren³. Så långa och ofta förekommande som afbrotten i principens tillämpning sålunda blefvo, kunde den aldrig komma till full stadga eller utveckla alla sina konsekvenser. En expedition af konungens beslut i kammarärenden genom kammaren själf bör nämligen också hafva inneburit dessa ärendens beredande och föredragning inför honom af kammartjänstemän, vare sig högre (kammarråd) eller lägre (kammarens kansli), men härom saknas alla underrättelser.

När krigsrätten slutligen kom till stånd, fick den efter allt att döma en något annan uppgift, än man 1626 hade tänkt sig för krigsrådet⁴, och som därjämte konungen nu redan var i Tyskland och alla hans bref åter gingo genom hans fältkansli, behöfde det ej bli tal om att låta krigsrätten expediera dem.

¹ *K. Reg.* för 1622 har kungl. bref $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{6}$, $\frac{26}{9}$ —årets slut, 1625— $\frac{25}{6}$, 1626 $\frac{4}{4}$ — $\frac{21}{5}$ samt efter $\frac{6}{12}$ (jämte ett enstaka af $\frac{2}{1}$).

² Se *K. Reg.* 1626—30, passim.

³ Så är J. Fegreus antecknad som koncipient jan.— $\frac{3}{3}$ 1624, under konungens resa genom Bergslagen och Götalandskapen, och först efter hans återkomst till Stockholm möter Olof Eriksson på samma plats.

⁴ Se nedan kap. V.

Gustaf Adolf har därför vid sin död lämnat äfven den frågan sväfvande, om expeditionen skulle konsekvent fördelas mellan kollegierna eller stanna hos kansliet. Den plan, som han en gång haft att verkställa en sådan fördelning, hafva omständigheterna hindrat honom att genomföra. Här måste således efter hans bortgång ett afgörande träffas, ett afgörande af genomgripande betydelse för kollegialförvaltningens inre ordning och för själfva den kungliga regeringsmaktens gestaltning.

II.

Kansliet.

Kansliet före organisationen som kollegialt ämbetsverk.

(1611—1626)

Axel Oxenstiernas fullmakt som **rikskansler**¹ är hållen i tämligen allmänna ordalag. Man kan, heter det, icke i enskildheterna föreskrifva, hvad som hör till ett sådant ämbete², utan lämnar det i allmänhet till hans eget omdöme. De åligganden, som likväl omnämnas, röra egentligen mest rikets gamla handlingar. Han skall se till, att alla bref och handlingar hållas i ordning och registreras, alla de, som hittills haft sådana under händer, skola genast öfverlämna dem till honom, och blir han föremål för någons fiendskap, då han å kronans vägnar inkräfter de handlingar, som förkommit ur kansliet, försäkras han om konungens hägn³. Förmodligen syftar detta på det förestående boskiftet af de arkivalier, som under Karl IX:s tid fått ligga på slotten i hans gamla furstendöme, men nu måste fördelas mellan konungen och hans moder såsom Karl Filips förmyndare. Endast i samband med vården af handlingarna omtalas hans skyldighet att hafva tillsyn med personalen i kansliet, och här är äfven en punkt inskjuten, som föga passar i sammanhanget,

¹ *AOB* II: 1, s. 1; jfr ofvan s. 94.

² »— — — hvilken man icke så egentelige föreskrifve må, hvad han i sådane kall och ämbete göre och beställe bör.»

³ Sistnämnda punkt äfvensom hela följande stycke: »Vi gifva honom och fullmakt . . . en ordning göra kunna» äro i konceptet (*Kungl. koncept, RA*) tillskrifna med A. O:s egen hand.

nämigen om hans skyldighet att öfvervaka, att icke två bref gifvas om samma sak eller förläningar förvärfvas genom mutor eller särskildt härads höfvingeränta utdelas i strid mot adelsprivilegierna¹. För öfrigt innehåller fullmakten endast ett bemyndigande att jämte skattmästare och kammarråd uppgöra en provisorisk ordning för kansliets aflöning och såsom slutformel en förmaning till sekreterare och kansliförvanter att visa honom lydnad.

Fullmakten betecknar i och för sig icke någon nydaning af kanslerns ämbete. Men den nye rikskanslerns personlighet gjorde det till något helt annat än hvad det hittills varit. Han blef i första rummet en chef för kansliet ej blott till namnet, utan också till gagnet.

Redan i januari 1612 är han i full verksamhet med att uppsätta bref i konungens och rådets namn, samtidigt med att han griper sig an med fördelningen af kansliakterna i Nyköping². År efter år lägger han sedan hand vid affattningen af en oändlig mängd statshandlingar, från de viktigaste till jämförelsevis obetydliga³. Huru han af egen myndighet tvenne gånger utfärdat reglementerande ordningar för kansliets arbete, är redan omnämndt⁴, och äfven de kansliordningar, som erhållit konungens stadfästelse, förutsätta hans ställning i spetsen för det hela. Utanordningar af kansliets aflöning ske på hans begäran eller i hans namn⁵, kanslitjänstemän vända sig till honom med sina suppliker⁶, han kan t. o. m. i eget namn bevilja afsked åt sådana tjänstemän⁷. Denna verksamhet blef visserligen endast en del af det arbete, som Axel Oxenstierna utförde i sin konungs

¹ »Så bör honom ock . . . . bebefvede privilegier (ske bör)». Tillsatsen är af annan hand.

² Kanslern t. konungen ²³/₁ 1612, *AOB* I: 2, s. 30.

³ Koncept till bref och förordningar, antingen egenhändigt uppsatta eller egenhändigt ändrade af kanslern, föreligga i ett antal, som gör exemplifiering öfverflödig.

⁴ Jfr ofvan s. 121.

⁵ Kammarrådet till proviantmästaren Krist. Bylow ⁶/₃ 1612 om månads-kost till kanslipersonerna, enligt kanslerns begäran. *K. Reg.* Utanordning ¹/₁₁ 1619, tryckt af HALLENBERG, I, s. 270.

⁶ Åtskilliga sådana i *Ox. saml.*, Kansliet och Riksarkivet, *RA.*

⁷ För Paul German ¹²/₅ 1621, för J. Wellius ³¹/₈ 1622. *Ty. RR.*

och rikets tjänst: den afbröts af beskickningar och särskilda uppdrag och förenades med ställningen som konungens högstbetrodde man och rådgifvare inom hela styrelsen. Men kanslern fick dock ägna sig åt kansliet tillräckligt för att i många afseenden afgörande inverka på hela dess utveckling.

Den första af honom utfärdade kansliordningen torde hafva tillkommit i febr. 1612, medan konungen låg i fält mot danskarne¹. Den synes enligt ingressen hafva varit konstituerande för hela Gustaf Adolfs kansli, i det att kanslern genom detta aktstycke dels bestämmer, hvilka tjänstemän som där skola användas, dels också fördelar arbetet dem emellan.

Sannolikt ansågs dock denna kansliordning för provisorisk. Från något af de följande åren, möjligen redan från 1613, föreligger en ny, fastställd och underskrifven af konungen själf². Den efterföljdes i okt. 1618 af en ordning, påbjuden i kanslerns namn, och denna fick i sin tur efter endast två år vika för en fjärde, åter gifven af konungen³. Samtliga dessa kansliordningar äro rena reglementen för arbetsfördelningen, men som de också upptaga namnen på de tjänstemän, mellan hvilka arbetet fördelas, gifva de samtidigt upplysningar om personalen, liksom formuleringen medgifver åtskilliga slutsatser om själfva arbetets art.

Kanslerns närmaste man blef, då Gustaf Adolfs kansli konstituerades, den bepröfvade Mikil Olofsson såsom **riksens sekreterare**⁴. Fullmakten lägger hufvudsaklig vikt vid rannsakingen efter kronans handlingar uti kanslirummen på Nyköpings slott och innehåller för öfrigt endast ett allmänt åläggande att tillse, det alla saker i kronans kansli måtte hållas i tillbörlig

¹ Tryckt *Instr. C. F.*, efter ett supplement till *RR*, där den är inbunden bland bref från februari. Koncept bland *Kansliordn.*, *RA*.

² *Instr. C. F.*, s. 298. Den är kontrasignerad af Mikil Olofsson. Då denne år 1614 blef assessor i den nyinrättade hofrätten, liksom den i kansliordningen likaledes nämnde Jakob Simonsson där blef sekreterare, förefaller det sannolikt, att den tillkommit före hofrättens instiftande, och eftersom den tydligen är uppgjord under förutsättning af att kansliet skulle vara samladt hos konungen, likaledes sannolikt, att det ej skett omedelbart före hans afresa till den ryska krigsskådeplatsen. Jfr *Instr. C. F.*, s. 298, noten.

³ a. a., s. 300, 302.

⁴ Fullmakten af $\frac{9}{11}$ i *RR*; koncept bland *Kungl. koncept*, *RA*.

ordning. Den röjer således samma förhärskande synpunkt som kanslerns fullmakt, på samma gång som den ansluter sig till traditionerna från Karl IX:s tid om rikssekreterarens öfvervägande arkivaliska plikter.

Axel Oxenstiernas första kansliordning utsträcker emellertid rikssekreterarens värf till expeditjonsarbetet inom kansliet, i det den gör honom till kanslerns medhjälpare vid ledningen af detta arbete. De lägre tjänstemännen skola göra redo för kanslern eller sekreteraren, inga bref få utgå, innan de blifvit af den ene eller den andre genomsedda och, om så behöfves, rättade, ej heller efter undertecknandet förseglas utan deras vetskap, och sekreteraren bör alltid hafva kännedom om alla de skrivelser, som expedieras. I den följande kansliordningen nämnes sekreteraren endast i förbigående, men äfven denna förutsätter tydligen, att han skall biträda kanslern¹.

De torde ej behöfva betvivlas, att Mikil Olofsson tjänstgjort på detta sätt. Att han ingalunda varit inskränkt till arkivvärdens, är säkert; han har uppsatt och förmodligen kontrasignerat en hel mängd utgående kungliga bref². Om inga direkta bevis förefinnas för att han utöfvat den i kansliordningarna föreskrifna inspektionen öfver kanslipersonalen, så kan detta mycket väl bero därpå, att en sådan inspektion svårligen kunnat efterlämna några skriftliga spår.

Mikil Olofssons verksamhet i kansliet blef emellertid icke långvarig. Vid hofrättens instiftande förordnades han till bisittare i denna³, och därmed måste han väl lämna sin plats i kansliet. Ätminstone är det icke bekant, att han vidare tjänstgjort därstädes. Han dog för öfrigt redan följande år, 1615.

Med Mikil Olofsson försvinner den ledande rikssekreterarens titel och värdighet åter ur kansliet. Han fick ingen efterträdare, vare sig detta berodde på att lämplig person till en sådan post saknades eller att själfva posten ansågs obehöflig, emedan

¹ *Instr. C. F.*, s. 295, 297, 299.

² »Secret M. O.» eller »M. O. S.» är antecknad såsom koncipient i *RR* exempelvis 19/3, 21/3, 24/3, 29/4, 2/5, 5/5, flera gånger i juli och okt. 1612, febr. 1613, febr. 1614. Exempel på kontrasignation af honom erbjuder den första af konungen utfärdade kansliordningen; se för öfrigt *Kungl. koncept, RA*.

³ Jfr ofvan s. 106 och s. 164, not 2.

kanslern själf arbetade i kansliet. Fast blef det ledande sekreterareämbetet således icke heller denna gång.

Då i de två första kansliordningarna titeln »sekreteraren» användes endast för Mikil Olofsson¹, kunde det sättas i fråga, om denna titel nu upphört att beteckna en hel rangklass inom kansliet och inskränkts till en enda innehafvare. Så torde dock knappast hafva varit förhållandet. Mikil Olofsson var sekreteraren i eminent mening, riksens sekreterare, och att ingen af de män, som kansliordningarna nämna, betecknas som sekreterare, kan bero på den starkt personliga synpunkt, som genomgår hela affattningen af dessa aktstycken, och för hvilken det var naturligast att endast nämna vederbörande vid namn. Flere af dem hade redan under Karl IX fört sekreterartitel, och att denna ej observerats under de två första åren af Gustaf Adolfs regering, är väl en tillfällighet². Under år 1614 är den faktiskt i bruk³. Huru många som fört den under dessa år, låter sig emellertid ej afgöras, emedan de föreliggande längderna öfver kansliet lika litet nu som under Karl IX:s tid skilja mellan sekreterare och skrivvare. Först när den förra titeln 1618 införes i den nya kansliordningen, blir detta möjligt.

Ej heller rörande kansliets sammansättning i öfrigt äro underrättelserna under Gustaf Adolfs tidigare år fullständigare än under faderns tid. Kansliordningen af 1612 uppräknar vid fördelningen af de svenska sakerna 8 kansliförvanter samt förordnar, att hvar och en af dessa skall hafva en eller två skrivvare till hjälp; härtill komma särskildt för de latinska handlingarna två och för de tyska tre tjänstemän. Ett par utanordningar af kansliets aflöning⁴ nämna utom de i kansliordningen uppräknade ytterligare 8 svenska tjänstemän och en tysk; de svenska uppgingo således — målsmännen för latinska saker inberäknade

¹ Se kansliordn., *Instr. C. F.*, s. 295—299, och föreg. sida not 2.

² Jag har under dessa år endast funnit den använd för Måns Mårtensson, som 1613 förordnades till sekreterare för några till Viborg afsända kommissarier; *RR* 11/7 1613.

³ *K. Reg.* 2/2, 16/3, 26/3, 6/4 1614 om Andreas och Jonas Bureus; jfr memorialet för den senare af 18/4, *AOB* I: II, s. 170.

⁴ Kammarrådet till Erik Andersson 3/2, till Krist. Bylow 6/3, 24/3 1612. *K. Reg.* Jfr olvan s. 96, not 1.

— till minst 18, de tyska till minst 4. En aflöningslängd af kanslerns egen hand upptager emellertid ytterligare fem svenska tjänstemän, alltså summa 23; den är icke af kanslern själf daterad, men har anteckningen: 10 nov. år 1612 och torde verkligen härröra från denna tid¹. Först för 1615 och följande år finnas sådana längder från räntekammaren. De upptaga 1615 22, 1616 18, 1617 24 personer, hvaribland respektive 3, 3 och 4 tyskar, men äro som vanligt ofullständiga.

Först med år 1618 börjar sammansättningen af Gustaf Adolfs kansli att framstå klarare. Kansliordningen af detta år sätter först i spetsen för kansliet kanslern själf och tilldelar honom en särskild handskrifvare. Därefter uppräknar den fem svenska sekreterare: Jonas Bureus, Peder Månsson, som från hertig Johans kansli kommit till konungens, Erik Simonsson, Andreas Bureus, Anders Eriksson, samt två tyska: Paul Spankow och Berent Helfreich. Under dessa sekreterare böra enligt kansliordningen arbeta 11 svenska och 3 tyska skrifvare. Men därjämte är att märka, att denna kansliordning icke omnämmer de män, som skulle handlägga klagomålssakerna, möjligen emedan dessa enligt den nya kammarordningen skulle höra under kammaren². För dem hade man numera upptagit den särskilda titeln *referendarie*, som uppträdt redan 1594³ men ej synes hafva förekommit under Karl IX. De återfinnas däremot — två till antalet med hvar sin skrifvare — i 1620 års kansliordning, som i öfrigt har alldeles samma sekreterare och samma antal skrifvare, endast med tillägg af en för hvardera af de två första svenske sekreterarne men med uteslutning af kanslerns handskrifvare.

Räntekammarens aflöningslängd för detta år⁴ är något skadad, så att namnlistan blifvit ofullständig, men antalet af de å den samma upptagna synes alldeles hafva motsvarat det, som disponeras i kansliordningen⁵. Denna torde sålunda gifva en

¹ *Ox. saml.*, A. O:s förslag ang. statsreglering och statsförvaltning. *RA.*

² Jfr ofvan s. 124.

³ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 215.

⁴ *RKB, KA.*

⁵ Sekreterare och skrifvare äro i kansliordningen 22; i *RKB* finnas 18 namn och dessutom 4 poster, i hvilka namnen äro bortrifna. Af sekreterarne saknas Anders Eriksson och Berent Helfreich, men dessa namn kunna hafva hört till de fyra bortrifna.

tullt tillförlitlig bild af kansliets sammansättning vid ifrågavarande tidpunkt. En af kanslern egenhändigt underskrifven aflöningslista, daterad 1 nov. 1619¹, har samma fem svenska sekreterare och tre tyska, nämligen, utom Spankow och Helfreich, Johan Meyer, som tillhört Karl IX:s kansli och åtminstone 1616 äfven Gustaf Adolfs, men sannolikt vid denna tid var för gammal för att kunna betros med någon egen afdelning af kansliarbetet². Referendarierna äro här tre, de svenska kansliskrifvarne 13 och de tyska tre. I allt väsentligt öfverensstämmande med denna äro två andra längder, som sakna datum, och af hvilka den ena torde vara något äldre, medan den andra tillhör tiden mellan februari 1620 och maj 1621³.

I början af 1620-talet minskades sekreterarnes antal. Anders Eriksson dog under år 1623, Berent Helfreich och Johan Meyer hafva redan före detta års ingång försvunnit från kansliets stat⁴. Med 1624 blir sekreteraregraden inom kansliet helt och hållet besatt med nya män, så när som på tysken Spankow. Af den äldre uppsättningen utgå Peder Månsson, Erik Simonsson och Andreas Bureus; den förstnämnde dog i sept. 1623, Erik Simonsson torde hafva aflidit under år 1624, och Andreas Bureus fick numera ägna sig åt praktiska värf samt blef med tiden den förste chefen för den nyinrättade landtmätarekåren⁵. I deras ställe komma endast två nya, Lars Nilsson (Tungel) och

¹ *Kanslihandl.*, Stater, *RA*; jfr HALLENBERG, I, s. 270, not.

² Jfr ofvan s. 60. Han är ej upptagen i någon af längderna från 1612, men i *RKB* 1616 och ff. år. Jfr CRONHOLM, III, s. 525.

³ Båda bland *Kanslihandl.*, Personalförteckn., *RA*. Den förra upptar såsom referendarius Hans Olofsson, hvilken ej innehade denna post vid tiden för de två äldsta kansliordningarna, men omtalas som sådan 1616 och vid riksdagen i Stockholm 1617 (*Acta och Handl. etc., Riksdagsacta, RA*), hvaremot han ej längre finnes i mantalet af 1/11 1619. Den senare har bland tyska kansliskrifvare Paul German, som antogs i tjänst 19/2 1620 (trohetsed bland *Kanslihandl.*, Eder, *RA*) och erhöi sitt afsked 12/5 1621 (pass i kanslerns namn, *Ty. RR*).

⁴ De saknas på aflöningslängden för 1623, *RKB, KA*, som däremot upptager Anders Eriksson, men med anteckning för hans lönepost: »är behållen, efter Anders Eriksson blef död».

⁵ Memorial för A. B. att hafva uppseende med alla byggningssaker m. m., okt. 1623, kopia bland *Kungl. koncept, RA*; instr. som general-mathematicus 4/4 1628, *Instr. C. F.*, s. 248.

Johan Fegreus¹. Ännu kvarstår Jonas Bureus, men endast för en kort tid. År 1625 beslöt konungen att använda honom i andra värf, hvadan han uteslöts från kansliets stat, och på hösten blef han ordinarie svensk resident i Danmark². Redan i en aflöningslängd för tiden september 1624—september 1625 finnes han ej längre bland kanslipersonalen. Däremot hafva här inträdt två nya: den sedan så framstående doktor Johan Salvius, som en gång varit föreslagen till medicine professor i Uppsala, under år 1622 tjänstgjort som assessor i Svea hofrätt och sedan anlitats för beskickningar till både Danmark och Tyskland³, samt Nils Bengtsson, som till en början icke synes hafva haft sekreterares rang men snart blef upphöjd därtill⁴.

År 1625 voro sekreterarne i kansliet sålunda endast fem: svenskarne Lars Nilsson, Johan Fegreus, Johan Salvius och Nils Bengtsson samt tysken Paul Spankow. Detta antal berodde ej på tillfälliga omständigheter, utan var fastställt såsom det normala. Vid den allmänna utvecklingen af stater för olika slag af utgifter, d. v. s. i förväg gjorda beräkningar öfver statsutgifterna för ett kommande år med däremot svarande anordningar af statsinkomster⁵, blefvo äfven lönestater för personalen i kansliet uppgjorda, och dessa upptaga nu 5 ordinarie sekreterareplatser. Därjämte finna vi en referendarie, en kanslerns handskrifvare, 5 svenska kansliskrifvare och 2 tyska samt 9 kopister, d. v. s. simplare skrifvare, som endast hade att renskrifva koncept eller göra andra afskrifter; dessa äro således nu utsöndrade

¹ Aflöningslängden i 1624 års *RKB, KA*. Gåfvobref för sekreteraren J. Fegreus ¹⁰/₆ 1624, *RR*. Om Lars Nilsson jfr *Sk. H.*, XXV, s. 249. Jag har ej kunnat finna något bevis för att L. N. varit anställd i kansliet före 1624.

² Kammarrådet till kanslern ¹²/₉ 1625, *K. Reg.*; kreditiv och instr. ¹⁹/₁₀ 1625, *RR*. Redan 1623 hade J. B. fått resa i en beskickning till Danmark; memor. och fullm. ³⁰/₉ 1623, *RR*, kanslerns bref ²⁴/₁₀, *AOB* I: 2, s. 598.

³ Prästerskapets betänkande till kon. ²⁰/₃ 1620, THYSELIOUS, *Handl.*, I, s. 14; *Svea hofrätts protok.*, 1622, *RA*; instr. och bref ¹⁵/₆, ¹²/₈ 1623, ⁸/₁₁, ¹⁴/₁₂, ⁵/₄ 1624 o. s. v. Sekreteraretitel i kreditiv ⁸/₂ 1625. *RR*.

⁴ Ett odateradt »Uttog af hofstaten på kansliet» samt »Kanslipersoner ifrå september anno 1624 till september 1625»; *Kanslihandl.*, Stater, *RA*. Det förra upptager ej Salvius och torde alltså vara äldre. I detta har Nils Bengtsson ej sekreteraretitel, men är uppförd såsom »en person uti lika lägenhet» (som sekreterarne).

⁵ Se nedan kap. III.

ur den gamla kansliskrifvaregraden. Den konsolidering af sekreterarnes poster, som kommit till uttryck genom själfva uppställningen af 1618 års kansliordning¹, belyses ytterligare af denna fasta stat för kansliet, som därjämte visar, att konsolideringen sträcker sig äfven till de lägre graderna. Det är numera afgjort, att vissa bestämda poster skola finnas i kansliet; har man icke tillgång till personer, som på dem kunna placeras, så stå befattningarna i alla händelser kvar i staten, ehuru tomma².

Till denna ekonomiska fixering af kansliets personalstat sluter sig en ny fördelning af arbetet mellan de olika posterna. Af kanslerns egen hand finnes en utredning om de arbetskrafter, som för kansliets behof vore erforderliga, och det sätt, hvarpå arbetet dem emellan borde fördelas; den är sedan utskrifven såsom en kombinerad stat och instruktion. Båda handlingarna äro odaterade men kunna med säkerhet hänföras till denna tidpunkt, sannolikt året 1624³. Ingendera upptar de personer, som skulle sköta de olika posterna. Liksom aflöningsstaterna gifva ekonomisk fasthet åt dessa poster, så fördelas också på dem kansliets arbete, bådadera oberoende af den personal, som för ögonblicket kan vara tillgänglig.

Så tränger ämbetsbildningen fram äfven i kansliet, om också förändringar ännu kunde ske så väl i kanslitjänsternas antal som i arbetets fördelning mellan dem. Tiden var tydligen mogen att gifva det sålunda konsoliderade kansliet den öfverbyggnad af ett ledande förnämligt ämbetskollegium, hvilken ensam behöfdes för att fullborda dess utveckling till ett centralt ämbetsverk efter tidevarfvets principer.

* * *

¹ Jfr ofvan s. 121.

² Så är i ofvannämnda »uttog» förhållandet med 2 sekreterareposter (på den ena är dock Nils Bengtsson efteråt införd) äfvensom med referendariens och kanslerns handskrifvares befattningar; i längden för sept. 1624—sept. 1625 fattas likaledes referendarie. I lönelängden för 1624 (*RKB, KA*) är en sekreterarekolumn tom.

³ Den förra i *Ox. saml.*, A. O:s förslag ang. statsreglering och statsförvaltning, den senare bland *Kanslihandl.*, Stater, *RA*. Sekreterarnes och skrifvarnes antal och arbetsfördelning visar, att handlingarna äro yngre än 1620

Om kansliets uppgift och ställning till konungen ger den första kansliordningen icke många antydningar. De olika tjänstemännens arbete omtalas med växlande uttryck; än heter det, att vederbörande har vissa handlingar »under händer», än att han »upptager» de ankommande brefven af ett visst slag, och då med tillägg i ett fall att han skall fordra besked och svar därpå (af konungen), i ett annat att han skall gifva sådant svar och besked, i ett tredje att han skall »låta hålla» besked därpå. En kansliförvant ålägges efter ordalagen strängt taget endast att hålla registratur öfver den grupp af handlingar, som åt honom anförtrotts, en annan åter att »föra fram» sina saker (nämligen klagomål, som skola afgöras af riksens råd). Det är tydligt, att ingen vikt ligger på denna terminologi. Kanslern förutsätter, att medlemmarne af Gustaf Adolfs kansli i allmänhet skola hafva samma värf, som af gammalt tillhört kansliet, eller att koncipera och utskrifva konungens bref och andra statshandlingar samt föredraga dem, som till kansliet inkomma, och omväxlingen i uttryck beror nog endast på stilistiska skäl.

I den andra kansliordningen, den af konungen stadfästade, är formuleringen mera enhetlig. Här säges om alla de uppräknade tjänstemännen, att de skola »hafve att beställe med» eller »upptage» de olika sakerna, och för de flesta tillägges också, att de skola skaffa eller fordra besked och svar på de ankommande brefven. Någon förändring i sak gent emot föregående instruktion kan icke här af slutas.

De båda följande kansliordningarna af 1618 och 1620 äfvensom kanslerns senare utkast till ny reglering af kanslibefattningarna uttrycka sig i detta stycke tydligare. I alla begagnas om samtliga sekreterares uppgift uttrycket, att de »ställa och under händer hafva» vederbörande handlingar. Det förra betecknar naturligtvis endast konciperingen, det senare öfvervakandet af konceptets utskrifning och handlingens slutliga expediering, kanske också mottagandet af inkommande skrivelser.

års kansliordning. Men antalet motsvaras fullkomligt af de ofvan nämnda staterna för 1624—25, och de i den renskrifna handlingen upptagna aflöningsposterna öfverensstämma likaledes helt och hållet med dessa. De här ifrågasvarande handlingarna synas sålunda vara förslag till den reglering, som genom 1624—1625 års stater genomfördes.

Endast i Axel Oxenstiernas egenhändiga koncept till 1618 års ordning¹ förekommer för en af sekreterarne, den som skall handlägga bref och handlingar rörande förhållandet till Danmark, Ryssland och Polen, äfven en annan passus. Denne ålägges nämligen att se till, om några anledningar till tvister eller klagomål kunna yppa sig i förhållandet till dessa makter, att uppteckna allt sådant och samla argument, som kunde användas i fall af behof². Här kommer verkligen ett sakligt arbete till synes, en sekreterares skyldighet att hålla reda på de diplomatiska förhållandena till ifrågakvarande länder, hvaraf naturligtvis då också borde följa, att han skulle lämna upplysningar och gifva råd vid föredragningen inför konungen. Men denna passus togs icke med i kansliordningens slutliga text.

Kansliordningarnas terminologi visar, att ännu vid midten af 1620-talet kansliets arbete — närmast sekreterarnes — principiellt ansågs hafva samma formella karaktär som förut. Har någon utveckling af den reella innebörden i deras föredragning skett, så blir dock denna aldrig officiellt erkänd. Tvifvelsutän berodde detta i grunden därpå, att dessa sekreterare intogo en allt för låg social ställning för att kunna tillerkännas en verklig rådgifvareplats. Den platsen var de höge herrarne af adeln, i främsta rummet rikets råd, förbehållen. Först när krafter af denna sociala rang infördes i kansliet, kunde omdaningen af dess uppgift genomföras.

Ej heller kanslitjänstemännens ansvar för den formella expeditionen blef under dessa år afsevärdt utveckladt. Kontrasignationen användes mycket oregelbundet och synes under de senare åren snarare hafva blifvit mindre vanlig än tvärtom; i kansliordningarna omtalas den icke. Kontrasigneringarna voro som förut de konciperande tjänstemännen, alltså i allmänhet sekreterare³. De mot kontrasignationen svarande och delvis kompletterande anteckningarna af koncipientens initialer vid breffven i registratoret blifva också allt mera sällsynta.

¹ *Ox. saml.*, A. Os förslag ang. statsreglering och statsförvaltning, *RA*.

² » — — — så ock observerer och aktar ärligen, hvad för tvister och gravamina som infalla på den ene eller andre siden, sådant upptecknar, samblar, argumenterer, hafver dem i förvaring — — —».

³ *Kungl. koncept*, *RA*, och *Kungl. bref*, *KA*.

Under de tre första åren förekomma de någorlunda regelbundet, om ock med många undantag, men i 1615 års registratur finner man dem endast under de första veckorna, 1616 icke alls, 1617 endast under månaderna januari—mars, 1618 endast i september och några dagar af oktober o. s. v. På 1620-talet upphöra de så godt som alldeles¹.

* * *

Åt **kansliets arbetsordning** voro egentligen de många kansliordningarna ägnade, och inom detta område framträder starkast kansliets utveckling.

De två äldsta kansliordningarna betonade, såsom redan anmärkts, kanslerns och (riks-)sekreterarens uppsikt och högsta ledning af arbetet, den äldsta t. o. m. så strängt, att inga bref skulle få utgå utan att vara af dem godkända eller förseglas utan deras tillstånd. I de senare ordningarna återfinnas icke dessa föreskrifter, sannolikt emedan rikssekreterarens befattning försvunnit med Mikil Olofsson och kanslern ej ensam kunde utöfva en så ingående inspektion, så mycket mindre, ju oftare han numera drogs bort från det löpande kansliarbetet genom särskilda uppdrag. Sin plats i spetsen för kansliet behöll han naturligtvis, såsom också i det yttre tydligt angafs både i 1618 års ordning och i utkastet från 1620-talet, men att han skulle omedelbart granska alla utgående handlingar, kunde ej längre förutsättas såsom regel.

Alla kansliordningarna öfverlämna konciperingen åt sekreterarne, det tekniska skrifarbetet åt de under sekreterarne fördelade skrifvarne och (ifrån 1620) kopisterna. Dock heter det 1620 åtminstone om en sekreterares förste skrifvare, att denne bör kunna i sekreterarens frånvaro själf tjänstgöra som koncipist, ifall så behöfdes, och detta gäller väl faktiskt om alla.

Vid ärendenas fördelning mellan sekreterarne bibehåller Axel Oxenstiernas äldsta kansliordning först och främst samma språkliga hufvudsynpunkt, som hitintills varit den viktigaste. Den afskiljer under särskilda tjänstemän icke blott de tyska sakerna, utan också de latinska, som under Karl IX ej synas hafva haft

¹ RR.

någon särskild målsman. Till de förra äro naturligtvis tyskarne i kansliet själfskrifna; för de senare bestämmas ett par svenskar, mästern Peder Andersson, troligen den samme som förut hört till Karl IX:s kansli, och (såsom hans underordnade) kansliskrifvaren Bertil Birgersson¹.

Bland de svenska sakerna omtalas icke arkivvården, som varit föremål för särskilda anstalter äfven under Karl IX, — förmodligen emedan den genom kanslerns och rikssekreterarens fullmakter blifvit direkt anförtrodd åt dessa kansliets främste män². Klagomålssakerna, den enda grupp, som för öfrigt vetes hafva afsöndrat sig under föregående tid, äro här uppdelade på ej mindre än tre tjänstemän. Nils Hansson och Olof Olofsson skola mottaga de suppliker, som inlämnas till konungen, den förre dem, som komma från Sverige, och den senare, själf finne, de finska, och båda skola därför alltid vara till hands, när konungen går ut. De klagomål, som äro så viktiga, att de måste hänvisas till rättslig behandling inför riksens råd, skola föredragas af Abraham Reuter.

Nu utskiftas också för första gången — om man undantager ansatserna under Erik XIV:s tid³ — de öfriga ärendena på olika tjänstemän. Åt Andreas Bureus anförtros i allmänhet de förnämsta handlingarna och särskildt alla donationer till evärdlig ägo samt förläningar på behaglig tid. De pågående krigen göra krigssakerna så viktiga och omfattande, att dessa fördelas på två män, Jonas Bureus och Hans Olofsson; att de skola mottaga alla bref så väl från Finland, Lifland och Ryssland som rörande krigsrörelserna mot Danmark och Norge, är särskildt uttaladt. Måns Olofsson får på sin lott bref, som angå bergsbruken, faktorierna och hvad därtill hörer, och slutligen äro invisningar och försäkringar för köpmän samt andra, som göra någon leverans till kronan, förenade till en särskild grupp under Karl Jönsson.

Den egentliga indelningsgrunden är otvetydigt reell, sakernas egen natur, och de tre grupperna för krigssaker, bergverk och köpmanshandlingar äro hvar för sig rätt väl begränsade.

¹ Jfr ett par bref af 1612 och 1614, *AOB* I: 2, s. 67, 166 not.

² Jfr ofvan s. 161 ff.

³ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 211.

En ny indelningsgrund kommer dock in med de förnämsta handlingarnas utmärkande såsom en fjärde grupp, och denna grupp saknar därför hvarje gräns gent emot de tre andra. Det är samma blandning af två synpunkter, som vidlådde Erik XIV:s organisationsförsök på sin tid¹.

Huru denna arbetsfördelning blifvit utförd, låter sig någorlunda kontrolleras genom anteckningarna af de koncipierande tjänstemännens initialer i registratoret. Det visar sig af dessa, att någon tillämpning icke kommit i fråga före konungens återkomst från krigsskådeplatsen till Stockholm i midten af mars. I februari och förra delen af mars synes konungen endast hafva haft Jonas Bureus och Hans Olofsson samt möjligen Olof Olofsson med sig². Under återstoden af mars samt april och maj, då konungen vistades i Stockholm och dess närhet (Svartsjö, Strängnäs, Nyköping o. s. v.), kunna däremot de antecknade initialerna i stort sedt sägas motsvara kansliordningens fördelning, om ock gränserna i många fall äro ganska obestämda, särskildt för Andreas Bureus' »förnämsta handlingar»³. Med konungens afresa söderut brytes emellertid ordningen, och för hans bref äro nu under någon tid endast Jonas Bureus eller Nils Hansson antecknade, först i juli och endast vid ett par enstaka tillfällen äfven Mikil Olofsson och Erik Erikson, den senare en skrivvare, som ej ens var nämnd i kansliordningen. Sedan konungen återkommit till Stockholm i september, uppträda åter flere namn, men de försvinna, då han begaf sig ned till gränsen för att vara till hands vid fredsunderhandlingarna. På samma sätt blef det följande år; om man också tycker sig kunna urskilja ordningen af 1612 bakom koncipientnamnens fördelning, så gäller detta dock endast i största allmänhet och ej förr än efter konungens ankomst till Stockholm i mars.

Den nya, af konungen underskrifna kansliordningen från 1613 eller följande år, hvilken endast behandlar de svenska ärendena, utgår uteslutande från den reella indelningsgrunden.

¹ a. a., s. 212.

² O. O. står i *RR* antecknad endast för ett bref af $\frac{1}{2}$.

³ Detta omdöme baserar sig på en sammanställning af initialanteckningarna i *RR*, hvilken af utrymmesskäl ej här kan införas.

Andreas Bureus får på sin andel, utom gåfvobref och förläningar, äfven mandater och andra aktstycken, som skola offentliggöras, och i sak kunde ju detta ungefär motsvara hvad som förut kallats de förnämsta handlingarna, men denna senare beteckning användes ej vidare. Jonas Bureus behåller krigssakerna, som numera voro förminskade genom freden med Danmark, medan åt Hans Olofsson afskilts en ny grupp: dels instruktioner och fullmakter för befallningsmän af olika slag, dels köpmanssakerna, som tagits från Karl Jönsson; denne är i stället förflyttad till bergverkssakerna. Måns Olofsson, som i föregående ordning haft dessa saker anförtrodda åt sig, förekommer här icke¹. Klagomålssakernas fördelning mellan Nils Hansson och Olof Olofsson bibehålles, hvaremot Abraham Reuter och den särskilda gruppen af klagomål inför rikets råd hafva försvunnit. Ny är en punkt, som ställer registratures utskrifning under en särskild tjänsteman, Jakob Simonsson.

Förändringarna gent emot föregående kansliordning äro ej stora och bestå delvis i omflyttningar af tjänstemännen. Ett framsteg innebär alltid indelningsgrundens enhetlighet. Det är emellertid denna gång icke möjligt att följa tillämpningen. Har den nya kansliordningen tillkommit före utgången af 1613, så blef den åtminstone icke följd under konungens resa i Bergslagen i slutet af nämnda år och lika litet under hans vistelse i Örebro i januari 1614. Här synas till en början endast Olof Olofsson och Andreas Bureus hafva tjänstgjort, och när sedan Nils Hansson, Jonas Bureus och Hans Olofsson tillkomma, motsvarar breffvens fördelning dem emellan icke kansliordningens bestämmelser. På resan till Finland och den ryska krigsskådeplatsen åtföljdes konungen naturligtvis endast af en del af kansliet, men ej heller efter hemkomsten i november synes kansliordningen vara tillämpad. Under årets lopp uppträda för öfrigt flere kanslitjänstemän, som där ej äro nämnda, såsom koncipienter².

¹ Hans namn saknas redan i kanslerns längd med datumteckningen ¹⁰/₁₁ 1612 (jfr ofvan s. 166) liksom sedan i aflöningslistan för 1615 (*RKB*) och i *RR* har jag ej observerat hans initialer efter okt. 1612.

² Efter initialerna i *RR*. Sådana, som sakna motsvarighet i kansliordningen, äro B(ertil) B(irgersson), E(rik) E(riksson), B(engt) M(atsson).

Under den följande tiden blef Hans Olofsson förflyttad till klagomålssakerna med titeln referendarius¹, men för öfrigt saknas alla underrättelser om kansliets arbetsfördelning intill den nya kansliordningen af 1618. Den skiljer sig både i principer och enskildheter betydligt från sina föregångare.

Huru ärendena här fördelas på sekreterareposter, ej på personer, och därmed det hela får en prägel af stabilitet, som pekar mot en verklig ämbetsbildning, är redan berördt². Anmärkningsvärdt är vidare, att den gamla språkliga synpunkten för fördelningen nu är åtminstone formellt öfvergifven, om än spår däraf finnas kvar i sak. Här talas lika litet om latinska saker som om tyska. En sekreterarepost bestämes för bref och handlingar rörande förhållandet till Frankrike, England och Nederländerna, en annan för förbindelsen med tyska furstar och städer, och de två män, som antecknats för dessa poster, äro tyskar, men om själfva handlingarnas språk talas icke, och detta borde väl för den första gruppen ej vara tyska. Härtill kommer en tredje sekreterare för utrikes ärenden, nämligen rörande förhållandet till Danmark och Polen samt de svenska besittningarna i Östersjöprovinserna (Lifland), för hvilka väl tyskan också borde vara det vanliga språket, och på denna post sättes en svensk, Anders Eriksson³.

Bland sekreterarne för svenska inrikes ärenden står här främst en, som skall hafva arkivet om händer. Härmed införes sålunda arkivvården ändtligen i kansliordningen, och den behandlas tämligen utförligt. Ifrågavarande sekreterare skall vårda alla handlingar så, att de icke taga skada, och hålla dem i sådan ordning, att man lätt kan finna hvad man önskar, han skall öfverse och genömläsa dem för att vid behof kunna meddela upplysningar samt hålla förteckningar både öfver allt gammalt och öfver det nya, som tillkommer. Vid nyåret skall han infordra handlingarna för det gångna året från de andra sekreterarne, och skulle något utlämnas ur arkivet, skall det i tid

¹ Till referendarium H. O. ³⁰/₁₁ 1616, RR.

² Ofvan s. 121.

³ I A. O:s egenhändiga utkast (se ofvan s. 171 not 1) föras de ryska ärendena till samma grupp som de danska och polska. De två andra sekreterarne för utrikes saker äro här ej upptagna.

återkrävas. Tre skrivare bestämmas till sekreterarens hjälp, och dessa böra vara fullt kunniga åtminstone i latin och tyska.

Denna sekreterarepost öfverlämnades åt Peder Månsson, som sannolikt först nu trädte i konungens tjänst efter sin förre herres, hertig Johans, död¹. Han hade redan under Johan III:s tid tjänstgjort i kansliet och varit Rasmus Ludvigssons medhjälpare i de gamla handlingarnas skötsel².

Åt det löpande arbetet med inrikes svenska ärenden anslår denna kansliordning endast tre sekreterareposter. Härvid är emellertid att märka, att flere grupper, som upptagas i de föregående ordningarna, här blifvit uteslutna, nämligen dels gåfvo- och förläningsbref samt köpmans- och bergsbrukshandlingar, dels klagomållsakerna, bådadera, såsom redan blifvit påpekadt, sannolikt för att enligt den nya kammardordningen öfverlämnas åt kammaren³. Minskningen är alltså endast skenbar. Fördelningen mellan de tre upptar flere kategorier, som ej äro nämnda i föregående ordningar, och gör äfven omflyttningar af dem, som i dessa behandlas. Den förste sekreteraren får delvis samma handlingar, som senast öfverlämnats till Andreas Bureus under namn af mandater och aktstycken, afsedda att offentliggöras, men de äro här närmare specificerade såsom stadgar, recesser, patenter, ordningar, bud och förbud (rörande handeln), riksdagshandlingar, bref om gärdar, utskrifningar och uppfordringar. Till dessa läggas ecklesiastiska ärenden, bref på biskopsämbeten, prästgäll och skolor, och på denna afdelning placeras nu Jonas Bureus. Den andra gruppen saknar svarighet i äldre författningar. Den omfattar alla privilegier, ständernas och enskildes, och tydligen på grund af frändskapen med dessa de handlingar, som röra förhållandet till de furstliga ständerna och dessas rättigheter, »drottningar och arffurster», såsom det heter, ehuru det numera fanns endast en arffurste,

¹ Han står ej i lönelängderna (*RKB*) förr än 1618 och då med mindre lönebelopp än de öfriga förmämsta sekreterarne, hvilket synes visa, att han ej tjänstgjort hela året.

² Se hans utlåtande om A. O:s kansliordning och hans memorial om arkivet under Rasmus Ludvigssons tid, *MRA* 1875, s. 46, 52.

³ Jfr ofvan s. 125.

Karl Filip¹. Hit har man också fört de klagomålssaker angående jordtvister och öfvervåld, som ännu höra till kansliet. För denna post är antecknad en Erik Simonsson, hvilken först vid denna tid synes hafva inträdt i kansliet². Den tredje sekreterarebefattningen slutligen omfattar dels fullmakter och instruktioner för ämbetsmän öfver hela riket, så vida de utgå genom kansliet, i ungefärlig motsvarighet till en del af Hans Olofssons område i föregående kansliordning, dels också, egendomligt nog, en del af utrikespolitikens fält, nämligen allt som rörde förhållandet till Ryssland. Här återfinna vi Andreas Bureus. Denna kansliordning betecknar ett afgjort steg framåt ej blott genom ämbetsprincipens framträdande, utan ock genom den språkliga indelningsgrundens uteslutning och utrikesärendenas behandling under ett med kansliets öfriga arbetsmaterial efter vederbörande länder samt slutligen genom arkivvårdens tillgodoseende. Att fördelningen af de inre svenska ärendena förefaller något godtycklig, förtager icke detta intryck.

Om kansliordningens tillämpning äro underrättelserna åter sparsamma. Anteckningar af koncipienternas initialer förekomma under 1618 endast för en månad (1 sept.—4 okt.) och 1619 så godt som icke alls i registraturet. Först med 1620 uppträda sådana i större utsträckning, och nu tycker man sig verkligen skönja grunddragen af 1618 års fördelning, om än med betydliga afvikelser. Men redan i juni detta år ersattes denna genom den nya, af konungen fastställda ordningen.

Den är i väsentliga punkter byggd på sin närmaste föregångare: ej blott i fråga om sekreterareposternas antal — endast med inskjutande af de två referendarierna — utan också i både uppställning, indelning och affattning. Arkivsekreterarens och de tre utländska sekreterarnes instruktioner äro ord för ord afskrifna efter 1618 års text med endast några mindre, formella förändringar. Däremot hafva mellan de tre öfriga posterna några omflyttningar ägt rum. Åt den förste sekreteraren (fortfarande Jonas Bureus) öfverlämnas här alla inkommande och ut-

¹ I A. O:s första utkast (se ofvan s. 171, not 1) äro riksdagsacta, handlingar ang. råd och ständer samt utskrifningar sammanförda med privilegiesakerna.

² Han står ej i lönelängderna före 1618. *RKB, KA.*

gående bref till och från ståthållare, befallningsmän och städer, ständers och enskildes privilegier, sköldebref, donationer och förläningar — som sålunda ej mera förbehållas kammaren ensam —, offentliga stadgar och påbud samt bref på prästerliga tjänster. Riksdagsacta däremot äro flyttade till den andra posten (Erik Simonsson) och förenade med arffurstarnes och änkedrottningens handlingar samt klagomålssakerna, och hit hafva äfven alla svenska ämbetsmäns fullmakter och instruktioner öfverförts från den tredje sekreteraren. Denne är nu inskränkt till sådana ärenden rörande Finland samt förbindelserna med Ryssland (Andreas Bureus). Grundstommen i fördelningen står sålunda kvar sedan 1618. Men fördelningen af de svenska ärendena synes ej heller nu hafva blifvit iakttagen¹.

När sekreterarnes antal gick ned på 1620-talet och kanslern uppgjorde sin nya plan till arbetets fördelning på endast fem poster, måste naturligtvis en stark sammanslagning af de första sektionerna ske². Bland de fem blir en liksom förut upptagen af arkivet, och en undantages egentligen från kansliets ordinarie verksamhet samt reserveras till beskickningar i rikets ärenden; dess emellan får han endast att sköta en officiell historieskrifvares värf, som af gammalt stått i förbindelse med kansliet, men ej omtalats i de äldre kansliordningarna³. Hela det löpande arbetet måste sålunda utskiftas på tre sekreterare. Det sker på så sätt, att den förste får alla inrikes ärenden för det egentliga Sverige, nämligen alla bref och acta i Sverige, riksdagshandlingar, rådslag och andra akter rörande förhandlingar med ständerna, alla privilegier och friheter, revisionssaker och laga stadgar, samt därtill äfven de danska handlingarna, medan åt den andre öfverlämnas skrivelser och handlingar rörande rikets öfriga delar, Finland, Ingermanland, Estland och Lifland,

¹ Enligt initialanteckningarna i 1620 års RR juli—dec.

² Se ofvan s. 169. Ingressen till kanslerns egenhändiga utkast lyder: »Där kanzelit någorlunda skall blifve beställt, då måste ded således med personer försörjes.»

³ »En sekreterer, som kan brukes extra ordinem och eljest forskickes uti ärenden, hvilkens ämbet ordinari skall vara att observera allt hvad som sker och hörer till historien och compilere diarium och annales, så att historien kan skrives, när man vill.» Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 205.

och de utrikesärenden, som angå dessa länders grannstater Ryssland och Polen¹, samt den tredje hos sig samlar hela den öfriga utrikespolitiken.

Genom detta reglemente samlas alltså alla inre ärenden i hela det svenska väldet på endast två sekreterare, som därtill vid sidan af dessa ärenden också få sin andel af utrikespolitiken. Det var en geografisk synpunkt, vanlig i kontinentens kanslier², men här på sätt och vis utvecklad själfständigt ur de föregående arbetsordningarna. För öfrigt måste naturligtvis denna reglering ej mindre än den af 1618 förutsätta så väl referendarier utom kansliet för klagemålssakerna som också alla finansiella angelägenheter expedition genom kammaren.

Om den nya indelningen bragts till verkställighet, låter sig icke afgöras. För åren efter 1622 äro nämligen koncipienterna icke antecknade i registratoret.

Endast om arkivets vård föreligga några närmare underrettelser. Dess 1618 tillsatte föreståndare hade genast gripit sig an med det tvifvelsutänkt kinkiga värfvet att ordna och bereda förvaringsrum åt rikets hittills så försummade gamla handlingar. Kanslern hade förelagt honom sin kansliordning till utlåtande, och ett sådant blef äfven afgifvet, som redogjorde för hufvuddragen af arkivets tillstånd och föreslog behöfliga åtgärder. Förmodligen något senare är en likaledes af honom uppsatt berättelse om Rasmus Ludvigssons forna befattning med rikets handlingar³. Då kansliordningen af 1618 anslog tre och den af 1620 t. o. m. fyra skrifvare till Peder Månssons hjälp, bör denne ej heller hafva saknat arbetskrafter. År 1620 synes en ny förflyttning af arkivalier från Karl Filips furstendöme hafva skett⁴. Ännu 1623 var dock arkivet icke bättre försörjdt

¹ I A. O:s koncept: »alle finske, ingermanländske, lifländske acta och handlingar, alle tractater och controversier med ryssen och polacken.» I det renskrifna exemplaret har »lifländska» utgått och »polacken» blifvit utbytt mot »fältherren», men i sak innebär detta ingen förändring, ty »fältherren» J. de la Gardie var generalguvernör i Lifland, och genom honom gingo säkert i regel äfven förhandlingarna med Polen.

² *Centralregeringen 1523—1594*, s. 211.

³ Se ofvan s. 177, not 2.

⁴ Kon. till änkedrott. ²⁸/₄ 1620; instr. f. Peder Månsson och hans skrifvare af s. d., *MRA* b. IV, s. 411 ff.

än att en del af handlingarna måste förvaras dels i mörka hvalf och dels i ett rum, som arkivsekreteraren fick dela med arkli-mästaren på Stockholms slott, hvilken där förvarade både svaf-vel och luntor vid sidan af de gamla handlingarna¹.

Arkivsekreteraren och hans underordnade afskildes redan i 1620 års kansliordning från kansliets öfriga tjänstemän, i det att dessa i motsats till de förra sammanfattades under benäm-ningen det dagliga hofkansliet. I motsvarighet härtill gick också redan nu arkivafdelningen under benämningen rik-sens kansli², ehuru den ej förekommer i kansliordningen.

För registratur hade Axel Oxenstiernas första kansli-ordning fördelat ansvaret på alla föreståndarne för expeditio-nens olika grupper. Om hvar och en hette det, att han skulle hålla »klara» eller »vissa» registraturer på handlingarna inom sitt område. Den följande kungliga kansliordningen insatte där- emot, som nämndt, en särskild föreståndare för detta arbete, men 1618 föreskref kanslern åter, att hvarje sekreterare skulle hålla sin anpart, och bestämde för de flesta en särskild skrivvare till detta ändamål. För så vidt med registraturet verkligan i detta fall menas de afskriftsböcker för de utgående breffven, som nu föreligga, så har säkerligen en utskiftning af denna art icke blifvit genomförd, ty en sådan stilblandning, som däraf skulle följa, förete de ingalunda.

I början af 1620 gåfvos nya och utförliga föreskrifter för denna del af kansliarbetet³. Nu bestämdes, att sekreterarne skulle i tur och ordning förestå hela registreringen en månad i sänder, och denna omfattar här icke blott utgående, utan äfven inkommande bref³. Öfver hvardera serien skulle ett registratur hållas, och utförliga formulär meddelas för bådadera. Sekre-teraren skulle själf endast öfvervaka det hela, medan själfva skrifningen skulle utföras af en skrivvare för hvardera afdel-

¹ Peder Månsson till riks- och kammarråden ²⁷/₃ 1623, *MRA* 1879, s. 23.

² Kanslerns ordning för registreringen ²⁰/₂ 1620, *MRA*, b. II, s. 244.

³ Huruvida något sådant varit afsedt redan i de föregående kansliord-ningarna, låter sig icke afgöras. De begagnade pluralformerna: »alle magistra-turer», »gode och riktige registratur», skulle möjligen kunna tydas därhän.

ningen; här betonas uttryckligen, att man bör undvika flere stilar i ett band. Med uppsikten öfver registreringen förenas också ledningen af de utgående breffvens afsändning: dessa skola alltid genom registratursekreteraren lämnas till kansliets enspännare, de kungliga brefbärarne, för att den förre också må kunna anteckna, hvem som mottagit breffvet för befordran. Anteckningen skall ske dels i själfva registratoret, dels i ett diarium, som sekreteraren själf bör hålla öfver både in- och utgående bref. Alla (ankommande) bref och koncept (till de utgående) skola hvar för sig sammanbindas i böcker och knippen. Vid årets slut skola registraturen revideras af kanslern och jämte dessa böcker inlämnas i arkivet. Slutligen föreskrives i detalj, huru lång tid afskrifvarne skola arbeta och i hvilken ordning turen mellan sekreterarne skall gå, och sist heter det, att om hela denna ordning icke kan iakttagas, då konungen är på resor, så bör i alla fall vederbörande sekreterare alltid föra diarium, göra erforderliga anteckningar samt samla bref och koncept.

Af dessa föreskrifter kunna numera endast ett par i sin tillämpning kontrolleras. Diarier, ingående registratur samt band af inkomna handlingar saknas helt och hållet¹, och af koncepten är endast en bråkdel bevarad. Detta *kan* ju till större eller mindre del bero på de oblida öden, arkivet under tidernas lopp genomgått². Det utgående registratoret, som ensamt föreligger, är ej fördt fullkomligt efter det meddelade formuläret, och om sekreterarne alternerat vid dess ledning, känner man ej. I 1620 års kansliordning, som tillkom några månader senare, stå föreskrifterna från 1618 om registratures utskiftning ännu kvar, men detta beror väl på något förbiseende och har med säkerhet icke iakttagits³.

Huru kansliets arbetsordningar, de äldre så väl som de senare, måste i sin tillämpning genombrytas af konungens

¹ Med undantag för en volym ing. *tyskt* registr.

² Volymer af till *kammaren* inkomna handlingar finnas från 1621 i *KA*; det förefaller, som borde principens tillämpning här hafva haft motsvarighet i kansliet.

³ På titelbladet af 1620 års *RR* är antecknad: »skrifvet af J. Larsson».

resor, är redan i det föregående påvisadt¹. När under fälttågen en rådsregering tillförordnades i Stockholm, föll det af sig själf, att tjänstemännen för expeditionen måste delas mellan konungen och denna, och äfven när vid hans färder inom Sverige ingen särskild regering satt i Stockholm, följde honom i regel endast någon mindre del af kansliet. I 1620 års reglemente för registreringen uttalades uttryckligen, att den närmast föregående kansliordningen (af 1618) var afsedd endast för de tider, då konungen befann sig i Stockholm och hade hela kansliet hos sig, och på den förutsättningen voro utan tvifvel äfven de öfriga kansliordningarna byggda. I samma reglemente finna vi äfven bestyrkt, att konungen på sina resor ville hafva endast ett mindre antal ur kansliet i sitt följe².

Så afskildes kansliet, som dock af alla regeringsorgan stod i den närmaste förbindelse med konungens person, numera ofta nog till stor del från denne. Äfven detta utgör ett led i dess utveckling till en mera själfständig organisation.

Kansliets öfvergång till kollegialt ämbetsverk: kansliordningen af 1626 och dess tillämpning.

(1626—1634)

Huru tidigt och under hvilka omständigheter tanken på en fullständig organisation af kansliet såsom kollegialt ämbetsverk först uppstått, är icke känt. Den afgörande impulsen till dess förverkligande gaf i alla händelser det polska krigets förflyttning till Preussen med dess vidtutseende konsekvenser, som måste göra behovet af fast ordnade regeringsorgan hemma i Sverige klarare än någonsin och särskildt för kansliets del kräfde nya anstalter, då äfven kanslern skulle lämna Sverige. Några förberedande öfverläggningar omtalas icke, men sannolikt

¹ Se ofvan s. 174 ff.

² *MRA* b. II, s. 244, 248.

kort före konungens afresa uppsattes ett utförligt förslag till organisation af kansliet och dess arbete. Så tillkom 1626 års kansliordning¹.

Den är ojämförligt vidlyftigare än sina föregångare och utgör i olikhet med dessa en fullständigt organiserande stadga, som innefattar bestämmelser om personalens sammansättning i olika grader, om kansliets uppgift och befogenhet, lokalerna för dess arbete, arbetstider och arbetsformer.

Den första punkten handlar om rikskanslern, som fortfarande skall vara kansliets chef. Den ger honom naturligtvis den allmänna uppsikten öfver hela kansliet, äfven arkivet, samt makt att befälla öfver hela personalen, och den ålägger honom äfven att, om möjligt, själf uppsätta de viktigaste handlingar, som utgå ur kansliet, samt genomse de öfriga, som uppsättas af sekreterarne — allt således som förut. Men kanslern förordnas också till president i ett kansliråd, som skall sammanträda och öfverlägga på hans befallning. Detta skall (p. 2) bestå af tvenne ledamöter, som båda hafva att i allmänhet vara kanslern till hjälp, dock så, att den ene särskildt skall förestå riksens gamla kansli eller arkiv, den andre det dagliga kansliet.

Under kanslern och kanslirådet stå sekreterarne (p. 3), nu inskränkta till ett antal af fyra, och för dessa återfinna vi samma fördelning af arbetet, som synes hafva blifvit föreslagen redan ett par år tidigare: den förste bistår det kansliråd, som är custos archivi, den andre handlägger bref och acta från det egentliga Sverige, rörande rikets råd, ständerna eller enskilda, äfvensom danska ärenden, den tredje motsvarande handlingar från Finland, Lifland och Ingermanland samt polska och ryska utrikesärenden, den fjärde hela den öfriga utrikespolitiken². Nära sekreterares rang står också kanslerns handskrifvare (p. 4), ty denne bör vara »ett sekreterareämne»; han får det förtroendet att renskrifva de hemliga statshandlingarna (närmast väl de af kanslern uppsatta).

Hvarje sekreterare har nu som förut sina biträden för det

¹ Tryckt *Instr. C. F.*, s. 306—318.

² Jfr ofvan s. 179.

tekniska arbetet: arkivsekreteraren två skrifvare och två kopister, hvar och en af de öfriga en skrifvare och två kopister (p. 4). Alla skrifvarne böra vara kunniga i främmande tungomål, i främsta rummet latin. Den språkkunskap, som ännu i början af Gustaf Adolfs regering varit så sällsynt inom kansliet, att särskilda tjänstemän måste förordnas för latinska och tyska saker, fordrades sålunda nu allmänt t. o. m. i skrifvaregraden. Det är då helt naturligt, att den språkliga synpunkten försvunnit ur indelningen.

Under kansliet lyda (p. 5) samtliga sändebud och diplomater af olika namn i svensk tjänst, ambassadörer, residenter, kommissarier, agenter, hofråd och andra ombud i utlandet med rådstitel, vidare tolkar, postmästare, kansliposter och enspännare. Att äfven de postala anordningarna sålunda lades under kansliet, förklaras däraf, att dessa ännu i hufvudsak voro afsedda för regeringens ärenden, särskildt förbindelserna med utlandet.

Följa så i punkterna 6 och 7 de viktiga bestämmelserna om kansliets uppgift och kompetens, hvilka på ett så genomgripande sätt omgestalta hela dess häfdvunna ställning och göra det till ett administrerande på samma gång som expedierande verk för endast en del af riksstyrelsen¹. Först uppräknas hvad som hädanefter skall gå genom kansliet, men med en viss obestämdhet i formuleringen, som ej låter arten af ärendenas behandling framstå fullt klart. När här talas om allmänna rådslag med riksrådet, kanslirådet eller några af ständerna, om riksdagar, herremöten, provinsmöten och andra förhandlingar med ett eller flere stånd, så menas väl, att kansliet endast skall förrätta det tekniska skrivarbetet vid sådana öfverläggningar, men då uppräknningen sedan fortsätter med ständers, städers och enskildes privilegier, stadgar och förordningar, fullmakter, instruktioner och motsvarande förpliktelsebref för landshöfdingar, ståthållare »och flere sådane officianter» — man observerar det obestämda uttrycket —, så kan äfven en saklig utredning af dessa ärenden vara afsedd. Kansliets inrikes arbetsmaterial afslutas med revisionsfrågor, vare sig de behandlas af

¹ Jfr ofvan s. 154 f.

konungen själf eller hans tillförordnade kommissarier. Sedan komma alla utrikes ärenden: tvister och förhandlingar med grannstaterna, förbund, giftermålshandlingar och korrespondens i öfrigt med främmande furstar och städer, krigsförklaringar, stillestånds- och fredsfördrag, sändebuds, kommissariers och agenter affärdsbref och instruktioner och deras inkommande relationer, samt likaledes ingående propositioner af främmande agenter, legater och kommissarier jämte därå följande förklaringar och resolutioner, traktater och affärdsbref. Här nämnas i allmänhet icke reella frågor såsom sådana, utan aktstycken, men både sådana, som skola ur kansliet utgå, och sådana, som dit ankomma, och det är ej något tvifvel om att äfven här förutsättes en verklig behandling i sak, ej blott en formell expedition. Samma blandning af synpunkter ligger måhända i de uttryck, hvarmed uppräknningen inledes, nämligen att hvad kansliordningen öfverlämnar åt kansliet, skall »till kansliet lyda och där dirigeras»: sakligt afgöras eller beredas, samt »noteras och hållas riktigt»: expedieras, äfvensom i motsvarande term i p. 7, att själfva ärendena skola i kansliet »tracteras» liksom de bref och handlingar, som af dem kräfväs, skola där konciperas. Klarare framstår i alla händelser det administrativa elementet i kansliets uppgift genom den följande begränsningen af dess område gent emot räknekammarens och krigsrådets¹.

Punkterna 8—12 lämna föreskrifter om kansliets arbetslokaler och arbetstider.

Hela kansliet bör vara förlagdt i Stockholm och särskildt kanslern och kanslirådet där residera. För det dagliga kansliet skola utses fyra rum på slottet, ett för sollicitanter, innanför detta ett för sekreterarne och deras underhafvande, de senare sins emellan åtskilda genom så högt skrank, att man från den ena afdelningen icke kan se öfver till den andra, och slutligen två kamrar, en för kanslern själf och en för hans sammanträden med kanslirådet, i hvilken senare äfven riksens råd kunna samlas, legater och agenter erhålla audiens o. s. v.; den kallas på grund af sin användning till dessa rådslag för rådkammaren. Arkivet skall för sin del erhålla tre hvalf, de två inre förvaringsrum för ak-

¹ Jfr ofvan s. 154.

terna, det yttersta arbetslokal för arkivsekreteraren och hans underhållande. Man är nog förtänksam att till och med reglementera mot eldfara genom att begränsa användningen af ved och ljus och föreskrifva hvalfvens förseende med järnfönster och järndörrar.

Sekreterarne och deras underhållande åläggas att inställa sig fyra dagar i veckan kl. 6 på morgonen, två dagar (onsdag och lördag) kl. 8, samt efter middagen alla dagar utom lördag kl. 2, och ingen lägre kanslist får aflägsna sig utan tillstånd af sin sekreterare, ingen sekreterare utan tillstånd af kanslern eller kanslirådet före kl. 10 f. m. och 5 e. m. För kanslern och kanslirådet framskjutes inställelsetimman från 6 till 7 under de fyra af veckans dagar, men i stället skola de stanna till kl. 11; de må ej åtskiljas, förr än därom gemensamt beslutits. Laga förfall skall af hvar och en anmälas för närmaste förman. Upprepad försummelse kan, om det gäller en kanslist, af kanslirådet bestraffas, i värsta fall med förvisning ur kansliet. Om straffpåföljd för sekreterare och kansliråden själfva nämnes intet.

Dessa detaljbestämmelser sakna ej sitt intresse äfven ur principiell synpunkt. Arbetslokalernas ej mindre än arbetstidernas fixering hörde till en verkligt ämbetsmässig organisation. På grund af kansliets nära förbindelse med konungens person var säkerligen ingendera någon verklig nyhet för Sverige¹, men så noggranna anordningar som här hade man aldrig haft förut. Och dylikt var vid denna tid ingalunda en själffallen sak. I Frankrike fingo ända till Richelieus tid les secrétaires d'état arbeta hvar för sig i sin privata bostad².

Om arbetets gång i det dagliga kansliet handla punkterna 13—21. Viktigast äro de, som röra kanslern och kanslirådet. Det är här som dessas administrerande uppgift tydligt utvecklas såsom åligganden att mottaga »sollicitanter», öfverlägga om deras andraganden och därpå gifva svar (p. 16) samt öfvervaka alla stadgars och förordningars tillämpning (p. 18)³. I detalj utvecklas hvad som faller under sådana stadgar: allt som

¹ Jfr om kansliet såsom namn på själfva arbetslokalen *Centralregeringen 1523—1594*, s. 11.

² D'AVENEL, I, s. 58.

³ Jfr ofvan s. 155.

angår regeringen i landsändarna och icke hör under annat kollegium, städernas privilegier och förvaltning, skräväsendet, handel och industri, akademier och skolor, hospitaler, barnhus och tukthus, förmynderskapsförhållanden, postväsende och skjutsfärdsordningar. Kanslern och kansliråden, särskildt den som förestår det dagliga kansliet, skola se till, att alla ämbetsmän, som härmed hafva att skaffa, göra sin plikt, i fall af försumlighet varna dem eller låta draga dem inför rätta och tillhålla dem att flitigt korrespondera med kansliet. Då detta uttryckligen förklaras gälla alla dem, som af konungen mottagit befallning eller instruktioner, hvilka ej höra under något annat kollegium (p. 19), så blir kansliet härmed faktiskt ett ämbetsverk för ledningen af den allmänna civila förvaltningen.

Vid sidan häraf ordnades också närmare ärendenas föredragning inför konungen och handlingarnas koncipering. Kanslern och kanslirådet skulle hvarje morgon låta sig föreläsas nyinkomna bref samt senast uppsatta koncept och därefter sinsemellan hålla de öfverläggningar, som därpå kunde föranledas, eller själfva koncipera de handlingar, som kräfde deras egen handläggning. Då härtill kommer den ofvan anförda föreskriften, att kanslern eller ett kansliråd alltid skall öfvervara sekreterarnes föredragning inför konungen af uppsatta koncept eller inkomna handlingar — hvilken föredragning för öfrigt är inskränkt till två dagar i veckan — och att de likaledes alltid jämte sekreteraren skola genomläsa hvarje handling, som förelägges konungen till undertecknande (p. 17), då är därmed äfven på detta område ledningen af arbetet förbehållen det förnäma kanslirådskollegiet. Det heter t. o. m., att kanslern eller vederbörande kansliråd skall jämte sekreteraren underskrifva handlingarna — en oväntad utsträckning af den hittills så föga stadfästade kontrasignationen.

Inkommande handlingar af alla slag mottagas af sekreterarne, och en af dessa skall äfven dagligen afhämta handbref och böneskrifter, som inlämnats till konungen personligen (p. 13). Om härbland något finnes, som hör till ett annat kollegium, så skall det genast dit öfverlämnas. Öfriga bref och acta skola förses med anteckning om innehållet och ankomstdagen och likaså införas i diariet. Hvarje sekreterare håller sitt dia-

rium med egen hand (p. 14) ungefär efter det formulär, som fastställdes 1620¹, hvaremot de två kopisterna föra registraturen. Det är åter samma utskiftning af registreringen som i 1618 och 1620 års kansliordningar, och den omfattar såväl in- som utgående handlingar, dock så, att man för de förra nu i regel nöjer sig med en sammanbindning af originalen och ej föreskrifver någon kopiering i annat fall än om dessa af någon anledning måste förvaras på annat ställe. Äfven detta skall öfvervakas af kammarråden; hvarje lördag skola de genomse veckans registratur (p. 20). Det är således meningen, att registraturet skall föras dag för dag och ej få ligga efter, såsom förut varit så vanligt. Ända till anordningen af särskilda skåp för hvarje sekreterares handlingar (p. 21) sträcker sig denna omtanke om ordningen inom kansliet.

I viss mån fristående är p. 15, enligt hvilken främmande sändebuds andraganden såväl inför konungen själf som inför riksel eller kanslirådet skola protokollföras af den sekreterare, som därtill är förordnad, hvarmed kan menas antingen den, till hvars sektion vederbörande land hör, eller också en särskildt utsedd. Äfven de afgifna svaren skola på detta sätt antecknas. För riksrådets del kunde detta sägas ingå i de numera vanliga rådsprotokollen, men regelns utsträckning var en nyhet.

De sista punkterna ägnas åt arkivet. Instruktionsen för det här placerade kanslirådet och hans sekreterare (p. 22) talar i allmänna ordalag om handlingarnas förvaring, om ordnande och återskaffande af hvad som kunnat gå förloradt eller kommit i privatpersoners händer. Af de förnämsta akterna, som röra tvister med grannarne, förhållandet till bundsförvanterna, privilegier o. d., böra särskilda utdrag göras och öfver originalhandlingarna en förteckning upprättas. På nyåret skola, såsom redan 1620 föreskrefs, det gängna årets diarier, registratur och handlingar införas.

Med arkivet förenas nu också den officiella historieskrifningen. Uppdraget att sammanföra annaler öfver årets händelser är nämligen här öfverflyttadt från den femte sekreterareposten i Axel Oxenstiernas tidigare regleringsförslag² till arkiv-

¹ Se ofvan s. 182.

² Jfr ofvan s. 179.

sekreteraren, som för inrikes frågor har att göra anteckningar ur själfva akterna och för utrikes likaledes att följa aktstycken, så långt de finnas att tillgå, samt för öfrigt hålla sig till bestämde och bestyrkta underrättelser¹. Till honom skola därför alla aviser från korrespondenterna öfverlämnas, och han skall hvarje vecka trycka ett utdrag af deras viktigaste innehåll. Under fälttågen skall den hären medföljande sekreteraren hålla ett diarium på de viktigaste krigshändelserna att sedan inlämnas i arkivet.

Någon kunglig städfästelse erhöll kansliordningen aldrig. Det memorial, hvarmed riksråden Per Baner och Karl Oxenstierna insattes i kanslirådsämbetet, omedelbart innan konungen afseglade, innehöll också dennes förklaring, att han icke kunnat utföra sin afsikt att till fullo organisera kansliet och fastställa den ordning, som där borde iakttagas. Den uppgjorda kansliordningen hade han ej kunnat godkänna, då åtskilliga punkter däri behöfde bättre utarbetas. På det att emellertid något rättensöre för kansliet måtte finnas, kunde den tillsvidare tillämpas, till dess man finde tillfälle till en omarbetning².

För öfrigt bestämde memorialet för kansliråden, att Per Baner skulle förestå det dagliga kansliet, Karl Oxenstierna arkivet, som han genast skulle underkasta en grundlig inventering med biträde af sin ämbetsbroder och två andra riksråd, Johan Skytte och Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Baner såsom ledare af det dagliga kansliet ålades särskildt att öfvervaka registreringen af både in- och utgående handlingar, att upprätthålla korrespondensen med ståthållarne i länen om alla de ärenden, som enligt kansliordningen föllo under kansliet, och att därvid, när så behöfdes, gripa in för att hjälpa och förbättra. Här af framgår, att hvad än konungens reservation gent emot kansliordningens brister kunde afse, så gillade han dock den principen, att dess arbetsområde skulle begränsas men dess uppgift omdanas till praktiskt administrativ.

De båda kansliråden tillträdde genast sina ämbeten. Men

¹ »Hvad som eljest utrikes sig tilldrager, synnerligen in Europa, skall han ex actis probatis et formato ac notorio rumore anteckne.»

² *Instr. C. F.*, s. 319. Jfr ofvan s. 153.

något fullständigt kollegialt kansliråd enligt kansliordningens noggranna former kom aldrig till stånd, ty kort därefter lämnade kanslern Sverige för att icke återvända till hemlandet och sitt ämbete förr än efter ett årtiondes förlopp. Med konungens afresa hade också alla de viktiga punkter i kansliordningen, som rörde kansliets ställning till honom, från början blifvit satta ur tillämpning. De båda kansliråden hade säte i den förordnade rådsregeringen, och det ser ut, som om den administrativa chefsmyndighet, som kansliordningen tillagt dem, utan vidare uppgått i denna regering. Man har intet exempel på någon deras »korrespondens» med ståthållarne, sådan som kansliordningen foreskrifvit¹ och kammarrådet i motsvarande egenskap fört allt ifrån början af sin tillvaro². Drömsålet med krigsrådets upprättande rubbade dessutom en af hufvudförutsättningarna för kansliets omdaning till förvaltande verk.

Konungens återkomst på hösten och vistelse hemma i Sverige under det följande halfåret medförde icke någon synbar förändring härutinnan. År 1629 skrifver Per Baner till kanslern, att konungen icke vidare låtit öfverse kansliordningen eller däruti gjort någon ändring, och då han tillägger, att man i kansliet därför lefde »more solito», så menar han därmed förmodligen icke, att man söker tillämpa denna icke öfversedda kansliordning, utan att man håller sig till äldre traditioner inom kansliet³.

Af kansliråden fick den ene, Per Baner, redan 1627 för flere månader lämna sin post i och för en diplomatisk beskickning⁴, och medan denna varade, fanns åter endast en man af riksråds-

¹ Här om finnes ej heller någon antydning i vare sig P. Baners eller Karl Oxenstiernas bref till kanslern (*Ox. saml., RA*), hvilka annars innehålla åtskilligt om arbetet i kansliet.

² Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 113.

³ P. B. t. A. O., i *Ox. saml.* Af brevet finnes endast första arket i behåll; förtsättningen, som stått på ett följande ark, saknas, och med den dateringen. Då P. B. emellertid talar om Karl Oxenstiernas död såsom tydligen nyss försiggången, bör brevet vara att hänföra till våren 1629 (K. O. dog $\frac{3}{2}$ 1629).

⁴ Instr. f. P. B. till Tyskland $\frac{3}{5}$ 1627, *RR*; jfr rådsprot. $\frac{17}{5}$, $\frac{20}{16}$, *SRP* I, s. 39, 43. Han återkallades genom ett bref $\frac{15}{9}$, *RR*, och torde hafva återkommit i slutet af okt.; närvarande i rådet $\frac{4}{11}$, *SRP* I, s. 59. Jfr hans bref till kanslern i *Ox. saml.*

klassen, Karl Oxenstierna, i kansliet, så att ledningen af det hela föll uteslutande på honom. Efter den förstnämndes återkomst synes delningen mellan de två kansliråden åter hafva inträdt¹, men i februari 1629 afled Karl Oxenstierna, och något nytt kansliråd utnämndes icke efter honom. Per Baner blef ensam kansliets chef, såsom kanslern varit det före 1626, och kunde t. o. m. betecknas såsom vice kansler², om äfven denna titel aldrig blef officiell. Den kollegiala organisationen af kansliets ledning var tills vidare fullständigt upphäfd.

Ungefär samtidigt framträdde däremot ur sekreteraregraden, som i kansliordningen direkt underordnats kanslirådet, på nytt den högre sekreterarevärdighet, som senast innehafts af Mikil Olofsson³. Sekreteraren Johan Salvius, som allt mera användes i viktiga diplomatiska värf, titulerades vid en beskickning till Danmark i början af 1629 **rikssekreterare**⁴. Det är tydligt, att titeln här ej utmärker en ledareställning i kansliets dagliga arbete, såsom på Mikil Olofssons tid, utan endast en öfver de öfriga sekreterarne upphöjd rang. Några månader senare för-länas värdigheten af *secretarius status* åt Karl Baner⁵, och denna form af titeln blir sedan den vanliga. Måhända var det till en början konungens afsikt, att denne senare skulle tjänst-göra hemma i kansliet⁶. Hans utnämning blir då så mycket mera anmärkningsvärd; det var första gången som en man af så förnäm börd mottog en sekreterarepost, låt vara med förhöjd rang. Emellertid förmärkas icke många spår af en sådan tjänst-göring. I nov. 1629 skall han jämte Salvius hafva afgått som sändebud till Danmark⁷, på våren 1630 har han fört ett par

¹ Gabr. Gustafsson till kanslern ¹⁰/₈ 1628 om K. Oxenstierna såsom chef för det gamla kansliet, *AOB* II: 3, s. 162. Jfr K. O:s bref t. kanslern ⁷/₇ 1628, *Ox. saml.*

² Rådsprot. ⁹/₆ 1629, *SRP* I, s. 146.

³ Se ofvan s. 163.

⁴ Kreditiv och pass ²⁶/₁ 1629, *RR.*

⁵ K. M:t till ståth. P. Jönsson om utbetalning af den årlönn, som *secretarius status* Karl Baner skall erhålla, ¹⁷/₅ 1629. *Sandb. Saml.* Ä 340, *KA.*

⁶ K. B. till kanslern ¹⁸/₅ 1629, *Ox. saml.* Konungen har behagat åt honom »framför andra — — en ny tjänst att tillbjuda och med en *secretarii* namn och titel att ära». Hans urskuldande har icke godkänts, och han har då funnit sig böra efterkomma konungens vilja. Jfr *CRONHOLM*, V: 1, s. 290.

⁷ *SRP* I, s. 230, not.

protokoll vid rådssammanträden inför konungen¹, men sedan följde han denne till Tyskland och tjänstgjorde först som legat i Stettin, därefter i andra militäriskt-diplomatiska uppdrag². Då äfven den andre secretarius status, Salvius, nu användes uteslutande på detta sätt³, blef denna värdighet aldrig infogad i det egentliga kansliet under Gustaf Adolfs tid.

Sekreterareposternas antal hade kansliordningen bestämt till fyra. Till en början synes man verkligen hafva iakttagit detta stadgande, om också ej allt för strängt. Kansliets aflöningslängd upptar visserligen 1626 fem sekreterare, nämligen jämte Salvius, Lars Nilsson, Fegreus och Spankow äfven Filip Sadler, som synes hafva blifvit anställd i september 1625⁴, men följande år finna vi endast fyra, ty Spankow hade nu blifvit afsänd till Lifland såsom medlem af en kommission, och han blef sedan anklagad för förseelser, begångna i detta uppdrag, samt insatt i fängelse⁵. Äfven 1628 äro sekreterarne fyra⁶. 1629 stiger åter deras antal till fem, därigenom att Lars Grubbe, hvilken under de föregående åren stått som kanslerns handskrifvare, uppflyttats till sekreterarevärdighet. Spankow, hvars rättgång synes hafva slutat med ett slags frikännande, återfick under detta år konungens nåd men förflyttades till den lifländska hofrätten såsom dess sekreterare⁷. I 1630 års räkenskaper är Salvius afskild från de öfriga såsom secretarius status, och sekreterarne äro åter fyra: Jonas Bureus, som nu återkommit från sin residentpost i Danmark, hvilken i stället öfvertagits af Fegreus⁸, Lars Nilsson, Grubbe och Sadler⁹.

Det är emellertid att märka, att dessa sekreterare ingalunda

¹ SRP II, s. 4, 9.

² Beställn. och memorial som legat i Stettin ¹²/₈, ³⁰/₈ 1630, RR, det senare tryckt SKA I, s. 208. Han dog i Elbing ¹¹/₄ 1632. ANREP.

³ Kreditiv t. kon. af Danmark ²⁹/₆ 1630; till ståthållarne, att Salvius skall afyttra utskrifningshjälpen i Tyskland, ²⁶/₁₀ 1630. RR. Jfr ofvan s. 147.

⁴ Enligt hans år 1629 upprättade aflöningsräkning bland *Kansthandl.*, Löneförhåll., RA.

⁵ SRP I, s. 43, 65, noter.

⁶ RHB 1626—1629, KA.

⁷ Rådsprot. ³¹/₈ 1629, SRP I, s. 206; öppet bref för Spankow ¹⁰/₁₁ 1629, RR.

⁸ Till J. B. ²¹/₁ 1629; kreditiv och instr. f. Fegreus ¹¹/₅, ¹⁴/₅ 1629, RR.

⁹ RHB 1630, KA.

alla tjänstgjorde i kansliet i Stockholm, såsom kansliordningen förutsatte. Salvius följde konungen under de preussiska fälttågen¹, Lars Nilsson synes hafva tjänstgjort i Lifland från sommaren 1625 till våren 1627 och sändes så väl 1628 som 1630 på beskickningar till Frankrike² samt blef sistnämnda år fast resident i Dresden, Sadler fick egentligen tjänstgöra hos rikskanslern ute i Preussen³. Grubbe arbetade hos konungen under 1629 års fälttåg, skickades i början af 1630 tvenne gånger från Sverige till kanslern för att inhämta dennes betänkande om det förestående kriget i Tyskland och följde slutligen konungen öfver dit liksom förut till Preussen⁴.

Så kunde det inträffa, att år 1628 det ena kanslirådet, Per Baner, endast hade en sekreterare hos sig i det dagliga kansliet, nämligen Fegreus, och Karl Oxenstierna i rikskansliet ingen enda⁵. När det tyska kriget började, fanns utom Jonas Bureus, som nu var främste man i rikskansliet, eftersom intet kansliråd blifvit tillsatt efter Karl Oxenstierna, ingen enda sekreterare hemma i Sverige.

Under följande år blef det ej bättre. I kansliets aflöningslängd tillkommer en ny sekreterare, D:r Johannes Halenus, men denne, som blifvit anställd i slutet af 1630, hade också genast skickats öfver till Tyskland att tjänstgöra hos konungen⁶. År 1632 har man alldeles affört dessa tjänstemän i fält från kansliets längd, och denna upptar nu endast två sekreterare, Jonas Bureus och Nils Nilsson, hvilken senare hittills stått såsom referendarius⁷. På hösten 1632 afsändes äfven Nils Nilsson med memorial från

¹ *AOB* II: 1, s. 315, 348, 425 f., 436. Jfr hans bref t. A. O., *Ox. saml., RA.*

² J. de la Gardie till kanslern ¹¹/₆ 1625, ⁹/₅, ²⁵/₅ 1626, ¹⁶/₁ 1627, *AOB* II: 5, s. 340, 394, 400, 415; rådsprot. ³⁰/₅ 1627, *SRP* I, s. 40; kon. t. kanslern ³¹/₃ 1628, ²⁵/₃ 1630, *AOB* II: 1, s. 387, 575; E. HILDEBRAND, *Den sv. diplomati i Tyskl. under 1600-talet*, s. 161; jfr bref t. Erik Larsson ²³/₃ 1630, *RR*, och *Sk. H.* XXV, s. 249.

³ *AOB* I: 3, s. 362, 367, 369, 477, 500, 543, 751; II: 1, s. 345, 409, 526.

⁴ *AOB* II: 1, s. 486, 552, 561, 576 f., 637 o. s. v.

⁵ Till A. O. från P. B. ¹/₅ 1628, från K. O. ⁷/₇ 1628, *Ox. saml., RA.*

⁶ *RHB* 1631, *KA.* Rådet och P. Baner till Halenus ²⁹/₉, ⁴/₁₁ 1630, till K. M:t ¹⁰/₁₁ 1630, *RR.*

⁷ *RHB* 1632, *KA.* Han tituleras dock sekreterare redan i en kungl. fullm. ⁹/₁ 1630, *RR.*

rådet till konungen¹. Han återkom följande år², och nu uppträder äfven Johan Månsson, hvilken hittills stått som referendarius, med sekreteraretitel³, men då Nils Nilsson snart åter fick resa bort, denna gång till Göteborg såsom medlem af en rannsaktionskommission⁴, måste Per Baner på våren 1633 klaga, att han länge varit ensam i hofkansliet liksom Bureus i rikskansliet, och i början af 1634 skref rådet till kanslern, att i kansliet då icke fanns mer än en enda sekreterare att tillgå för det löpande arbetet⁵.

Referendarierna upptagas regelbundet i kansliets längder, ehuru de ej voro omnämnda i kansliordningen. Åren 1626—1627 omtalas endast en, Nils Nilsson, men 1628 tillkommer en ny, 1630 ytterligare tre, bland dem den senare sekreteraren Johan Månsson, och alla dessa stå kvar äfven följande år. Med 1632 förminskas åter referendariernas antal till en enda, Johan Månsson, och 1634 års längd upptar likaledes endast en, den under årets lopp utnämnde Samuel Kempe⁶.

Kanslerns handskrifvare var under 1625 Nils Nilsson, och då denne befordrades till referendarius, synes han hafva fått Lars Grubbe till efterträdare⁷. Titeln försvinner emellertid snart, tydligen beroende därpå, att kanslern på sitt nya verksamhetsfält i Preussen ingalunda kunde nöja sig med en enda handskrifvare utan omgaf sig med ett flertal sekreterare och skrifvare i ett litet kansli för sig. En af Sveriges mest betydande diplomater under 1630-talet, Johannes Nicodemi (Lillieström), har börjat sin bana såsom medlem af detta kanslerns eget kansli⁸.

¹ Rådsprot. $\frac{30}{9}$, $\frac{16}{10}$ 1632, *SRP* II, s. 192 f. P. Baner t. kanslern $\frac{15}{10}$ 1632, *Ox. saml.*, *RA*.

² Rådsprot. $\frac{15}{8}$ 1633, *SRP* III, s. 160.

³ Rådsprot. $\frac{19}{10}$ 1633, *SRP* III, s. 205.

⁴ Rådsprot. $\frac{20}{9}$ 1633, $\frac{21}{2}$, $\frac{27}{2}$ 1634, *SRP* III, s. 182, IV, s. 40, 48.

⁵ P. B. till kanslern $\frac{31}{3}$ 1633, *Ox. saml.*, rådet till kanslern $\frac{18}{2}$ 1634, *Sk. H.* XXVIII, s. 57; jfr G. Gustafsson t. kanslern $\frac{6}{12}$, $\frac{27}{12}$ 1633, $\frac{11}{3}$ 1634, *AOB* II: 3, s. 311, 313, 329.

⁶ *RHB*, *KA*. Rådsprot. $\frac{5}{3}$ 1634, *SRP* IV, s. 56; till S. K. $\frac{22}{12}$ 1634, *RR*.

⁷ Ofvan, s. 168 not. 4 anförda längder för kansliet sept. 1624—sept. 1625; *RHB* $\frac{1}{9}$ 1625— $\frac{1}{9}$ 1626, *KA*.

⁸ *AOB* II: 1, s. 453 o. s. v.; jfr G. Gustafsson till kanslern $\frac{28}{8}$, $\frac{15}{11}$ 1628, *AOB* II: 3, s. 164, 169.

Kansliskrifvare och kopister åtskiljas i allmänhet icke i längderna efter 1626, och huru många som funnits af hvardera klassen, kan därför icke uppgifvas. Att deras antal hvarken hvar för sig eller sammanlagdt kunnat hållas så fixerad, som kansliordningen föreskref, faller af sig själf, när man erinrar sig den starka växlingen på högre poster. År 1626 synes man verkligen hafva uppgjort en stat för 5 skrifvare enligt kansliordningen, men under årets lopp tillkommo vida flere¹, 1629 upptagas 13 skrifvare (kopisterna möjligen inberäknade), 1631 likaledes 13, 1632 11.

Då kanslipersonalens sammansättning, hufvudsakligen på grund af krigstillståndet, aldrig fick den fasthet, som kansliordningen afsett, så följer redan därpå, att ej heller den därpå grundade ordningen för dess arbete kunde genomföras.

I första rummet måste detta gälla ärendenas fördelning på sekreterareplatserna. Vi hafva ingen möjlighet att kontrollera, huruvida något försök därtill gjordes under de månader, då konungen vistades i Sverige mellan fälttågen; i hvarje fall måste hela schemat uppgifvas, då han var borta och kansliet delats mellan honom och rådsregeringen. År 1633 skref Per Baner till kanslern, att i samband med en komplettering af kansliets personal också en ny fördelning af arbetet borde företagas². Den tendens till utveckling af fasta sekreterareämbeten, som så starkt gjort sig gällande allt sedan 1618 års kansliordning, kunde således ej heller i detta afseende lika litet som i fråga om sekreterarnes antal göra sig gällande.

Samma allmänt negativa svar måste äfven i öfrigt gifvas på hvarje fråga, om de i 1626 års kansliordning stadgade arbetsformerna blifvit tillämpade. I denna del som i andra stannade den väsentligen på papperet.

Så gäller det icke minst om kansliet, hvad som i allmänhet karaktäriserar hela den centrala organisationens ställning vid Gustaf Adolfs död. Programmet för en fast ordning var utveckladt, men det hade icke hunnit genomföras, och många

¹ *RHB* 1°, 1625—1°/₉ 1626, *KA*, ch. 258, 260.

² P. B. till kanslern ³¹/₃ 1633, *Ox. saml.*, *RA*.

viktiga frågor stodo ännu öppna för ett afgörande i olika riktningar. Att kansliet skulle blifva ett verkligt ämbetsverk med kollegial ledning, att dess gamla poster af skrifvareklassen skulle stadga sig till fasta ämbeten, att ett kansliråd af förnäma män skulle ställas i spetsen för det hela, det kunde betraktas såsom principiellt afgjort, ehuru utförandet blifvit fördröjt. Men i hvilken grad detta ämbetsverk skulle blifva administrerande, huru långt dess expedierande uppgift skulle begränsas af öfriga kollegier, hvilken ställning det sålunda i stort sedt skulle intaga till konungen, det var lika oafgjort som huruvida kansliråden skulle komma att leda ärendenas föredragning hos konungen i stället för sekreterarne eller dessa senare få behålla sin omedelbara förbindelse med regeringens hufvud och därmed möjligheterna att utveckla sig till en ny kategori af rådgifvare vid konungens sida.

III.

Kammaren.

Kammarens utveckling till fullständig kollegial organisation.

(1612—1618)

Då Gustaf Adolf efter sin tronbestigning gaf Seved Ribbing förnyad fullmakt som **skattmästare** och likaså på nytt befullmäktigade Hans Åkesson som **kammarråd** samt till denne senares ämbetsbroder utnämnde Johan Skytte¹, blef hans finansförvaltning genast ordnad på samma sätt som faderns. I slutet af året kallades äfven Nils Andersson, som hittills användts i tillfälliga uppdrag, tillbaka till kammarrådsämbetet².

Endast skattmästarens fullmakt synes numera vara i behåll³. Den är på intet sätt byggd på hans äldre fullmakt utan tydligen fullt själfständigt utarbetad. Medan man 1604 hufvudsakligen betonat hans uppgift att indrifva uppbörderna och se till, att den blef ordentligt bokförd, utgör detta åliggande nu endast den ena sidan af hans ämbete. Skattmästaren skall också hafva myndighet att jämte kammarrådet underhandla med köpmän om penningelån eller leveranser i varor till kronan samt att därför

¹ Jfr ofvan s. 95, not 3.

² Kon. t. N. A. $\frac{4}{12}$ 1612, *RR*. Efter återkomsten från Finland (jfr ofvan s. 99) hade N. A. $\frac{3}{7}$ 1612 af rådet blifvit sänd upp till Norrland att upptaga klagomål (*RR*). Redan från slutet af nov. har han underskrifvit bref i kammaren; *K. Reg.* $\frac{28}{11}$ o. s. v. O. H. v. Mörner, som varit kammarråd under Karl IX:s sista tid, dog 1612. ANREP.

³ Utom texten i *RR* finnas två föga afvikande koncept bland *Kungl. koncept*, *RA*.

anordna betalning af kronans uppbörd, i koppar eller järn, smör, hudar, skinn eller andra varor, som ingå till dess varuhus, naturligtvis med iakttagande af att vederbörlig räkenskap hålles. Den andel i den praktiskt-finansiella administrationen, som under Karl IX:s regering småningom tillfallit skattmästaren, bekräftas således. Däremot får han lika litet nu som 1604 något att skaffa med räkenskapsgranskningen i räknekammaren. För öfrigt ingår fullmakten ej på några detaljer utan hemställer hvad som mera kan falla under hans ämbete till hans eget omdöme, på samma sätt som samtidigt skedde i kanslerns fullmakt.

Seved Ribbing var vid denna tidpunkt redan ålderdomsbräcklig¹, och hans verksamhet i sitt ämbete blef ej lång. Han afled i juni 1613². Sedan tillsattes, såsom ofvan blifvit nämndt, ingen skattmästare förr än sommaren 1615, då Jesper Matsson (Cruus) kallades till den lediga värdigheten³. Denne trädde också omedelbart i tjänstgöring, om han också synes hafva ägnat sin uppmärksamhet mindre åt kammaren än åt andra, hufvudsakligen militära uppdrag, som konungen gaf honom vid sidan af skattmästareämbetet⁴. År 1618 sändes han till Finland, där han stannade större delen af året, sysselsatt dels med utskrifningar, mönstringar och krigsfolks öfversändande till Lifland, dels med uppbörden af Älfsborgs lösen.

Under tiden hade äfven inom kammarrädsämbetet åtskilliga omflyttningar ägt rum. Johan Skytte började redan innan utgången af sitt första tjänsteår att låta höra klagomål öfver ämbetets besvärigheter, och sådana klagomål återkommo sedan gång efter annan. Under 1613 synes han för en tid hafva fått lämna sin post, men redan i februari 1614 inträdde han på nytt, och kammaren fortfor sedan långt in på 1620-talet att vara den viktigaste skådeplatsen för hans verksamhet⁵. På våren 1613 utnämndes ett

¹ Jfr kanslerns bref till Ribbing ³⁰/₁₁ 1611, *AOB* I: 2, s. 29.

² Enligt *ANREF* ²⁹/₆.

³ Jfr ofvan s. 114.

⁴ Hans bref i *K. Reg.* 1615—1617, och kon:s bref till honom i *RR*, passim. Fullmakt som fältmarskalk och general öfver krigsfolket i Sverige ²⁷/₆ 1615, *Kungl. koncept*, *RA* (i *RR*. dat. ²²/₆); memorial ²/₁₀ 1616, *RR*.

⁵ J. Sk. t. kanslern ⁵/₁₂ 1612, ³⁰/₁, ⁶/₇ 1613, ³⁰/₁₁ 1614, *AOB* II: 10, s. 164, 166 ff., 175. Kon:s öppna försäkring för Skytte ²⁴/₂ 1614, *RR*.

nytt kammarråd, Bror Andersson (Rålamb)¹, och denne stod fortfarande kvar, då 1618 års kammarordning utfärdades. Likaså inträdde 1615 riksrådet Nils Bielke såsom kammarråd², så att antalet innehafvare af detta ämbete nu uppgick till fem; äfven han stod ännu kvar 1618. Bland de fem erhöll emellertid Hans Åkesson på sommaren 1615 enligt ansökan sitt afsked³, och något nytt kammarråd efter honom utnämndes icke förr än 1617 eller början af 1618, då Karl Bonde, hittills ståthållare i Bergslagen, inkallades i kammaren⁴. Under sistnämnda år inträda likaledes Jochim Berndes och Per Baner⁵, hvaremot det tydliga var meningen att Johan Skytte och Nils Andersson nu skulle utgå, ty den i oktober utfärdade kammarordningen upptar icke dessa, utan jämte de tre nyutnämnda endast Nils Bielke och Bror Andersson. Denna afsikt förverkligades också för Nils Andersson⁶, men, som redan antydts, ej för Skytte.

Kammarrådets tjänstgöring var icke alldeles oafbruten. Hvad som redan under föregående år hade inträffat, att en eller annan af kammarråden längre eller kortare tid lämnade kammaren, vanligen i och för något särskildt uppdrag, någon gång kanske också för att njuta någon hvila från arbetet hemma på sina gods, blir nu mycket vanligt⁷. Det registratur, som från år 1612 fördes i kammaren öfver skattmästarens och kammarrådens utgående bref, gör det möjligt att i hufvuddragen följa dessa växlingar i tjänstgöringen. År 1613 synes Hans Åkesson ej hafva inställt sig förr än slutet af januari, och Johan Skytte har ej underskrifvit något enda bref från 1 maj till årets slut med undantag för en enstaka dag i augusti⁸. De tjänstgörande

¹ Fullmakt ¹⁸/₄ 1613, *RR*. I *K. Reg.* bref med hans underskrift ⁴/₅ 1613.

² *K. Reg.* ⁶/₃ 1615 o. s. v. Jfr *NORDVALL, Riksrådets centralisation*, s. 25.

³ Öppet bref för H. Å. ⁴/₆ 1615, *RR*.

⁴ I *K. Reg.* finnes ej hans namn under brefven förr än ²⁴/₃ 1618, men själf uppger han i en relation öfver sin verksamhet i kronans tjänst — visserligen tillkommen först på 1640-talet — att han blifvit kammarråd 1617 (*Biographica, RA*). *K. Reg.* för nov. och dec. 1617 saknas.

⁵ *K. Reg.* ¹²/₉, ¹⁵/₁₀ 1618.

⁶ Han dog kort därpå, ²⁴/₁₂ 1618. *ANREP*.

⁷ Jfr Skyttes föreg. sida, not 5 anförda bref till kanslern.

⁸ Hans Åkesson har underskrifvit ett bref ²⁹/₁, J. Skytte efter ¹/₅ endast ett par ²⁸/₈.

voro sålunda detta år i januari Nils Andersson och Johan Skytte, februari, mars och april dessa tvenne samt Hans Åkesson, maj—december Nils Andersson, Hans Åkesson och den nyutnämnde Bror Andersson. För följande år är registraturet uppenbarligen ofullständigt, men så vidt af det samma kan dömas inträdde Johan Skytte först den 23 februari, och vid denna tid drog sig i stället Hans Åkesson tillbaka för att ej återkomma förr än i slutet af maj¹. Under 1615 har Skytte endast underskrifvit enstaka bref; först användes han i en beskickning till Danmark², och sedan sysselsattes han hufvudsakligen med ledningen af Älfsborgs lösens uppbörd. De första månaderna af detta år följde Bror Andersson konungen på hans resor i Mälarskapskapen och Bergslagen, och under några dagar i januari befunno sig Nils Andersson och Hans Åkesson i Nyköping, liksom den förstnämnde senare hörde till konungens hof i Väsby. Först med mars månad (d. 6) börjar i registraturet en serie af bref, som äro daterade Stockholm och underskrifna af Nils Bielke och Nils Andersson; i slutet af månaden tillkommer först Hans Åkesson (d. 23) och därpå Bror Andersson (d. 29). Dessa tjänstgöra sedan tämligen regelmässigt; dock utgår Hans Åkesson efter sitt afsked i juni, och Bror Andersson afsändes i december att biträda Johan Skytte vid uppbörden af Älfsborgs lösen³. 1616 är växlingen mycket stark. Johan Skytte förekommer fortfarande tämligen sällan⁴; Nils Bielke och Nils Andersson tjänstgöra ensamma under januari och februari, hvarefter Bror Andersson kommer till; en månad på sommaren saknas däremot Nils Bielke, och i oktober försvinner först Bror Andersson, sedan Bielke, så att Nils Andersson ensam synes hafva arbetat i kammaren jämte skattmästaren under årets sista månader. I slutet af året har möjligen hela kammarrådet upplösts för några veckor. För januari 1617 innehåller registraturet endast några bref af Bror Andersson, som åtföljt konungen på hans resa i Götalandskapen, i februari äro

¹ *K. Regg.* 29/5 1614. Jfr kanslerns och öfriga kammarråds bref till H. Å. 14/3 1614, *AOB* I: 2, s. 155.

² *AOB* II: 10, s. 178, not.

³ Kammarrådet t. J. Sk. o. Br. A. 28/12 1615, *K. Regg.*

⁴ 30/5, 13/7, 15/7, 22/7, 6/8, 17/10 o. s. v.

samtliga kammarråd samlade i Örebro vid riksdagen, men sedan synes endast Bror Andersson hafva genast återvändt till Stockholm. Först i april inträder skattmästaren, och ej förr än med maj månad finner man de öfriga¹. Med augusti försvinner åter Nils Bielke, med september Nils Andersson. Registraturet för 1618 börjar med mars månad² och har då till en början endast bref af Bror Andersson ensam; sedan inträder Karl Bonde, i maj Nils Andersson, Johan Skytte och Nils Bielke, i september och oktober de nya kammarråden Jochim Berndes och Per Baner.

Kammarrådens stigande antal kommer sålunda icke helt och hållet den kollegiala tjänstgöringen i kammaren till godo. Förmodligen har ökningen icke minst framkallats just af nödvändigheten att använda män från kammaren i olika uppdrag ute i landskapen, särskildt för den i hela rikets inre styrelse så djupt ingripande Älfsborgs lösen. Om de i kammaren arbetande kammarråden numera i allmänhet uppgå till tre, någon gång till fyra eller fem, så kan dock kammaren ännu regeras äfven af två, ja af en enda. Något minimum för kammarrådets beslutmässighet såsom sådant har följaktligen icke varit gällande. För öfrigt är det tydligt, att de utgående breffen icke ovillkorligen behöft underskrifvas af samtliga närvarande kammarråd, utan förmodligen endast af dem, som deltagit i beslutet.

Om kammarrådens tjänstgöring handla till största delen de instruktioner, som nu börja utfärdas för kammaren liksom för kansliet. Den äldsta är af april 1613³, sålunda uppgjord kort efter fredsslutet och tydligen afsedd att blifva grundläggande för ordningen inom Gustaf Adolfs kammare. Sedan tillkommo flere, som i och för sig voro af mera tillfällig natur, men äfven innehöllo bestämmelser af vikt för kammarens normala ordning. Så aflät konungen före afresan till Finland och den ryska krigsskådeplatsen i februari 1614 från Kopparberget en hel serie af

¹ Jfr kon:s bref t. Nils Andersson ¹³/₁₁, ²⁶/₁₂ 1616, *RR*. Det är emellertid att märka, att 1617 och 1618 års registratur blifvit utskrifna först 1626, och att många koncept under mellantiden kunnat gå förlorade. Öppet bref af kammarrådet ¹³/₁ 1626, *K. Reg.*

² Jfr föregående not.

³ Tryckt *Instr. C. F.*, s. 23—26.

fullmaktsbref och reglementen för kammarens skötsel under hans frånvaro: öppet bref om kasserande af alla hittills gifna invisningar på kronoräntorna och uppbördens indragande oafkortad till räktekammaren och varuhuset, fullmakt för Johan Skytte och Bror Andersson att särskildt hafva uppsikt öfver samma kronans uppbörd jämte memorial, fullmakt för samtliga kammarråd att gemensamt öfvervaka arbetet i räknekammaren¹. Följande år föranledde konungens afresa på nytt åtskilliga instruktioner för kammaren, dels ett memorial för den nu nyutnämnde skattmästaren och kammarrådet gemensamt, hvilket memorial dock hufvudsakligen handlar om en mängd praktiska förvaltningsåtgärder, dels ett patent om fogdars och skrifvares redovisning i räknekammaren².

Den under kammarrådet lydande personalen i räknekammaren utgöres fortfarande af **kamrerare** och **kammarskrifvare**. Längderna äro liksom för kansliet under de första åren ofullständiga. Däremot har osäkerheten i fråga om sekreteraretiteln användning ingen motsvarighet rörande kamrerarne. Kamreraretiteln förekommer allt ifrån början af Gustaf Adolfs regering i samma utsträckning som förut³.

Den första lista på kammarpersonalen, som synes vara någorlunda fullständig (från dec. 1613), upptar också kammarskrifvarne fördelade under de olika kamrerarne på förut vanligt sätt⁴. Kamrerarne äro fem: Bo Vernersson, Peder Olofsson, Jören Hansson, Lasse Abrahamsson och Herman Hansson⁵. Åtskilliga andra män med denna titel, som omtalas i tidens handlingar, torde sålunda åtminstone vid denna tidpunkt hafva användts

¹ Under dat. $^{24}_{12}$ — $^{26}_{12}$, *RR*; andra afskrifter bland *Handl. ang. kammarförvaltn.*, *KA*.

² Båda af $^{27}_{16}$ 1613, det förra i original bland *De äldsta Cammerförordningar*, *KA*, det senare i *RR*, fol. 912.

³ Se t. ex. öppna bref för kamreraren Peder Nilsson $^{21}_{12}$, Herman Hansson $^{1}_{4}$, Olof Jonsson $^{12}_{5}$, Peder Olofsson $^{15}_{5}$ 1612; kon:s bref till änkedrott. om afsändande af kamreraren Bo Vernersson $^{12}_{10}$ 1612. *RR*. Jfr äfven *Förlän. reg.* 1613, *KA*, där dock icke alla äro upptagna.

⁴ Utanordning af kammarskrifvares månadskost för $^{1}_{12}$ 1613— $^{28}_{12}$ 1614, ställd till proviantmästaren Krist. Bylow, dat. $^{4}_{12}$ 1613 och underskrifven af Nils Andersson och Bror Andersson; original i *Sandb. Saml.*, Å 2406, *KA*.

⁵ Kamreraretitel f. J. Hansson i öppet bref $^{16}_{12}$ 1614, *RR*.

utom kammaren. De två förstnämnda hade varit kamrerare redan under Karl IX, möjligen äfven Herman Hansson, och Jören Hansson hade likaledes öfvergått i Gustaf Adolfs tjänst från faderns¹. Under de fem kamrerarne upptar 1613 års längd 15 kammarskrifvare; en liknande handling från föregående år räknar däremot 18 och därjämte 9 läredrängar².

Räntekammarens aflöningslängder, som föreligga allt ifrån år 1615, skilja icke mellan kamrerare och kammarskrifvare, men det är af andra underrättelser visst, att åtminstone två kammar-tjänstemän utom de fem ofvannämnda redan 1615 haft kamrerares titel, nämligen Peder Nilsson och Johan Ottesson³. Kammarordningen 1618 nämner såsom i kammaren tjänstgörande kamrerare alla dessa utom Herman Hansson och jämte dessa sex ytterligare tre, så att antalet blir icke mindre än nio⁴. Äfven kammarskrifvarnes antal stiger. År 1617 upptar lönelängden, med frånräknande af kamrerarne, ej mindre än 40 personer, af hvilka dock minst ett tiotal kan hafva varit läredrängar eller underordnade betjante, att döma af de låga lönebeloppen, och 1618 voro skrifvarne sannolikt närmare 30⁵.

* * *

Den samverkan mellan skattmästaren och kammarrådet i det praktiska förvaltningsarbetet, som uppstått under Karl IX:s tid och fått uttryck i Seved Ribbings nya fullmakt 1612, bibehåller sig äfven nu. Så väl Ribbing under sin återstående ämbetstid som sedan Jesper Matsson hafva utfärdat en mängd bref tillsammans med flere eller färre kammarråd, och likaledes afgå många af konungens skrivelser till skattmästaren och kammarråden gemensamt⁶. Det ser dock ut, som om skattmästaren ej heller nu tagit någon befattning med räkenskapsväsendet i räkne-

¹ Se ofvan s. 69, not 3, 4, samt *RKB* 1609 och 1610, *KA*.

² Utanordning af månadskost ¹¹/₁₂ 1612, *K. Reg.*

³ Båda nämnas kamrerare i kon:s bref t. kammarråden ²⁸/₅ 1614. *Kungl. bref, KA*. Jfr föreg. sida, not 3.

⁴ *Instr. C. F.*, s. 46. Hvarpå H. H:s utslutning beror, är icke klart; han är uppförd i årets lönelängd i *RKB*.

⁵ *RKB*. I längden för 1618 äro flere namn utplånade.

⁶ *RR* och *K. Reg.*, passim.

kammaren. Instruktionen af 1613, som hufvudsakligen handlar härom, är ställd endast till kammarråden, ehuru Ribbing vid dess utfärdande ännu lefde och tjänstgjorde, 1615 års patent om fogdarnes redovisning talar likaså endast om kammarråden, ej om skattmästaren såsom ledare för revisionen, och intet exempel finnes på att den senare någonsin lagt hand vid räkenskaperna¹. Å andra sidan synes Seved Ribbing ännu efter förnyandet af sin fullmakt hafva betraktat sig såsom ensam herre öfver räntekammaren och penningeuppbörden därstädes. I ett reglemente, som han i februari 1612 utfärdade för räntekammarens skötsel, gör han uttryckligen sig själf ensam ansvarig för penningaräntan och hänvisar andra räntepersedlar till kammarrådets förvaltning². Denna skillnad kunde dock icke länge upprätthållas. Liksom skattmästaren fick deltaga äfven i dispositionen öfver naturainkomsterna³, så kom kammarrådet att med honom dela myndigheten öfver räntekammaren. Redan i den fullmakt, som år 1612 utfärdades för räntmästaren Peder Pedersson, ställdes denne under både skattmästares och kammarråds inseende, och sedan skriva dessa oupphörligen gemensamt också i penningeärenden samt mottaga gemensamt konungens befallningar⁴.

På detta sätt sammanfördes nu skattmästarens och kammarrådets ämbeten till en kollegial enhet, endast med den inskränkning, att skattmästaren ej behöfde taga del i räkenskapsgranskningen. Det var en befrielse, hvars ursprungliga anled-

¹ Det är endast i undantagsfall som skattmästaren undertecknar maningsbref till fogdarne att inställa sig till räkenskap; så $\frac{4}{4}$ 1617, *K. Reg.*

² *K. Reg.* $\frac{13}{2}$ 1612. Här antydes t. o. m. en viss kontroll af skattmästaren öfver de levererande fogdarnes räkenskaper, men endast i hvad de rörde penningar till räntekammaren. »När räntemästaren hafver honom [fogden eller skrivaren] kvitterat på sin leverering», säger skattmästaren, »skall den, som levereret hafver, gå till mig, och så vill jag gå i räknekammeren och se, hvad han bör leverere och hvad honom därpå feles. Seden skall han icke slippe här af slottet, förr än dette är betaldt, och hvad hvar blifver skyldig, att det strax blifver gifvet mig besked oppå, så skall han låta penningerne komma in i räntekammaren. Och andre varur måge kammarråd beställa om, som dem synes».

³ Bref i *K. Reg.* $\frac{26}{4}$, $\frac{28}{4}$, $\frac{28}{6}$ 1612 o. s. v.

⁴ Fullmakten är införd i *RR* 1612, Suppl., under oktober, men utan datum. Bref ang. penningaräntan i *RR* och *K. Reg.*, passim.

ning man kanske numera icke mycket tänkte på, men som kunde synas tillräckligt motiverad af skattmästarens rang och efter Jesper Matssons utnämning af dennes viktiga åligganden vid sidan af skattmästareämbetet, särskildt de militära.

Gemensamt för skattmästare och kammarråd blir således hela det omfattande praktiska förvaltningsarbete, som följde med finansernas ledning, ej mindre vården af kronans egendom, rättigheter och räntor än alla inköp och anskaffningar för kronans och hofvets räkning. Att dessa senare under krigen skulle spela en större roll än någonsin, faller af sig själf.

Denna del af kammarens administration skilde konungen vid sin afresa från Sverige 1614 i viss mån från revisionsväsendet. Någon skattmästare fanns då icke, men han uppdrog åt två af kammarråden, Johan Skytte och Bror Andersson, att hafva uppsikt öfver all uppbörd i Sverige och Österbotten — räntorna från det öfriga Finland ämnade han tydligen själf direkt förfoga öfver —, gaf dem makt att träffa aftal med köpmän, att göra invisningar, utan hvilka ingen uppbördsman finge aflämna något af sina räntor, ålade dem att bistå riksamiralen vid flottans utrustning och befordra skeppsbyggerierna, att likaledes understödja tygmästaren i hans anskaffning af vapen, att sörja för proviant o. s. v.¹ Åt alla kammarråden gemensamt, således jämte Johan Skytte och Bror Andersson äfven Hans Åkesson och Nils Andersson, gafs samtidigt fullmakt att leda kamrerars och kammarskrifvares arbete med räkenskaperna i räknekammaren, men det är tydligt, att denna uppgift hufvudsakligen tillföll de två sistnämnda². För sin del höll också konungen fast vid denna fördelning och afgaf i slutet af maj 1614 från Viborg en påminnelse till Hans Åkesson och Nils Andersson att inkalla fogdarne till redovisning, eftersom Johan Skytte och Broder Andersson fått särskilda uppdrag³. Delningen torde emellertid knappast hafva kunnat genomföras; åtminstone äro kammarrådets utgående bref underskrifna utan hänsyn därtill⁴.

¹ Anförda fullmakt och memorial för J. Sk. och Br. A. $25\frac{1}{2}$, $26\frac{1}{2}$ 1614, RR.

² Anförda fullmakt $25\frac{1}{2}$ 1614, RR, och bref till Hans Åkesson $14\frac{1}{3}$ 1614, AOB I: 2, s. 155.

³ Original af $28\frac{1}{5}$ 1614, *Kungl. bref*, KA; äfven i RR.

⁴ *K. Reg.*, passim.

Försöket uppgafs tydligen, och följande år ställde konungen vid sin afresa sitt memorial till skattmästaren och samtliga kammarråd gemensamt¹.

Kammarrådets makt öfver sina underordnade utsträcktes redan genom 1613 års instruktion därhän, att det skulle äga att själfvt förordna kamrerare samt antaga kammarskrifvare och läredrängar och åt dessa utanordna vederbörlig aflöning². Bestämmelsen upprepas i följande års fullmakt, som särskildt förbjuder kamrerarne att antaga och än mera att från tjänsten befria några kammarskrifvare samt strängeligen föreskrifver, att ingen räkenskap får mottagas och intet besked i några kammarråden afgifvas utan kammarrådets vetskap. Förstnämnda instruktion bemyndigar likaledes kammarrådet att i konungens frånvaro — alltså icke annars — till- och afsätta fogdar, häradskrifvare, tullnärer och andra finansiella tjänstemän i landsorten, och 1614 ingår detta i Johan Skyttes och Bror Anderssons särskilda fullmakt. När härtill kommer, att numera (skattmästaren och) kammarrådet, såsom delvis framgått af det föregående, regelbundet tillerkännas eller förutsättas äga rätt att göra invisningar på kronans räntor, träffa aftal med köpmän om leveranser och deras betalning o. s. v.³, så är det tydligt, att kammarens chefsämbetsmän nu arbeta betydligt själfständigare än under Karl IX:s dagar.

Af arbetet inom räknekammaren är det egentligen endast räkenskapsgranskningen som framträder någorlunda tydligt, och i dess gång äro inga större förändringar att anteckna. Ännu enligt 1614 års instruktion kan det medgifvas, att själfva räkenskapen utskrifves af vederbörande kammarskrifvare enligt fogdens uppgifter och anteckningar, blott det sker under kontroll af kammarråd och kamrerare⁴. Patentet af följande år åter

¹ Jfr ofvan s. 203, not 2.

² *Instr. C. F.*, s. 24. Uttrycket »tillsättie visse kamererere uti hvar landsände» kan här ej gärna betyda annat än förordna kamrerare för hvarje landsändas räkenskaper i räknekammaren.

³ Se anförda fullmakter och instruktioner 1612—1615.

⁴ »— — — mycket mindre utan deras [kammarrådens] tillstånd efterlåtit fougterne att bekomma någon kammerskrifver deres räkenskap att sammansättia, göre eller öfverse, särdeles nider i staden».

föreskref, att fogdar och skrifvare ovillkorligen skulle hafva räkenskapen uppsatt och färdig, när de komme till räknekammaren¹. Den allmänna uppsikten öfver fogdarne underlättades numera därigenom, att ståthållarne i hela riket inträdt såsom en mellanmyndighet mellan fogdarne och kammaren med skyldighet att i första hand öfvervaka, att de förre iakttaga kronans rätt², men den egentliga redovisningen gjordes ännu direkt af fogdarne själfva i räknekammaren.

En stark utveckling tar under dessa år otvifvelaktigt också den del af räknekammarens arbete, som afsåg att i förväg uppgöra beräkningar öfver tillgängliga medel eller genom en gång för alla fastställda anordningar bestämma vissa räntor för regelbundet återkommande utgifter. Ordandet om fasta aflöningar för de uppväxande ämbetena³ utgör endast ett led i dessa sträfvanden att bringa ordning och öfverskådlighet i förhållandet mellan inkomster och utgifter. Patentet af 1615 ålägger fogdar och skrifvare att årligen inkomma med noggranna förslag på den ränta, som kan beräknas för året. Följande år befaller konungen skattmästare och kammarråd att uppgöra en fullständig mantalslängd och stat (»ordning») för hela hofvet, äfven personalen i kansli och räknekammare, och till dessa poster för aflöning och underhåll anslå vissa gårdar och inkomster, att på samma sätt reglera aflöningen för personalen på alla slott och gårdar, att anvisa räntor till befästningarna i Estland och Ingermanland, ja att göra en fast anordning i alla landsändar till ryttares och knektars aflöning i fredstid⁴. Dessa grundsatser peka framåt mot finansernas reglering genom fullständiga riksstater och rikshufvudböcker.

*   *   *

Uppbördens af så väl penningar som varor synes konungen hafva ämnat centralisera något starkare än förut genom man-

¹ »När de komme till räknekammaren, skole de hafve deres räkenskaper ställte och sammansatte, som de böre vara.»

² Instr. för flera ståthållare af år 1616, *Instr., L. R.*, s. 95 f., 102, 109.

³ Jfr ofvan s. 86 f., 111.

⁴ *RR* 17/6 1616.

dat af februari 1614¹, som kasserade alla hittills gifna invisningar och föreskref, att hädanefter all penningarränta skulle inlevereras i räntekammaren och alla varor i varuhuset i Stockholm². Anledningen till denna åtgärd var, att de till kronans fordringsägare gifna invisningarna på uppbörd direkt från landskapen missbrukades både af dessa och af befallningsmännen. Det hela gällde dock tydligen endast sådana räntor, som ej voro anvisade till fasta utgifter, och synes knappast märkbart hafva ökat slutsummorna för vare sig det ena eller det andra slaget af uppbörd. Regeln kunde för öfrigt aldrig fullt genomföras³.

För **räntekammaren** gaf skattmästarens reglemente af februari 1612⁴ några föreskrifter, som dock hufvudsakligen afsågo skattmästarens egen ställning till den samma. Uppbördsmännen skulle lämna sina penningar till räntmästaren och med hans kvitto sedan begifva sig till skattmästaren för att bereda denne tillfälle att kontrollera, om något resterade, och i fall så vore, finge ingen lämna slottet, innan han inbetalt sin rest. Inga utbetalningar skulle ske annat än på grund af konungens bref eller skattmästarens invisningar. Peder Pederssons förnyade fullmakt är affattad i allmänna ordalag, som icke innehålla något nytt. Hans räkenskaper hafva i allt väsentligt samma karaktär som under föregående år⁵.

Varuhuset öfverlämnades 1612 åt Anders Månsson, förut borgare i Telge, såsom kronans köpman med en handlingsskrifvare till medhjälpare⁶, och den förre har fört räkenskap så väl för den till varuhuset ingående uppbörden af inhemska varor som för inköpen af utländska⁷. Det är samma organisation som förut. År 1612 sattes Erik Jörensön (Tegel) till särskild chef för denna del af finansförvaltningen med åliggande att

¹ Se ofvan s. 203.

² Redan i fullmakten för Erik Jörensön att hafva uppsikt öfver kronans handel, af okt. 1612, talas om att inga invisningar vidare skulle utgå till fogdame. Jfr nedan.

³ Jfr HALLENBERG, III, s. 314 f.

⁴ Se ofvan s. 205.

⁵ *RKB, KA*. De saknas för åren 1612 och 1613.

⁶ Fullmakt af kammarrådet $\frac{2}{3}$ 1612; nya fullm. $\frac{24}{5}$, $\frac{23}{10}$ 1612, *K. Reg.*; HALLENBERG, I, s. 275 f.

⁷ *Varuhuset och Handl., RA*.

öfvervaka så väl inköp som utleveringar, såsom det hette, emedan det blefve för tungt för skattemästaren att beställa både om räntekammaren och om dessa saker¹. Han bibehöll sin ställning äfven följande år², men synes hafva förlorat den 1614, möjligen i samband med de rättegångar, som då fördes mot honom inför hofrätten³, och sedan leddes äfven varuförvaltningen omedelbart af kammarrådet. Mandatet af 1614 omtalar ej något annat varuhus än det i Stockholm. Dock skulle enligt samma mandat varorna från Västergötland och Småland ej ingå dit utan föras till någon ort i södra Sverige.

Till proviantet i Stockholm däremot funnos fortfarande motsvarigheter i andra landskap, om också det förstnämnda var det förnämsta⁴.

Kammarordningen af år 1618.

Tanken att sammanfatta och ytterligare regelbinda den finansiella centralförvaltningens gång genom en fullständig instruktion har säkerligen icke utgått från kammarens egna män. Förslaget har tillkommit under kanslerns personliga ledning och genom en serie af förändringar småningom utarbetats till den slutliga lydelsen⁵. Kammarråden synas hafva gjort invändningar emot de stränga fordringar, som den nya ordningen ställde på dem, men konungen lät ej däraf afskräcka sig utan kallade samtliga kammartjänstemän att i hans närvara inför hofrätten

¹ Fullmakt i *RR* 1612, okt., utan dat. Jfr HALLENBERG, II, s. 535.

² Hans befallningar återopas i Anders Månssons räkenskaper 1613.

³ HALLENBERG, III, s. 565 ff.

⁴ *Provianträkenskaper, RA.* Fullm. för proviantmästare i Småland och Västergötland ¹¹/₃ 1615, *K. Reg.*

⁵ Ett renskrifvet koncept med en mängd tillsatser af A. O:s egen hand samt ytterligare utskrifter med nya egenhändiga ändringar af honom föreligga bland *Handl. ang. kammarförvalt., RA.*, och i *U. B:s* handskr. saml., *E.* 387. Det i sistnämnda samling förvarade konceptet har kanslerns underskrift, men öfverkorsad; det torde sålunda ursprungligen hafva varit afsedt till ett slutligt förslag, men blifvit kasseradt, emedan nya ändringar befunnos behöfliga.

afgifva de edliga förpliktelser, som i kammarordningen voro inryckta. Här sökte kammarråden åter draga sig undan, men då de ej förmådde framställa några bestämda anmärkningar, måste de aflägga sin ed, och sedan följde efter dem kamrerare och kammarskrifvare¹. Emellertid torde dock de ledande kammarämbetsmännens betänkligheter hafva gjort intryck på konungen. Så vidt man känner, blef kammarordningen aldrig uttryckligt stadfäst genom hans underskrift², och kammarråden fingo äfven ytterligare genomgå den samma samt skriftligen affatta sina anmärkningar. Deras betänkande, undertecknad af Nils Bielke, Bror Andersson och Jochim Berndes, är också i behåll³. Men trots allt detta blef kammarordningen utan tvifvel i hufvudsak gällande och betraktades i flere årtionden såsom grundvalen för kammarens organisation⁴.

De principer, hvarpå kammarordningen var byggd, framträda genast i dess inledningsord. Termen riksens räkningekammar såsom kollektivt namn för hela den centrala finansiella organisationen visar, att denna nu fullt otvetydigt betraktas såsom ett ämbetsverk, och lika otvetydigt formuleras den i tidens organisatoriska schema gifna principen för dess ledning genom föreskriften, att denna skall utöfvas kollegievis⁵. Kollegiet består af skattmästaren Jesper Matsson och de fem kammarråden Nils Bielke, Bror Andersson, Karl Bonde, Per Baner och Jochim Berndes. Att antalet af dess medlemmar alltid skulle vara det samma, uttalas icke, men får väl anses vara förutsatt. Såsom helhet synes kollegiet betecknas med det häfdvunna namnet kammarrådet, men kammarordningen talar också om skattmästaren och

¹ *Svea hofrätts prot.* 14/10 1618, koncept och renskrift, RA; jfr anteckn. i *Palmisk. saml., U. B.*, I: XIV, med året 1619 genom felskrifning i st. f. 1618.

² Jfr Runells anteckning, anförd i *Instr. C. F.*, s. 26.

³ Original bland *Handl. ang. kammarförvalt., RA*. Datum är ej ifyllt, men då kammarråden vid edsafläggelsen inför hofrätten den 14 okt. icke kunna efterkomma konungens uppmaning att precisera sina anmärkningar, så bör detta utlåtande vara tillkommet senare.

⁴ *Instr. C. F.*, s. 26 samt förordet. — Något datum för kammarordningen kan knappast angifvas, eftersom den aldrig blef underskrifven. Runells datering, 14 okt., grundar sig möjligen direkt eller indirekt på den anförda edfästningen denna dag. Den af kanslern ändrade och underskrifna utskriften i *U. B.* har däremot 18 okt.

⁵ Jfr ofvan s. 123.

kammarrådet, en oklarhet, som väl beror därpå, att de båda ämbetena ursprungligen haft skilda uppgifter. Praktiskt taget är i alla händelser deras sammansmältning till en myndighet nu fullbordad.

Till ingressen vidfogas ett formulär för kammarrådets ämbetsed, hvilket i tämligen allmänna ordalag förpliktar vederbörande att lyda konungens fastställda ordning, med trohet förestå kronans inkomster och försvara dess rättigheter mot hvarje intrång, bevara alla ämbetshemligheter, efter bästa förmåga bevaka kronans bästa vid räkenskapernas upptagande och slutligen i alla de saker, där dom skall fallas, följa lag och laga stadgar. Huruvida detta formulär äfven var afsedt för skattmästaren, är osäkert.

Punkterna 2—4 röra formerna för kollegiets arbete. Främst står den grundläggande bestämmelsen, att ingen, vare sig skattmästare eller kammarråd, må något handla och besluta af enskildt råd — visserligen efter bokstafven endast knuten till närmare angifna frågor om kronans inkomster eller utgifter, men tydligen afsedd att omfatta hela kollegiets beslutande myndighet. Minst tre medlemmar af kollegiet måste deltaga i beslutet, och detta skall af sekreteraren skriftligen uppsättas samt af kammarrådet underskrifvas. Då härtill fogas föreskriften, att ett sådant beslut alltid skulle underställas konungens ratifikation, om han var närvarande, måste väl därmed närmast afses viktigare ärenden, som kunde blifva föremål för verkliga »rådslag» af kammarrådet efter riksrådets mönster¹, och utförbar förefaller regeln utsträckning till alla befallningssedlar om utbetalningar af rikets medel. Om ej alla kammarråden äro eniga, underställes saken likaså konungens afgörande, ifall denne är tillstädes; i motsatt fall gäller pluralitetens mening. Öfverläggningarna ledas af skattmästaren, dock med rätt äfven för de öfriga att framlägga frågor till behandling.

Bestämmelserna om kollegiets sammansättning modifieras af följande punkter, som omtala kamrerare såsom deltagande i besluten. Så skola jämte kammarrådet sex kamrerare sitta som domare vid rättegångar mot försumliga lägre kammartjänstemän

¹ Härpå tyder också formuleringen: »skall deres mening och rådslag med de motiver, som dem bevekt hafve, skriftligen författas» o. s. v.

eller fogdar (p. 4, 6: 5), ja det ser ut, som om meningen vore, att de fyra förnämsta kamrerarne alltid skulle vara med vid öfverläggningarna om både inkomster och utgifter. Att de skola deltaga i uppsättningen af de anmärkningar, som kunna vara att göra mot räkenskaperna, föreskrifves uttryckligt (p. 6: 1, 5). Det får väl dock anses vara själfallet, att de endast kunde få en rådgifvande ställning. Anordningen var för öfrigt endast ett lagfästande af den praxis, som af gammalt gjort åtminstone en del af kamrerarne till kammarrådens medarbetare på samma gång som underordnade, så att de utgående breven mycket ofta äfven underskrifvits af de förra.

Kammarrådet skulle »ordinarie» hafva sitt residens i Stockholm. Äfven detta var numera fastslagen regel, om det också ännu under de sista åren händt, att kammarråden kallats till konungen, då han vistats annorstädes¹. Kammarordningen bestämmer noggrannt ämbetslokalernas anordning: en kammare för kammarrådets sammanträden, utanför denna en sal för kamrerare och kammarskrifvare, där äfven rättegångarna kunde hållas, en kammare för dem, som voro sysselsatta med sekreta handlingar, ett arkivrum och slutligen en förstuga för de personer, som hade ärenden att andraga i kammaren. Arbetstiden är för alla, både kammarrådet och dess underordnade, den samma: kl. 6—11 f. m. veckans fyra första dagar, fredagen 8—11 och alla dagarna 2—5 e. m. Lördagen synes vara afsedd till hvilodag. De tre första dagarna anslås till räkenskapsväsendet, de två sista till rådslag om andra ärenden. Alla skola dagligen inställa sig, om de ej hafva laga förfall, dock så, att kammarråden medgifves en ledighet af tre månader årligen att åtnjutas af en och en i tur och ordning (p. 8). Så stort medgifvande måste således ännu göras åt de förnämligare ämbetsmännens anspråk på hemlif på sina gods. Försummar kamrerare eller kammarskrifvare en arbetsdag, förlorar han motsvarande del af sin aflöning och skall ersätta K. M:t den skada, som därpå vållas. Upprepad försummelse af en kamrerare anmäles för konungen; en kammarskrifvare kan kammarrådet själf afsätta.

Den väsentliga skillnad mellan kamrerares och kammar-

¹ Jfr ofvan s. 201.

skrifvares ställning, som här kommer till synes, genomgår också öfriga bestämmelser om dessa tjänstemän. Kamrerare till- och afsättas af konungen själf, och deras antal fixeras till det, som i kammarordningen nämnes, eller nio. Kammarskrifvare och läredrängar däremot har kammarrådet att anställa — utan begränsning af antalet — liksom att afsätta (p. 9). Brister någon kamrerare i hörsamhet eller vördnad mot kammarrådet, anmäles saken för konungen, om denne är tillstädes; i motsatt fall kan den felande endast genom ordentlig dom och endast för tiden intill konungens återkomst uteslutas ur kammaren eller beröfvas sitt underhåll. Kammarskrifvare åter straffar kammarrådet med både fängelse och kroppsstraff, om det så finner rättvist. Med kamrerarne jämnställes den genom kammarordningen insatte kammarsekreteraren. Kamrerarnes poster hafva tydligen i princip vunnit den fasta ämbetskaraktär, som vid denna tid också börjar framträde för sekreterarne i kansliet¹, medan skrifvarnes ställning ännu är obestämd.

För både kamrerare och kammarskrifvare äro liksom för kammarråden utförliga edsformulär införda. De innehålla, utom allmänna trohets-, lydnads- och tystnadsförpliktelse, egentligen endast uttryck för vederbörandes skyldighet att bevaka kronans rätt vid räkenskapsgranskningen. För den lägre personalen förblir denna sistnämnda helt naturligt hufvudsak.

Bland kammarrådets uppgifter åter träder den åtskilligt tillbaka för den praktiskt-finansiella administrationen.

Kammarrådet skall upptaga alla räkenskaper, icke blott fogdarnes räkenskaper, som enligt kammarordningen inom hvarje län borde hopsamlas af ståthållarne och af dessa senare insändas till kammaren, utan äfven alla, som föras vid hären och flottan samt af hofvets olika skrifvare äfvensom vid akademier och skolor, domkyrkor och hospital (p. 6: 5-6). Kammarrådet hänvisar hvarje fogde eller annan redovisande till vederbörande kamrerare; hvar och en af dessa har nämligen, såsom förut, sin bestämda grupp af räkenskaper under sig (p. 10). I fördelningen gäller för fogderäkenskaperna den gamla landskapssynpunkten, men till dessa komma numera en mängd andra, bland hvilka hoffolkets lönelängder, räntekammarrens, klädekammarrens, tullar-

¹ Jfr ofvan s. 122, 169.

nes, myntets, husgerådskammarens och det kungliga stallets räkenskaper sammanförts till en särskild grupp under den främste kamreraren, Bo Vernersson, och köpmanshandlingarna samt varuhuset likaledes fått en egen kamrerare, Lasse Abrahamsson, medan de för flottan, arkliet, rustkammaren, faktorier och salpeterbruk förenats med Norrland, de för hofförtärningen och proviantet med Östergötlands och Upplands fogderäkenskaper. Räkenskapen mottages af kamreraren. Föreskriften i 1615 års patent, att alla uppbördsmän skola hafva sina räkenskaper färdiga, när de ankomma till kammaren, inskärpes nu ytterligare, och det förbjödes strängeligen kammarskrifvarne att, såsom hittills varit vanligt, själfva uppsätta dem. Två af kammarråden jämte den mottagande kamreraren och, om så behöfves, ytterligare en kamrerare skola tillsammans kontrollera alla poster, och de anmärkningar, som därvid göras, antecknas till afgörande af kammarrådet i sin helhet jämte fyra kamrerare. Äro anmärkningarna af den art, att det gäller vederbörandes lif och lefverne, eller bestridas de af fogden, så konstituerar sig kammarrådet jämte sex kamrerare såsom domstol med rätt att döma öfver lif, ära och gods, K. M:ts revision allena förbehållen. Med den fullständiga kollegiala organisationen följer sålunda nu äfven verklig domsmakt inom kammarens förvaltningsområde. Räkenskaperna skola underskrifvas af de två kammarråden, som öfversett dem, jämte vederbörande kamrerare, besvären af samtliga kammarråd och de fyra kamrerare, hvilka de blifvit underställda.

Härjämte har emellertid kammarrådet att rådslå och förordna om alla statens inkomster och utgifter.

Det äger att tillsätta alla fogdar och skrifvare i landskapen, faktorer vid faktorierna, tullnärer och proviantmästare, dock så, att fullmakterna affattas i konungens namn samt öfverlämnas till hans undertecknande, då han är närvarande, eller utbytas mot af honom underskrifna, så snart han kommer tillstädes (p. 6: 1). I sak utsträcket härigenom kammarrådets befogenhet på detta område ett steg längre än hvad som bestämts 1613 och 1614¹, om äfven i formen konungens utnämningrätt är noggrannare förbehållen. Ett formulär till edsförbindelse för

¹ Jfr ofvan s. 207.

samtliga uppbördsmän är infogadt. Kammarrådet skall vidare öfvervaka, att kronans egendom och inkomstkällor också på bästa sätt tillvaratagas. Det skall se till, om nya tullar och acciser lämpligen kunna påläggas eller de gamla böra förändras, söka uppdrifva de gamla bergsbruken och upptaga nya, göra kronans egendomar mera gifvande genom rödjningar, svedjeland och nybyggen, genom hamrars, kvarnars, salpetersjuderiers anläggande, genom fiskets tillvaratagande i älfvar och sjöar, genom att medelst frihetsår uppmuntra till ödeshemmans upptagande, allt i samråd med ståthållare och fogdar (p. 6: 2). Är något kronan afhändt, skall kammarrådet bevaka hennes rätt och särskildt återkräfvat af K. M:t gjorda donationer i de fall, då dessa enligt donationsbrefven skola återfalla, för hvilket ändamål en särskild jordebok bör upprättas öfver de gods, som sedan konung Gustafs tid bortgifvits (p. 7). Byggnader på kronans gods och gårdar beslutas af kammarrådet (p. 8). Slutligen bör kammarrådet söka utarrendera alla de räntor och inkomster, hvilka genom sitt uppbördssätt icke gifva kronan tillbörlig vinst eller äro af oviss natur — ett af de tidigaste uttrycken för den arrendepolitik, som spelat en så viktig roll i Gustaf Adolfs finansstyrelse.

Ej mindre äger kammarrådet att handlägga frågor om statens utgifter, öfverväga, om några poster kunna afskaffas eller förminskas, och om i motsats härtill på andra håll nya anslag behöfvas. Här gifvas nu också närmare föreskrifter om beräkningarna öfver förestående statsutgifter och de fasta anordningarna af inkomster till vissa statsbehof. Kammarrådet skall, heter det, nu med första och sedan årligen göra ett öfverslag öfver allt krigsfolk i riket samt se till, om de till det samma gjorda anordningarna äro tillräckliga och kunna upprätthållas, och på samma sätt skola äfven alla andra utgifter, till skeppsflottan, artilleriet, slott och gårdar o. s. v., behandlas. Det talas t. o. m. i detta sammanhang om hvad staten kan tåla, ehuru uttrycket här ännu ej torde beteckna en verklig sammanställning af alla inkomster och utgifter på papperet, utan endast rikets finansiella läge i allmänhet. Sedan skall kammarrådet göra alla anordningar till hofvet, slott och gårdar, bergsbruk och annat, därvid iakttagande, att de allmänna, årliga anordningarna så vidt

möjligt uppgöras vid ett tillfälle, då K. M:t är tillstädes, på det att de må kunna föreläggas honom till stadfästelse (p. 6: 4). Det förutsattes tydligen, att alla stående statsutgifter skola tillgodoses på detta sätt, och om anordningarna utfärdas på nytt år för år, så innebär detta dock icke, att de ständigt förändras; tvärtom heter det, att det som en gång är förordnadt icke utan viktiga orsaker skall förändras. Sedan utvecklas dessa principer närmare. Af krigskommissarierna skola infordras så väl räkenskaper som rullor, för att förordningarna må kunna afpassas därefter (p. 6: 6). Likaså skola anordningarna till hofvet grundas på de räkenskaper, som inkomma från häradsskrifvare, räntmästare, köksskrifvare o. s. v. För flottan skall förslag inlämnas från amiralitetet, hvarefter kammarrådet har att göra anordningarna, liksom det mottager räkenskaper och rullor till granskning, och för artilleriets behof står kammarrådet i samma förbindelse med generalen öfver artilleriet och hans medhjälpare. Af närsläktad art är bestämmelsen, att alla kontrakt med köpmän skola uppgöras i räkningekammaren, naturligtvis af hela kollegiet, antingen i dess eget eller i K. M:ts namn, hvadan hädanefter inga direkta invisningar skola gifvas vare sig på järn- eller kopparberget eller andra kronans räntor, utan K. M:t skall gifva kammarrådet sina befallningar, som detta sedan har att utföra på lämpligaste sätt (p. 6: 10).

Slutligen följer i punkt 7 det viktiga stadgandet om att alla klagomål rörande gods och räntor, tillgifter, gåfvor och förläningar, jordatvister och dylikt skola föredragas inför konungen af en sekreterare och två referendarier, anställda särskildt för kammaren, och att alla befallningar rörande kronans räntor likaså utgå genom kammaren¹. Ordalagen antyda, att så väl sekreterare som referendarier voro nya tjänstemän i kammaren, och ingendera titeln omtalas under föregående tid, om det också är klart, att kammarrådet måste hafva haft åtminstone någon kanslipersonal till att uppsätta de från kammaren utgående brefven och föra registratret².

¹ Jfr ofvan s. 123 f.

² I räknekammarens lönelängd 1616 omtalas 2 kammarråds handskrifvare. *RKB, KA.*

Det betänkande, som de tillstädesvarande kammarråden afgåfvo öfver kammarordningen¹, inledde de med ett erkännande, att den i och för sig väl kunde vara »rättvis», så att den borde i allo efterkommas, men på grund af förevarande omständigheter vore detta dock i åtskilliga fall svårt eller omöjligt. Kronans längder och jordeböcker vore bristfälliga, hvilket förorsakade en mängd fel i fogdarnes räkenskaper, och härtill komme bristen på personer, lämpliga att förordnas till både fogdeämbeten och andra uppördstjänster; det fölle sig därför svårt att gentemot dessa tjänstemän uppfylla allt hvad kammarordningen kräde. Viktigare förefaller följande anmärkning: att tiden ej kunde räcka till för att i kollegiala former, såsom kammarordningen föreskref, granska hela den massa räkenskaper, man numera måste mottaga, så mycket mindre som på detta område ännu mycket stod efter från föregående år. Det var en fara med det konsekventa genomförandet af den kollegiala principen, att arbetets gång därigenom måste komma att betänkligt försinkas. Vidare äro kammarråden betänksamma inför äläggandet att söka förkofra rikets inkomster genom nyrödjningar, nya fisken, tullar o. s. v. Sådant tillkommer, mena de, ståthållare och fogdar, och bör åt dem öfverlätas — ett uttalande, som röjer en något begränsad uppfattning af det ledande finanskollegiets ställning. Slutligen påpeka de, att ännu många invisningar och tillgifter göras af lokala ämbetsmän, hvadan förbudet mot sådana måste strängare genomföras. Slutsatsen blir dock endast en anhållan om öfverseende, om kammarordningen af dessa orsaker icke genast kunde fullt sättas i verket, samt en begäran, att konungen måtte bättre åtskilja kammarrådsämbetet från en del andra ämbeten, amiralernas, ståthållarnes, proviantmästarens m. fl., så att kammarråden måtte veta, hvad som åligger dem. Det kan ej bestridas, att denna begäran var berättigad, så mycket som kammaren rent administrativt måste gripa in på en mängd olika områden.

En strängare granskning torde upptäcka äfven andra svagheter i kammarordningen än de af kammarråden påvisade. Affattningen är icke alldeles klar på viktiga punkter, t. ex. rörande kamrerarnes samarbete med kammarråden, uppställningen ej

¹ Se ofvan s. 211, not 3.

heller öfverskådligt disponerad, i det att bestämmelserna om skötseln af inkomster och utgifter blandats om hvarandra, och öfverhufvud taget är kammarens ställning just på detta viktiga område något allmänt angifven. Det hela har prägeln af kanslerns litet breda, flytande, men icke alltid fullt preciserade stil. Men så var också kammarordningen det första försöket till en organisatorisk urkund i stor skala för rent administrativa syften.

Kammarkollegium på grundvalen af 1618 års kammarordning.

(1618—1634)

Om kammarordningen af 1618 bibehöll sin plats såsom grundläggande instruktion för finansernas styrelse, så tillkommo dock tid efter annan nya bestämmelser, som i enskilda punkter modifierade eller kompletterade den samma.

Äfven under 1620-talet utfärdade konungen, då han lämnade Sverige, vanligen särskilda föreskrifter rörande kammarens ledning under sin frånvaro. Redan från 1619, då han likväl icke begaf sig utom landet, föreligga memorial dels för skattmästaren och kammarrådet gemensamt, dels för den förre ensam, uppsatta i juli, då konungen från Stockholm drog ned till Götalandskapen, och 1620 fingo de på nytt en sådan gemensam instruktion, då han anträdde sin färd till Tyskland¹. Följande år, då kriget i Lifland på allvar återupptogs, behöfdes naturligtvis i än högre grad en sådan instruktion; den gällde denna gång kammarrådet ensamt, eftersom skattmästaren följde med konungen². År 1622 synes den sistnämnde dels före sin afresa hafva låtit uppgöra en ny fördelning af arbetet i räknekammaren mellan

¹ Memorial för skattmästaren och kammarrådet ²⁶/₇ 1619 (bimemorial ³⁰/₇) samt ²⁸/₄ 1620, för skattmästaren ensam ¹⁵/₇ 1619, original bland *De äldsta Cammerförordningar*, KA. Äfven i RR.

² Memorial ¹⁷/₇ 1621, a. saml.

den lägre personalen, kamrerarne och deras underordnade¹, dels efter ankomsten till Dynamünde skickat hem ett memorial för kammarrådet². När kriget begynte på nytt 1625, fick kammarrådet åter ett memorial vid konungens afresa³, och det samma upprepades 1627⁴, hvaremot inga motsvarande aktstycken äro kända från 1626, 1628 och 1629. Först vid afseglingen till Tyskland 1630 synes Gustaf Adolf hafva funnit nödigt att på nytt särskildt instruera kammarens ledare⁵.

Jämte dessa i och för sig mera tillfälliga instruktioner finner man äfven andra, som mera direkt ingrepo i kammarens fastställda ordning. En fördelning af arbetet mellan kammarråden, motsvarande den, som försöktes 1614, företogs dels år 1621, dels 1625 och 1626, och de aktstycken, hvarigenom fördelningen bestämdes, innehöllo äfven i öfrigt åtskilligt om reglerna för arbetets gång⁶. Indirekt, men mycket kännbart, påverkades denna af de nya instruktioner, som utfärdades för de provinsiella och lokala ämbetsmännen, ståthållare och fogdar⁷.

Att **skattmästarens** ämbete ej heller efter Jesper Matssons utnämning 1615 kom att länge verka i kammaren, är ofvan antydt⁸. Liksom skattmästaren var sysselsatt i Finland så godt som hela året 1618, så finna vi honom ånyo där i början af 1620, och när han på våren 1621 återkommer, får han genast följa konungen till Riga, där han sedan sattes till generalguver-

¹ »Desse efterskrefne aktar H. K. M:t alles vår nådigeste konung och herre bruke uti räkningekammaren», lista öfver personalen med hvars och ens åligganden, med anteckning på baksidan: »Kamerpersoner 1622. Konfirmerade af H. K. M:t i Sandehamn». Kopia med ett par anteckningar af kammarsekreteraren Peder Eriksson, af denne öfversänd till någon annan tjänsteman. *Handl. ang. kammarförvalt., RA.*

² Memorial ²²/₆ 1622.

³ *RR* ²⁸/₆ 1625.

⁴ Originalen, af ²⁷/₄ 1627, bland *De älsta Cammerförordn., KA.*

⁵ Original, af ⁴/₆ 1630, bland *K. M:ts bref till kammaren, KA.* Delvis tryckt *SKA I*, s. 147.

⁶ Kungl. bref för N. Bielke m. fl. ²⁹/₃ 1621, *K. Reg.*; jfr anförda memorial ¹⁷/₇ 1621. Kammarrådens öfverenskommelser, af ¹⁰/₁₁ 1625 och ⁹/₇ 1626, äro tryckta *Instr. C. F.*, s. 47—51.

⁷ Instruktionerna tryckta *Instr. L. R.*

⁸ Se ofvan s. 199.

nör¹. Härmed var hans tjänstgöring i kammaren slut. Möjligt hade det varit konungens mening, att han skulle återkomma dit år 1622², men sedan han fått entledigande från sin post i Riga, afled han på hösten i Finland, dit han begifvit sig från Reval³.

Efter Jesper Matssons död fick skattmästarens ämbete stå ledigt. Man har satt i fråga, om ej detta berott därpå, att Johan Skytte på grund af sina förtjänster om kammaren ej kunde förbigås vid en utnämning till detta ämbete, medan å andra sidan hans befordran till ett af rikets fem höga ämbeten skulle hafva stött tidens aristokratiska uppfattning. Visst är, att Skytte fortfor att tjänstgöra i kammaren ända till slutet af år 1629, då han utnämndes till generalguvernör öfver Lifland, Ingermanland och Karelen⁴. Allt sedan Nils Bielkes afgang från kammarrådsämbetet på hösten 1623 är han otvetydigt både till rangen och till gagnet den främste af kollegiets ledamöter, och hans namn står alltid främst under de utgångna breffven⁵. Någon ny titel fick han dock icke, och det ser nästan ut, som om han numera icke heller användt kammarrådstiteln, utan velat hafva sin verksamhet i kammaren betraktad såsom ett särskildt förtroendeuppdrag⁶.

¹ NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 26. I maj 1621 var han i Stockholm enligt kon:s bref ²²/₅, RR.

² Han står upptagen på Peder Erikssons ofvan s. 220, not 1 anförda längd öfver dem, som konungen ville »bruka uti räkningekammaren».

³ NORDVALL, a. a., s. 27.

⁴ a. a., s. 27 f.

⁵ *K. Reg.* 1623—1629.

⁶ Jfr NORDVALL, a. a., s. 26, not 1, och uttrycken i J. Sk:s bref t. kanslern ¹⁰/₇ 1622, ¹⁰/₆ 1623, ¹⁹/₅ 1624, *AOB* II: 10, s. 260, 273, 278. I 1621 års memorial för kammarrådet under konungens frånvaro nämnes han icke, och under detta år finnes hans namn endast oregelbundet bland underskrifterna i *K. Reg.* Likaså saknas han bland kammarråden i Peder Erikssons längd på kammarpersonalen 1622, och memorialet af ²²/₆ är utfärdadt för »Johan Skytte och kammarråd», de af 1625 och 1627 däremot för »samtliga kammarråd». Arbetsfördelningen af ¹⁰/₁₁ 1625 begagnar en terminologi, som synes inräkna J. Sk. bland kammarråden, men den som uppsattes följande år skiljer »de tre kammerrådspersoner» (Peder Erlandsson, Jören Claesson Ugglå, Mattias Soop) från J. Sk. och synes om honom endast använda titeln riksråd. *Instr. C. F.*, s. 47—51.

Af de fem kammarråd, som nämndes i 1618 års kammarordning, torde Karl Bonde redan snart hafva upphört att tjäntgöra i denna egenskap och i stället fått ägna sig odeladt åt sitt ståthållareämbete. År 1622 utnämndes Bror Andersson till ståthållare öfver Örebro slott och län, och med maj månad detta år lämnar äfven han kammaren¹. Jochim Berndes kallades kort därpå till ståthållare i Riga². Dessa tre ersattes genom Johan Sparre, Åke Axelsson (Natt och Dag) och Per Erlandsson (Bååt)³, och så var kammarrådens antal åter fem, äfven med frånräkning af Skytte. Men inom kort utgår af den äldre uppsättningen Per Baner⁴, utan att någon ny insättes i hans ställe. På hösten 1623 förflyttades Nils Bielke till Finland såsom guvernör och president i den finska hofrätten⁵, och ungefär samtidigt blef Per Erlandsson ståthållare under honom på Åbo slott⁶. Under hösten 1623 funnos sålunda endast två kammarråd jämte Johan Skytte, nämligen Johan Sparre och Åke Axelsson. Innan årets slut inträdde emellertid ytterligare en medlem i kollegiet, Måns Mårtensson Palm, en man, som tjänat sig upp såsom sekreterare och krigskommissarie under fälttågen mot Ryssland och Polen och redan i förstnämnda ställning erhållit adelskap⁷. Det är det enda exemplet efter Erik XIV:s tid på att en man af ofrälse börd nått fram till detta förnäma ämbete, om man undantager Erik Jörenssohn, hvars kammarrådsvärdighet kanske endast var ett tillfälligt förordnande⁸, och Johan Skytte, som ju steg ännu högre. I början af följande år

¹ *K. Reg.*

² *RR* 8/9 1622.

³ Samtliga uppträda såsom undertecknare i *K. Reg.* under juni 1622. Berndes hade då redan försvunnit.

⁴ Han har ej underskrifvit något bref i *K. Reg.* senare än juni 1622, hade redan under våren detta år varit använd i Finland och fick 22/8 fullm. som landshöfding i Reval. *RR*.

⁵ Fullmakt 13/6 1623, *RR*, beställning 28/8 1623, *K. Reg.* Sista datum för ett af N. B. underskrifvet bref i *K. Reg.* är 3/9.

⁶ Fullm. 30/8 1623, *RR*, beställn. 2/9 1623, *K. Reg.*, sista bref i *K. Reg.* 7/9.

⁷ Hans namn under bref i *K. Reg.* 18/12 1623. Jfr J. de la Gardies bref och memorial till kanslern 23/5 1615, febr. 1616, 4/3, 22/3 1616, 1/10 1623, *AOB* II: 5, s. 80, 92 f., 96, 101, 231; samt a. a., s. 93, not.

⁸ Se ofvan s. 65.

möter ytterligare ett nytt kammarråd, Jören Claesson (Uggla)¹, så att antalet nu stigit till fyra jämte Skytte.

I ett och ett halft år synes kammarrådets sammansättning nu hafva behållit sig oförändrad, till dess med juli 1625 så väl Johan Sparre som Måns Mårtensson lämna kammaren, den förre för att ägna sig åt ledningen af kopparkompaniet, den senare för att åter tjänstgöra vid härens ekonomiska förvaltning i det på nytt utbrytande polska kriget². Däremot återinträdde nu Peder Erlandsson i kammaren³, hvars kollegiales således under senare hälften af detta år och förra hälften af 1626 voro tre utom Johan Skytte. I juni 1626 utgick Åke Axelsson, men ersattes af Mattias Soop, Hans Åkessons son, hvadan antalet förblef oförändradt⁴. Ett år senare, i juni 1627, lämnar Jören Claesson kammaren⁵, och sedan arbetade där Peder Erlandsson och Mattias Soop ensamma jämte Skytte ända till dennes afresa till Lifland i december 1629.

Främste man i kammaren efter Skytte blef Claes Fleming, som kort före den förres afresa kallades att med sitt amirals-ämbete förena kammarråds värdighet⁶. Af hans medbröder afgick Mattias Soop i juni 1630 till ståthållareposten i Kalmar; i stället inträdde Karl Sparre⁷. Denne dog emellertid på vären 1632⁸, och något nytt kammarråd insattes icke i han ställe under återstoden af Gustaf Adolfs regering⁹.

Dock hade kammaren dessförinnan fått en förstärkning i arbetskrafter, som snart visade sig vara högst betydande, då konungen i början af år 1631 förmådde sin svåger, Pfalzgreffen Johan Kasimir, att mottaga ledningen af det viktiga ämbetsverket. Det var ett extraordinärt uppdrag på sidan om kammarens

¹ Bref i *K. Reg.* 20/1 1624.

² Jfr kons: bref till kanslern 29/11, 2/12, 12/12 1625, *AOB* II: 1, s. 276, 280, 289.

³ *K. Reg.* 1/7 1625 o. s. v.

⁴ *K. Reg.* 7/6 1626 o. s. v.

⁵ Saknas bland underskr. i *K. Reg.* efter 1/6 1627.

⁶ Han har underskrifvit ett bref i *K. Reg.* 14/12 1629.

⁷ Den sistnämnde i *K. Reg.* från 10/6, M. S. ej efter 12/6. Underhålls-bref för M. S. såsom ståthållare 22/6.

⁸ Enl. *ANREP* dog han 24/4 1632. I *K. Reg.* finnes han ej efter 18/4 1632.

⁹ Jfr Gabriel Gustafssons bref t. kanslern 18/6 1632, *AOB* II: 3, s. 267.

normala ämbetsstat; Pfalzgreffen fick icke någon ämbetsitel och blef icke medlem af kollegiet, utan ledare af det samma med en i viss mån öfverordnad makt såsom konungens förtroendemän och frände. I så väl fullmakten som konungens personliga bref till sin svåger¹ ålades kammarrådet att visa denne lydriad i allt hvad han under konungens frånvaro befallde. Huru långt han gjort en sådan myndighet gällande i sitt samarbete med kammarråden, låter sig ej afgöras, men det är otvifvelaktigt, att han allt ifrån sitt inträde i kammaren i mars 1631 till brytningen med förmyndareregeringen efter Gustaf Adolfs död varit den ledande själen i finansförvaltningen.

I fall 1618 års kammarrådning ville fastslå kammarrådsämbetenas antal till fem, hvilket ej är fullt klart, så har ofvan gifna öfersikt visat, att denna tanke icke kunde förverkligas, äfven om Skytte räknas med bland kollegiets ledamöter. Särskildt anmärkningsvärd är den starka minskningen under de senare åren. Redan 1627 kunde Johan Skytte med skäl beklaga sig öfver otillräcklig hjälp i sitt ämbetsverk²; det var vid den tidpunkt, då han endast hade två kammarråd vid sin sida, Mattias Soop och Peder Erlandsson. Men någon förstärkning af kollegiets medlemsantal kom dock aldrig till stånd.

Nu liksom förut reduceras dessutom kammarrådet faktiskt därigenom, att endast sällan alla medlemmarne tjänstgöra på en gång. Kammarrådningens bestämmelse, att hvarje kammarråd skulle åtnjuta ledighet tre månader årligen, torde visserligen aldrig hafva blifvit strängt tillämpad, men en allmän rätt att någon gång begifva sig hem till sätesgårdens lugn omtalas både 1625 och 1626 i ordningarna för deras gemensamma arbete, under förbehåll endast att det sker med öfverhetens eller öfriga kollegiaters samtycke⁴. Dessutom utsändas allt fortfarande mycket ofta kammarråd i olika uppdrag till landsändarna. Så fick Jochim Berndes på hösten 1620 resa till Estland för att öfvervaka fäst-

¹ *RR* 22/1 1631; det senare tryckt bland *G. A:s skrifter*, s. 393.

² Rådsprot. 18/7 1627, *SRP* I, s. 45.

³ Några regelbundna ledigheter på tre månader kunna icke konstateras i brevrens underskrifter. *K. Reg.*

⁴ *Instr. C. F.*, s. 49 f. Den 13/1 1620 inkallas N. Bielke, emedan hans närvaro i kollegiet är behöflig; 21/10 1630 på samma sätt P. Erlandsson. *K. Reg.*

ningarnas proviantering, så skickades följande år Bror Andersson till Kopparberget¹, och Per Baners resa till Finland 1622 är redan omtalad²; så afsändes 1626 först Jören Claesson och sedan Mattias Soop i olika ärenden³ o. s. v. I memorialet af 1627⁴ inskräptes särskildt, att ingen af kammarråden finge undandraga sig att sälunda resa ut, när så behöfdes och af hela kammarrådet beslöts. Det blir på detta sätt äfven nu en ständig och mycket stark växling i kollegiets faktiska sammansättning.

Kamrerarnes antal höll sig ännu mindre än kammarrådens vid den siffra, som kammarordningen angaf. Redan 1621 års aflöningslängd upptar ej flere än 6⁵, och ett par år senare synes man hafva företagit en fullständig omreglering af de lägre posterna i kammaren, genom hvilken kamreraretiteln kommit att inskränkas till endast några få innehafvare. Råntekammarens aflöningslängd för 1624 har endast tre kamrerare, Nils Olofsson, Gerdt Dirichsson, som kallas kamrerare öfver krigsstaten, och Olof Holm, kamrerare öfver hofstaten⁶, och följande år har äfven den sist nämnde försvunnit, så att kamrerarne endast äro två, krigskamreraren Gerdt Dirichsson och Nils Olofsson, här benämnd landskamrerare⁷. År 1627 kommer till dessa en särskild fältkamrerare, hvilken emellertid, såsom namnet antyder, var afsedd för tjänstgöring vid arméen i fält, ej i kammaren. Till kammarens ordinarie stat hör däremot den besvärskamrerare, som inträder i längderna 1630, och på hvilken post man återfinner den förre kamreraren öfver hofstaten Olof Holm⁸. En landskamrerare, en krigskamrerare och en besvärskamrerare äro alltså kamrerareämbetena vid slutet af Gustaf Adolfs regering.

Denna starka reduktion af kamrerarnes grad motväges emellertid delvis af tillkommande poster med ett annat namn. Med år 1624 inträdde i kammaren den holländske köpmannen

¹ Fullmakt och pass $\frac{1}{9}$ 1620, $\frac{21}{4}$ 1621, *K. Reg.*

² Ofvan s. 222, not 4.

³ Fullm. $\frac{15}{8}$, $\frac{9}{10}$ 1626, *K. Reg.*

⁴ Jfr ofvan s. 220.

⁵ *RKB, KA*; saknas för åren 1619 och 1620.

⁶ *RKB, KA*.

⁷ *RHB* 1625(—1626), *Journalen, KA*.

⁸ *RHB* 1627, 1630, *KA*.

Abraham Cabellou såsom **generalbokhållare**¹ — han nämndes vanligen med den dubbla titeln generalbokhållare och kamrerare —, och under honom stodo flere underordnade **bokhållare**. Titeln uttryckte tydligt nog dessa tjänstemäns uppgift: att hålla de stora hufvudböckerna öfver rikets inkomster och utgifter². Snart användes den emellertid i allmännare betydelse, nämligen för att beteckna en grad af de underordnade tjänstemännen mellan kamrerarne och kammarskrifvarne, och i slutet af Gustaf Adolfs regering finna vi bokhållare ej blott under generalbokhållaren, utan också under kamrerarne. Deras antal är i 1630 års aflöningsstat dock ej större än 4³.

Kammarskrifvarne voro i 1621 års lönelängd 22, hvartill kommo 5 läredrängar. Ett par år senare synes man hafva ämnat uppgöra en fast stat för dessa skrifvare liksom för dem i kansliet⁴; 1624 års längd upptar sålunda 15 kammarskrifvareposter. Af dem äro emellertid endast 6 besatta⁵. Det är tidpunkten för kamrerarebefattningarnas starka reduktion, och med den har äfven följt en motsvarande minskning af kammarskrifvarnes antal. Dock stå på 1630 års stat ännu 15 skrifvare jämte bokhållarne fördelade under kamrerarne och generalbokhållaren⁶. Antalets öfverensstämmelse med 1624 års längd är nog en ren tillfällighet; det hade säkert under mellantiden undergått åtskilliga förändringar, ehuru man ej kan följa dessa i tillgängliga handlingar.

Ett nytt element inom kammarens personalförteckningar är **kammarens kansli**. **Kammarsekreteraren** Olof Eriksson har 1621 fyra kansliskrifvare till sin hjälp, och tre år senare har ytterligare en kammarsekreterare tillkommit, nämligen Peder Eriksson, hvarjämte bland de underlydande skrifvarne skiljes mellan den »förförste kansliskrifvaren», som tydligen biträdde sekreterarne i det viktigare arbetet, och 4

¹ Kgl. fullmakt $\frac{1}{5}$ 1624, *K. Reg.* Ett renskrifvet koncept bland *Kungl. koncept*, *KA*, har dateringen dec. 1623 (dagen ej ifylld).

² I 1624 års lönelängd, *RKB* stå två bokhållare, en för journalen och en för hufvudboken.

³ *RHB* 1630, *KA*.

⁴ Jfr ofvan s. 168.

⁵ *RKB*, *KA*.

⁶ *RHB*, *KA*.

handlingsskrifvare, hvilka väl ungefärligen motsvarade kansliets kopister. **Referendarier** åter, som också skulle finnas i kammaren enligt kammarordningen, äro ej uppförda på längderna förr än 1625, och då står under räknekammaren endast en referendarius. Sekreterareposten N:o 2 försvann snart, och kammarens kansli består sedan tämligen regelbundet af en sekreterare (Olof Eriksson) med en eller (efter 1630) två referendarier och tre eller fyra skrifvare. Benämningen handlingsskrifvare försvinner åter efter 1630, och man talar om kansliskrifvare och kopister liksom i kansliet¹.

I sammanhang med organisationen af kammarens kansli står tydligen ordnandet af dess arkiv. En liberis tillsiare eller tillsyningsman finnes åtminstone sedan 1619², 1630 t. o. m. två, och äfven en särskild kammarbokbindare uppföres snart på staten³.

Något senare uppträder en **kammarfiskal** med uppgift att vara åklagare å kronans vägnar i mål rörande dess ekonomiska rätt inför kammaren såsom domstol. Kammarordningen torde icke hafva förutsatt någon sådan befattning, eftersom den i fall af behof endast talar om vederbörande kamrerare såsom åklagare⁴. Titeln står på räknekammarens stat sedan år 1627, från hvilket år också en kunglig fullmakt föreligger för Hans Påvels-son såsom fiskal i räknekammaren⁵.

* * *

Inom räknekammarens arbetsfält medförde 1620-talet en ytterligare förskjutning i samma riktning som visat sig redan

¹ Se förut anförda räkenskaper i *KA*.

² Utanordning för liberis tillsiaren Bengt Ingolfsson ¹/₁₂ 1619, *Sandb. Saml.*, Å 3141, *KA*; jfr hans räkning på sin resterande lön för 1618—1635, a. saml., Å 3165.

³ *RHB*, *KA*.

⁴ *Instr. C. F.*, s. 39; jfr ofvan s. 215. I memorialet af ¹⁷/₇ 1621 (ofvan s. 219, not 2) ålägges kammarrådet att, om ej arrendatorerna eller deras löftesmän fullgöra sina förpliktelser, »sända fiskalen» på dem, och likaledes omtalas kammarrådets plikt att »igenom fiskalen till rätte fordra» alla som försnillat kronans räntor i arbetsordningen af 1625 (*Instr. C. F.*, s. 48), men därmed kan afses rikstens fiskal vid hofrätten.

⁵ *K. Reg.* ²⁰/₁ 1627.

under föregående år. Granskningen af uppbörds- och utgiftstjänstemännens räkenskaper trädde allt mera tillbaka för kollegiets praktiskt administrerande uppgifter och de i samband därmed stående beräkningarna af inkomster och utgifter samt bokföringen för riket i sin helhet.

Detta berodde dels på arrendepolitiken, som befriade kammaren från besväret med en mängd lokala uppbördsmän och samlade väsentliga delar af uppbörden på få händer¹, dels och framför allt på länsstyrelsernas utveckling till en administrativ instans mellan kammaren och dessa lokala uppbördsmän. År 1624 utfärdade konungen en vidlyftig ordning om förvaltningen af kronans räntor², hvilken bl. a. ålade alla fogdar, arrendatorer och tullnärer att inleverera sin uppbörd till den numera i hvarje län tillsatte bokhållaren, som sedan hade att disponera dem enligt gifna order och särskildt inskicka penningarna till räntekammaren i Stockholm, och i samband härmed föreskrefs äfven, att bokhållaren skulle upptaga alla deras räkenskaper och klarera dem, hvilket väl knappast kan beteckna något annat än en första revision, samt slutligen själf med dem inställa sig i räknekammaren i Stockholm³. Genom nya förordningar af 1628 och 1631⁴ sammanfattas fullständigt både uppbörd och kontroll inom länen i länsbokhållarnes händer.

Det är sålunda ingen tillfällighet, att den starka minskningen inom kamrerarnes grad visar sig just år 1624. Den motsvaras af en minskning i det revisionsarbete, som hittills varit dessa tjänstemäns förnämsta uppgift. Räknekammarens kontroll blir nu till större delen en kontroll i andra hand. Endast centrala eller på något sätt från länsstyrelsernas öfverhöghet undantagna uppbörds- och utgiftstjänstemän hade att redovisa omedelbart. De torde hafva varit ungefär de samma, som i 1631 års förordning ålades att inlämna månatliga rapporter till rikshufvudböckerna: generalräntmästaren för räntekammaren, föreståndare för

¹ Jfr i allmänhet HALLENBERG, IV, s. 877 ff., V, s. 131 o. s. v., samt CRONHOLM, IV: 455 ff. Denna i många afseenden intressanta sida af Gustaf Adolfs finanspolitik är ännu icke på tillfredsställande sätt undersökt.

² Tryckt *Instr. L. R.*, s. 169—184.

³ p. 9, 23.

⁴ *Instr. L. R.*, s. 392—403.

kronans kopparköp och bruk, amiralitetets finanstjänstemän, skrifvarne för hofvet och Stockholms slott samt arklimestaren för arkliet, hvartill naturligtvis kommo motsvarande tjänstemän så väl vid fälthärens finansiella administration som i Finland och de eröfrade provinserna¹.

Närmare underrättelser om revisionens gång under dessa nya förhållanden föreligga icke. Titlarna landskamrerare och krigskamrerare innebära väl emellertid, att den förre skulle förestå räkenskapsväsendet i allmänhet och således äfven revisionen inom den inre civila förvaltningen, den senare utföra motsvarande arbete för krigsstaten². När besvärskamrerare tillsättas, torde dessa vara afsedda särskildt för revisionen af inkommande räkenskaper³, men deras förhållande till de andra kamrerarne är icke klart.

Om arbetet med revisionen af underordnades räkenskaper sålunda minskades, så blef i stället räkenskapsföringen inom själfva kammaren så mycket vidlyftigare.

Beräkningen öfver förestående utgifter och till dem användbara inkomster⁴ utveckla sig nu till riksstater, omfattande alla rikets beräknade inkomster och utgifter under ett år. Enligt en uppgift, som numera ej kan kontrolleras, skola af konungen underskrifna stater hafva funnits alltifrån år 1619⁵. De samlingar, som nu äro tillgängliga, upptaga dock ej några af dessa äldsta riksstater, och man känner därför intet närmare om deras karaktär⁶.

Samtidiga med riksstaterna äro efter allt att döma riks-

¹ a. a., s. 402 f.

² Jfr kammarrådets arbetsordningar af 1625 och 1626, *Instr. C. F.*, s. 47 ff.

³ Jfr ordningen af 1631, *Instr. L. R.*, s. 402.

⁴ Jfr ofvan s. 208.

⁵ »Inventarium uppå — — stater och acter uti det Kongl. Stats-Con-toiret», troligen från 1690-talet, bland *Handl. ang. Statskontoret, RA*. Främst står: »1619, 1620, 1621 och 1625 års stat in originali uti hvitt band, af högst-salig kon. Gustaf Adolf underskrefven».

⁶ I saml. *Riksstater, RA*, som är öfverlämnad från statskontorets arkiv, finnes ingen enda fullständig riksstat, utan endast öfverslag af större eller mindre delar af de beräknade inkomsterna och utgifterna.

hufvudböckerna. När man en gång kommit därhän att uppgöra beräkningar öfver ett kommande års inkomster och utgifter, måste det falla sig helt naturligt att också vid årets slut sammanföra bådadera, såsom de faktiskt gestaltat sig, och dy-medelst vinna en öfversikt öfver det verkliga finansiella läget.

Äldst i den nuvarande serien af rikshufvudböcker¹ är en volym för år 1619. Den har jämnlöpande kolumner för behållen ränta och dess användning till vissa utgifter, för hvad som faktiskt utgått och hvad som resterar. Dessa två senare kolumner, som egentligen skulle berättiga volymen till namnet rikshufvudbok, äro emellertid högst ofullständigt ifyllda, och räkenskapen har alltså aldrig blifvit fullbordad; dessutom synas inkomstposterna afse beräknade inkomster enligt inkomna förslag från uppbördsmännen, ej hvad som faktiskt influtit. En slutsummering för de sålunda upptagna inkomsterna finnes, men är ej heller den utförd under alla rubriker, och motsvarighet på utgiftssidan saknas helt och hållet, såsom naturligt är, då specialuppgifterna ej blifvit införda.

Utvecklingen af dessa räkenskaper är i och för sig en administrativ fråga af ej ringa intresse, men i totalbilden af regeringens allmänna organisation kunna de naturligtvis endast intaga en underordnad plats. Att något slags sammanfattande hufvudböcker uppgjorts äfven för åren efter 1619, är otvifvelaktigt, ehuru numera ingen synes vara i behåll för vare sig 1620 eller 1621². Då Abraham Cabeliou skulle anställas såsom generalbokhållare, betonades i ett förslag till hans fullmakt, att rikets räkenskapsböcker skulle uppställas »på bokhållarevis», liksom han också skulle till landsbokhållarne utsända »efter bokhållare-art» utarbetade formulär till deras rapporter³. Man kände tydligen behovet af en bättre utbildad bokföring än den, som ingick i de svenska kammartjänstemännens insikt, och man tog helt enkelt den holländske köpmannens erfarenhet från den stora affärsvärldens privata arbetsformer till hjälp. Sannolikt är 1623 års huf-

¹ *RHB, KA.*

² Jfr kammarrådets bref till några ståthållare $\frac{5}{1}$ 1622 att sända fogdarne till räknekammaren, »emedan vi ej kunna besluta 1620 års bok, förr än deras räkenskaper äro klarerade». *K. Reg.*

³ Konceptet af dec. 1623; jfr ofvan s. 226, not 1.

vudbok den första som utarbetats under hans ledning, och denna har äfven en helt annan uppställning än de föregående¹.

Det är tydligt, att icke endast en utan flere böcker på detta sätt blifvit förda öfver rikets inkomster och utgifter under generalbokhållarens ledning². För vissa år äro ännu två olika böcker i behåll³, men förhållandet dem emellan framstår ej alltid klart, och ofta är åtminstone den ena ofullbordad. Att den ena förts såsom löpande journal, den andra utgjort bearbetning af det i journalen gifna materialet, såsom förhållandet var längre fram, kan för dessa år ej konstateras.

År 1630 lämnade Abraham Cabeliou sin post i räknekammaren för att blifva direktör för skeppskompaniet⁴. Redan 1628 står vid hans sida en kontrollörbokhållare, Mårten Pedersson, 1629 är denne upphöjd till generalbokhållare jämte Cabeliou, och efter den sist nämndes afgång står han ensam kvar i denna värdighet på kammarens stat⁵. Den fackkunskap, som den holländske köpmannen kallats att företräda i finansstyrelsen, kunde således numera uppbäras af en svensk man.

Till hufvudböckerna inlämnades regelbundna rapporter så väl från länsstyrelserna som från andra underordnade finansmyndigheter. Redan i 1621 års memorial för kammarrådet⁶ omtalas, att ståthållarne skulle afgifva sådant besked hvarje månad, och liknande föreskrifter upprepas sedan gång efter annan. I 1631 års räkenskapsordning bestämdes, att vissa uppgifter

¹ *RHB, KA*. I ett kungl. bref till kamreraren Per Nilsson af $\frac{1}{1}$ 1624 talas om dennes arbete med »1622 års boks klarerande», och att han skall öfverlämna den samma till Nils Olofsson att afslutas. *RR*. Bland *RHB, KA*, finnes dels en volym, rubricerad »K. M:ts bok öfver Peder Nilssons kamrer-skap», men endast upptagande uppbördssidan, dels en öfersikt öfver utgiften under kolumnerna: »anordnad, levererad, råster».

² Jfr titelbladet i 1624—1625 års *RHB*: »Hufvudbok numero 70» etc. och uttrycken »A. Cabelious böcker» i kammarrådets arbetsfördelning $\frac{9}{17}$ 1626, *Instr. C. F.*, s. 51, »generalböckerne» i 1631 års räkenskapsordning, *Instr. L. R.* s. 402.

³ Så 1626—1628. *RHB, KA*.

⁴ Kungl. fullm. $\frac{18}{2}$ 1630 i både *RR* och *K. Reg.*

⁵ *RHB* 1628—1630, *KA*.

⁶ Se ofvan s. 219.

endast behöfde inlämnas en gång årligen, andra åter hvarje månad¹.

Stater och rikshufvudböcker voro naturligtvis ingalunda de enda räkenskaper, som fördes i räknekammaren. I Abraham Cabelious fullmakt² omtalas dels jordeböcker såsom grundvalen för hela räkenskapsväsendet, dels specialräkenskaper vid sidan af generalböckerna. Det torde hafva varit meningen att verkställa en systematisk revision af de gamla jordeböckerna; förordningen om länsstyrelsernas befattning med kronouppbörderna af år 1624 innehöll utförliga föreskrifter om ståthållarnes medverkan härvid³. Huru de i kammaren förda specialräkenskaperna förhöllo sig till vederbörande uppbörds- och utgiftstjänstemäns egna räkenskaper, faller sig svårt att i enskildheterna afgöra⁴.

Huru än räkenskapsväsendet i kammaren utvecklade sig, var det dock mindre ett mål i och för sig för ämbetsverkets arbete än ett medel för kammarens ledande ämbetsmän att hålla ordning i och vinna öfversikt öfver den praktiska finansförvaltning, som för dem blifvit hufvudsak. Att man inom denna senare återfinner alla de olika sidor, som kammarordningen specificerat, faller af sig själf. Det kan icke vara af något intresse att ytterligare exemplifiera denna kammarrådets verksamhet, som fyller hvarje blad i kammarens registratur och framträder i alla instruktioner och arbetsordningar. Kammarrådet hade att både inkräfva och så vidt möjligt »förmera och förbättra» rikets inkomster, såsom kammarordningen uttryckte sig⁵, liksom det i alla afseenden fortfor att administrera medlens användning till rikets utgifter. Trots hofförvaltningens principiella afskiljande från statsstyrelsen, trots amiralitetets utveckling till flottans centralmyndighet samt de tidigt nog mognade planerna på en

¹ *Instr. L. R.*, s. 402.

² Se ofvan s. 226.

³ *Instr. L. R.*, s. 172—175.

⁴ Ett förslag öfver de räkenskaper, som borde hållas i räknekammaren, inlämnadt af kamreraren Nils Olofsson till K. M:t ²¹/₄ 1630, finnes bland *Handl. ang. kammarförvaltningen, RA.*

⁵ *Instr. C. F.*, s. 36.

särskild förvaltning för hären fortfor kammarrådet att draga försorg ej mindre om inköp för hofvets räkning än om anskaffande af allehanda förråd för hären och flottan. Liksom kammarrådet omkring 1620 fick tänka på tapeter till slottets praktsalar och vin till den kungliga källaren samt öfvervaka tillrustningarna till konungens bröllop, så var det ännu 1630 denna myndighet, som hade att sörja för kläder åt konungens hoffolk¹, och hela serien af memorialer från det första till det sista är fylld af påminnelser om hvad kammarrådet skulle inköpa och afsända för härens och flottans behof, vapen, krut och lod, proviant och klädespersedlar, af föreskrifter om skeppsbygget och flottans utrustning, om mönstringar och transporter². I dessa kammarens omsorger märkes knappast någon förminskning ens under de sista åren, 1630—1632, då likväl amiralitetet nått en viss organisation och en central krigsrätt upprättats för hären³. Dock bör därvid erinras, att under dessa år just de personer blefvo kammarens ledande män, som samtidigt beklädde chefsposter för hären och flottan, nämligen Claes Fleming och Pfalzgrafven. Under sådana förhållanden blef naturligtvis en utskiftning mellan kammarens och de militära regeringsorganens förvaltning svårare att genomföra.

Kammarordningens förbehåll för konungens godkännande af kammarrådets befallningar kunde naturligtvis icke tillämpas, då denne senare kom att så ofta lämna landet. Invisningar på rikets räntor har kammarrådet från början utfärdat på egen hand, och med åren måste dess själfständighet blifva allt starkare. Under 1620-talet synes konungen gärna hafva förbehållit sig själf icke blott donationer och förläningar, utan också tillgifter och beställningsbref⁴; dock omtalas klagomålssakers afgörande genom kammarrådet redan i 1625 och 1626 års arbetsordningar⁵. Efter tyska krigets utbrott kunde från kammaren

¹ Memorial för skattmästaren och kammarrådet ²⁶/₇ 1619, för kammarrådet ⁴/₆ 1630; jfr ofvan s. 219. Bref till kammarrådet ¹⁵/₉, ²⁸/₉, ⁸/₁₀ 1620, *RA*.

² Se de ofvan s. 219 anförda memorialen.

³ Se *K. Reg.*; jfr nedan kap. V, VI.

⁴ *K. Reg.*, passim.

⁵ *Instr. C. F.*, s. 48, 50.

utgå ordentliga resolutioner såväl på allmogens besvär som på underordnades frågepunkter, och det hände, att förläningar utdelades, ja, att kronogods såldes, om också intill Gustaf Adolfs död på konungens behag och ratifikation¹. Men denna ökning i kammarens självständighet var också förbunden med Johan Kasimirs inträde såsom dess chef med utomordentlig förtroendeställning.

I nära samband med denna fråga om begränsningen af kammarrådets myndighet står principen, att konungens beslut i kammarärenden skulle expedieras genom kammaren själf och dess kansli². Liksom denna princip endast med vissa modifikationer kom att tillämpas, så synas ej heller formerna för förbindelsen mellan konungen och kammaren hafva blifvit närmare utbildade. Om kammarsekreteraren ensam föredragit de handlingar, hvilka med hans kontrasignation ingått i kammarens registratur, eller om därvid äfven medlemmar af kammarrådet varit närvarande i analogi med hvad 1626 års kansliordning föreskref för kansliet, kan icke afgöras. Under konungens resor i Sverige torde dock det förra vanligen hafva varit fallet³, ty endast undantagsvis synes denne därvid hafva haft något kammarråd med sig.

Ännu mera sällsynt var det naturligtvis, att kollegiet i sin helhet lämnade Stockholm och samlade sig omkring konungen. Det inträffade i januari 1623, då konungen kallade samtliga kammarråd till Västerås, där han uppehöll sig från midten af nämnda månad till slutet af mars. Den underordnade personalen torde hafva följt kammarråden, så att hela ämbetsverket nu kom att residera i Västerås⁴. Det stannade där i flere månader, ända till början af maj, hvaremot konungen från slutet af mars var på mera rörlig fot⁵. I maj hafva kammarråden åter

¹ *K. Reg.*, passim.

² Jfr ofvan s. 123.

³ Jfr ofvan s. 152.

⁴ Bref, underskrifna af Skytte, Åke Axelsson och Peder Erlandsson, dat. Västerås, från ²¹/₁; kallelse till N. Bielke ¹/₂; bref med hans underskrift ¹⁶/₂. Till flere befallningsmän att komma dit »till räknekammaren» ⁴/₃, ⁶/₃, ²⁶/₃ o. s. v. Jfr brefvet till Bengt Ingolfsson, liberitillsiaren, som synes hafva varit ensam kvar i Stockholm, ¹¹/₃. *K. Reg.*

⁵ Brefven i *K. Reg.* dat. Västerås till ⁸/₅. Kon:s bref i *RR* dat. Uppsala ¹/₄—⁶/₄, Väsby ⁷/₄, Västerås ¹⁵/₄—²²/₄, Simtuna ²⁸/₄, Svartsjö ²⁵/₄—²⁸/₄, Telge ²⁹/₄ o. s. v.

fått uppsöka denne, som nu uppehöll sig i Södermanland under förberedelserna för expeditionen till Danzig, och efter hans återkomst finna vi dem hos honom under juli på Hörningsholm, under återstoden af året intill midten af december på Gripsholm¹. Så godt som hela detta år gör således ett undantag i den af kammarordningen inskrifna regeln, att kammaren skulle residera i Stockholm. Men detta har sedan aldrig upprepats. När kammaren på hösten 1629 flyttade först till Strängnäs och sedan till Uppsala, så berodde det på en i Stockholm härjande farsot².

*
*
*

Inom räknekammarens arbetsordning förlorade en mängd af 1618 års bestämmelser sin giltighet genom räkenskaps- och revisionsväsendets ombildning och den fullständiga omregleringen af den lägre personalens poster. Hvad som för denna personal trädde i stället, har redan i hufvudsak framgått af de nya befattningarnas namn och uppgifter. För kammarrådet åter kunde kammarordningens bestämmelser i allmänhet förblifva gällande.

Huru kamrerarnes samarbete med kammarråden gestaltat sig, är icke fullt tydligt. Endast vid rättgångar finner man ett större antal kamrerare såsom bisittare, och då ej nödvändigt sex, såsom kammarordningen stadgat, utan än flere, om flere funnos i tjänst i kammaren³. Om deras deltagande i kammarrådets administrativa rådslag och beslut finnas inga andra underrättelser än de, som kunna hämtas ur de utgående brefven och deras underskrifter. Men i själfva brefven nämnes aldrig något om hvilka som deltagit i öfverläggningen, och i underskrifterna förekommer under de första åren endast sällan någon kamrerares namn. Längre fram blir detta senare visserligen

¹ Enligt brefvens datering i *K. Reg.* Jfr J. Skytte t. kanslern ¹⁰/₆, ²⁰/₆ 1623, *AOB* II: 10, s. 272 ff. Konungen residerade under hösten hufvudsakligen på Gripsholm, men gjorde äfven kortare besök i Stockholm, Strängnäs o. s. v.

² Rådsprot. ¹⁹/₉, ²⁴/₉, *SRP* I, s. 214, 217; brefven i *K. Reg.* dat. Strängnäs ³⁰/₉, ¹/₁₀, Gripsholm ⁷/₁₀, Uppsala ²⁰/₁₀ o. s. v. Konungen befann sig enligt *RR* i Uppsala från ²⁰/₁₀.

³ 7 kamrerare hafva sutit i rätten ¹⁸/₉, ¹⁶/₁₀ 1620, ⁹/₅ 1621. *K. Reg.*

mera vanligt; 1624 står exempelvis ofta efter kammarrådets namn kamreraren Nils Olofsson och äfven ibland Abraham Cabeliou, men flere än två äro aldrig de undertecknande kamrerarne¹.

I allmänhet saknas alla underrättelser om formerna för kammarrådets kollegiala verksamhet, och det kan därför ej afgöras, om kammarordningens bestämmelser angående regelmässiga sammanträden verkligen blefvo tillämpade². Några protokoll förekomma icke. Stadgandet om tre kollegiaters erforderlighet för besluts fattande har ingalunda blifvit strängt genomfördt, ty redan under de år, då kollegiets medlemsantal höll sig vid det i kammarordningen upptagna, utgå ej sällan bref med underskrifter af endast två kammarråd³, ja någon gång af endast en enda⁴, och längre fram, då kammarråden blefvo färre, blef detta helt naturligt vanligare för att slutligen, då kollegiet i sin helhet kom att räkna endast tre ledamöter, oupphörligt inträffa, så snart någon af dessa var syssetsatt på annat håll eller tog ledighet från sin tjänstgöring⁵. Det uttryckliga förbudet mot att någon finge handla ensam å kollegiets vägnar kunde ej hindra, att vid flyttningarna under år 1623 bref ibland utgingo af Johan Skytte ensam eller att han likaledes under en resa 1625 någon gång utöfvade sin ämbetsmyndighet⁶, och sedan Claes Fleming blifvit kammarens ledande man, utfärdade denne både 1630 och 1631 ensam en mängd skrivelser så väl i Stockholm som under resor i Mälardalens län och Bergslagen. Att Pfalzgreffen sedan någon gång utöfvade sin utomordentliga myndighet i eget namn⁷, kan under sådana förhållanden ej förvåna.

Den stränga kollegialprincipen modifierades också genom försöken till en fördelning af arbetet kammarråden emellan.

¹ *K. Reg.*, passim.

² I kammarrådets arbetsordning af 1626 framskjutes arbetstidens början för alla dagar till kl. 8, och endast för rättegångar anslås en bestämd dag, tisdag. *Instr. C. F.*, s. 50 f.

³ Så $\frac{3}{4}$ — $\frac{9}{4}$, $\frac{30}{4}$ 1621, $\frac{1}{1}$ — $\frac{6}{1}$, $\frac{1}{2}$ 1622 o. s. v. *K. Reg.*

⁴ $\frac{9}{2}$, $\frac{1}{6}$ 1622 o. s. v. *K. Reg.*

⁵ *K. Reg.* 1627—1632, passim.

⁶ *K. Reg.* $\frac{27}{5}$ — $\frac{7}{6}$, $\frac{30}{6}$ ff. dagar 1623 samt aug. 1625.

⁷ *K. Reg.* april 1631, fol. 337 ff., bref i Pfalzgreffvens »enskildte namn».

I mars 1621 förordnade konungen Nils Bielke att taga på sin lott räkenskapernas granskning och gaf honom tvenne särskilda medhjälpare, assessorn i hofrätten Johan Månsson och den sedan gammalt med dessa saker förtrogne Erik Jörenssoⁿ¹. Det memorial, som utfärdades för kammarrådet vid konungens afresa på sommaren, stadfäste denna anordning med hänvisning därtill, att kammarrådet i sin helhet borde befrias från detta arbete². Dock deltog Bielke äfven i kammarrådets administrativa rådslag; hans namn återfinnes under de utgångna breffen³.

I slutet af 1625 öfverenskommo kammarråden med Johan Skytte i spetsen själfva om en detaljerad utskiftning af alla ärenden. Skytte skulle sköta krigssakerna och breffen till konungen, öfvervaka räntmästaren Hans Jörenssoⁿ, som förestod krigsstaten⁴, samt ansvara för registraturet. Åke Axelsson öfvertog uppsikten öfver ordinarie staten och landsböckernas granskning, medan Per Erlandsson dels skulle leda de nya tullarnas genomförande och inkräfva penningeinkomsterna till räntekammaren, dels mottaga alla köpmäns kraf på betalning. Sämst begränsas Jören Claessons område: han skulle sörja för att inkommande bref från landsändarna blefve besvarade och att alla anslag och aflöningar utginge, men också tillhålla arrendatorerna att uppfylla sina kontrakt och ställa dem, som försnillade kronans ränta, för rätta. Inkommande klagomål skulle kammarråden upptaga genom kammarens referendarie, och en af dem skulle hvarje vecka uppsätta svaren; på samma sätt skulle de i tur och ordning en månad i sänder öfvervaka räkenskapsföringen i kammaren⁵. Det hela gällde naturligtvis endast ärendenas förberedande behandling; beslut fattades och bref utfärdades som förut af kollegiet in corpore.

Ordningen af 1625 skulle icke gälla längre, än alla kammarråden det önskade, och den aflöstes redan i juli 1626 af en ny. Indelningen är här enklare. Johan Skytte har behållit sin gamla afdelning, krigssakerna, breffen till konungen och regi-

¹ *K. Reg.* 29/3 1621.

² Se ofvan s. 219.

³ *K. Reg.* 14/6 1621 o. s. v.

⁴ Jfr nedan s. 239.

⁵ *Instr. C. F.*, s. 47 ff. Jfr G. Gustafssons bref t. kanslern 9/1 1626, *AOB* II: 3, s. 92.

straturet, men får nu till sin hjälp den nyutnämnde Mattias Soop, medan de två andra, Per Erlandsson och Jören Claesson, likaledes gemensamt öfvertaga hela ordinarie staten med inkommande bref och aflöningsfrågor. Endast kvarntullen utsöndras under Mattias Soops speciella inspektion. Klagemålssakernas handläggning af de olika kammarråden hvar sin vecka är i hufvudsak oförändrad, och på samma sätt ordnas nu köpmansräkningarnas behandling samt uppsikten öfver Abraham Cabelious böcker. Äfven efter denna öfverenskommelse underskrefvos dock brefven gemensamt¹. Ordningen fick sannolikt icke någon längre varaktighet, ty i memorialet af 1627 fann sig konungen behöfva på nytt föreskrifva, att kammarråden skulle fördela arbetet mellan sig. Någon åtgärd med anledning häraf är icke känd.

*   *   *

Räntekammaren stod ännu i början af 1620-talet under den gamle räntmästaren Peder Pedersson med biträde af en underskrifvare, Hans Jörensso. Aflöningen till hofvet var emellertid 1621 afskild från hans befattning och öfverlämnad åt myntskrifvaren Daniel Hansson². Med följande år visar sig ett bättre utbildadt räkenskapsväsende äfven inom denna del af finansförvaltningen: veckorapporter, uppsatta af Hans Jörensso och granskade af kammarråden. År 1623 är aflöningsboken för hofvet uppställd med jämnlöpande kolumner för anordning, leverering och utestående rest³.

I slutet af 1623 fick räntekammaren en ny föreståndare i förutvarande kamreraren Peder Andersson. Fullmakten⁴ benämner honom generalreceveur eller räntmästare. Den franska titeln är naturligtvis hämtad utifrån och får väl sannolikt sammanställas med Abraham Cabelious samtidiga inträde i räknekammaren, men om anslutningen till främmande mönster inskränkt sig till titulaturen eller äfven inverkat på själva ämbe-

¹ *K. Reg.*, passim.

² Deras räkenskaper för 1621 bland *RKB, KA*. För 1618 finnes endast ett fragment och för 1619 och 1620 saknas alla *RKB*.

³ *RKB, KA*.

⁴ *RR* ²⁶/₁₁ 1623. Jfr hans reversal, af juni 1624, *Sandb. Saml.* Å 491, *KA*.

tets ställning, framgår icke af fullmakten, som är hållen i allmänna ordalag. Den utlofvar till generalreceveurens hjälp en kasserer och en bokhållare; äfven för de lägre posterna införas sålunda nya benämningar.

De nya funktionärerna i räntekammaren trädde också i tjänsteutöfning. Aflöningslängerna för 1624 upptaga så väl generalreceveuren som hans kassör och bokhållare. Räkenskaperna äro dels löpande veckoräkning, dels den systematiskt sammanställda hufvudboken. Hoflöningen är som förut afskild i en särskild bok, nu under Hans Jörenssohn med titeln hofräntmästare. Med 1625 börja på nytt rapporter från räntekammaren till kammarrådet öfver löpande uppbörd och utbetalning, såsom det synes afgifna för hvarje vecka. De äro underskrifna icke blott af Peder Andersson, utan också af Abraham Cabeliou, som sålunda på något sätt tjänstgjorde äfven i räntekammarens bokföring, förmodligen som kontrollant¹.

På detta sätt antas äfven räntekammarens förvaltning vidlyftigare former än förut. Det har sin naturliga förklaring i den starka ökningen af de belopp, som gingo genom densamma. Ännu 1621 hade Peder Pederssons räkenskap slutat med en summa af 217,000 daler; 1624 redovisar Peder Andersson för 440,000 daler i ordinarie anordning och 516,000 i krigspenningar, dels landshjälpen, dels andra till krigsrustningarna anslagna inkomster. Det är klart, att icke hela denna stegring representerar nya skatter, utan att mycket också tillkommit genom centralisering af inkomsterna under räntekammaren.

Äfven dessa anstalter ansågos ej länge tillräckliga för en tillfredsställande skötsel af den viktiga centralkassan. I början af 1625 befallde konungen, dels att rapporter om den inkommande uppbörden skulle inlämnas till honom liksom till kammarrådet, dels att en af kammarrådet alltid skulle verificera räntmästarens kvittenser, och båda befallningarna sattes äfven i verkställighet². När kriget med Polen åter började på sommarens och konungen afreste till Lifland, afskilde han förvalt-

¹ RKB, KA.

² Kammarrådet t. K. M:t 18₁ 1625, K. Reg. Vid arbetsfördelningen kammarråden emellan i nov. 1625 kom det på Peder Erlandssons andel att verificera räntmästarens kvittenser. *Instr. C. F.*, s. 48.

ningen af krigsstaten under Hans Jörenssohn, medan Peder Andersson fick behålla räntekammarens ordinarie stat¹. Räkenskaperna äro för 1625 och 1626 ofullständiga, men 1627 anträffas i enlighet med denna delning en specialräkning för krigspenningarna².

Under sistnämnda år inträffade åter i räntekammarens ledning en personalförändring, och äfven denna gång följde med den en förändring i titulaturen. Chef för räntekammaren blef nu Erik Larsson, en köpman i Stockholm, som varit mycket anlita i kronans affärer under föregående tid, och hans titel blef faktor öfver ränteriet eller räntekammaren³.

Titeln faktor begagnades förut i Sverige hufvudsakligen för att beteckna uppsyningsmannen öfver ett faktori, d. v. s. ett kronans vapensmide⁴, men den var i tidens allmänna affärsterminologi vanlig såsom benämning på finansiellt ombud i allmänhet och användes särskildt för de stora affärshusens kommissarier⁵. Den kunde då lätt öfvergå till att beteckna äfven finansiella ombud för furstar och regeringar eller förmedlare af deras affärstransaktioner, och i denna mening omtalas omkring år 1600 en konung Sigismunds faktor i Danzig⁶, liksom på 1620-talet holländske köpmän voro svenska kronans faktorer, d. v. s. mellanhänder och bankirer, vid kopparens försäljning⁷.

När nu Erik Larsson blef faktor öfver räntekammaren, så innebar denna titel också en annan ställning än den, som räntmästaren hittills hade haft. Räntekammarens chef är nu ej en ren ämbetsman, tagen ur den i kammaren skolade skrivareklassen,

¹ Konungens memorial ²³/₆ 1625; kammarrådet till K. M:t ²⁰/₁₂ 1625. *K. Reg.* Sistnämnda bref afgick enligt anteckning i *K. Reg.* först ²⁸/₁ 1626.

² *RKB, KA.*

³ E. L. torde hafva öfvertagit räntekammaren i febr. eller mars 1627; kammarrådets invisningar äro åtminstone från mars ställda till honom. Verifikationsband bland *RKB, KA.* Jfr *K. Reg.*

⁴ Jfr CRONHOLM, IV, s. 670 ff.

⁵ Jfr *Centralregeringen 1523-1594*, s. 246.

⁶ Bref till Simon Bahr, kungl. faktor i Danzig, i Sigism. tyska registr. 1599-1600, passim.

⁷ Rådsprot. ²⁵/₈ 1628, *SRP* I, s. 108. Den ⁷/₅ 1631 förordnades Peter Grönberg till konungens faktor i Hamburg. *RR.* Jfr kon:s bref till kanslern af samma datum, *AOB* II: 1, s. 721.

utan en praktisk affärsman, som förut endast i egenskap af leverantör eller långgifvare haft med kronan att göra, och som just på grund af sin erfarenhet i tidens allmänna penningtransaktioner samt sina privata affärsförbindelser kallats till denna post. Erik Larsson leder såsom faktor uppbörd och utbetalning af kronans medel i räntekammaren, men därjämte förmedlar han för svenska kronans räkning den viktiga kopparhandeln, sköter förbindelsen med de utländska affärshus, åt hvilka kopparen såldes eller lämnades i deposition, bereder genom sina personliga förbindelser kredit åt växlar, dragna af konungen eller hans därtill betrodde män, och handhar jämte Louis de Geer salt-handeln, sedan denna år 1628 förvandlats till regale¹. Kronans finanser måste under krigstillståndet ordnas både afärsmissigt och fälmässigt, så att medlen blefvo lätt och snabbt disponibla, och faktorn fick därför i sin hand samla dess affärstransaktioner i sin helhet.

Ännu tydligare visar sig detta, då Erik Larsson vid nyåret 1629 lämnade sin post. Han efterträddes som faktor af Mårten Wewitzer, äfven han förut privat affärsman i Stockholm². Beställningsbrevet ålägger den nye faktorn att handhafva rikets ränta och inkomst enligt de anordningar, som konungen gjort genom den fastställda staten, men också att upphandla den proviant, som behöfves till flottan, och öfvervaka myntverken. Hans aflöning räknas i viss procent af uppbörden³, och han får rätt att, när en viss ordning blifvit gjord på tullarna, arrendera dessa för egen eller andras räkning. Slutligen heter det, att faktorn icke får lämna sin post förr än tidigast om två år och då efter uppsägning ett halft år i förväg. Aktstycket har sålunda karaktären af ett kontrakt mellan kronan och en privat affärsman. Ännu samma år finner man nya affärsuppgörelser mellan kronan och faktorn; han får privilegium att uppköpa vitriol inom hela riket och öfvertar jämte ett par andra affärsmän Västra Sölberget⁴.

¹ Se i allmänhet breven till E. L. i *RR* och *K. Reg.*, passim; jfr CRONHOLM, IV, s. 333 ff. Mandat om salthandeln ²⁸/₄ 1628, *RR*.

² M. W:s beställning har datum ³/₁ 1629. *K. Reg.* Ännu ¹/₁ och ²/₁ kammarrådsbrev till faktorn Erik Larsson i *K. Reg.*

³ Procenttalet är dock icke utsatt i beställningsbrevet.

⁴ *K. Reg.* ²¹/₃, ²¹/₄ 1629.

Nu visar det sig också tydligt, att faktorn intar en väsentligt annan ställning till kammarrådet än räntekammarens tidigare föreståndare. Mårten Wewitzer undertecknar allt ifrån början af år 1630 mycket ofta jämte kammarråden (och kamrerarne) de från räntekammaren utgående brefven¹, och när konungen vid afresan till Tyskland afgifver sitt memorial om kammarförvaltningens ledning, är detta ställt till kammarrådet och faktorn gemensamt. Det händer likaledes, att konungens skrivelser i kammarärenden ställas till kammarrådet och faktorn². Denne är icke endast föreståndare för räntekammaren under kammarrådets öfverhöghet, utan ett organ för viktiga grenar af den praktiska finansförvaltningen med andel i beslutanderätten å hela kammarens vägnar. Såsom faktor får räntekammarens chef en ställning, hvilken i viss mån — rangen naturligtvis undantagen — påminner om Seved Ribbings ställning som skattmästare.

Titeln faktor kunde aldrig fullt undantränga den gamla räntmästaretiteln, utan denna senare användes ibland i st. f. den förra³. Då efter Gustaf Adolfs död Mårten Wewitzer erhöll förnyad anställning, upptogs åter den äldre benämningen, och det hette nu, att liksom han under den afidne konungens tid beklädt räntmästareämbetet, så skulle han äfven fortfarande förestå det samma. Men ämbetet behöll den nya karaktär, som det erhållit vid titelns förändring till faktor. Mårten Wewitzer skulle i sin förvaltning af de till räntekammaren anslagna räntorna söka tillse, att utbetalningarna skedde på bestämda tider, och om inkomsterna icke alltid kunde ingå efter beräkning, mot god betalning göra förskott af egna medel; om det blefve omöjligt att upprätthålla staten, skulle han icke blott anmärka detta, utan ock uppgöra förslag till förändring; han skulle upphandla spannmål och annan proviant, göra uppköp till klädekammaren samt tillse, att kronan alltid finge goda varor, äfvensom att dess egna varor vid försäljning betingade högsta möjliga pris⁴. Det är fort-

¹ *K. Reg.*, passim.

² *RR* ⁴/₆ 1630, ¹⁵/₁₂ 1630.

³ Drott. till M. Wewitzer ⁹/₅ 1629, kon. till kammarrådet och räntmästaren ²/₆ 1630, *RR*; kammarrådet till K. M:t ¹⁰/₁₀ 1632, *K. Reg.* Rådsprot. ¹³/₅, ²⁷/₈ 1631, ²/₈ 1632, *SRP* II, s. 88, 111, 185.

⁴ *RR* ¹¹/₄ 1633. Beställningen är här rubricerad såsom »kontrakt».

farande en ställning af på samma gång kassatjänsteman, bankir och allmänt affärsombud.

Den lägre personalen i räntekammaren synes hafva förblifvit den samma som bestämdes i Peder Anderssons räntmästarefullmakt. Ännu i Mårten Wewitzers beställning af 1633 omtalas såsom hans medhjälpare en bokhållare och en kassör.

Bokföringen stannade i stort sedt på den ståndpunkt, som den uppnått vid midten af 1620-talet, så vidt af de nu bevarade räkenskaperna kan slutas. De äro förda dels månadsvis — veckoaviserna till räknekammaren försvinna däremot —, dels såsom sammanfattande och systematiserade hufvudböcker¹.

Huru **naturainkomsternas förvaltning** utvecklats sig, kan ej fullt utredas. För varuhuset känner man inga räkenskaper af senare år än 1621, men detta kan bero på samlingarnas ofullständighet². I hvarje fall försvunno varuhusets förnämsta uppbördsposter, koppar och järn, då de stora kompanierna upprättades för att drifva handeln med dessa varor. Öfriga naturapersedlar gingo säkerligen i allt större utsträckning till lokala statsbehof, så att de ej vidare behöfde transporteras till någon central uppbördsanstalt. Proviantmästare i de olika landsändarna omtalas i 1631 års räkenskapsordning³.

* * *

Anstalterna för **härens finansförvaltning** i fält stå vid sidan af den normala kammarförvaltningen och göra så till vida intrång på denna, som en del tjänstemän från kammaren fingo följa konungen under fälttågen. Det var på detta sätt som Måns Mårtenssons verksamhet i kammaren afbröts år 1625; han tjänstgjorde sedan ute i Östersjöprovinserna⁴. Likaså användes

¹ *RKB, KA*. Wewitzers beställningsbref så väl af 1629 som 1633 betona särskildt nödvändigheten att hålla jämnvikt mellan inkomster och utgifter månadsvis.

² *Varuhuset och Handl., RA*. Det låter ju tänka sig, att senare handlingar anträffas under det pågående ordningsarbetet i *KA*.

³ *Instr. L. R.*, s. 401.

⁴ Memorial ²²/₇ 1625 o. s. v. *RR*. Kanslern till M. M. ²⁹/₇, ²⁹/₈ 1625 o. s. v., *AOB* I: 3, s. 123, 154.

krigs- och fältkamrerarne Gerdt Dirichsson och Tönne Henriksson på krigsskådeplatsen därstädes, och då den förre afled 1629, förordnades Lorens Persson i hans ställe med titel af bokhållare¹. Till Tyskland åtföljdes konungen af Tönne Henriksson², hvarjämte den centrala räktekammarens förre chef, Erik Larsson, förordnades till generalreceveur i fält och faktor för krigsstaten³. Särskilda kassor upprättades för utgifterna vid hären: liksom man under de preussiska fälttågen har en räktekammare i Preussen, så anordnas också en sådan i Tyskland⁴.

Men principiellt sedt stodo dock dessa organ under den fasta räknekammaren i Stockholm. I 1631 års räkenskapsordning ålades äfven bokhållaren i Stralsund att inlämna rapporter till kammaren för så väl fältränteriet och garnisonerna som proviantet i Tyskland⁵.

¹ *RR*, passim. Kon. till kanslern ²⁹/₁₁ 1629, *AOB* II: 1, s. 537.

² Till kanslern ²⁰/₅, ¹⁵/₇ 1630, *AOB* II: 1, s. 607, 623.

³ Fullm., dat. ²⁸/₅ 1630, i kopia i *Sandb. Saml.*, Ä 246, *KA*; memorial ¹⁶/₁ 1631, *SKA* I, s. 305.

⁴ Särskilda räkenskaper i *RHB*, *KA*. Jfr kon:s bref till kanslern ²²/₄ 1631, *AOB* II: 1, s. 709, 712.

⁵ *Instr. L. R.*, s. 403.

IV.

Den högsta rättsskipningen och hofrätten.

Då Gustaf Adolf på Örebro riksdag år 1614 framlade sin plan att organisera en fast hofrätt, var det otvifvelaktigt hans afsikt att med denna skapa ett centralt ämbetskollegium dels för de lägre lagskipande myndigheternas öfvervakande, dels för utöfningen af en högsta domsmakt i konungens namn¹. Vid planens verkställande gjorde sig emellertid snart nya synpunkter gällande. Hofrätten kom aldrig att hos sig samla hela rättsväsendets ledning i sådan utsträckning, som afsedt varit, och vid sidan af eller öfver densamma började så godt som genast en utveckling, som ledde till en ny ordning inom denna gren af styrelsen.

Hofrättens administrativa uppgift hade i ordinantian trätt starkt tillbaka för den dömande. Här stadgades (p. 15) endast helt allmänt, att hofrätten skulle öfverse alla domböcker, och att dessa för det ändamålet skulle af häradshöfdingar och lagmän samt borgmästare och råd i städerna årligen inlämnas till advokatfiskalen, hvarefter hofrätten ägde att inför sig instämma hvarje domare, som befanns hafva af något skäl fällt orätt dom. Rättegångsprocessen af 1615 utförde detta något närmare. Arbetet med att öfverse domböckerna öfverlämnade den (p. 10) åt de 4 bisittare, som residerade i Stockholm under mellanterminerna, för att ej domstolen i sin helhet därmed skulle besväras under själfva sessionerna, dock så, att om någon anmärkning gjordes, denna skulle blifva hvilande till sessionens början

¹ Se ofvan s. 101 ff.

för att då afgöras. Vidare förpliktades hofrätten (p. 21) att bistå alla dem, som klagade öfver att de ej af lägre domare fingo sin rätt, och att på klagandens begäran utgifva bref till dessa lägre domare med åläggande att låta honom vederfaras hvad lagen bjöd, och slutligen fick hofrätten myndighet att om någon domare, hvem det vara månne, ej lät sig på detta sätt rättas, kalla denne inför sig och öfver honom döma, vare sig han inställde sig eller icke (p. 22)¹.

Den nya öfverdomstolen började genast sin verksamhet på detta område. Allt ifrån det första året af sin tillvaro har den aflåtit en mängd skrivelser af olika slag, citationer, manebref, förord o. s. v. till lägre myndigheter angående rättvisans skipande². Men af verkligt central natur kunde denna hofrätts uppsikt öfver lagskipningen ej förblifva längre än dess myndighet sträckte sig öfver hela riket. När den finska hofrätten år 1623 insattes, öfvertog den samma myndighet inom sitt område, och detsamma gjorde sedan (1630) äfven hofrätten i Dorpt. Såsom administrativt organ förlorade den gamla hofrätten i Stockholm därmed afgjordt sin centrala karaktär. Någon ställning öfver dessa nya domstolar hade den icke; den finska hofrätten fick genom sin fullmakt uttryckligen samma makt och myndighet som hofrätten i Sockholm³.

Drotsens rang såsom den främste bland de höga ämbetsmännen rubbades icke genom denna förändring af det ämbetsverks ställning, hvars chef han var, men den kunde icke heller åt honom bevara någon del af den myndighet, som sålunda afskildes från hans ämbetsverk. Någon ämbetsmakt vid sidan af hofrätten hade nämligen drotsen aldrig utöfvat; det var först i och genom det att han ställdes i spetsen för denna, som hans värdighet fått praktisk innebörd. Han kunde således lika litet som den gamla hofrätten befalla öfver de nya hofrätterna i Åbo och Dorpt, och ej heller han är följaktligen efter deras instiftande att betrakta såsom verkligt centralorgan inom rättsväsen-

¹ SCHMEDEMAN, s. 139, 148, 157. Jfr K. M:ts förklaring af 12/11 1616, a. a., s. 166.

² *Svea hofrätts registr.* 1614 ff. år, passim.

³ SCHMEDEMAN, s. 219.

det. Endast till rangen förblir han ännu dess förnämsta representant.

Hofrättens domsmakt undergick naturligtvis genom de nya öfverdomstolarnas upprättande samma territoriella begränsningar som dess administrativa myndighet. Till sin karaktär hade den dessförinnan blifvit på ett genomgripande sätt förändrad.

Rättegångsordinantian lade strängt taget icke något hinder i vägen för konungen att där han så ville själf utöfva sin domsmakt, äfven sedan hofrätten kommit till. Den punkt, som förordnar om den nya domstolens upprättande, utgår därifrån, att konungen fortfarande skulle önska upptaga och afdöma undersåtarnes klagomål, såsom lagen säger, men eftersom han icke alltid kan personligen deltaga i alla rättegångssaker, insätter han hofrätten att döma i sitt ställe¹. Härmed öfverensstämmer också hans uttalande till änkedrottningen under öfverläggningarna om ordintian, att de gamla formerna för konungsdöm, rättare-, råfst- och landsting, i fall af behof skulle kunna återupptagas vid sidan af hofrätten². Alltså: konungen kunde fortfarande sitta till doms i egen person, men så vida han icke gjorde det, var hofrätten hans ständiga företrädare och dömde i hans namn samt med hans myndighet. Hofrättens domar skulle vara slutligt bindande såsom konungens egna och icke af honom ändras, och ordintian innehöll ett uttryckligt förbud att från hofrätten vädja. Däremot förbehöll sig konungen, att hofrätten icke skulle kunna slutligt afgöra någontill lifssak, utan i sådana endast afgifva betänkande till honom, så vida han var närvarande. Blott i hans frånvaro finge den fälla utslag, och benådning från ådömdt lifsstraff måste äfven i sådant fall underställas honom själf³.

Det nya förbehåll, som konungen sköt in i sin fullmakt för den nya domstolen, nämligen att han skulle äga att efter lag bryta skrocksocknar och offsocknar⁴, var icke heller afsedt att rubba hofrättens karaktär af högsta instans. Uttrycket är hämtadt från landslagen och synes där beteckna konungens rätt att i undantagsfall ingripa till ändrande eller upphäfvande af

¹ SCHMEDEMAN, s. 137.

² Jfr ofvan s. 105.

³ SCHMEDEMAN, s. 138 f.

⁴ a. a., s. 142; jfr ofvan ss. 113.

domar, för hvilka vad ej längre fanns, om de enligt nya upplysningar befundes vara orättvisa eller för stränga. Det rörde sig alltså här endast om utomordentliga yttringar af konungens höghet. Då hofrätten följande år fann sig föranlåten att till konungen ställa en fråga, hvad som med dessa ord skulle förstås, så berodde det därpå, att de numera voro insatta i ett nytt sammanhang. De ingå i den punkt af hofrättens utförliga processordning, som reglerar dess ställning till konungens domsmakt (p. 35)¹.

Ordinantians grundsatser äro här väsentligt modifierade. Visserligen står konungen fast vid den utgångspunkten, att ingen skulle äga att vädja från den kungliga hofrätten, och han föreskrifver yttermera, att den som kväljer hofrättens dom skall vara fallen till 100 dalers böter, men öfver dessa regler höjer han nu lagens princip, att konungen själf äger högsta dom öfver alla domare, att han bör i alla mål sanning utleta och bryta alla skrocksocknar, och i tillämpning häraf bestämmer han, att den som finner sig besvärad öfver hofrättens dom kan vända sig till konungen själf och af honom erhålla beneficium revisionis. Konungen häfdar sålunda numera sin rätt att döma ej blott vid sidan af hofrätten, i dess ställe, utan också öfver den samma, och han skiljer uttryckligen sin personliga domsmakt från hofrätten, då han inräknar denna senare bland de domare, öfver hvilka han enligt lag har högsta dom. Att han sedan betecknar revisionen af hofrättens dom såsom en särskild kunglig nåd, beneficium, och ålägger den som vill besvära sig att icke genom vädjande, utan genom en ödmjuk böneskrift vända sig till konungen, kan icke förtaga det faktum, att han nu höjer sin kungliga domsmakt öfver den nya »kungliga nämnden».

Förslaget till processordning tillkom redan under det första halfåret af hofrättens tillvaro, på våren 1614². Om den anförda punkten, såsom synes sannolikt, från början ingått däri, så har förändringen i konungens uppfattning af sin domsmakt inträdt, innan ännu hofrätten hunnit hålla sin första session. Det inträffade också, att en dom, som hofrätten fällde under

¹ a. a., s. 161.

² Jfr ofvan s. 113.

samma session, drogs under konungen, och att denne påbjöd, att domen ej skulle få verkställas, innan han fått tillfälle att själf pröfva saken. Hofrätten ansåg till en början detta som ett ingrepp i dess genom ordinantian tillerkända myndighet, men kanske egentligen emedan konungen nu var frånvarande och anstalter för domens verkställande redan blifvit träffade; på hösten 1614 finner man den själfmant underställa en eller annan dom konungens ompröfning, och det ännu innan denne återkommit till Sverige¹. En rätt för konungen att pröfva hofrättens domar genomfördes alltså faktiskt allt ifrån början, och då rättegångsprocessen i juni 1615 slutligen stadfästes, gaf den endast en formlig bekräftelse härpå.

Huru långt denna konungens pröfningsrätt skulle utsträckas, var emellertid icke i processen angifvet. Det var tydligen just med hänsyn till dess bestämmelser som hofrätten framställde sin fråga, hvad som skulle förstås med att bryta skrocksocknar och offsocknar, och den frågade på samma gång, huru å andra sidan det kvarstående förbudet mot att kvälja hofrättens dom skulle tolkas, kanske med en underförstådd tvekan om dess förenlighet med den medgifna revisionen. Konungens svar, dateradt samma dag som rättegångsprocessens stadfästelse, den 23 juni 1615², ger endast delvis klarhet i saken. Såsom kväljande af hofrättens dom angifver han endast det, att vederbörande klagar öfver att domen är orättvis utan att enligt processen begära revision och därmed visar vanvördnad mot domstolen. Förbudet mot domkval skulle alltså på intet sätt förhindra, att en revision kunde ske. Om skrocksocknar och offsocknar åter säger sig konungen icke nu i en hast kunna gifva någon förklaring — han stod just i begrepp att afresa till den ryska krigsskådeplatsen — men lofvar att framdeles göra det. En tolkning af dessa termer skulle inneburi en närmare fixering af de fall, i hvilka ändring af hofrättens dom kunde ske, och i den riktningen antingen ville eller kunde konungen icke nu uttala sig.

Den utlofvade förklaringen torde aldrig hafva blifvit gifven, och några regler om när hofrättens domar skulle kunna ändras kommo aldrig till stånd. Det var i själfva verket naturligt, då

¹ HALLENBERG, III, s. 264—271.

² SCHMEDEMAN, s. 164 f.

nu rätten att *söka* revision genom rättegångsprocessen var medgifven utan inskränkning; sedan måste det komma att bero på konungens pröfning i hvarje särskildt fall, om han ville stadfästa domen såsom rättvis eller ändra den. Några tvifvelsmål om själfva revisionsprincipens berättigande förspörjas ej heller vidare.

Till den klass af rättegångssaker, som konungen från början undantagit från hofrättens afgörande och förbehållit sin egen domsmakt, kom sålunda en annan klass, nämligen de som genom klagomål öfver hofrättens dom drogos under honom. Härjämte kvarstod hans genom ordinantian aldrig uppgifna rätt att omedelbart upptaga mål, om han så önskade, och äfven af denna rätt hade han redan från början begagnat sig¹. I praxis öfvergå emellertid de olika kategorierna ofta nog i hvarandra. I synnerhet blir det vanligt, att hofrätten hänskjuter mål till konungen äfven i andra fall än där sådant genom ordinantian fordrades. Själff hade han redan genom rättegångsprocessen fastställt, att sådant, såvida han var närvarande, alltid skulle ske, när vid omröstning om domen majoritet icke vanns inom hofrätten, och samtidigt äfven föreskrifvit, att klagomål öfver föregående konungars utfärdade bref af hofrätten alltid skulle underställas konungen och ej af dömas i annat fall än om han icke ville afgöra saken². Året därpå inskräppte han likaledes ytterligare, att högmålssaker endast finge upptagas ad referendum för att med bifogande af hofrättens betänkande öfverlämnas till K. M:ts resolution³. Men härjämte finner man, att hofrätten icke blott förfrågar sig hos K. M:t angående tolkningen af olika lagbud och grunderna för bestraffning af vissa brott⁴, utan också inför honom refererar enskilda mål af växlande beskaffenhet, som icke voro undantagna från dess afgörande⁵. Det händer också, att konungen direkt

¹ HALLENBERG, III, s. 276.

² SCHMEDEMAN, s. 161, 163.

³ SCHMEDEMAN, s. 166.

⁴ K. resolution $23/6$ 1615, $6/6$ 1617, $14/12$ 1619, SCHMEDEMAN, s. 163, 172, 185.

⁵ Causæ civiles etc. $8/11$ 1619, $18/11$ 1619 (förmodligen felskrifning för 1620), *Nord. Saml.*, 320, f. 109, 112, *U. B. Svea hofrätts protok.* $14/5$ 1619, *RA.*

drager under sin »revision» mål, som blifvit instämnda inför hof-rätten¹.

På detta sätt ingrep konungen i allt större utsträckning i rättsväsendets ledning. Bestämde regler hade visserligen icke bildat sig, men undantagen från hofrättens suveräna domsmakt voro så talrika och framför allt var möjligheten till sådana undantag så obegränsad, att konungen faktiskt måste anses hafva åter förbundit den högsta rättskipningen med sin person. Hof-rätten blef i sak en instans under denna högsta, om den ock ännu fick döma i konungens namn. Däremot behöll den naturligtvis så till vida sin centrala karaktär, som dess myndighet ännu omfattade hela riket.

Formerna för konungens ingripande voro tillsvidare icke fullt utpräglade.

De honom förbehållna högmålssakerna bör han väl i regel personligen hafva afgjort. Ibland finnas uppgifter, att sådana liksom andra mål föredragits inför honom i närvaro af riksråd², men i regel torde föredragningen hafva skett genom personlig uppvaktning af hofrättens assessorer, och dessas redogörelse för saken bör väl då också hafva inneburit, att konungen drog dem till råds, ehuru han ensam i egen person fattade beslutet³. Någon gång är det uttryckligt angifvet, att konungen muntligen diskuterat saken⁴. Här får således hofrätten omedelbart samverka med konungen vid dennes personliga utöfning af sin domsmakt.

När konungen reviderade hofrättens domar, kallade han

¹ Mål mellan R. Taubes arfvingar och landtrådet i Estland, prot. $\frac{6}{7}$ 1621, *SRP* I, fol. 1; domar i *RR*, f. 390 v.

² Så gäfvos resolutionerna $\frac{6}{6}$ 1617 »närvarandes — — — h. Ax. Oxenstierna och h. Henrik Horn». Jfr s. 250, not 4. Namnen äro utskrifna i en text, som finnes i *Nord. Saml.*, 320, f. 49, *U. B.*

³ I anf. anteckn. för $\frac{6}{6}$ 1617 heter det: »vore dessa här efterskrifne herar och gode män upp hos H. K. M:t i Stockholm: Nils Andersson, Johan Skytte, Karl Gyllenstierna, Lasse Bengtsson och Olof Nilsson [samtliga assessorer i hofrätten]. Så blef af H. K. M:t till svar gifvit på desse här efterskrifne saker. — — —» Liknande $\frac{8}{11}$ 1619, $\frac{5}{7}$ 1620, $\frac{6}{9}$ 1620, $\frac{13}{11}$ 1620 (1619? — jfr s. 250, not 5), $\frac{27}{6}$ 1621, $\frac{13}{5}$ 1622. *Causæ civiles etc.*, *Nord. Saml.*, 320, *U. B.*

⁴ $\frac{6}{9}$ 1620: »såg H. K. M:t akterne igenom, discurrerade ock nog pro et contra».

tvifvelsutän från början riksråd till sin hjälp, så vidt sådana funnos att tillgå, men äfven i detta fall var det han själf som ensam afgjorde och afkunnade domen. En revisionsdom af 1616 är sålunda fälld af konungen efter hållen rannsaking på Stockholms slott i riksens råds närvaro¹. Från 1621 finnes ett protokoll öfver en liknande rannsaking, hållen inför konungen och rådet, vid hvilken konungen personligen leder hela förhöret, framställer frågorna och gör sina invändningar med anledning af svaren. Likaså har han säkerligen bestämt domen, ehuru protokollet synes anföra rådet såsom medbeslutande. Detta mål var draget under konungen direkt, utan föregående handläggning af hofrätten². Men år 1619 förmåler hofrättens protokoll, att vid konungens upptagande af ett par revisionsmål hofrättens assessorer själfva varit tillkallade; utom dem omtalas endast kanslern såsom närvarande³. Äfven nu diskuteras saken, innan konungen afgör den⁴. I detta fall hafva således hofrättens ledamöter själfva medverkat vid revisionen, om också endast upplysningsvis.

Öfver hufvud taget är det tydligt, att en liffig förbindelse mellan konungen och hofrätten ägt rum. Då den förre utöfvar den högsta domsmyndighet, han förbehållit sig själf, sker det gärna med biträde i en eller annan form af hofrättens assessorer. Och han utöfvar ännu denna myndighet endast i egen person; det händer aldrig, att han öfverlämnar den åt riksrådet.

Däremot kunna någon gång i mål af utomordentlig beskaffenhet herrar af rådet förordnas att samverka med hofrätten för att förstärka dess auktoritet. På våren och sommaren 1616 fördes inför en sålunda förstärkt rätt långvariga rannsakingar med några män, som voro anklagade för papistiska stämplingar: Johan Messenius, Erik Andersson och Jöns Hansson (Jöns Papist).

¹ RR 13/9 1616.

² Se ofvan s. 251, not. 1.

³ *Svea hofrätts protok.* 6/12 1619: »Hade H. K. M:t till revision desse två saker . . ., och vore desse . . . herrer och gode män i H. K. M:ts kammer uppkallade . . .» De voro: grefve Magnus, Axel Oxenstierna, Johan Skytte, Karl Gyllenstierna, Johan Månsson, Lasse Skytte, Olof Nilsson, Karl Jönsson, Erik Simonsson.

⁴ ». . . och efter lång diskurs var H. K. M:ts egen förklaring».

Såsom domare sutto jämte hofrättens ledamöter riksamiralen Jören Gyllenstierna, rikskanslern Axel Oxenstierna, riksskattmästaren Jesper Matsson, Nils Bielke, Erland Björnsson och Hans Åkesson¹. Förhören höllos ofta inför en trängre krets af endast de förnämsta bisittarne, hufvudsakligen riksråd², men när rätten är fulltaligt samlad, betecknas den dock såsom »den konungslige hofrätt»³, och domen öfver Messenius är intagen i hofrättens dombok⁴. På samma sätt inträdde år 1619, då Olof Stråle stod anklagad för sitt förhållande vid Älfsborgs dagtingan 1612, bland hofrättens riksrådsklass kanslern, Nils Stiernsköld, fältherren Jakob de la Gardie och Gabriel (Gustafsson) Oxenstierna⁵, och i en dom öfver några förrädare af år 1622 har jämte de ordinarie bisittarne äfven riksamiralen deltagit⁶. Den nya domstolens karaktär af ett fast ämbetsmannakollegium hindrar således icke, att den, när så befinnes lämpligt, kan utvidgas med extraordinarie assessorer. Det är en naturlig anknytning till föregående tids praxis, enligt hvilken vid viktigare mål riksråden i så stort antal som möjligt borde sitta i rätten.

Året 1621 har satt sina märken i rättskipningens organisation liksom inom rikets styrelse för öfrigt. Då konungen afreste till kriget i Lifland och satte en rådsregering i sitt ställe hemma i Sverige, ingingo i dess instruktion äfven några punkter om rättens skipande⁷. Vanliga klagemålssaker borde hänvisas till vederbörande ämbetsverk eller ämbetsmän: till hofrätten, om de rörde justitien, till räknekammaren, i fall det var fråga om kronans räntor, eller ock till ståthållarne i länen. Komme svårare mål före i hofrätten, borde rådsregeringen med råd och dåd stå denna bi; sannolikt har konungen tänkt sig,

¹ Prot. och handl. $10\frac{1}{5}$ — $7\frac{1}{9}$ 1616 i *Liber XIV causarum*, RA.

² $10\frac{1}{5}$: grefve Magnus, grefve Abraham, Jören Gyllenstierna, Jesper Matsson, Nils Bielke, Nils Andersson, Johan Skytte, Bror Andersson; $5\frac{1}{6}$ — $9\frac{1}{6}$ Jören Gyllenstierna och Jesper Matsson, o. s. v.

³ $20\frac{1}{6}$, $29\frac{1}{7}$, $30\frac{1}{7}$.

⁴ Domen är af $20\frac{1}{18}$. *Svea hofrätts dombok*, RA.; jfr prot. i anf. saml.

⁵ *Svea hofrätts protok.* $11\frac{1}{6}$ 1619 o. s. v., RA.

⁶ *Svea hofrätts dombok* $7\frac{1}{12}$ 1622, RA.

⁷ SRP I, s. IV f.

att riksråden skulle i dylika fall, om så behöfdes, sitta med i rätten på nyss angifvet sätt. Däremot ville konungen icke lämna rådsregeringen sin egen myndighet öfver hofrätten. Skulle någon begära revision emot hofrättens dom, då finge därmed anstå till hans hemkomst.

Före afresan ändrade han dock i viss mån afsikt i denna sist nämnda punkt. Samma dag som instruktionen för rådsregeringen underskrefs vid Elfsnabben, den 16 juli 1621, — den hade förmodligen blifvit uppsatt redan förut — aflät konungen ett bref till de i Stockholm kvarlämnade rådsherrarne, att tvenne af hofrätten fällda domar blifvit hos honom öfverklagade med anhållan om revision, men att han icke haft tillfälle att i egen person upptaga klagomålen. Han förordnade därför, att de medlemmar af rådsregeringen, som icke deltagit i dessa måls behandling inom hofrätten, nu skulle i hans stad och ställe upptaga dem till revision och i dem fälla slutlig dom¹.

Så vidt man känner, är detta första gången som riksrådet i stället för konungen fått revidera hofrättens domar. Hittills har hofrättens ursprungliga karaktär af kunglig nämnd så till vida upprätthållits som konungen endast förbehållit sig sin personliga höghet öfver densamma; utöfningen af denna höghet har kunnat betraktas såsom undantagsfall, och när konungen icke dömt i egen person, har hofrätten ensam stått som hans själfskrifna företrädare och utöfvat hans myndighet. Nu öfverlämnar konungen sin personliga domsmakt åt riksråden och sätter således dessa öfver hofrätten. Början är gjord till revisionens fixering såsom högsta instans, oberoende af konungens person.

Då följande år en ny rådsregering tillsattes och en ny instruktion för denna utfärdades, blef punkten om dess ställning till hofrätten något förändrad. Nu omtalades endast regeringens skyldighet att bistå hofrätten, när så behöfdes, och att hjälpa klagande till rätta; revisionssakerna äro icke nämnda². Af ett bevaradt protokoll synes framgå, att rådet ej heller nu fått upptaga sådana annat än efter särskildt kungligt bemyndigande³,

¹ RR 16₇, 1621.

² SRP I, s. VII.

³ Jfr HALLENBERG, V, s. 154.

att det vässerligen med förbigående af hofrätten handlagt högmålssaker, som enligt ordinantian och processen skulle tillhöra hofrätten i konungens frånvaro, men att det äfven i dessa haft endast en begränsad befogenhet¹.

De närmast följande åren, som konungen tillbragte hemma i Sverige, hafva icke efterlämnat några nya underrättelser om den högsta domsmaktens utöfning. Den finska hofrättens instiftande måste emellertid återverka äfven på detta område. Den nya hofrätten kunde på grund af sin förläggning ej träda i samma omedelbara förbindelse med konungen som den gamla åtnjutit och som hittills i någon mån maskerat åtskillnaden mellan dess och konungens myndighet. Hofrätten i Åbo fick därför från början vida tydligare karaktären af en instans under konungen. Då dess fullständiga jämlikhet med den Stockholmska hofrätten var bestämdt fastslagen, fick äfven denna senares underordnade ställning medelbart en starkare belysning, så mycket hellre som dess förbindelse med konungen liksom hela dess verksamhet numera inskränktes till ärenden från endast en del af riket. Möjligen var det från början ifrågasatt, att de saker, som från den finska hofrätten drogos under konungen, skulle föredragas genom hofrätten i Stockholm. År 1624 skrifver denna till hofrätten i Finland, att några högmålssaker och andra ärenden, som öfversändts till K. M:t, blifvit afglömda, och att K. M:t befallt den Stockholmska hofrätten härom underrätta den finska samt ytterligare uttalat sin vilja, att när hädanefter dylika mål skulle remitteras, de först skulle insändas till rätten i Stockholm för att (genom den) presenteras². Ett sådant förfarande skulle hafva öppnat nya möjligheter för den gamla hofrättens utveckling. Det blef emellertid, så vidt man kan se, aldrig genomfördt. I stället kallades vid konungens revisioner af den finska hofrättens domar ett par af dess assessorer att såsom fullmäktige inställa sig inför honom och försvara domarna³, i ungefärlig motsvarighet till hvad som förut förekommit för hofrätten i Stockholm.

¹ Prot. 18/6 1622, *SRP* I, s. 2.

² *Svea hofrätts registr.* 19/10 1624.

³ Kon. till finska hofrätten 16/3, 14/6 1625, 22/2 1628, *RR*.

Då konungens fälttåg på andra sidan Östersjön åter börja 1625 och hädanefter blifva årliga, återkommer också nödvändigheten att låta rådet under hans frånvaro upptaga revisionssakerna. Rådsregeringarnas instruktion innehöll dock år 1625 ingen annan föreskrift än den att bryta de ankommande breffven i dylika mål¹, tydligen för att meddela konungen innehållet och låta honom afgöra, huruvida saken skulle upptagas af den tillförordnade regeringen eller uppskjutas till hans hemkomst. I de följande årens instruktioner förekommer icke någon sådan föreskrift, men äfven nu synes rådet endast efter konungens särskilda befallning hafva upptagit revisionsmål till afgörande², och då konungen befann sig hemma i landet, presiderade han fortfarande själf med rådsherrarne endast såsom rådgifvare³.

Först år 1630, vid öfvergången till Tyskland, insatte konungen i rådsherrarnes instruktion ett allmänt bemyndigande att upptaga alla lagligen andragna revisions saker⁴. Inför utsikten till det nya krigets långvarighet och krigsskådeplatsens aflägsenhet kunde han ej längre fasthålla vid regeln att pröfva hvarje enskildt fall, innan han hänvisade det till rådsregeringen. Denna har också under de följande åren utöfvat den kungliga revisionsmyndigheten⁵.

Emellertid upphörde ej heller riksrådets samarbete med den Stockholmska hofrätten. År 1627, då allmogen i Oppunda härad drogs till rätta för uppstudsighet och oroligheter, förstärktes hofrättens riksrådsklass med flera andra riksråd⁶, och detsamma skedde år 1631 vid en rättegång mot studenten Ericus Petri, som anklagades för affall till papismen⁷. På liknande sätt förfor man vid rättegången mot »Rhengrefven» Otto Lud-

¹ SRP I, s. XII.

² Jfr rådsprot. ¹⁵/₉ 1627, SRP I, s. 51, och Gabr. Gustafssons bref till kanslern ¹⁰/₇ 1628, AOB II: 3, s. 156 f.

³ Se ofvan not 2; kungl. dom af ¹³/₆ 1626 bland *Kongl. bref, Svea hofrätts arkiv*.

⁴ SRP I, sid. XLV.

⁵ Rådsprot. ¹⁵/₉, ¹⁶/₉ 1630, ¹²/₂₅, ¹⁸/₂, ⁷/₃, ¹⁴/₃ 1631, SRP II, s. 35, 59, 62 f. Dom af ²⁸/₂ 1631, RR.

⁶ Domen, af ⁸/₁₂ 1627, i *Svea hofrätts dombok, RA*.

⁷ *Liber XIV causarum, RA*.

vig. Konungen hade egentligen uppdragit åt rådsregeringen såsom sådan att här sitta till doms¹, men rådet tog äfven hofrättens assessorer af de två lägre klasserna till sin hjälp².

Så långt hade formerna för den högsta rättskipningen utvecklats vid Gustaf Adolfs död. Den kungliga domsmakten hade definitivt höjt sig till sista instans öfver hofrätterna. Dess utöfning under konungens frånvaro var öfverlämnad åt rådet i samband med rådets allmänna uppdrag såsom tillförordnad regering. Så ofta konungen varit hemma i landet, hade han däremot intill det sista själf suttit till doms, ehuru visserligen med riksråd vid sin sida, och rådet såsom sådant kan därför ännu icke sägas vara konstitueradt såsom högsta domstol. Hofrätten i Stockholm var faktiskt nedflyttad till andra instans för det egentliga Sverige med två lika berättigade öfverdomstolar vid sin sida för öfriga delar af riket. Endast på grund af sin förläggning till hufvudstaden stod den ännu i någon mån i omedelbar förbindelse med konungen själf och med de tillförordnade regeringarna i hans frånvaro³.

Gustaf Adolfs försök att skapa ett centralt ämbetskollegium äfven för rättsväsendet hade sålunda egentligen misslyckats. Den centrala öfverdomstolen för hela riket klöf sig på tre domstolar för olika delar af riket, således af provinsiell natur, och den börjande utvecklingen af en ny central dömande myndighet öfver dessa hade icke ännu nått till stadga. Om den Stockholmska hofrätten äfven efter de nya hofrätternas tillkomst i någon mån bibehåller sin plats i totalbilden af den centrala regeringens organisation, så beror detta på en endast faktisk, men icke rättslig närmare förbindelse med denna regeringens högste bärare.

* * *

Hofrätten i Stockholm öppnades af kanslern i en högtidlig session den 19 maj 1614⁴. Enligt konungens uppdrag hade

¹ Instr. 1630, *SRP* I, s. XLV.

² Akterna tryckta *SRP* II, s. 259—309.

³ Jfr ofvan s. 134.

⁴ Redogörelse i *Nord. saml.* 320, f. 1, U. B.

denne också utsett de två män, som vid fullmaktens utfärdande ännu fattades bland bisittarne af den lägsta klassen; de blefvo Lars Bengtsson, borgmästare i Nyköping och broder till Johan Skytte, samt lagläsaren Hans Dobert¹. Hofrätten kunde sålunda börja sin verksamhet med alla assessorsposter besatta.

Med den nya domstolen införlivades också det fiskalsäm-
bete, som fanns från Karl IX:s tid². Gustaf Adolf hade bibehållit det med utvidgning af titeln till advokat- eller generalfiskal³, och denne funktionär omtalas också i rättegångsordinantian af 1614⁴. Han synes senast 1613 hafva erhållit en underfiskal till sin hjälp⁵. Rättegångsprocessen föreskrifver, att hofrätten skall likaledes förses med minst en sekreterare äfvensom notarier och handlingsskrifvare, och vid rättens konstituerande tillsattes samtliga dessa tjänstemän. De togos, som naturligt var, från kansliet; sekreterare och notarie blefvo Jakob Simonsson och Måns Olofsson, som måhända innehaft sekreterares grad inom kansliet, handlingsskrifvare de lägre kanslistjänstemännen Mikel Olofsson (ej att förblanda med rikssekreteraren) och Mats Nilsson⁶.

Af hofrättens assessorer synes riksrådsklassen redan från början hafva blifvit ofullständig. Hvarken Erland Björnsson eller Nils Bielke intar, så vidt känt är, någonsin sin assessorsplats⁷. År 1615 inträdde emellertid Gustaf Stenbock (ståthållare i Västergötland) och Johan Skytte, och om denne senare får räknas såsom beklädande riksråds plats, så var klassen nu besatt med fyra personer i enlighet med ordinantians föreskrift⁸. Men

¹ HALLENBERG, III, s. 263; jfr ofvan s. 106, not 1.

² Se ofvan s. 80.

³ Beställning för Karl Olsson (Olofsson) såsom advokat- eller generalfiskal ¹⁸/₁₁ 1612; jfr tänkesedel för advokat och procurator K. O. (i själfva handlingen användas titlarna advokat och fiskal) ⁶/₁₂ 1612. RR.

⁴ SCHMEDEMAN, s. 139.

⁵ Erik Olsson, underfiskal, är upptagen i *Förlän. reg.* för 1613 och 1614, KA. Det förra upptar också Peder Pederson, fiskal, men det senare nämner honom såsom »fordom fiskal». Jfr ofvan s. 80, not 3.

⁶ HALLENBERG, III, sid. 264, not; jfr ofvan sid. 165 och de samma sida, not 4, samt sid. 166, not 1 nämnda längderna.

⁷ NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 31.

⁸ *Svea hofrätts dombok* 1615, RA; jfr ofvan s. 112, not 6.

dessa riksråd hafva tjänstgjort högst oregelbundet; under 1616 finner man bland dem, som undertecknat de utgående domarna, inga andra riksråd än Nils Andersson (och Johan Skytte)¹. Ej ens presidenten, grefve Magnus, torde alltså då hafva fungerat. Under de följande åren blef det icke bättre. Grefve Magnus kunde uteblifva från hela sessioner, och hans broder grefve Abraham, den ende af den gamla uppsättningen som kvarstod under hela 1620-talet, var icke flitigare. Nils Andersson dog 1618², Stenbock synes endast undantagsvis hafva tjänstgjort efter 1616, och Johan Skytte anträffas icke efter 1620. De nya riksråd, som inträdde på 1620-talet, förekomma likaledes i allmänhet endast tidvis i protokoll och domböcker; så Claes Horn, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Bo Ribbing, Filip Scheiding, Karl Eriksson Oxenstierna, Johan Sparre. Den ende som mera odeladt ägnade sig åt hofrätten var Gabriel Gustafsson Oxenstierna, möjligen inkallad redan 1622 och allt ifrån 1624, då han nedlade ämbetet som ståthållare öfver Stockholms och Upsala län, den ledande själen i hofrättens verksamhet. Under Gustaf Adolfs sista år tillkom Per Brahe³.

Öfver hufvud taget ser det ut, som om hofrättens flesta assessorer af riksrådsklassen innehaft sitt domarevärf såsom ett mera tillfälligt uppdrag vid sidan af andra ämbeten, hvilka voro deras hufvuduppgifter⁴. Någon särskild aflöning, fäst vid dessa platser, omtalas icke. Från början af 1620-talet föreligga under rättelser om huru konungen för hvarje session bestämt, hvilka riksråd som skulle tjänstgöra, och därvid uppräknas ej blott de, som för första gången insattes i hofrätten, utan äfven sådana, som inkallats redan vid föregående tillfällen⁵. Utnämningar i

¹ *Svea hofrätts domböcker, RA.*

² Se ofvan s. 200, not 6.

³ NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 30 ff.

⁴ Af 1620-talets riksrådsassessorer var Claes Horn riksstallmästare och ståthållare öfver olika län efter hvarandra, Gabriel Bengtsson rikstygmästare, Bo Ribbing ståthållare i Värmland, Filip Scheiding ståthållare i Koppbergslagen och gubernator öfver Kopparkompaniet, Karl Oxenstierna kansliråd, Johan Sparre först kammarråd, sedan Scheidings efterträdare i Kopparkompaniet.

⁵ Enligt anteckn. i *Nord. saml.*, 320, U. B., »presenterades H. K. M:t» d. 6/9 1620 af riksrådsklassen N. Bielke, Gabriel Bengtsson, Claes Horn. Den

egentlig mening omtalas icke, och allt tyder därpå att man nöjt sig med inkallelser af mer eller mindre tillfällig art. Riksrådsplatserna i hofrätten hafva därföre under denna första tid näppeligen den karaktär af fullt fixerade ämbeten, som rättsgångsordinantian egentligen tycktes afse.

Under sådana förhållanden blir det naturligtvis vanskligt att afgöra, huruvida ordinantians föreskrift, att riksrådsbisittarne skulle vara fyra till antalet, verkligen blifvit tillämpad. Några säkra bevis för att man sökt fasthålla vid denna regel äro icke kända. I de bevarade uppgifterna om huru konungen förordnat bisittare talas visserligen ibland om huru många som fattas så väl af riksrådsklassen som af öfriga klasser, men anteckningarna äro i detta stycke liksom i andra så oklara, att af dem ingen bestämd slutsats kan dragas¹.

Så mycket är visst, att det antal riksråd som ordinantian föreskref ingalunda alltid var i tjänst. I domböcker och protokoll finner man vanligen två eller tre, stundom ej mer än en enda², — ja, det ser ut, som om de två lägre assessorsklasserna någon gång fått arbeta aldeles ensamma. I sept. 1625 gjorde dessa genom två deputerade en framställning till den då förord-

---

förstnämnde hade, såsom nämnt, hört till 1614 års uppsättning, men vetes ej hafva tjänstgjort och kom ej heller nu att inträda. För de två senare finnes anteckningen: »Desse två blefve beviljade». Men äfven ²⁷/₆ 1621 blef enligt samma källa Gabriel Bengtsson (jämte Filip Scheiding) »af K. M:t deputerad att sitta i hofrätten», och ¹⁸/₅ 1622 heter det likaledes, att »K. M:t beviljade Gabriel Bengtsson». En annan anteckning för sistnämnda datum är formulerad så, att K. M:t förklarade, »att desse af riksens råd skola blifva assessores: grefve Abraham, herr Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Bo Ribbing», ehuru grefve Abraham tjänstgjort ända sedan 1614.

¹ Den ²⁷/₆ 1621 uppräknas såsom riksråd, som »sittia uti den konungslige rätt», jämte grefve Magnus 3 herrar, Gustaf Stenbock, Claes Horn, Johan Skytte, men likväl heter det: »fattes af detta medlet 3». »Deputerade att sitta i hofrätten» blefvo vid detta tillfälle endast två (jfr föreg. not), men äfven detta skulle jämte de förutvarande gifva 5 assessorer i st. f. 4. D. ¹⁸/₃ 1622 äro jämte grefve Magnus endast 2 riksråd antecknade, som »äro i den kongl. rätt», nämligen grefve Abraham och herr Gabriel Oxenstierna, men nu »fattas em». *Nord. saml.*, 320, *U. B.*

² NORDVALL, a. a., s. 33; jfr Gabr. Gustafssons bref t. kanslern ¹⁵/₉, ²⁹/₉ 1624, sept. 1627, ²⁹/₄, juli(?) 1631, ²⁴/₈ 1632, *AOB* II: 3, s. 78, 80, 137, 213, 232, 269.

nade rådsregeringen, att de icke kunde upptaga och afdöma några rättegångsmål, med mindre åtminstone någon af rådspersonerna vore närvarande. Enligt protokollen hade vid denna tidpunkt af hofrättens rådsherreklass endast grefve Magnus inställt sig. Regeringen svarade, att denne understundom var sysselsatt i rådkammaren och därför icke kunde infinna sig i hofrätten, men att öfriga assessorer väl kunde upptaga sakerna och i dem döma. De två deputerade afgåvo häremot sin protest, i det de erinrade, att sådant stode i strid med hofrättens instruktion, och fritogo sig och sina medbröder från allt ansvar. Deras uppträdande synes icke hafva föranlett någon åtgärd. Äfven sedan grefve Abraham kort därefter inställt sig, saknas riksrådsklassen ej sällan helt och hållet vid hofrättens sammanträden¹. Gabriel Gustafsson Oxenstierna var vid denna tid stadd på en beskickning till England och Holland².

Fastare blefvo otvifvelaktigt allt ifrån början assessorsposterna af andra och tredje klassen. Dem gäller väl den 1615 aflåtna befallningen till kammarrådet att utdela någon förläning åt de assessorer, som hittills ej erhållit sådan, och följande år ger konungen själf samtliga fem adliga bisittare med vicepresidenten Olof Stråle i spetsen förläningar, som skola utgå endast så länge de behålla sina poster i rätten³. Äfven kontant aflöning ur räntekammaren utgick till dessa klasser⁴. Antalet bisittare ökades snart till fem af adel utom vicepresidenten och sex ofrälse, och då på 1620-talet lönelängderna för de centrala tjänstemännen börja uppsättas såsom stater med fixerade poster⁵, upptaga dessa också regelbundet under hofrätten vice præses, fem andra af adel och sex af »nedrigare» stånd⁶. I slutet af 1620-talet synes ytterligare en assessorspost inom den adliga klassen hafva tillkommit, och konungen anslog vissa härads-

¹ *Svea hofrätts protok.* 27/9 1625 o. s. v., *RA*.

² Jfr hans bref till rikskansleren 27/8 och 24/9 1625, *AOB* II: 3, s. 84—88.

³ *RR* 27/6 1615, 28/7 1616.

⁴ D. Hanssons räkensk. 1621, *RKB*, *KA*.

⁵ Jfr ofvan s. 167, 229.

⁶ Hoflöningsräkensk. för 1623 ff. år, *RKB* och *RHB*, *KA*. Redan i D. Hanssons räkensk. för 1621 upptagas utom vice presidenten 5 adliga och 5 ofrälse bisittare.

rätter åt vicepresidenten och hvar och en af de två klassernas tolf bisittare¹.

Naturligtvis kunde det inträffa, att äfven af dessa ämbeten ett eller annat fick stå obesatt. Ej sällan hafva räkenskaperna anteckning, att i staten uppförda löner på detta sätt blifvit besparade². Men sådant rubbade icke assessorsposternas karaktär af verkliga och fasta ämbeten.

Äfven tjänstgöringen blef inom de två lägre klasserna utan tvifvel vida mera regelbunden än för de i hofrätten förordnade rådsherrarne; det måste följa redan däraf, att dessa assessorer åtnjöto särskild aflöning för sin tjänst. Protokoll och domböcker vittna otvetydigt därom. Ej heller dessa klasser äro dock alltid fulltaliga, och huru ofta en assessors frånvaro motiverats af laga förfall, låter sig sällan afgöras³.

Rättegångsordinantian hade föreskrifvit, att vid hvarje ledighet bland hofrättens assessorer domstolen själf skulle upprätta ett förslag på sex personer af samma klass, inom hvilket konungen ägde att utnämna den nye bisittaren⁴. Om tillämpningen af denna grundsats finnas endast några knapphändiga underrättelser från förra delen af 1620-talet. Enligt dessa hafva förslagen ingalunda alltid upptagit ett så stort antal som sex, förmodligen af det naturliga skäl, att det i de flesta fall icke varit möjligt att för hvarje ledig plats nämna så många kandidater. I sept. 1621 framlägges inför konungen en längd med tre riksråd, tre adelsmän och åtta ofrälse, och denne utnämner bland dem två riksråd, en adelsman och två ofrälse assessorer. I juni 1625 »presenteras» på samma sätt tre rådsherrar och sex adelsmän för en ledig plats i hvardera af de två högre klasserna; hvilka och huru många som blifvit utnämnda, är denna gång icke uppgifvet⁵. Huruvida principen äfven fasthölls under de följande åren, framgår icke af de nu tillgängliga källorna.

¹ Kungl. bref ¹²/₄ 1629, original bland *Kungl. bref, Svea hofrätts arkiv. RHB* för 1629 har dock endast 5 assessores af adel.

² Anförda räkensk. 1623—1624, *RKB*.

³ Jfr NORDVALL, a. a., s. 33, not 2, och Gabriel Gustafssons bref till kanslern ¹⁵/₉, ²⁹/₉ 1624, *AOB* II: 3, s. 78, 80.

⁴ Jfr ofvan s. 103.

⁵ Anf. anteckn. i *Nord. saml.*, 320, *U. B.* Liknande anteckningar för ⁵/₇ 1620 och ²⁷/₇ 1624 upptaga ej de »presenterades» namn.

Vid regleringen af hofrättens personal har det också händt, att konungen uteslutit förutvarande assessorer från listan¹. När så skett, torde det dock icke hafva varit fråga om afsättning — hvaremot assessorerna ju enligt rättegångsprocessen skulle vara skyddade — utan om vederbörandes förflyttning med eget begifvande till annan verksamhet i konungens tjänst.

Såsom vicepresident kvarstod Olof Stråle intill år 1619, då han måste lämna hofrätten, emedan han själf ställdes inför dess skrank såsom anklagad för sitt förhållande vid Älfsborgs dagtingan 1612². Hans efterträdare blef Jakob Jakobsson (Bååt), också en af hofrättens första uppsättning. Då han år 1627 afled, förordnades efter honom Bror Andersson (Rålamb), hvilken förut länge tjänstgjort såsom kammarråd³, och vid dennes befordran till presidentskapet i den finska hofrätten år 1630, blef Åke Axelsson (Natt och Dag) vicepresident i Stockholm⁴.

Hofrättens lägre personal bibehölls så godt som oförändrad vid den sammansättning, som rättegångsprocessen föreskrifvit. Den äldsta föreliggande lönelängden, af 1621, upptar en sekreterare, en notarie, en fiskal och en vice fiskal samt tre handlingsskrifvare, och samma poster nämnas också i den kungliga förordningen af 1629⁵.

För rättegångsterminerna iakttogos till en början tämligen noggrant de vid hofrättens instiftande gifna bestämmelserna. Vid slutet af den första sessionen, i juni 1614, aflät hofrätten ett särskildt meddelande till konungen, att den nu ätskildes för att åter enligt sin instruktion sammanträda vid kommande Mormässa, och en liknande skrifvelse afgick äfven i juli 1615⁶, men

¹ 1¹³/₅ 1622: »H. K. M. befalle utesluta Bo Gustafsson och i hans stad insätta Ture Axelsson». »H. K. M. befalle att utesluta Doctorem Salvium och beviljade af underskrefne personer Carl Olofsson och Jören Persson». a. saml.

² *Svea hofrätts protok.* 7¹/₅ 1619, RA.

³ G. Gustafsson till kanslern 2⁸/₅ 1627, AOB II: 3, s. 115. I domboken finner man B. A:s namn första gången 4¹/₁₀ 1627. *Svea hofrätts domb.*, RA. Jfr ofvan s. 222.

⁴ Jfr G. Gustafssons bref till kanslern 2⁹/₄ 1631, AOB II: 3, s. 213.

⁵ Jfr ofvan s. 261, not 4, och s. 262, not. 1.

⁶ Till K. M:t 2⁷/₆ 1614, original bland *Handl. ang. Svea hofrätt*, RA. *Svea hofrätts registr.* 12¹/₇ 1615.

sedan synes man ej hafva brytt sig om någon sådan formalitet. I allmänhet kom arbetet på våren icke i gång förr än under första veckan af maj samt varade någon vecka in i juli, och på hösten samlades assessorerna mellan den 10 och 15 september samt åtskildes under senare delen af november¹. Om det utskott af hofrätten, som enligt ordinantian och processen skulle fungera under mellanterminen, har man icke många underrättelser. Hofrättens registratur upptar redan under första året skrivelser, som utgått under förra hälften af juli och större delen af december, ehuru de egentliga sessionerna slutat med föregående månader, men hvilken eller hvilka som utfärdat dessa skrivelser å hofrättens vägnar, är icke angifvet. I sitt bref till konungen af juli 1615 förklarar hofrätten, att under den stundande mellanterminen greve Magnus, Johan Skytte, Jakob Jakobsson och Lars Bengtsson skulle stanna i Stockholm för att representera domstolen, och dessa torde alltså stå bakom det årets bref för juli och augusti². Däremot känner man icke, hvilka som fungerat på motsvarande sätt under följande år.

Att döma af registraturet har denna mellanterminstjänstgöring till en början inskränkt sig till sommarmånaderna. Från jan.—april finnas endast sällan några bref, och de som finnas äro åtminstone i några fall utfärdade endast i presidentens namn³. Med 1620-talet blifva skrivelserna från årets första månader något flera, men först i slutet af detta årtionde så talrika, att de kunna sägas afgjort tyda på att rätten vid denna tid varit i verksamhet.

Att så varit fallet, synes äfven framgå däraf, att kallelser till klagande eller anklagade parter utfärdats med order om inställelse till data inom dessa månader⁴. Öfriga handlingar rörande hofrättens verksamhet äro allt för ofullständiga för att medgifva några säkra slutsatser i denna fråga; dock föreligga allt ifrån 1629 domar från månaderna jan.—april och likaså åt-

¹ *Svea hofrätts protok.* och *domböcker*, RA, passim.

² *Svea hofrätts registr.* 12/7 1615 o. s. v.

³ *Svea hofrätts registr.* 12/1, 30/1, 14/2 1615 (dat. Väsby, Nyköping, Upsala), 22/1, 28/1 1616, 1/3 1617.

⁴ *Svea hofrätts registr.* 1620-talet, särskildt 1628 ff. år.

minstone för 1629 och 1630 protokoll¹. Då konungen år 1629 anslog häradsrätter till personalens aflöning, ålade han den i samband härmed att hädanefter tjänstgöra åtta månader om året under terminer, som han förbehöll sig att med det första bestämma². Den utsträckning af sessionstiden, som man tycker sig kunna spåra redan under föregående år, blef sålunda nu bestämdt föreskrifven. Den blef också genomförd³, ehuru någon sådan kunglig förordning om de nya sessionstiderna, som i nyssnämnda mandat ställts i utsikt, icke är känd. De behållna underrättelserna om hofrättens verksamhet tyda på att arbetet numera hufvudsakligen förlagts till årets fyra första och fyra sista månader, men äro äfven under dessa senare år icke nog fullständiga för att härutinnan gifva klarhet⁴.

Hofrättens ordinarie sessionsort blef, såsom föreskrifvet var, Stockholm, men rättegångsprocessen hade inrymt möjlighet att när så föll sig lämpligt hålla session å annan plats⁵, och så har någon gång skett. I augusti 1623 kallades assessorerna att inställa sig i Örebro, och här hölls höstsessionen för detta år. Hösten 1629 arbetade hofrätten i Uppsala, i början af 1630 i Västerås och i början af 1631 åter i Uppsala⁶. Samtliga dessa förflyttningar synas dock närmast hafva varit föranledda däraf, att härjande farsoter uppträdde i Stockholm⁷. Hvad konungen ställt i utsikt vid hofrättens tillkomst, att den för att blifva lättare tillgänglig för olika landsdelar allt emellanåt skulle få sammanträda på andra platser⁸, kom sålunda icke att förverkligas.

¹ *Svea hofrätts domböcker och protok., RA.*

² Ofvan s. 262, not 1, anförda mandat af 1²/₄ 1629.

³ Gabriel Gustafssons bref till kanslern 2⁹/₄ och juli(?) 1631, 2⁴/₈ 1632, *AOB* II: 3, s. 213, 232, 269.

⁴ Domar 2¹/₄—2⁵/₅, 6¹/₁₁—12¹/₁₂ 1629, 2¹/₃—28¹/₃, 18¹/₁₂—18¹/₁₂ 1630, 19¹/₁—28¹/₄, 10¹/₁₂—14¹/₁₂ 1631, 24¹/₁—30¹/₄, 28¹/₁₁—18¹/₁₂ 1632, 4¹/₃—17¹/₄, 14¹/₁₂ 1633, *Svea hofrätts domböcker*; protokoll 20¹/₁—2⁵/₅, 8¹/₉—18¹/₁₂ 1629, 26¹/₁—12¹/₃ 1630, *Svea hofrätts protok., RA.*; G. Gustafssons bref till kanslern 2¹/₆, 24¹/₈ 1630, *AOB* II: 3, s. 199. Jfr dock densammes ofvan, not 3 anförda bref af juli(?) 1631 och 24¹/₈ 1632.

⁵ SCHMEDEMAN, s. 144.

⁶ Kanslern till Jakob Jakobsson 25¹/₆ 1623, *AOB* I: 2, s. 579; *RR* 7¹/₈ 1623; *Svea hofrätts domböcker, RA*, och *Svea hofrätts registr.*

⁷ Kanslerns anförda bref 25¹/₆ 1623; rådsprot. 22¹/₉ 1629, 14¹/₉, 3¹/₁₁ 1630, 14¹/₁ 1631, *SRP* I, s. 216, II, s. 34, 39, 51.

⁸ Jfr ofvan s. 105.

Angående **formerna för hofrättens arbete** hade rättegångsprocessen meddelat åtskilliga bestämmelser, som äfven ur rent administrativ synpunkt hafva sitt intresse. Deras tillämpning kan emellertid i allmänhet icke kontrolleras i de bevarade källorna.

För beslutsmässighet hade den kraft närvaro af minst åtta assessorer. Protokoll liksom domböcker gifva vid handen, att rätten också i regel hållit minst detta antal, men undantag finnas också, då förhandlingar hållits och domar blifvit fällda af sju eller ändå färre assessorer¹.

Processen föreskrifver vidare (p. 5) vissa sessionstimmar för hvarje dag under rättegångsterminerna; det är de tidigaste bestämmelserna angående denna detalj af det administrativa systemet. Fordringarna på hofrättens ledamöter äro i detta stycke mindre än de, som sedan ställdes på kammarens och kansliets personal: man nöjer sig med en sessionstid från kl. 8 till 11 samt endast om så behöfves en eller ett par timmar efter middagen. Frånvaro utan förfall belägges med böter, och advokatfiskalen tillhållles strängeligen att anteckna alla försumliga och utkräfvä böterna².

Bland de utförliga reglerna för rättegångssakernas handläggning ingår en punkt (7) om ordningen vid assessorernas omröstning. Därvid bör tillgå så, att i första föreliggande mål den assessor, som innehar sista platsen (inom tredje klassen), röstar först och efter honom de öfriga i tur och ordning nedifrån och uppåt; i nästa mål börjar den andre från slutet, i följande den tredje o. s. v. Skulle meningarna vara delade, gäller majoritetens beslut såsom dom, och i händelse lika många röster falla på hvardera sidan, segrar den, som ordföranden biträder (p. 33). Som protokollen icke innehålla något angående omröstningarnas gång, känner man emellertid icke, huru detta iakttagits. Dock äro åtminstone i ett fall anteckningar bevarade om en omröstning i (den förstärkta) hofrätten, där den siste assessorn börjat och ordningen sedan gått uppåt³. År 1625

¹ *Svea hofrätts domböcker och protokoll, RA.*

² SCHMEDEMAN, s. 146. Jfr ofvan s. 187 och 213.

³ Acta Erici Petri 1631, *Liber XIV causarum, RA.*

förordnade konungen, att i de mål, där ej alla voro ense om domen, den som hade (från majoriteten) afvikande mening skulle skriftligen affatta sina skäl härför¹, men ej heller denna föreskrift har afsatt några frukter i tidens handlingar².

---

¹ Causæ civiles etc. för 13/6 1625, *Nord. saml.* 32c, fol. 119 v.; *U. B.*

² »Codex rationum», protokoll öfver de för hofrättens domar angifna skäl, finnes numera ej tidigare än för 1636; dock är det ju möjligt, att denna samling ursprungligen sträckt sig längre tillbaka, ehuru föregående års handlingar gått förlorade. Får man af bandet för 1636, som dock endast upptar civila mål, sluta tillbaka till åren förut, så torde meningsskiljaktighet ej ofta hafva förekommit; i detta band heter det nämligen alltid, att »vota vore enhällige» eller »blefve omsider enhällige». I hvilken ordning rösterna afgåfvos, omtalas aldrig.

V.

Härens styrelse; krigsrätten.

Marskens själskrifna målsmanskap för härväsendet förblef äfven under Gustaf Adolfs tid länge en grundsats utan faktisk tillämpning. Sedan Axel Ryning efter Gustaf Adolfs tronbestigning öfverflyttats till detta ämbete från sin gamla amiralsvärdighet¹, deltog han föga eller intet i den löpande centralregeringen, lika litet som hans företrädare Magnus Brahe hade gjort under Karl IX:s tid. Änkedrottningen förordnade honom till ståthållare i Karl Filips furstendöme, och han synes hufvudsakligen hafva ägnat sig åt hennes tjänst. Någon gång infinder han sig vid de rådsmöten, konungen sammankallar, och marskens titel för han tämligen regelbundet, men någon däremot svarande verksamhet finner man honom aldrig utöfva².

En af de uppgifter, som egentligen skulle tillkomma marsken, blef redan tidigt på sätt och vis afsöndrad till ett särskildt uppdrag: befälet öfver rikets krigsmakt i fält. Jakob de la Gardie, som så länge och med så mycken framgång kommanderat i det ryska kriget, erhöi år 1615 ordentlig beställning såsom fältherre med fast aflöning dels af förlånade kronoräntor, dels kontant ur räntekammaren, så länge han tjänstgjorde i detta fältherreämbete³. Titeln var såsom namn för en bestämd ämbetsvärdighet i Sverige en nyhet, men själfva anordningen påminner starkt om rådets förslag år 1594 att med bibehållande af Claes Fleming såsom marsk sätta en annan man till fält-

¹ Se ofvan s. 94.

² Jfr NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 16.

³ RR (4) maj 1615. Jfr ofvan s. 150.

öfverste öfver hären¹. Med administrationen hade ämbetet i och för sig intet att skaffa; det var af rent militär art.

När sedan Jakob de la Gardie efter Axel Rynings död, sannolikt år 1620, upphöjdes till marsk², återförenades den militära fältherregraden med det gamla riksämbetet. Grefve Jakob fortfor emellertid att vanligen föra fältherrens titel, och hans verksamhet förblef efter utnämningen till marsk länge den samma som förut. Befälet mot Ryssland hade efter freden i Stolbowa efterföljts af åtskilligt arbete med krigsmaktens ordnande i Finland och på ryska gränsen³, och år 1619 hade han blifvit förordnad till landshöfding öfver Estland och ståthållare på Reval, en post, som på grund af de osäkra förhållandena till Polen blef af lika mycket militärisk-diplomatisk som administrativ natur⁴. Då konungen i augusti 1621 på allvar började den polska fejden med Rigas belägring, stötte de la Gardie till hans här med förstärkningar från Finland och Estland⁵, och ett år senare utnämndes han till generalguvernör öfver Riga och Lifland⁶. Sedan stannar han i sex år i denna Sveriges nya besittning, sysselsatt dels med dess förvaltning, dels med militära värf eller diplomatiska förhandlingar med polackarne⁷. Först år 1628 befriar konungen sin marsk från hans uppdrag i Lifland och meddelar honom, att han hädanefter skall få göra tjänst hemma i Sverige⁸. I dec. d. å. återkom de la Gardie till hemlandet efter 10 års frånvaro⁹.

Här hade man för krigsväsendets ledning hittills nöjt sig med växlande och tillfälliga anordningar. Af sådan natur var det befäl öfver krigsfolket hemma i Sverige, som konungen år

¹ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 188.

² Se ofvan s. 121.

³ J. de la G:s bref till kanslern ²³/₉, ¹³/₁₂ 1618, ⁴/₁, ¹⁴/₃ 1619; jfr ²⁶/₆ 1617. *AOB* II: 5, s. 122—129.

⁴ Fullmakt ¹⁷/₇ 1619, *RR*; brefven till kanslern okt. 1619—juni 1621, *AOB* II: 5, s. 129—162.

⁵ HALLENBERG, IV, s. 946.

⁶ *RR* ¹⁹/₈ 1622.

⁷ NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 17; brefven till kanslern, *AOB* II: 5, s. 162—472.

⁸ Kon. till fältherren ⁶/₆ 1628, *RR*.

⁹ Hans bref till kanslern ²⁸/₁₂ 1628, *AOB* II: 5, s. 474.

1615 vid sin afresa till det andra ryska fälttåget uppdrog åt Jesper Matsson Cruus¹. Hertig Johan sattes genom en särskild fullmakt till högstkommenderande å konungens vägnar²; marsken Axel Ryning blef däremot alldeles förbigången. Någon motsvarande åtgärd synes ej hafva vidtagits 1621, då kriget med Polen började, men följande år, 1622, inryckte konungen i rådsregeringens instruktion en föreskrift, att riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm skulle hafva inseende äfven med krigsmakten till lands³. Med den nya krigsperiod, som vidtar år 1625, börjar konungen på detta område anlita sin svåger Johan Kasimir, och detta års instruktion för den tillförordnade regeringen förmäler, att H. F. N. Pfalzgreffen fått befälet öfver det svenska krigsfolket, med fältmarskalken Herman Wrangel såsom närmaste man⁴. Ej heller nu är det dock fråga om någon egentlig administrativ centralstyrelse, utan hufvudsakligen om militärt kommando, och Herman Wrangel stationeras för sin del i Jönköping för att kunna hålla ögonen på danska gränsen. Pfalzgreffvens uppdrag upprepas följande år⁵, och han får så väl 1627 som 1628 utförliga instruktioner⁶, men hans ställning förblir, i öfverensstämmelse med hans börd, af utomordentlig art. Han är konungens personlige ställföreträdare i det militära befälet — liksom han sedan i viss mån blef det inom finansförvaltningen⁷ — och såsom sådan egentligen rådsregeringen sidoordnad, ej ett organ under den samma⁸.

Sedan marsken-fältherren återkommit till Sverige, kunde krigsväsendets ledning få en själskrifven företrädare med verklig ämbetsmannaställning. Jakob de la Gardie var användbar i helt annan utsträckning än Axel Ryning, och han hade under tvenne årtionden blifvit van att ägna sig åt konungens tjänst. I hans person får äntligen det gamla ämbetet plats inom styrelsen.

¹ Se ofvan s. 114.

² *RR* ²⁶/₆ 1615.

³ *SRP* I, s. VIII.

⁴ a. a., s. XI.

⁵ a. a., s. XIV, XXI.

⁶ *RR* ²⁶/₄ 1627, ³⁰/₄ 1628.

⁷ Jfr ofvan s. 223.

⁸ Jfr ordalagen i regeringens instruktioner om förhållandet till Pfalzgreffen.

I mars 1629 skickas han ut på mönstringar i Västergötland¹, och när konungen i maj afseglar till Preussen, är det i främsta rummet åt marsken som han lämnar omsorgen om hären hemma i Sverige. Memorialet för Jakob de la Gardie innehåller en hel plan för de hemmavarande truppernas fördelning och användning: han skall uppsätta nya regementen och hålla allt krigsfolk i beredskap, tillhålla rytteriöfverstarne att göra nya värfningar och tillse att förstärkningar afsändas till Preussen. Äfven Pfalzgreffen tas visserligen i anspråk, men endast för Östergötlands och Smålands regementen, som han från sitt residens på Stegeborg hade lättast att öfvervaka².

Genast efter framkomsten till Preussen fann sig emellertid konungen behöfva de la Gardie på krigsskådeplatsen, och denne fick order att själf begifva sig dit öfver med några regementen och skvadroner³. Först i november återkom han hem⁴.

De följande månaderna hafva ej efterlämnat spår af någon hans ämbetsverksamhet inom krigsväsendet. Först vid konungens afsegling till Tyskland finner man nya instruktioner för marsken inom detta område. De voro denna gång af mera mångsidig art än förut och lägga äfven grunden till en ny organisation inom härens styrelse.

Jämförelsevis bättre utvecklad än marskens tjänstgöring var sedan föregående tid **tygmästarens**, och den rikstygmästare, som Gustaf Adolf vid sin tronbestigning utnämnde, blef också från början en verklig ämbetsman⁵. Johan Månsson Ulfsparrs fullmakt redogjorde på redan häfdvunnet sätt för tygmästarens plikter att förestå och hafva omvårdnad om rikets arkli, och han bemyndigades särskildt att utöfva inspektion öfver alla faktorier⁶. Till hans hjälp förordnades snart underordnade tygmästare, för hvilka åtminstone ibland titeln vice tygmästare förekommer⁷. Vid konungens afresa från Sverige 1614 erhöll rikstygmästare

¹ Fullm. $\frac{2}{3}$ 1629, *G. A:s koncept*, RA.

² Memorial för fältherren och för Pfalzgreffen $\frac{17}{5}$ 1629, RR.

³ RR $\frac{28}{5}$ 1629.

⁴ Hans bref till kanslern $\frac{1}{12}$ 1629, AOB II: 5, s. 478.

⁵ Jfr ofvan s. 39, 95.

⁶ RR $\frac{8}{1}$ 1612.

⁷ Fullm. för Anders Gray $\frac{18}{2}$ 1612, för Erik Jönsson $\frac{9}{11}$ 1613, RR.

mästaren ett utförligt memorial om anskaffningen af vapen, ammunition samt andra persedlar, som till hans område hörde, och äfven från följande år föreligga vittnesbörd om hans tjänstgöring¹.

Johan Månsson förordnades år 1622 till ståthållare öfver Norrland². Redan någon tid förut hade han lämnat rikstygmästarens ämbete, men när det skett, är icke fullt tydligt. Uppgifter finnas visserligen, att Gabriel Bengtsson Oxenstierna år 1617 blifvit utnämnd till hans efterträdare³, men de låta sig icke bestyrkas och förefalla icke sannolika; Gabriel Bengtsson var nämligen vid denna tid ståthållare på Reval och kvarstod på den posten ännu ett par år⁴. Först år 1620 synes han hafva återkommit till Sverige⁵, och tidigare än detta år torde hans utnämning till tygmästare knappast hafva skett. Det är t. o. m. möjligt, att den ej ägt rum förr än 1621; någon handling, hvori han för titeln, är icke bekant före detta år. Nu erhöi Gabriel Bengtsson såsom tygmästare ett utförligt memorial om sina äligganden under konungens frånvaro på det lifländska fälttåget; han insattes också i den tillförordnade rådsregeringen⁶.

Gabriel Bengtsson hade redan 1617 blifvit inkallad i riksrådet, och han är den förste som med denna värdighet förenat tygmästarens ämbete. Därmed hade alltså detta senare ändtligen höjt sig till den rang, som man allt sedan 1594 synes hafva varit böjd att gifva det⁷, och som väl uppvägdades af dess praktiska betydelse.

Memorialet af 1621 ger också på visst sätt uttryck åt

¹ Kon. till J. M. om arklifrågor ²⁸/₆ 1614, ³/₁₁, ¹⁹/₁₂ 1616, RR.

² Fullm. ⁶/₆ 1622, ¹/₁ RR.

³ De återfinnas hos ANREP och i vanliga biografiska arbeten samt torde vara att leda tillbaka till STIERNMANS *Höfdingaminne*, där t. o. m. utnämningens datum fixeras till ³¹/₁ 1617. Denna datering beror emellertid säkerligen på en förblandning med det bref af ³¹/₁ 1617 (RR), hvarigenom G. B. underrettas om sitt upptagande i riksrådet. Tygmästaretiteln förekommer hvarken här eller i öppna bref från följande tid (RR ¹⁰/₇, ¹⁶/₉, ¹/₁₀, ²³/₁₀ 1617 o. s. v.).

⁴ K. bref till honom i ärenden rörande ståthållarskapet 1617—1619, RR, passim.

⁵ Kallelse till rådsmöte ⁶/₇ 1620, RR.

⁶ RR ¹³/₇ 1621; SRP I, s. 1.

⁷ Jfr ofvan s. 39—42, 47—55.

denna ämbetets nu stadgade rang. Tygmästaren framträder här säsom fullt jämnställd med kammarrådet, hvilket skulle medverka med honom vid arklipersedlarnas anskaffning liksom i alla andra inköp¹; han skall jämte kammarrådet sörja för att vapen skickas öfver till konungen, skall vaka öfver att kammarrådet och ståthållarne efterkomma de anordningar, som blifvit gjorda till arkliet, och jämte kammarrådet avsluta kontrakt om leveranser samt uppgöra beställningar. I allmänhet hemställer konungen till hans eget och den öfriga rådsregeringens omdöme att på bästa sätt draga försorg om allt hvad som till arkliet hör.

Den nye rikstygmästarens höga rang synes ej heller hafva förminskat ämbetets tjänstbarhet. Gabriel Bengtsson har under det följande årtiondet haft ledningen af arkliväsendet² och tydligen i allmänhet fått tjänstgöra i hufvudstaden. Han insattes regelbundet i de tillförordnade regeringarna under konungens frånvaro med undantag för år 1625, då han själf fick föra arkli och ammunition öfver till Reval³. Äfven 1630 intog han denna plats, men följande år sändes han som generalguvernör till Finland, där han naturligtvis icke hade tillfälle att utöfva sitt tygmästareämbete.

Af mindre rent militär art var riksstallmästarens ämbete. Den fullmakt, som Gustaf Adolf vid sin tronbestigning utfärdade för Claus Horn⁴, ålade denne att hafva omvårdnad om så väl konungens »enskilda» hästar och deras mundering som allt hvad till hästar och rytteri hörde öfver hela riket, att öfvervaka alla stogångar samt att hafva befallning öfver alla dem, som hörde till stallstaten: understallmästare, beridare, fodermarskar, hingst-ridare, sadelmakare o. s. v. Om hans tjänstgöring är icke mycket kändt⁵. Att den öfvervägande kom att falla inom själfva hofförvaltningen, torde vara visst; också förordnades han år 1616 att med stallmästarens ämbete förena hofmarskalkens⁶.

¹ Jfr ofvan s. 232.

² Memorial för G. B. ²²/₆ 1622, ⁹/₅, ¹⁴/₅ 1623, ¹²/₆ 1625; k. bref ¹⁹/₁ 1624, ⁹/₅, ¹¹/₆ 1628, RR.

³ Till G. B. ¹/₇ 1625, RR.

⁴ Se ofvan s. 95.

⁵ Ett par kvitton af honom å uppbyret korn i *Sandb. Saml.*, Ä 74, KA.

⁶ Fullm. ¹⁰/₉ 1616, RR.

Enligt uppgift skall Claus Horn hafva tagit afsked från båda dessa värdigheter år 1620¹. Hans efterträdare såsom stallmästare blef Axel Baner, hvilken i sin ordning år 1627 aflöstes af Bengt Oxenstierna². Ingendera af dessa senare intog dock en så betydande ställning som Horn, hvilken redan 1617 uppnått rådsvärdigheten, och ämbetet synes ej heller nu hafva fått någon administrativ betydelse.

Titeln krigskommissarie hade funnits redan under föregående århundrade³ och användes nu som då om funktionärer i fält⁴. Af närsläktad natur var generalproviandmästarens⁵ ställning, och inom intendenturen tjänstgjorde väl äfven generalvaktmästaren⁶. Dessa poster voro emellertid ännu rent militära och hade icke på något sätt blifvit förbundna med den normala centralförvaltningen.

* * *

Vid affärden till Tyskland år 1630 uppdrog konungen i likhet med föregående år krigsväsendets ledning hemma i Sverige åt marsken och Pfalzgreffen; dessutom erhöll nu äfven fältmarskalken Herman Wrangel ett särskildt memorial⁷. På de tre förtroendemännen fördelades arbetet landskapsvis. Pfalzgreffen skulle vaka öfver Kalmar slott och fästning samt i enlighet härmed liksom föregående år⁸ taga Östgöta och Smålands krigsfolk under sitt befäl och sin inspektion. På samma sätt ställdes under marsken alla trupper i Uppland — d. v. s. Svealandskapen — och Norrland, under fältmarskalken Västergötlands och Värm-

¹ ANREP.

² Axel Baner nämnes såsom stallmästare 1621—1626, B. Oxenstierna under följande år, i *RKB* och *RHB*, *KA*. Jfr *STIERNMAN*, *Höfdingaminne*, och *ANREP*. Några fullmakter har jag icke lyckats finna.

³ *Centralregeringen 1523—1594*, s. 249.

⁴ Jfr ofvan s. 111, not 2. Längre fram förordnades Erik Andersson till krigskommissarie, först i Lifland och sedan i Tyskland; memorial ²/₄ och ⁶/₆ 1628 samt ²⁵/₂ 1631, *RR*, det sistnämnda tryckt *SKA* I, s. 355.

⁵ Fullm. för M. Paul ¹⁴/₄ 1614, *RR*.

⁶ Memorial för Samuel Cobron ³/₁₀ 1616, *RR*. Jfr *HAMILTON*, s. 47.

⁷ Instr. f. Pfalzgreffen ²⁷/₅, mem. f. marsken ³/₆, f. fältmarskalken ⁵/₆ 1630, samtliga tryckta *SKA* I, s. 136, 143, 153.

⁸ Se ofvan s. 270.

lands regementen. Hvar och en skulle inom sitt område sörja för folkets beväpning och fördelning i vissa kompanier under sina officerare, uppspana rymmare, upprätta nya rullor o. s. v. Det är således egentligen en uppdelning af riket under tre militärbefälhafvare, och till en central ledning finnes i dessa instruktioner knappt någon annan antydan än den, att marsken åläggas att flitigt korrespondera med Pfalzgreffen och fältmarskalken liksom med ståthållarne i Finland och Östersjöprovinserna för att hålla sig underkunnig om hvad som händer på gränserna och därefter vidtaga sina åtgärder.

Vid sidan af dessa konungens åtgärder för härväsendet stod emellertid också en annan, som afsåg att skapa ett verkligt centralorgan inom detta område: hans fullmakt för marsken att organisera en fast kollegial **krigsrätt**¹.

För en sådan institution voro hittills egentligen icke andra förarbeten gjorda, än att konungen under sina fälttåg haft godt tillfälle att tillämpa de bestämmelser om ordnade krigsråd och krigsrätter, som han infört i 1621 års krigsartiklar, och att själfva grundtanken om en kollegial centralstyrelse för härväsendet allt ifrån midten af 1620-talet vunnit fotfäste². Denna styrelse be-tecknades emellertid alltid såsom krigsråd, ej såsom krigsrätt, och om upprättande af ett krigsråd handlade också de punkter, som konungen vid årtiondets slut, sannolikt 1628 eller 1629, förelade fältherren och öfverstarne till betänkande³.

Den första af dessa punkter gällde lämpligaste sättet att upprätta ett krigsråd, som årligen kunde sammanträda för att öfverväga till krigsväsendet hörande ärenden. Konungen har således denna gång icke tänkt sig ett permanent arbetande ämbetsverk, såsom räknekammaren, utan en korporation med periodiska sessioner såsom hofrätten, och punktens formulering tyder snarare på en rådgifvande korporation med periodiska sammanträden än en ständigt verksam administrerande. Äfven svaret går i samma riktning. Det talar om nödvändigheten af att krigsakerna i tid öfvervägas af lämpliga personer, som också kunna hålla dem hemliga, till dess besluten sättas i verket, och då

¹ Se ofvan s. 158.

² Se ofvan s. 152 ff.

³ Se ofvan s. 157.

konungen i punkt 3 frågat, på hvilken plats, vid hvilken tidpunkt på året och för huru lång tid krigsrådet bör sammanträda, så anse fältherren och öfverstarne tillräckligt att bestämma tidrymden till en månad, från 15 maj till 15 juni; platsen borde blifva Stockholm, dels emedan konungen mest där residerade, dels emedan krigsärendena hufvudsakligen där behandlades. Till medlemmar af krigsrådet borde konungen utvälja några få öfverstar, öfverstelöjtnanter och ryttmästare öfver det inländska krigsfolket, hvarjämte marsken och fältmarskalken förutsättas såsom själfskrifna. Krigsrådet skulle också upptaga och afdöma rättsaker, som till det samma hänskötos, och till sådana rättskipande sammanträden kunde presidenten införskrifva så många af de närmast till hands varande öfverstarne, öfverstelöjtnanterna, ryttmästarne och de äldsta kaptenerna, som behöfdes för att krigsrådet måtte bilda en hel nämnd¹. Sannolikt är det meningen, att det egentliga krigsrådet äfven härvid skulle utgöra kärnan, så att de öfriga endast inkallades för att komplettera dess antal. I punkt 2 frågar konungen, i hvilken ordning krigsrådets medlemmar skola taga plats vid sammanträdena, och svaret blir, att de böra sitta efter ämbetsrang och ålder i tjänsten.

Punkterna 4 och 5 gå närmare in på rättskipningen bland krigsfolket: förhållandet mellan krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion å ena sidan, de vanliga civila domstolarna å den andra, och rätten att appellera från öfverstarne under krigsrådet. Konungen önskar, att denna rätt närmare bestämmes och att likaså i allmänhet krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion begränsas². Med anledning häraf föreslås, att öfverstarne måtte få skipa rätt mellan krigsmän inbördes både hemma och i fält, men i mål mellan krigsfolk och andra K. M:ts undersåtar allmän domstol må döma efter landslag. Öfverstarnes domar böra hvarje år

¹ »— — som till en hel nämnd uti krigsrådet behöfvas vilje». Aftrycket i *SKA* III, s. 334, har oriktigt »krigsståndet» i st. f. »krigsrådet».

² »— — att fördensull krigsrådets och öfverstarnes jurisdiktion describeres». »Riksrådets» i *SKA* III, s. 335, är fel i aftrycket. Feltryck är äfven »E. K. M:t» å denna och följande sidor — i originalet står öfverallt »H. K. M:t» och »— — hvar öfverste uti de landskaper som sitt regemente hafver — —»; bör vara: »— — hvar öfverste uti de landskaper han sitt regemente hafver».

inlämnas till krigsrådet vid dess sessioner, men appell mot dem aldrig medgifvas i fält eller garnison eller under tåg, utan endast då krigsfolket ligger hemma och när saken går å lif, lem och ära.

De tre sista punkterna röra frågor af annan art. Konungen hemställer, om icke en generalmönsterskrifvare behöfves och hvad han i så fall skall få till uppgift, och han begär utlåtande dels om aflöningsstaten för både officerare och gemene, dels om det antal officerare, som kan vara af nöden. Svaret erkänner generalmönsterskrifvarens behöflighet och föreslår, att han skall få till åliggande att infordra och granska de lägre mönsterskrifvarnes rullor och med dem göra afräkning å den utbetalda aflöningen samt att hos skattmästare och kammarråd i tid kräva utanordningar till denna aflöning¹. Staten för aflöningen genomgås i detalj allt ifrån öfversten ned till gemene man i ledet, och för rytteriet föreslås en höjning af de olika posterna. För officerarnes antal däremot hänvisas endast till gällande ordning.

Dessa tre sista punkter gripa onekligen in på själva förvaltningens område; särskildt är den föreslagna generalmönsterskrifvarens tydligen en verklig central ämbetsman. Men något slags samband eller samverkan mellan honom och krigsrådet är icke antydt, och ej heller göres aflöningsstaten eller officerarnes fördelning på något sätt till föremål för krigsrådets öfverläggningar. Äfven detta bestyrker, att krigsrådet denna gång ej var afsedt till förvaltande verk.

Man känner icke, att fältherrens och öfverstarnes utlåtande ledt till någon konungens åtgärd. Åtminstone kom intet krigsråd till stånd. När konungen i juni 1630 utfärdade sin fullmakt till krigsrättens organisation, togs däri ingen hänsyn till detta utlåtande².

Konungen utgår däriifrån, att han länge haft för afsikt att anställa en krigsrätt i Stockholm³. Han säger sig t. o. m. hafva

¹ »— — — och eljest besked förskaffar». Ordet »eljest» står i den text, som användts vid aftrycket i *SKA*, men den andra bevarade texten har »viss besked», och denna text synes vara både äldre och tillförlitligare. Uppgiften i *SKA* (III, s. 337), att den där aftryckta texten skulle vara själfva »originalkonceptet», är icke riktig; den utgör tvärtom en (troligen något senare) afskrift med anteckningen: »collat». Jfr ofvan s. 157, not 2.

² Jfr ODHNER, s. 145.

³ Se bilagan.

länge sedan förordnat härom — ett uttalande, för hvars bokstafliga sanning vi icke hafva något bevis —, men saken har genom de ständiga krigen blifvit förgäten, och krigsrätten har kommit att följa med fältlägret under fälttågen. Nu skall emellertid denna krigsrätt reorganiseras och förläggas till Stockholm, och marsken grefve Jakob de la Gardie skall i kraft af sitt ämbete å konungens vägnar verkställa detta. Till vicepresident förordnar konungen fältmarskalken Herman Wrangel och till assessorer öfverstarne Claes Kristersson (Horn), Åke Oxenstierna, Jesper Andersson (Cruus) och Johan Hindersson (Rytter) samt kommissarien och mönsterherren Måns Mårtensson (Palm)¹, men därjämte äger marsken att såsom president inkalla ytterligare så många högre officerare, att antalet blir minst tolf. Här synes sålunda icke vara meningen att skapa fasta assessorsplatser, såsom skett i hofrätten och förmodligen varit afsedt med både kammaren och kansliet, utan konungen lämnar marsken såsom president öppet att efter godtfinnande inkalla flera eller färre, blott rätten blir talrik nog för att vara domför. Marsken skall slutligen också tillsätta de underordnade tjänstemän, som äro behöfliga: en rättegångsväbel, en sekreterare, två notarier, en svensk och en tysk, en profoss, två poster och två enspännare. Sedan äger han att under medverkan af kammarrådet förordna lön och underhåll åt dessa ämbeten och personer — sannolikt är det endast den underordnade personalen som därmed åsyftas, ej assessorerna —, och lofvar konungen att därå gifva sin konfirmation.

Sedan krigsrätten sålunda blifvit organiserad, skall den i alla rättegångar tills vidare följa Sveriges lag och stadgar, krigsartiklarna samt gårdsrätten och öfverstarne instruktioner och därefter fälla sina domar, intilldess konungen kan hinna utfärda en särskild processordning för den samma. Den blir sålunda, såsom äfven namnet antyder, uteslutande domstol. För en sådan uppgift afpassas också dess sessionstid; krigsrätt skall hållas endast två gånger årligen, sex veckor hvarje gång, på den tidpunkt marsken finner lämpligt. Det är ungefär samma anordning som vid hofrättens instiftande, men utan något utskott mellan sessionerna såsom vid hofrätten. Af de kraf, som behöfde tillgodoses

¹ Jfr ofvan s. 223.

inom härens styrelse, var det således endast den ena sidan som med krigsrättens instiftande blef tillgodosedt. Konungen hade träffat anstalter för en central krigsdomstol, en krigsrätt, men icke för något förvaltande ämbetsverk, något krigsråd¹.

Marsken skred genast till verket. På sommaren 1630 konstituerades krigsrätten och höll sin första session, och redan till 1 okt. samma år bestämdes den andra². För den underordnade personalen uppgjordes en stat³ i ungefärlig öfverensstämmelse med konungens fullmakt. Den upptar sålunda en sekreterare, två notarier, en rättegångsväbel, en profoss samt poster och enspännare; och då härtill äfven komma ett par handlingsskrifvare och kopister, så utgör detta tydligen endast en förstärkning af de för skrifarbetet afsedda krafterna. Mera främmande för krigsrättens uppgift förefaller en å staten äfven tillagd kamrerare och gevärsskrifvare, men någon förändring i den nya institutionens karaktär behöfver denna post dock icke beteckna⁴. Behållna utanordningar och lönelängder visa, att denna personal också blifvit anställd⁵.

Hvad man känner om krigsrättens verksamhet under denna första tid öfverensstämmer i allo med de grunddrag, som blifvit utstakade i marskens fullmakt. Krigsrätten har att rannsaka om missbruk och öfvergrepp af officerare och om utskrifningarna i allo gå rätt till⁶, den faller domar i privata krafsmål mot officerare⁷ och utsänder fullmäktige att uppspåra förrymda knektar⁸, till den hänvisas allmogens klagomål mot en bondehöfvidsman,

¹ Jfr ODHNER, s. 145.

² Rådet till Pfalzgreffen ¹⁷/₈ 1630: »— — — H. K. M.t — — — hafver tillförordnat här i Stockholm en särdeles krigsrätt, uti hvilken allerede en session — — — hållen är och den andre nu nästkommande den 1 okt. begynnas skall». *Rådets reg.* Kammarrådet till M. Wewitzer med utanordning till en reparation i krigsrättens våning ⁹/₈ 1630, *K. Reg.*

³ Tryckt SKA III, s. 338.

⁴ Jfr ODHNER, s. 145.

⁵ Utanordning af sekreteraren Abr. Kempe och längd öfver aflöningen från räntekammaren. *Sandb. Saml.*, Ä 229, 234, *KA.*

⁶ Rådets anf. bref till Pfalzgreffen ¹⁷/₈ 1630; kon. till marsken ²¹/₂ 1631, *RR.*

⁷ Dom ³/₆ 1631 i saken mellan hustru Anna Matsdotter och öfverstelöjtn. Anders Kiörning, *Krigsdomstolar*, *Kr. A.*

⁸ Pass ¹⁶/₆ 1631, a. saml. Kon. till marsken ²/₁₁ 1631. *RR.*

som besvärar bönderna med skjutsfärder och med mönstringar på olämplig tid¹, den meddelar resolution om nådår för afidna officerares och knektars änkor², den dömer öfver dem, som gjort sig orättmätig vinst af krigsfolkets tilldelade ränta³. Krigsrätten skipar rätt bland krigsfolket. Denna rättskipning kommer, som naturligt är, att gripa in äfven i förhållanden af ekonomisk och administrativ art, i aflönings- och utskrifningsfrågor⁴, men krigsrätten själf har icke med själfva förvaltningen att göra.

Underrättelserna om krigsrättens sammansättning inskränka sig i allmänhet till den lägre personalen. År 1631 inträda bland denna en fiskal och en aktuarie⁵; titlarna angifva tydligt poster för rättskipningens behof, alltså inom ramen af krigsrättens uppgift. Samma år blir det fråga om att assessorerna, öfverstarne och öfriga officerare, skola erhålla någon aflöning⁶, men hvilka dessa voro, är icke känt. Herman Wrangel afreste på hösten 1631 till Östersjölandskapen för att visitera gränsfästningarna, och då upphöjdes Måns Mårtensson Palm till vice president⁷. Det var dock säkerligen endast en tillfällig anordning.

Medan krigsrätten sålunda tog den militära rättskipningen om hand, gick arbetet inom härväsendets administration till en början sin gång ungefär på samma sätt som förut. Pfalzgreffen och marsken delade dess ledning. Liksom konungen i augusti 1630, då man befarade ett anfall från Danmark, anmodade Pfalzgreffen att jämte riksens råd ställa sig i spetsen för försvars-

¹ Rådsprot. ³⁰/₆ 1631, *SRP* II, s. 105.

² Kammarrådets resol. för en regementsskrifvare ²⁶/₉ 1631, p. 2: »Dock är observerandes den underrättelse, som därom utur krigsrätten till ståthållarne sänd är eller blifver». *K. Reg.*

³ Öppet bref af J. Kasimir och kammarrådet ¹⁶/₅ 1632, *K. Reg.*

⁴ Jfr anteckn. å förslag på krigsfolket efter mönsterrullorna 1631, *SKA* III, s. 41, 46.

⁵ Aflöningslängd i *Sandb. saml.*, Å 233, *KA*. De saknas dock å listan öfver krigsrättspersoner i 1631 års *RHB*, och ännu i 1632 års *RHB* finnes endast en aktuarie, men ingen fiskal.

⁶ Memorial för Claes Fleming öfver ärenden, som skola föredragas för K. M:t, ¹⁶/₇ 1631, *K. Reg.*

⁷ Öppet bref för M. M. med denna titel ²⁸/₂ 1632, *K. Reg.*

anstalterna¹, så skrifver han också vid nyåret 1631 jämsides till Pfalzgreffen och till marsken att hålla krigsfolket i god ordning och beredskap². Brevet till marsken är dock utförligare och uttalar uttryckligt, att omsorgen om militien hemma i Sverige åligger denne å ämbetets vägnar; marsken ålägges också att till konungen afgifva rapport om samtliga regementens tillstånd.

Kort därefter förmåddes Pfalzgreffen att öfvertaga ledningen af räknekammaren³, och nu blef marsken ännu mera otvetydigt krigsväsendets främste målsman. Till honom gå order om försvarsanstalter mot det opålitliga Danmark och om förstärkningars öfversändande till Tyskland⁴, han har att i kraft af sitt ämbete öfvervaka utskrifningarna, se till att knektarne ordentligen roteras och fördelas på regementen samt placera de officerare, som hemsändas för att mottaga och exercera det nyutskrifna folket⁵, han kan enligt konungens uppdrag förläna officersgrad⁶, han leder mönstringarna öfver hela riket⁷ och inspekterar fästningarna⁸.

På detta sätt blir nu äntligen den gamla teoretiska grundsatsen om marskämbetets uppgift omsatt i praktiken. Här som inom så många andra områden medför konungens frånvaro nödvändigheten att ersätta hans omedelbara ledning genom en central ämbetsman, och när så marsken var personligen lämpad för ett sådant värf, så blef han nu en verklig chef för härens styrelse⁹.

I marskens verksamhet gick sålunda ett administrativt ar-

¹ Kon. till Pfalzgreffen $\frac{2}{8}$ 1630, *RR*.

² *RR* $\frac{1}{1}$ 1631; brevet till marsken i original bland *G. A:s koncept, RA*.

³ Se ofvan s. 223.

⁴ $\frac{22}{1}$ 1631, *SKA I*, s. 321.

⁵ Till marsken $\frac{28}{6}$, $\frac{12}{8}$ 1631, *RR*; jfr kon. till rådet $\frac{2}{7}$ 1631, *SKA I*, s. 457, marsken till kanslern $\frac{24}{8}$ 1631, *AOB II*: 5, s. 490.

⁶ Till marsken $\frac{16}{8}$ 1631, *RR*.

⁷ Kon. till marsken $\frac{24}{8}$ 1631, *SKA I*, s. 490; marsken till kanslern $\frac{18}{12}$ 1631, *AOB II*: 5, s. 492.

⁸ Marsken till kanslern $\frac{14}{6}$ 1632, *AOB II*: 5, s. 499 f.

⁹ Ytterligare underrättelser härom af samma art som de ofvan anförda finnas t. ex. i kon:s bref till marsken $\frac{17}{10}$, $\frac{21}{10}$ 1631, *G. A:s koncept, RA*, rådets bref till konungen $\frac{28}{1}$, till Gabriel Bengtsson $\frac{22}{8}$ 1632, *RR*, marskens till kanslern $\frac{2}{4}$, $\frac{29}{6}$, $\frac{19}{8}$ 1633, *AOB II*: 5, s. 512, 516, 520.

bete sida vid sida med presidentskapet i krigsrätten. För honom själf måste dessa olika uppgifter te sig endast såsom två sidor af samma hans ämbete¹, och det är både möjligt och sannolikt, att han äfven i förvaltningens värf anlidade krigsrättens underordnade personal, som ju var fast anställd och således alltid kunde finnas till hands, att sålunda dess sekreterare, notarier och skrivvare fingo uppsätta och utskrifva hans bref, dess kamrerare göra uträkningar o. s. v. Härom är dock intet med visshet känt. Och i hvarje fall innebar detta ingalunda, att krigsrätten såsom sådan hade något med marskens administrerande verksamhet att skaffa.

Så blef härens centrala organisation under Gustaf Adolfs tid aldrig det, som från början varit afsedt och som egentligen skulle ingå i systemet af de fem rikskollegierna. En kollegial myndighet hade han skapat äfven här, men det var en krigsrätt för den militära lagskipningen, ej ett krigsråd för hela den militära förvaltningen. Denna senare rörde sig ännu i icke kollegiala former under marskens personliga chefskap. Ej heller på detta område var sålunda organisationen fullbordad.

---

¹ Jfr hans bref till kanslern ¹⁴/₈ 1632 äfvensom Gabr. Gustafssons ²⁴/₈ 1632, *AOB* II: 5, s. 496, 3, s. 269.

VI.

Flottans styrelse: amiralitetet och dess utveckling mot kollegial organisation.

Riksamiralens ämbete karaktäriserades i Jören Gyllenstiernas fullmakt af 1612¹ så, att han skulle i allmänhet akta på rikets flotta, så att den årligen blefve ordentligt utrustad och hållen i beredskap, och sålunda ansvara för både nybyggnad, tackel och tyg. Alla som voro anställda vid flottan, både skeppsbyggare, kaptener, skeppare, styrmän och allt sjöfolk, skulle vara honom underdåniga, och om de på något sätt förbröte sig, ägde han straffa dem efter rikets skeppsartiklar. Det var allmänna föreskrifter, som icke sade något om utsträckningen af den nye riksamiralens tjänstgöring.

Det låg emellertid i sakens natur, att denna till en början skulle blifva allvarsam nog, då riket vid hans utnämning befann sig i ett krig, där flottan borde kunna spela en viktig roll. Jören Gyllenstierna fick genast begifva sig till Stockholm och synes under hela våren hafva varit sysselsatt med flottans utrustning, som ej blef färdig förr än långt fram på sommaren; sedan för han högsta befälet öfver den samma åtminstone in i september månad². Då hösten kom och omöjliggjorde krigsrörelser till sjös, behöfde arbetet vid flottan ej drifvas med samma ifver, och nu

¹ RR 10₁ 1612; jfr ofvan s. 94.

² J. G. hör till de riksråd, som underskrifvit ett bref af ²⁷/₁ 1612 till K. M:t (*Skrifvelser till K. M:t, Riksrådet, RA*), och har gemensamt med kamrarråden utfärdat en fullmakt ³/₃ 1612 (*K. reg.*); se för öfrigt HALLENBERG, II, s. 469 ff., och ZETTERSTEN, s. 474.

förspörjes ej längre något om riksamiralens tjänstgöring¹. Detta gäller äfven om tiden närmast efter fredsslutet eller hela året 1613. Först med år 1614 framträder han åter. Bland de många instruktioner, som Gustaf Adolf utfärdade vid sin afresa till den ryska krigsskådeplatsen, var äfven en för riksamiralen². Den utför i detalj dennes skyldigheter i fråga om flottans vård: han skall drifva på skeppsbygget vid de olika varfven — Arnö, Ridö, Harbovik, Västervik — och när skeppen blifva färdiga låta föra dem till Stockholm, fullborda åtskilliga tillbyggnader vid varfven, utrusta en del fartyg och på alla göra behöfliga reparationer, låta upprätta rullor öfver sjöfolket och afskeda officerare, som ej äro behöfliga. Sedan allt detta var uträttadt, borde riksamiralen hålla sig färdig att komma öfver till konungen. Jören Gyllenstierna synes också under de efterföljande månaderna hafva varit i trägen verksamhet³, och längre fram seglade han i enlighet med konungens befallning öfver till Narva samt fick nu åtskilligt att beställa dels med flottan i dessa farvatten, dels med rustningarna till lands⁴. Efter återkomsten upptar han på nytt sina omsorger om flottan⁵, när han för någon tid drar sig tillbaka till sina gods, sker det under återopande af särskildt förfall, som af konungen godkännes⁶, och på sommaren för han befälet öfver den utgående flottan samt stannar slutligen med den i Åbo under hösten⁷. Äfven under de följande åren verkar riksamiralen på detta sätt i sitt ämbete intill sin död 1618⁸.

Så blef nu riksamiralens ämbete i allt högre grad en verklig medelpunkt för flottans styrelse. Men därjämte utvecklade sig äfven andra poster på detta område.

¹ Jfr HALLENBERG, II, s. 598 f.

² RR 14 $\frac{1}{2}$ 1614.

³ K. bref till honom 6 $\frac{1}{4}$, 4 $\frac{1}{5}$, 18 $\frac{1}{5}$ 1614, RR.

⁴ Till J. G. 27 $\frac{1}{5}$, 16 $\frac{1}{8}$ 1614, fullm. och tänkesedel 18 $\frac{1}{8}$, 16 $\frac{1}{8}$ 1614, dat. Narva, RR; HALLENBERG, III, s. 216.

⁵ Till J. G. 15 $\frac{1}{1}$, 10 $\frac{1}{2}$ 1615, RR.

⁶ Till J. G. 23 $\frac{1}{3}$ 1615, RR. Kon. har förnummit hans »olägliga tillstånd hemma» och vill hafva honom ursäktad; sänder nu begärda fullmakter och ålägger honom att genast utsända några kaptener.

⁷ ZETTERSTEN, s. 477.

⁸ Till J. G. 21 $\frac{1}{2}$, 6 $\frac{1}{3}$, 27 $\frac{1}{3}$, 6 $\frac{1}{4}$ 1616; ZETTERSTEN, s. 478 f. Jfr NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 12, not 3.

Vid sin tronbestigning utnämnde Gustaf Adolf också en **riksens underamiral**, Hans Claesson (Bielkenstierna), hvilken redan länge innehaft amirals militära grad och under Karl IX:s sista år också blifvit förordnad att biträda vid flottans administration¹. Det gamla underamiralsämbetet, som under Karl IX:s tid öfvergått i den vid Stockholms skeppsgård fästa värdigheten holmamiral, återupprättas sålunda nu såsom en härifrån afskild, fullt central myndighet. Fullmakten ålade Hans Claesson att i allmänhet bistå riksamiralen i hans omsorger om flottans utrustning och underhåll, och han har äfven på detta sätt trädt i verksamhet².

Därjämte bibehölls äfven **holmamiralens** värdighet. Hans Claessons broder, Nils Claesson, hade redan i november 1611 erhållit fullmakt därpå, utfärdad i änkedrottningens namn³, och denna utnämning blef af Gustaf Adolf bekräftad⁴. Nils Claesson tjänstgjorde sedan till en tid på Skeppsholmen⁵.

I början af 1615 förflyttades Hans Claesson till holmamiralens post⁶. Brodern synes hafva behållit sitt amiralskap endast såsom militär grad⁷, och de båda administrativa ämbetena, viceamiralens och holmamiralens, sammansmälte alltså åter till ett. Hans Claesson bemyndigades också såsom holmamiral att befalla öfver skeppsbyggningen och skeppsfolket ej blott i Stockholm, utan ock på andra orter. Därmed upphäfvdes sålunda den lokala begränsning, som egentligen var förbunden med holmamiralens ämbete.

Ur riksamiralens samt (vice- och) holmamiralens regelbundna förvaltning uppväxte nu begreppet af ett fast **amiralitet**.

¹ Fullm. 10/1 1612, orig. bland *G. A:s koncept, RA*. Jfr ZETTERSTEN, s. 28, och ofvan s. 74.

² ZETTERSTEN, s. 28 f.

³ *RR* (b. 2) 12/11 1611.

⁴ Förlän. bref f. holmamiralen N. C. 2/2 1612, *G. A:s koncept, RA*; i *RR*, suppl., infördt under 2/1.

⁵ Förlän. bref 13/10 1613; till kammarrådet, att N. C. besvärar sig, emedan han ej får hvad han behöfver till arbetsfolket, 22/6 1614; för holmskepparen Hans Jonsson 23/6 1614 (jfr nedan). *RR*.

⁶ Fullm. för H. C., holmamiral, att hafva inseende vid Skeppsholmen, 9/2 1615, *RR*.

⁷ Jfr ZETTERSTEN, s. 256.

Termen har säkerligen icke blifvit införd genom något organisatoriskt påbud och ej heller till en början betecknat någon strängt organiserad institution, utan helt naturligt börjat användas om flottans styrelse såsom ett helt, vare sig representerad af riksamiralen eller holmamiralen eller båda¹. Än mindre kunna några utbildade former för samarbetet mellan de två amiralsämbetena ännu spåras.

Däremot lämnade 1618 års kammarordning om den ekonomiska sidan af flottans förvaltning en del föreskrifter, som i åtskilligt¹ belysa förhållandet mellan amiralerna och deras underordnade tjänstemän². Den ålägger amiralitetet att i första hand öfverväga, hvad som behöfves till flottans utredning och underhåll, och att likaså upptaga alla räkenskaper af holmkaptenen, byggmästaren, holmskrifvaren, tackleamiralen och andra, som hafva de till flottan anslagna medlen eller de den tillhöriga inventarierna om hand. **Holmkaptenen** är endast ett nytt namn på den sedan början af 1600-talet fungerande gårdskaptenen³. Byggmästare funnos naturligtvis för skeppsbygget, och med holmskrifvaren åsyftas väl den främste bland de skrifvare, som sedan gammalt funnos vid Stockholms skeppsgård⁴. Tackleamiralen betecknar måhända den amiral, som vid denna tid åtagit sig skeppens upptäckling på entreprenad genom privat kontrakt med kronan, viceamiralen Richard Klerck⁵. Amiralitetets förslag om flottans behof skulle öfverlämnas åt kammarrådet, som sedan finge se till, om rikets tillgångar medgäfvade sådana anslag som påfordrades, och i så fall därpå göra anordning, i motsatt fall på nytt sätta sig i förbindelse med amiralitetet för att se till, om ej utgifterna kunde nedbringas. Räkenskaperna skulle på samma sätt, sedan amiralitetet kontrollerat, att alla utgifter verkligen skett till kronans gagn, inlämnas i räknekammaren att där revideras. Kammarordningen betonar särskildt, att amiralitetet ensamt ägde att pröfva de gjorda utgifternas nödvändighet och nytta.

¹ Se ofvan s. 152.

² *Instr. C. F.*, s. 41.

³ ZETTERSTEN, s. 241; jfr ofvan s. 74.

⁴ a. a., s. 242; jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 251, 257.

⁵ ZETTERSTEN, s. 353 f.

Det är icke möjligt att kontrollera tillämpningen af dessa regler, men de synas i och för sig så nära öfverensstämma med de faktiska förhållandena, att de väl i stort sedt torde motsvara verkligheten. Dock framträder åtminstone holmamiralen ännu ej samant såsom öfverordnad myndighet, utan också såsom själf ansvarig för förvaltningen vid Stockholms skeppsgård; dess räkenskaper äro fortfarande förda å hans vägnar¹.

Denna förvaltning hade för öfrigt ungefär samtidigt med Hans Claessons öfvergång till holmamiralens värdighet blifvit väsentligt förenklad genom tacklingens utlämnande på entreprenad. Det första kontraktet med Richard Klerck afslöts 1615; det förnyades tre år senare, 1618². Äfven en del nybyggnader verkställdes af enskilde enligt kontrakt med kronan, och slutligen öfverläts år 1620 hela flottans underhåll i öfrigt på samma sätt åt tygmästaren Anton Monier³.

Vid sistnämnda tidpunkt hade flottan en ny chef: Carl Carlsson Gyllenhielm hade samma år mottagit riksamiralens ämbete, som då stått ledigt i två år⁴. Huru stadgad riksamiralens tjänstgöringsskyldighet numera var, visar sig icke minst af det sätt, hvarpå ämbetets nye innehafvare försågs med aflöning. År 1621 erhöll han till »lön och besoldning» för sitt riksamiralsämbete rätt att bibehålla en honom förut inrymd förläning i Kinds och Marks härad, samma år medgaf konungen honom att inlösa ett stenhus i Stockholm, som varit förlänadt åt hans svärfader Seved Ribbing under Norrköpings besluts villkor, med uttrycklig hänvisning därtill, att han på grund af sin ombetrodda tjänst mestadels måste residera i Stockholm⁵, och år 1622 anslogs den nyss eröfrade ön Runö utanför Lifland en gång för alla till själfva riksamiralsämbetet såsom en med detsamma fast förbunden förläning⁶.

¹ *Skeppsg. handl.* 1615—1618, *Fl. A.*

² ZETTERSTEN, s. 353 f.

³ a. a., s. 338 f.

⁴ Se ofvan s. 121.

⁵ *K. Reg.* 1⁶/₇, *RR* 6¹/₁₀ 1621.

⁶ » — — insulam Rhunam — — — officio admiralatus regni nostri in perpetuum scripsimus». *K. bref* 7¹/₁₂ 1622, *Ty. RR*; afskrift bland *Kungl. bref*,

Det faller af sig själf, att likväl ej heller den nye riksamiralen kom att arbeta uteslutande med administrationen vid flottans station i hufvudstaden. Carl Carlsson för högsta befalet öfver flottan vid en mängd expeditioner, snart sagdt hvarje sommar, han skickas i slutet af 1622 till Finland att där öfvervaka utskrifningen och vidtaga åtskilliga militära anstalter, år 1625, då han fört konungen och hären öfver till Lifland, förordnas han för några månader till gubernator öfver Riga i marskens ställe, och vid årets slut får han order att taga hemvägen öfver Finland för att i Österbotten och Västernorrlanden förhandla med allmogen om utskrifningar och landshjäl¹. De militära chefsplikterna äro sålunda ej mindre viktiga än de administrativa, och tillfälliga uppdrag kunna ej sällan kalla riksamiralen bort från hans egentliga verksamhetsområde.

I flottans styrelse behöfde sådant icke ingripa allt för störande, då numera amiraler af lägre rang funnos, som biträdde riksamiralen och i hans frånvaro kunde vara hans ställföreträdare. Hans Claeson kvarstod visserligen ej längre än till år 1619 såsom holmamiral, men han efterträddes då af Richard Klerck², den samme som vid denna tid hade tagit flottans tackling på entreprenad, och som sålunda så mycket bättre kunde samla de praktiska förvaltningsbestyren i sin hand. När denne år 1625 afled, träder åter en viceamiral i holmamiralens ställe, nämligen Claes Fleming.

Fleming innehar viceamirals militära grad redan år 1620. Vid en i juli detta år företagen mönstring fördelas sjöfolket under fem viceamiralskap, hvar och ett med en viceamiral i spetsen, och bland dessa viceamiraler står Claes Fleming såsom den tredje i ordningen³. Så småningom gör han sig tydligen allt mera gällande, om det också icke är bekant, att han ännu tar

Fl. A. En öfversatt svensk text i samma saml., likaså ett öppet bref för Gyllenhielm af ²⁵/₆ 1649, hvori G. A:s förläning återopas.

¹ Jfr sammanställningen hos NORDVALL, *Riksrådets centralisation*, s. 20.

² ZETTERSTEN, s. 238.

³ Mantalsregister öfver mönstr. ²⁴/₇ 1620, *Skeppsg. Handl., Fl. A.* De öfriga fyra viceamiralerna äro: Nils Gyllenstierna, Claes Christersson (Horn), Johan Derfeldt, Claes Claesson (Uggla).

någon regelbunden andel i flottans förvaltning¹, och på hösten 1625, då Gyllenhielm kvarstannar i Liffland, får Fleming föra flottan hem samt mottar vid affärden ett utförligt memorial, som åt honom öfverlämnar omsorgen om den samma under vintern: han skall lägga upp skeppen vid sin hemkomst och aflöna folket, öfvervaka nybyggnader och leveranser af alla slag. Under de följande månaderna adresserar konungen också sina bref i dylika ärenden till honom². Sedan framträder han otvetydigt såsom riksamiralens medhjälpare och närmaste man, och han har i denna egenskap nedlagt ett arbete, som förskaffat honom eftermäle såsom den egentlige skaparen af Gustaf Adolfs sjömak. Hans titel förblef viceamiral, så vidt man känner utan det tillägg af termen »riksens», som på sin tid följde med Hans Claessons amiralsämbete³. Det är därför osäkert, om Claes Fleming rent formellt sedt erhållit någon annan amiralsvärdighet än den militära befälspost, hvori han först uppträder. Reellt har han i hvarje fall äfven utöfvat den mest omfattande administrativa verksamhet.

Då systemet af hela riksstyrelsens ordnande under fasta rikskollegier med ett flertal bisittare bröt igenom, kunde riksamiralen och Claes Fleming ensamma ej anses tillräckliga för sin förvaltningsgren. Det var kanske närmast ur denna principiella synpunkt, som riksamiralen i nov. 1627 inför konungen beklagade sig öfver att för få funnos i amiralitetet⁴, men äfven praktiskt kan arbetet vid flottan väl hafva börjat öfverstiga deras krafter, så mycket hellre som båda så ofta fingo gå ut på expeditioner eller mottaga uppdrag inom andra områden af regeringen. Någon förstärkning af amiralitetet kom dock icke till stånd förr än tre år senare. Sedan Claes Fleming i dec. 1629 blifvit insatt i räknekammaren⁵ och sålunda förhindrad att i samma utsträckning som hittills ägna sig åt flottan, börjar med år 1630 vice amiralen Erik Ryning att tjänstgöra vid dess sty-

¹ ZETTERSTENS uppgift (s. 16, 31), att Cl. Fleming redan 1620 skulle hafva blifvit »underamiral» och riksamiralens närmaste man, är icke bestyrkt.

² Memorial ¹²/₉, bref ⁴/₁₁, ¹⁴/₁₂ 1625, RR.

³ Till riks- och viceamiralerna ¹⁶/₃ 1627, memorial för vice amiralen ⁴/₆ 1627, till vice amiralen ⁵/₁₀ 1627, instr. f. vice amiralen C. F. ¹⁹/₅ 1628, RR.

⁴ Se ofvan s. 157.

⁵ Se ofvan s. 223.

relse¹, och sannolikt får det väl äfven sättas i samband med Flemings inkallande i kammaren, att holmamiralens ämbete åter upprättades. Det anförtroddes år 1631 åt vice amiralen Hans Klerck².

»Amiralitetet» räknar således från år 1630 tre och från följande år fyra tjänstgörande eller tjänstgöringsskyldiga ledamöter. Tiden var tydligen inne för en fastare organisation inom denna gren af riksstyrelsen.

Äfven den lägre personal, som förmedlade amiralernas befallningar, hade under 1620-talet blifvit något förstärkt. Holmkapten eller gårdskapten fanns som förut³, likaså uppföres på flottans stat en gårdsskeppare⁴, och 1621 omtalas en amiralitetssekreterare⁵, 1622 en amiralitetsskrifvare⁶. De två sist anförda benämningarna kunna ju åsyfta samma post; de visa emellertid, att en kanslitjänsteman nu ansågs höra till flottans styrelse såsom sådan⁷. Likaledes befriades gårdsskrifvarens befattning från sin rent lokala karaktär, i det att en amiralitetsbokhållare trädde i hans ställe. När förändringen blifvit genomförd, är ej fullt tydligt, men sannolikt skedde det omkring midten af årtiondet⁸. Något längre fram finner man

¹ Bref från $\frac{8}{2}$ 1630 i *Am. Reg., Fl. A.*; jfr nedan.

² ZETTERSTEN, s. 239.

³ ZETTERSTEN, s. 241. Den senare benämningen i 1629 och 1630 års sjöstat, *SKA* III, sid. 380, 382.

⁴ anf. sjöstat 1629.

⁵ Gyllenhielm t. kanslern $\frac{26}{12}$ 1621, *AOB* II: 10, s. 53.

⁶ Afskr. af några resolutioner på framställn. från riksmiralen, *Sandb. Saml.*, Å 276, *KA*: »Blef Hans Hansson, admiralitetsskrifvare, och Simon Andersson tillsagdt, att de skole hafva en nyckel hvardera till kistan, där penningarna ligga inne, som skepps- och sjöfolket skole lönas med.»

⁷ Jfr ZETTERSTEN, s. 20.

⁸ Den $\frac{9}{10}$ 1626 skrifver kammarrådet till Claes Fleming om en revision af Axel Simonssons räkenskap för »Holm- och sjöstaten»; i brefvet omtalas en »bok», som C. F. själf företett i kammaren. *K. Reg.* Bland årets *Skeppsg. handl., Fl. A.*, finnes också en Axel Simonssons räkning, men endast för arbetare och handverkare. ZETTERSTENS uppgift, att A. S. såsom bokhållare år 1620 »proberade» föregående års löneregister, beror på ett missförstånd; »proberingen» skedde i räknekammaren, där A. S. vid denna tid var kammar-skrifvare. Han finnes på kammararens lönelängd för 1621 i D. Hanssons räkensk., *RKB, KA*.

både sekreterare och bokhållare äfvensom två skrivare uppförda på flottans stat¹. Den förstnämnde var tydligen icke alltför strängt sysselsatt genom själfva skrivarbetet, ty det hände, att han också fick mottaga uppdrag af finansiell natur, inkassera penningar eller göra uppköp af förnödenheter till skeppsutredningen o. d.²

År 1630 förenades dylika värf definitivt med sekreterarens ämbete, då fullmakt utfärdades i kammarrådets namn för Olof Burman såsom amiralitetssekreterare och kassör³. Han skulle enligt den i fullmakten inryckta instruktionen dels uppsätta amiralitetets bref, sedlar och kontrakter och öfver dem hålla ett registratur, dels öfvervara alla mönstringar af sjöfolket och Skeppsholmens folk och därvid upprätta rullor, infordra de till Skeppsholmen anslagna kronoräntorna och utbetala dem efter bokhållarens uträkningar samt slutligen, när sådant ålades honom, verkställa uppköp af proviant och andra saker till amiralitetets behof.

I enlighet med hvad som sålunda ålades den nye sekreteraren börjar med detta år ett registratur öfver amiralitetets utgångna skrivelser och andra handlingar, hvilket dock, att döma af sin ringa omfattning, knappast torde vara fullständigt. Törhända har det blifvit utskrifvet först något år senare, då en större eller mindre del af koncepten mycket väl kan hafva varit förkommen⁴.

Rubriken för detta registratur anknyter ännu handlingarna till den lokala flottstationen, ej det centrala amiralitetet, i det den angifver dem såsom »passerade vid skeppsgården». Själva handlingarna åter framträda ibland såsom utgångna från amiralitetet eller å dess vägnar⁵. Dock affattas de utgående breffen oftare

¹ Anf. stat för 1629.

² Rådsprot. ¹/₆ 1628, ²/₆, ¹¹/₆ 1629, *SRP* I, s. 84, 137, 149.

³ Den är intagen i *K. Reg.*, och ingressen börjar: »Vi . . . Sveriges riksråd och kammarråd». Undertecknare är enligt initialerna i *K. Reg.* endast en man med denna rang, Claes Fleming, samt jämte honom kammarsekreteraren Olof Eriksson och kamreraren Nils Olofsson.

⁴ Registraturet för 1630—1632 är inrymdt i ett enda band. Det första brefvet är af ⁸/₂ 1630; för 1631 äro breffen mycket fåtaliga. *Fl. A.*

⁵ Bref af E. Ryning ⁸/₂ 1630: »Det är admiralitetets allvarlige befallning . . . det jag Eder efter de välborne herrers befallning icke hafver kunnat oförmåldt

rent personligt, i vederbörande amirals eller amiralers namn, och fasta former för amiralitetets arbete saknas tydligen allt fortfarande. Befallningar utfärdas i regel af en enda amiral, oftast Claes Fleming, någon gång riksamiralen eller Erik Ryning¹.

Impulsen till sträfvanden för en bättre organisation af amiralitetet gaf krigsrättens upprättande. Den 28 aug. 1630 aflät riksamiralen till konungen en skrifvelse, hvori han påpekade, att vid amiralitetet androgos åtskilliga besvär och missförhållanden, som icke utan biträde af några särskildt förordnade och lagfarne män kunde rannsakas och afdömas, hälst som största delen af sjöofficerarne voro bundna vid flottan. Han anhöll därför, att konungen måtte medgifva, det sådana personer blefve anställda och en fast stat för deras aflöning upprättad. Saken utvecklas något närmare i ett bref af samma datum från amiralitetssekreteraren Olof Burman till konungens sekreterare Lars Grubbe, hvilket uttryckligen hänvisar till krigsrätten såsom mönster. Här framträder också tydligt, hvad redan riksamiralens bref synes gifva vid handen, att det egentligen är för ärenden af rättslig natur som förstärkningen af amiralitetet anses erforderlig². Äfven däruti följde man alltså föredömet inom härens styrelse.

Det är icke bekant, att denna hemställan ledt till någon åtgärd. Allt ifrån följande år föreligga emellertid bevis för att rättskipning utöfvats vid amiralitetet, i det att vid registraturet också fogats en serie af domar, fällda vid amiralitetet³. Domstolen synes närmast hafva anknutit sig till själfva flottstationen, ty den kallas vanligen holmrätten, och ofta presiderar holm-amiralen. Den består för öfrigt af flera eller färre officerare.

---

låta». Fullm. för en proviantmästare vid Vaxholmen ¹⁶/₅ 1630, också af E. R.: den utnämnde får icke göra någon leverans utan »särdeles admiralitets befallning». *Am. reg., Fl. A.*

¹ *Am. reg. 1630, Fl. A.* Ett par bref af maj 1630 hafva ingressen »Vi underskrefne Sveriges rikets råd», men äro undertecknade endast af Fleming eller Ryning.

² » . . . att här vid amiralitetet såväl som uti krigsrätten måtte lagfarne och beskedelige män förordnade blifva, som alle klagemålssaker — — opptaga, skärskåda och till ända föra kunde.» *Am. reg., Fl. A.*

³ *Am. reg., Fl. A.*

Redan i den äldsta behållna domen omtalas en holmfiskal såsom åklagare, och en fullmakt för denne funktionär från maj 1631 ålägger honom att efterspana alla underslef, som kunde begås vid Skeppsholmen eller de därmed förenade inrättningar, samt anklaga alla, som därtill blefve förvunna¹. Titeln och fullmakten tyda alltså på en lokal funktionär vid stationen. Men å andra sidan uppträder holmfiskalen såsom åklagare äfven i mål af icke lokal natur, någon gång sitta riksamiralen och Fleming samt andra amiraler i rätten, och ofta betecknas dess medlemmar såsom »amiralitetets bisittare» eller »amiralitetets assessorer»². Det är samma sammanblandning af centrala och lokala element, som genomgår hela flottans styrelse.

I febr. 1631 föredrogs inom rådsregeringen ett skriftligt betänkande om amiralitetets behof³. Hvad detta betänkande innehöll, förmåler icke protokollet, och själfva aktstycket synes numera icke vara i behåll. Däremot föreligger ett tämligen vidlyftigt memorial om fullständig organisation af amiralitetet såsom kollegium, hvilket memorial saknar så väl datum som uppgift om sin upphofsman⁴. Antagligt är, att detta hör till ifrågasvarande tidpunkt, senare delen af 1630 eller början af 1631⁵.

Det föreslår naturligtvis till medlemmar af kollegiet i första rummet riksamiralen såsom president och vice amiralen såsom hans närmaste man. Sedan följer ett nytt ämbete: en *commissarius*, som tydligen skall representera det civila elementet i ämbetsverket. Han skall hafva alla juridiska frågor om hand, hålla uppsikt öfver skrivarepersonalen, så väl sekreterare och notarier som kassör och bokhållare, och verificera deras handlingar, samt ansvara för rullor öfver sjöfolket och dess utskrifningar. Vidare skall holmamiralen hafva plats i amiralitetet, och därjämte föreslås tillsättande af fyra provincialamiraler, som sinsemellan dela befälet öfver flottan och sjöfolket landskapsvis, samt en särskild öfverste öfver flottans ar-

¹ *Am. reg.* 29/5 1631, *Fl. A.*

² *Domar* 6/8 1631 o. s. v.

³ *Rådsprot.* 19/2 1631, *SRP II*, s. 60.

⁴ »Memorial om nödtorftige order uti amiralitetscollegio», *Handl. ang. amiralitetskollegium, RA.*

⁵ Jfr ODHNER, s. 149.

tilleri. Under holmamiralen skulle som förut finnas en holmkapten (eller holmmajor), och ändtligen borde såsom assessorer inträda dels en major i flottan och öfverstelöjtnanten för dess artilleri, dels så många särskildt inkallade kaptener och löjtnanter, som kunde vara behöfliga. Kollegiet borde erhålla egen sessionslokal.

Dess uppgift begränsar memorialet till rättskipningsmål. Sådant som ginge å lif, gods och ära finge ej afdömas annat än af full nämnd, ringare saker åter af färre bisittare. I samband härmed borde kollegiet i fall af behof framställa förslag till ändringar eller tillägg i sjöartiklarna att af K. M:t eller riksens råd öfvervägas och påbjudas, och memorialet innehåller äfven en punkt om de straff, som kunde ådömas.

Inom själfva förvaltningen åter tänker man sig icke att kollegiet in pleno skall ingripa. Några af amiralitetets sjökunnige män böra examinera dem, som söka anställning i flottan, men tillsättningen sker genom riksamiralen eller vice amiralen. Anordningar af kronans medel till flottans utredning och proviantering uppgöras af kammarrådet i samråd med amiralen eller någon annan medlem af amiralitetet och få sedan icke förändras utan medgifvande af K. M:t eller i hans frånvaro riksamiralen och riksrådet. När det heter, att amiralitetet skall taga invisning på alla sådana anordningar, och att dessa uppbäras i amiralitetets kassa, så åsyftas säkerligen icke kollegiet i sin helhet, utan flottans styrande myndighet, sådan den hittills utvecklats sig. Riksamiralen eller kommissarien och räntekammarens räntmästare skola hafva hvar sin nyckel till det lås, under hvilket penningarna förvaras, så att ingen utbetalning kan ske utan bådas vetskap.

Ej heller detta memorial synes hafva ledt till något resultat. Flottans styrelse bibehåller under åren 1631 och 1632 samma karaktär som förut. Claes Fleming förblir den drivande kraften, och de flesta utgående breven äro underskrifna endast af honom och affattade i hans namn¹. Mera sällan står vid hans sida riksamiralen². När Fleming begifver sig från Stock-

¹ *Am. reg., Fl. A.*, passim.

² Jfr G. Gustafssons bref till kanslern ²⁴/₈ 1632, *AOB* II: 3, s. 269.

holm i juli 1631, lämnar han efter sig ett särskildt memorial om hvad som skall uträttas på Skeppsholmen, medan han är borta¹. Holmamiralen Hans Klerck har utfärdat några bref under Flemings frånvaro såväl 1631 som juni—sept. 1632, men framträder annars sällan. Erik Ryning hade 1630 medföljt flottan vid konungens öfvergång till Tyskland och stannade där in på året 1632; han återvände sedan till Sverige, men blef nu genast stationerad på Älfsborg såsom ståthållare och amiral öfver de där förlagda fartygen².

Så hade vid Gustaf Adolfs död det kollegiala samarbetet mellan amiralitetets medlemmar ännu icke blifvit regleradt genom en verklig, fast organisation, och förslagen om att amiralitetet vid behandling af rättskipningsmål skulle utvidgas till ett manstarkt kollegium, motsvarande krigsrätten, hade stannat på papperet. I november 1632 uttalades det i rådet såsom ett icke förverkligadt önskningsmål, att collegium amiralitatis måtte upp-rättas³.

¹ *Am. reg.* 17/7 1631, *Fl. A.*

² ZETTERSTEN, s. 18; jfr rådsprot. 28/10, 15/11, 16/11, 10/12 1632, *SRP* II, s. 195 ff., 222, 224, 253.

³ Rådsprot. 13/11 1632, *SRP* II, s. 215.

VII.

Centrala organ och organisationsförsök vid sidan af de fem rikskollegierna.

Medan systemet af riksstyrelsens uppdelning under de fem höga riksämbetsmännen befastes och utvecklade sig till ett system af fem ledande rikskollegier, uppträdde dock äfven ämbeten och organisatoriska nybildningar, som stodo utom dessa förvaltningens fem hufvudgrenar och ej direkt voro underordnade deras chefer.

Af denna art äro i viss mån rikstygmästarens och riksstallmästarens ämbeten, så till vida som det förra, ehuru otvetydigt ett organ för krigsväsendet, under hela Gustaf Adolfs regering arbetade själfständigt omedelbart under konungen samt aldrig blef ordentligen ställdt under marskens myndighet, medan det senare stod på gränsen mellan hofämbete och administrativ befattning samt ej heller det kom under marskens lydnad¹. Ännu otvetydigare var detta fallet med **riksjägmästaren**. Stellan Mörners fullmakt af år 1613² ålade riksjägmästaren att hafva tillsyn med kronans parker och vaka öfver att de konungen förbehållna jakträttigheterna ej blefve kränkta. Den utvecklar tämligen utförligt förhållandet mellan dessa kungliga rättigheter och de enskildes, dels frälsets och dels den menige mans, erinrar om allmogens skyldighet enligt lag att hålla björn- och vargskall och hafva vargnät i ordning på tillsägelse af konungens fogde, uppdrar åt riksjägmästaren att kontrollera, att dessa lagbud

¹ Se ofvan s. 271 ff.

² RR ²⁷/₆ 1613; se ofvan s. 100.

blifva efterlefda, samt bemyndigar honom slutligen att till sin hjälp tillsätta två »djurskyttar» i hvarje fögderi, där sådant kunde befinnas vara behöfligt. Dessa värf stodo tydligen i samband med vården om kronans egendom och dess finansiella rättigheter öfver hufvud taget, men någon förbindelse mellan riksjägmästaren och kammaren omtalas icke, och han kom aldrig att sortera under kammarrådet.

En månad efter sin utnämning fick Stellan Mörner instruktion för sin första inspektionsresa, som skulle gå genom hela Sverige ända från Västergötland till Torne och Kemi lappmarker¹. Sedan blifva emellertid vittnesbörden om hans tjänstgöring helt fåtaliga², och han synes icke hafva behållit sitt ämbete längre än till år 1622, då han blef ståthållare på Åland³. Man finner icke heller, att någon annan utnämnts i hans ställe. Däremot framgår det af en del fullmakter för underjägmästare i landskapen⁴, att själfva den uppgift, som riksjägmästaren skulle företräda, fortfarande varit föremål för konungens uppmärksamhet.

Viktigare till sin syftning och mera betydande i sin anläggning voro Gustaf Adolfs organisatoriska försök inom kyrkans styrelse. På detta område var vid hans tronbestigning ingenting gjordt. Kyrkoordningen af år 1572, som konungen i sin försäkran besvurit⁵, innehöll intet om formerna för kyrkans centrala ledning. Karl IX hade vid sin kröning år 1607 i de tillämnade privilegierna för prästerskapet inryckt en punkt om den högsta lagskipningen i kyrkliga mål, enligt hvilken denna skulle utöfvas af biskoparne jämte det kyrkoråd och konsisto-

¹ Fullm. ²³/₇ 1613; ny fullm. ²⁴/₈ 1613. RR.

² Fullm. att se till, att förbjudna djur icke skjutas, ¹²/₂ 1615, RR. En fullmakt att hålla ranssakningar i Norrland af ³⁰/₃ 1614 synes icke vara inskränkt till skogs- och jakträttsförhållanden utan afse ett slags allmän räfst med fogdarne, och ett uppdrag att föra proviant till Narva ³¹/₅ 1615 faller likaledes utom jägmästarens ämbetsområde. RR.

³ Fullm. ¹⁸/₁₁ 1622; i öppna bref af ¹⁷/₆ och ¹²/₁₀ 1621 nämnes han ännu jägmästare, men däremot icke ¹⁸/₁₁ 1622. RR.

⁴ För Nils Krake ³/₈ 1616 i Västergötland, för Erik Krabbe ²⁹/₁ 1623 i Värmland, Närke och Vadsbo. RR.

⁵ HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 200,

rium, som han ville förordna af både andliga och världsiga ledamöter, och en senare förklaring vid samma tillfälle synes gå ut på att detta kyrkoråd och konsistorium ensamt skulle äga sådan myndighet¹. Men det stannade vid afsikten.

Då Gustaf Adolf utsträckte sina organisationsplaner till kyrkan, skedde det med upptagande af den grundtanke, som hans fader på sin tid hade uttalat. Den återfinnes i Gustaf Adolfs förslag om ett *generale consistorium ecclesiasticum*, framlagdt för några biskopar i slutet af år 1623, då dessa sammanträffade med konungen i Strängnäs vid Karl Filips begrafning².

Förslaget motiveras därmed, att många kyrkliga ärenden drogos under konungen, hvilka icke kunde hänvisas till något särskildt stifts domkapitel, att vissa oordningar endast kunde afhjälpas med ett flertal biskopars medverkan, samt slutligen att en mängd förhållanden voro af blandad kyrklig och politisk natur och därför behöfde öfvervägas lika väl af politiska personer som af kyrkans ledare. På denna sistnämnda grund skulle konsistoriet bildas af både världsiga och andliga personer, sex af hvardera ståndet, och således i sin helhet räkna tolf medlemmar. De andlige blifva alla själfskrifna på grund af sina ämbeten: ärkebiskopen, biskoparne i Strängnäs och Västerås, konungens främste hofpredikant, förste teologie professorn i Uppsala samt pastor i Stockholm. I spetsen för de världsiga står drotsen, och jämte honom skulle särskildt förordnas två af riksens råd och tre af hofrätten³.

Konsistoriet skulle årligen sammanträda i Stockholms Storkyrka på viss dag, som dock icke i förslaget är utsatt, under presidium af ärkebiskopen eller drotsen, som hade att aflösa hvarandra för hvar vecka. En särskild fiskal skulle årligen infordra alla domkapitelshandlingar och domar och draga inför konsistoriet sådana kapitelsaker, som angingo konungens höghet. Vid konsistoriet skulle ock anställas två sekreterare, en prästman och en lekman, hvilka hade att sköta föredragningen omväxlande en vecka i sänder, allt eftersom ärkebiskopen eller drotsen presiderade, samt

¹ THYSELIUS, *Bidrag*, s. 80; jfr NORLIN, s. 229 ff.

² Se ofvan s. 151; ANJOU, s. 213.

³ THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 59 ff.

likaså två lägre skrifvare. Konsistoriet finge fatta beslut och fälla dom, äfven om en eller flera kollegiater voro frånvarande. Vid förfall för drotsen hade de världsliga och vid förfall för ärkebiskopen de andliga kollegiaterna att ibland sig utse ställföreträdande president.

Konsistoriets uppgift blir omfattande nog. Det skall revidera kyrkoordningen och sedan denna väl blifvit af konungen stadfastad vaka öfver dess efterlefnad, i allmänhet hålla inspektion öfver hela klerkeriet med hänsyn till både lära och lefverne samt särskildt öfver biskoparne och deras tillsättning af präster, så att hvarje biskop eller superintendent vid församling stämmes till ansvar, vårda sig om de nyvunna gränslandskapens kyrkliga förhållanden och ingripa mot alla schismatici. Under konsistoriet höra alla tvister mellan biskop och församling och alla från domkapitlen vädjade mål; det skall öfvervaka akademier och skolor och genom utsedda ombud inspektera dessa senare, det skall hålla hand öfver tillämpningen af 1617 års religionsstadga och särskildt hafva ögonen på alla dem som utrikes studera. Slutligen ställas under konsistoriet alla tryckerier samt alla hospital och barnhus.

Konungens mening är sålunda att sätta en kollegial myndighet i spetsen för kyrkan och de områden af den världsliga styrelsen, som af gammalt varit med den förbundna. Då konsistoriet endast skulle sammanträda en gång hvarje år, är det tydligt, att det icke tänktes såsom i egentlig mening administrerande, utan hufvudsakligen såsom kontrollerande och i kyrkliga mål dömande. Den positiva förvaltningen kräfde icke så trängande ett centralt organ, ty den uppbars af biskoparne i stiftet; det var för kontrollen öfver dessa och för handläggning af kyrkliga »klagemålssaker» det nya kollegiet behöfdes.

De i Strängnäs närvarande biskoparne voro snart färdiga med ett svar på konungens förslag¹. Det inskränker sig, hvad konsistoriet beträffar, hufvudsakligen till en gensaga mot grunderna för dess sammansättning. Ett consistorium generale ecclesiasticum, säga biskoparne, har man faktiskt intill denna tid redan haft i Sverige, så till vida som de förnämsta af prästerskapet plägat sammanträda på öfverhetens kallelse för att öfverlägga

¹ Dat. 14/11; THYSELIOUS, *Bidrag*, s. 83—88.

om förefallande ärenden. De förbise visserligen icke alldeles, att det af konungen föreslagna kollegiet med ett begränsadt antal fasta bisittare måste få en annan karaktär, och förneka ej heller, att en sådan anordning kan hafva sin nytta, men de vända sig bestämdt mot hans plan att bland dessa bisittare införa lekmän. Gud har skilt det kyrkliga regementet från det världsliga, och inga andra än andliga personer böra hafva att göra med andliga saker.

Konungen lät icke dessa invändningar hindra sig att framlägga sitt förslag på den riksdag, som sammanträdde i Stockholm i början af år 1624. Men han rönt här samma motstånd som af de tre biskoparne i Strängnäs. De tre världsliga stånden sköto ifrån sig frågan såsom egentligen vidkommande konungen och prästerskapet¹, och detta sistnämnda anslöt sig väsentligen till sina ledares ståndpunkt.

Först uppsatte de tre biskoparne efter samråd med sina medbröder och några andra af prästerskapet ett synnerligen utförligt betänkande², som med hänvisning till konungens befallning, att de själfva skulle skriftligen affatta sina önskingar i fråga om det planerade konsistoriet, icke blott efter alla den teologiska disputationens regler kritiserar det kungliga förslaget, utan också mot detta sätter ett utarbetadt motförslag. Konsistoriet borde förläggas till Uppsala och bestå af ärkebiskopen såsom præses med sex professorer såsom bisittare (tre teologer, två jurister och en politicus) samt kunde hållas en gång i veckan så godt som hela året, där ej ärkebiskopen vore förhindrad. Ifall konungen så önskade, kunde det förstärkas med några lärda män från kringliggande landsbygd, hvilka förut setat i något konsitorium, alltså landtprester. Skulle slutligen konungen också stå fast vid att konsistoriet måste hållas i Stockholm, så kunde så ske, ehuru det blefve mera obekvämt, och i så fall måste dels sessionstiden inskränkas till två kortare perioder årligen, i januari och juli, dels sammansättningen modifieras, så att från Uppsala endast komme tre medlemmar, ärkebiskopen, en

¹ De tre ståndens yttranden hos THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 199.

² THYSELIUS, *Handl.*, I, s. 95—156. Att detta betänkande är hållet i biskoparnes namn och icke afsedt att aflåtas å hela prästerskapets vägnar framgår af ingressen. Jfr utgifvarens anmärkning i registret, anf. *Handl.*, II.

teologie och en juris professor, medan de fyra andra platserna öfverlämnades åt konungens hofpredikant och tre pastorer i Stockholm och på Norrmalm. Denna anordning medförde dock den olägenheten, att konsistoriet icke kunde hinna bekvämligen handlägga alla förekommande ärenden på de två månaderna. Hvad de föreslagna underordnade tjänstemännen beträffar, så vore sekreterare och fiskaler världsliga ämbetsmän, som aldrig haft någon befattning i kyrkan, och för öfrigt obehöfliga, ty man kunde i stället anställa ett par präster under namn af presbyterer och diakoner¹.

De tre biskoparne vilja således på sätt och vis återupprätta den uppsaliensiska ärkestolens chefsplats inom den svenska kyrkan, endast med nybildning af kapitlet. Mot konungens försök att definitivt inordna kyrkostyrelsen i den nya statsbyggnaden sätta de en plan, som formellt accepterar själfva principen om ett fast kyrkligt centralkollegium såsom kungligt organ, men reellt omskar detta till en centralmyndighet för kyrkan med själfständig ställning. Att man i konsistoriet släppt in tre lek-män, kunde icke välla någon fara för dess prästerliga karaktär, då dessa tre voro tagna från det under kyrkan i så mångt och mycket stående universitetet och för öfrigt de teologiska bisittarne med ärkebiskopen i spetsen hade majoriteten.

Så långt gick icke prästerskapet i sin helhet. Det häfdade liksom biskoparne med bestämdhet, att konsistoriet skulle bestå endast af andlige, eftersom världslig och andlig dom alltid varit åtskilda enligt den ordning, som Gud själf stiftade genom Moses; om en betydande politisk man förordnades att biträda prästerna med den världsliga maktens arm, kunde det icke skada, men plats i själfva konsistoriet borde han icke erhålla. Däremot uttalar sig prästerskapet icke uttryckligt om konsistoriets sammansättning. Endast indirekt framlyser dess mening i förklaringen, att platsen för dess sammanträden lämpligen kunde blifva Stockholm, och att dessa sammanträden kunde hållas en gång om året, helst i samband med riksdagsmöten, dock så, att en biskop eller superintendent skulle vid förfall kunna skicka annan man i sitt ställe. Det var stiftscheferna som skulle bilda konsistoriet, och detta skulle alltså komma att blifva ett slags

¹ a. a., I, s. 129—132.

utskottsmöte inom prästerskapet, ej ett ämbetskollegium¹, — en tanke, som uppträdt redan under 1500-talet².

Då detta svar öfverlämnades till konungen på rikssalen, uttalade han sig, såsom ofta skedde vid dylika tillfällen, genast och muntligen därom. Han förklarade sig kunna acceptera den princip, som prästerskapet så strängt betonade, att konsistoriet skulle bestå endast af andliga, men förbehöll sig att i så fall låta några lekmän såsom kungliga kommissarier deltaga i alla sådana ärenden, som anginge den världsliga styrelsen. Vile prästerna, fortsatte han med omiskännelig skärpa, icke lida lekmän såsom bisittare, skulle de få dem vid sin sida såsom censorer. Prästerna läto dock icke skrämra sig. Ärkebiskopen förklarade, att han skulle upptaga konungens nya förslag till öfverläggning, men anmärkte tillika, att prästernas eget betänkande aldrig varit afsedt att definitivt lösa frågan, utan endast att bilda en grundval för ytterligare förhandlingar, samt lofvade slutligen att med första låta uppsätta en ytterligare förklaring³.

I öfverensstämmelse härmed utarbetades också å prästernas vägnar en utförlig konstitution för det tilltänkta konsistoriet, sådant de ville hafva det⁴. Den af konungen framkastade tanken om särskilda lekmannakommissarier vid konsistoriets sida är här upptagen, och äfven därutinnan går man honom nu till mötes, att plats bland själfva bisittarne beredes för några »politiska» män, dock egentligen för ärenden af blandad kyrklig och världslig natur. Otvetydigt fasthåller prästerskapet den grundläggande principen, att konsistoriet förnämligast måste bildas af kyrkliga personer, eftersom det skall behandla kyrkosaker, och då det till assessorer föreslår samtliga biskopar och superinten-

¹ Prästerskapets betänkande af ²²/₃, a. a., II, s. 200—210. I hvilket förhållande detta betänkande står till biskoparnes utlåtande, är icke utredt.

² *Centralregeringen 1523—1594*, s. 257.

³ Den officiella riksdagsberättelsen («Protokoll öfver de förnämste ärenden och handlingar, som K. M:t — — — samt Sveriges rikets ständer emellan proponerades och handlades»), *Riksdagsacta, RA*; i dessa delar aftryckt af THYSELIOUS, *Handl., II*, s. 211 f.

⁴ »Forma eller sätt, huruledes itt generale evangeliskt consistorium ecclesiasticum i vårt fädernesland Sverige, Guds ord och Guds församblings lofliga bruk likmätigast, kan uträttas och hållas». THYSELIOUS, *Handl., II*, s. 214—240.

denter i riket samt konungens förnämste hofpredikant och kyrkoherden i Stockholm, men endast två eller tre lekmän — lagfarna män, hälst från universitetet —, så blir också denna princip fullständigt genomförd. Till yttermera visso fästas samtliga poster inom konsistoriet vid kyrkliga ämbeten och omformas efter traditionerna inom kyrkans organisation: medan ärkebiskopen skall vara president och biskopen i Linköping vice president, blir biskopen i Strängnäs poenitentiarius med uppgift att i första hand mottaga de grofva syndare, som skola ställas inför konsistoriet, förmana dem till bättring samt efter konsistoriets dom gifva dem aflösning, om de äro botfärdiga, eller i motsatt fall förkunna bannlysningen; biskopen i Västerås skall vara dekanus eller supremus notarius och handhafva konsistoriets sigill, pastor Stockholmensis dess tjänstförrättande notarius, som för protokoll samt uppsätter domar och andra handlingar med biträde af två viconotarier från kapitlen i Uppsala och Västerås. Hela den organisation af underordnade jurister och kanslitjänstemän, som konungen velat bilda efter de världsliga ämbetsverkens mönster, är sålunda i enlighet med biskoparnes anmärkning struken och ersatt med prästerliga funktionärer. Endast i fall konungen själf hade några saker att andraga inför konsistoriet, kunde detta ske genom någon af de politiska assessorerna eller en kunglig sekreterare eller fiskal. De af konungen omtalade censorerna upptagas under benämningen patroni eller defensorer; de böra utses bland rådet eller adeln och erhålla befogenhet att, om de hafva någon gensaga mot en af konsistoriet fälld dom, inlägga sitt veto och därmed suspendera dess utförande, tills K. M:t själf hunnit afgifva förklaring i saken.

Då biskoparne skulle utgöra konsistoriets hufvudkontingent, är det naturligt, att man för det samma icke kunde tänka sig långvariga eller ofta återkommande sammanträden. Endast en gång om året skulle det samlas, i Stockholm, och dess arbete borde kunna begränsas till två eller tre veckor. Man såg sig i alla händelser nödsakad att medgifva de stiftschefer, som residerade längst bort från hufvudstaden (i Åbo, Växjö, Kalmar, Göteborg, Mariestad och framför allt Viborg), att vid personligt förfall sända en ställföreträdare, utsedd bland kapitlet eller inom stiftet, dock icke oftare än hvart annat eller hvart tredje år.

Har detta prästerskapets förslag hunnit afämnas före riksdagens slut, så torde det i alla händelser hafva kommit för sent för att denna gång blifva föremål för ytterligare öfverläggningar. I riksdagsbeslutet nämnes intet därom. Konungen hade den 2 april låtit framlägga ett förslag till sådant beslut, som i denna punkt endast uttalade ständernas välönskningar till hans afsikt att upprätta ett generalkonsistorium och deras begäran att han måtte bringa en sådan ordning till stånd. Då emellertid prästerskapet förbehöll sig, att denna ordning skulle byggas på de principer, som det uttalat, och att det skulle få med konungen öfverenskomma om dess närmare gestaltning, fick beslutet den lydelsen, att konsistoriets instruktion skulle ytterligare öfverses, eftersom tiden denna gång icke medgifvit en fullständig pröfning däraf¹.

Därmed blef frågan hvilande till nästa riksdag, som sammanträdde följande år, 1625. Konungen framlade här en ny proposition. Han lämnar därhän, huruvida prästerskapets invändningar mot lekmännens upptagande i konsistoriet kunde anses berättigade, då ju sådant öfverensstämde med andra evangeliska länders ordning och sed, men han är fortfarande villig att i fråga om personalen gå prästerna till mötes, om blott behofvet af ett organ för denna gren af styrelsen i sak blir tillgodosedt. Han går t. o. m. in på att konsistoriet bildas utslutande af präster och att några lekmän förordnas till kommissarier med rätt att endast intercedera, icke deltaga i besluten. Men han anmärker det olämpliga i att sätta biskopar och superintendenter till assessorer; de flesta kunde på grund af sin aflägsna boningsort eller ålder och sjuklighet icke vara att påräkna, när sammanträden skulle hållas, så mycket mindre som dessa sammanträden omöjligen kunde aflöpa på så kort tid, som prästerskapet antagit, utan måste komma att kräfvat flere månader. Att biskopar och superintendenter skulle sätta ombud i sitt ställe, finner han icke heller lämpligt eller rimligt. Han befäller därför prästerskapet att till assessorer själfvalt utvälja och föreslå K. M:t tretton prästmän, som ej äro bosatta för långt från hufvudstaden och därför kunna tjänstgöra, när sådant

¹ THYSELIOUS, a. a., II, s. 212 f.; STIERNMAN, *Riksdagar*, I, s. 764 f.

påfordras. Den af prästerskapet uppsatta instruktionen vill han sedermera låta öfverse¹.

Prästerskapet låter sig dock icke nöja härmed². Nu träder omtanken om biskopsämbetets själfständighet såsom sådant i förgrunden. Prästerna kunna ej medgifva, att män, som i sitt ordinarie ämbete äro biskoparne underordnade, skola såsom medlemmar af konsistoriet döma öfver dem. De anhålla därför, att hellre tre eller fyra af de närmast boende biskoparne måtte förordnas till assessorer, i öfverensstämmelse med konungens första förslag³, och då dessa naturligtvis ensamma skulle blifva för fåtaliga, vill prästerskapet sedan nämna några flera lämpliga personer.

En lista på sådana personer föreligger också, och efter all sannolikhet är den uppsatt af prästerskapet⁴. Den upptar först samma tre kyrkliga ämbetsmän, som nämndes jämte biskoparne i konungens första förslag, nämligen förste hofpredikanten, senior inom den teologiska fakulteten i Uppsala och pastor i Stockholm, samt nämner vid sidan af dessa två eller tre kyrkoherdar från Stockholms grannskap.

Så hade prästerskapet nu kommit därhän att afskilja den prästerliga hälften af konungens ursprungligen planerade konsistorium för att konstituera denna ensam såsom kyrkostyrelse. Men det stannade ej vid denna ståndpunkt. Antingen har konungen förkastat det nya förslaget, eller också hafva prästerna själfva vid närmare eftersinnande funnit sig böra ännu en gång modifiera sin organisationsplan. En fullständig instruktion för senatus ecclesiasticus utarbetades under april månad i biskoparnes och det öfriga prästerskapets namn⁵, och här konstitueras verkligen ett kollegium af endast lägre prästmän, fem eller sex till antalet: tre hofpredikanter, en förnämlig teologie professor och pastor Stockholmensis⁶, med en bland dem vald ordförande.

¹ Propositionen, dat. 30/3 1625, tryckt hos THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 241—244.

² Dess svar af 31/3, i anf. saml., II, s. 244—246.

³ Se ofvan s. 298.

⁴ THYSELIUS, *Handl.*, II, s. 254.

⁵ Tryckt af THYSELIUS, a. a., II, s. 247—254.

⁶ Någon sjätte är ej utsatt, men efter pastor Stockholmensis följer i texten ett »etc.»

Men i stället begränsas dess myndighet högst väsentligt. Uppkommer någon tvist i religionen, får konsistoriet endast försöka bilägga den, och om detta icke lyckas, har det att göra anmälan härom hos K. M:t, på det att denne må sammankalla biskoparne och flere vällärda män, som kunna afgifva dom i saken. Äfvenså skola några biskopar tillkallas, om det blir fråga om att öfverse eller förändra några konstitutioner eller om under konsistoriet dragas saker angående någon biskops eller superintendents person, ämbete eller goda namn, och öfver hufvud taget får konsistoriet ej någon makt öfver biskoparne. Förslaget kringgick åter på en ny väg väsentliga delar af konungens plan.

Huruvida konungen uttalat sig om det ena eller det andra af prästerskapets betänkanden, är icke känt. En författare, som själf var samtida med dessa händelser¹, antyder, att meningsskiljaktighet vid denna riksdag yppat sig inom ståndets egna led, men det förefaller, som skulle de af honom omnämnda händelserna snarare vara att hänföra till riksdagen år 1624², och hans berättelse ger för öfrigt icke någon ny belysning åt frågan. Visst är, att den icke berördes i riksdagsbeslutet.

Det ser ut, som om konungen åtminstone tills vidare uppgifvit förhoppningen att gent emot detta prästerskapets ihärdiga motstånd genomdrifva sin organisationsplan. I den år 1626 uppsatta kansliordningen ställas akademier och skolor, hospital

¹ BAAZIUS, s. 751.

² Han omtalar, att biskoparne uppsatt teser angående en annan form för konsistoriet än den af konungen föreslagna, med ärkebiskopen såsom ständig präses samt biskoparne ensamma såsom bisittare. Detta passar icke in på prästerskapets hållning 1625, men väl på dess ståndpunkt vid föregående riksdag (jfr ofvan s. 301). Däremot är det ju möjligt, att konungen, såsom BAAZIUS berättar, år 1625 skickat en sekreterare till ärkebiskopen för att rent ut fråga, om prästerskapet verkligen ville hafva ett konsistorium, men i så fall har denna förfrågan icke varit föranledd däraf, att något uttryck för prästerskapets mening icke kommit konungen tillhanda, såsom BAAZIUS antyder, utan däraf, att konungen tröttnat vid de många mottörslagen, som aldrig gingo honom till mötes i sak. Ärkebiskopens svar, afgifvet efter öfverläggning med närvarande ståndsbröder, blef enligt BAAZIUS ett bestämt nej; ett sådant konsistorium som konungen föreslagit föregående år [vid riksdagen 1624? eller vid Strängnäs mötet 1623; i senare fallet får äfven detta uppträde hänföras till 1624], önskade prästerskapet icke.

och barnhus under kanslirådets uppsikt¹. Kyrkan är däremot icke nämnd. Sålunda afskiljer konungen här från kyrkostyrelsen de delar af den allmänna förvaltningen, som hittills varit med denna förenade, och lägger dessa jämte öfriga civila ärenden under den civila regeringens organ. Det var tvifvelsutän en nödfallsutväg, som tillgreps i syfte att ordna åtminstone dessa styrelsegrenar, öfver hvilka kyrkans målsmän icke hade några direkta rättigheter. Men då det kollegiala kanslirådet stannade på papperet², blef ej heller på denna väg något vunnet.

Försöket till kyrkostyrelsens organisation misslyckades, emedan det stötte på helt andra och svårare hinder än dem, som reste sig mot konungens motsvarande arbete inom andra områden. Här var själfva grundvalen för en organisation, konungens egen myndighet, icke obestridd; kyrkans själfmedvetna och kraftfulla ledare gjorde för sitt samfund anspråk på en ställning ej inom utan vid sidan af staten och statsmaktens representant. Det var en motsats, som ännu årtionden igenom skulle visa sig öofvervinnelig.

* * *

En tämligen osjälfständig ställning intog den i slutet af 1620-talet upprättade **landtmäteristyrelsen**. År 1628 utfärdade konungen instruktion för Andreas Bureus, förut länge sekreterare i kansliet³, att såsom *generalmathematicus* anställa landtmätare och öfver dem hafva befallning⁴. Organisationen inskränkte sig emellertid till detta centrala ämbete, och landtmäteristaten stod under kammarens öfverhöghet. Fullmakter för landtmätare i olika landskap utfärdades 1633 af Pfalzgrafven och kammarrådet⁵.

På liknande sätt synes konungen hafva ämnat ordna **bergverkens styrelse**. I febr. 1630, alltså kort före afresan till Tyskland, lät han uppsätta fullmakt för ett generalbergs-

¹ *Instr. C. F.*, s. 315.

² Jfr ofvan s. 191 f.

³ Se ofvan s. 165 ff.

⁴ *Instr.* ⁴/₄ 1628, *Instr. C. F.*¹, s. 248.

⁵ Fullm. ¹⁹/₆ 1633, *Instr. C. F.*, s. 251.

amt¹. Om dess organisation innehåller fullmakten intet; där-
emot förutsätter den tydligt, att det blifvande bergsamtet skall
sortera under kammaren, ty det talas om att kammarrådet skall
inför sig kalla icke blott bergsmän och bergmästare, utan äfven
själfva bergsamtet, för att inhämta underrättelser om bergver-
kens tillstånd och resolvera om gjorda andraganden. Principen
för det blifvande ämbetsverkets ställning var sålunda uttalad,
och konungen skall äfven hafva utsett tre medlemmar i det
samma, nämligen D. v. Siegroth såsom berghauptman, G. Griss-
bach som bergmästare och J. Franck som bergskrifvare, liksom
han haft för afsikt att förordna ståthållaren Karl Bonde till gu-
bernator öfver alla bergverken. Men någon kollegial organisa-
tion kom icke till stånd under Gustaf Adolfs tid².

---

¹ RR ²⁶/₂ 1630.

² K. Bondes relation om bergverkens styrelse ¹²/₁₁ 1646, afskr. i *Ox
saml.*, Bergverken, RA: K. Bondes bref till kansleren ³⁰/₃ 1633, a. saml.

VIII.

Den centrala organisationens sammanfattning i 1634 års regeringsform.

Då Gustaf Adolf beslöt sig för att uppgöra en omfattande stadga för hela rikets regering, skedde det ingalunda i syfte att införa några nya element i den organisation, han alltsedan sin tronbestigning fullföljt. Det framgår redan af det första utkast till denna stadga, som nu föreligger.

Detta utkast är ett af kanslern egenhändigt uppsatt koncept till kunglig förordning, hvilket dock icke är afslutadt; det innehåller endast en ingress och fyra punkter¹. Konungen känner sig, heter det här, förpliktad att eftersinna orsakerna till de mångahanda olyckor och omstörtningar, som under föregående tid hemsökt riket, för att om möjligt för framtiden kunna förebygga sådana. Han har funnit, att dessa olyckor, denna oro och misshällighet vållats, näst Guds straff, af bristen på ordning och stadga inom regeringen, som särskildt vid konungarnes frånfälle, men äfven ofta under deras lifstid af sig födt inbördes strider och lockat grannarna till anfall. Hade alla rikets nödiga värf varit besörjda genom fasta ämbetsmän, hvars och ens myndighet och makt varit tillbörligen fixerad och sålunda äfven alla ämbeten varit bestämdt åtskilda sinsemellan, så att den ene icke behöft befatta sig med den andres kall, men alla kunnat bistå hvarandra till rikets bästa, då skulle kanske sådana olyckor kunnat undvikas eller åtminstone bättre medel funnits att motstå de farligheter, som yppat sig. För att nu icke försumma

¹ Tryckt *AOB* I: 1, s. 251—253.

något, som kunde i framtiden förekomma vådor för riket, och för att visa sin omtanke om dess och undersåtarnes välfärd har konungen dragit denna sak till rådplägnung först med rikets råd och sedan med de förnämsta ständerna samt efter deras råd och tillstyrkan utfärdat den följande förordningen. Man förutsätter således, att denna skall tillkomma under samverkan med och efter godkännande af rikets ständer, om också icke nödvändigt några andra än de förnämsta. Det var så mycket nödvändigare som den nya stadgan i så väsentlig mån var afsedd för tillfällen af konungens död och tronens ledighet.

Men å andra sidan förbehåller sig konungen också (genom p. 1) i starka ordalag, att genom denna normering af styrelsens former under ständernas medverkan intet anses eftergifvet af den kungliga höghet och myndighet, som tillkommer honom i egenkap af Sveriges arfkonung, att denna på intet sätt förminska, uppgifves eller sättes i tvifvelsmål, utan bibehålles till fri utöfning af honom och hans efterkommande. Förbehållet kunde så till vida vara behöfligt, som makten att förordna om regeringens former och örgan alltid tillkommit konungen ensam och af honom ensam utöfvats, där icke de nya anordningarna, såsom vid hofrättens instiftande, inneburit förändringar i landslagen.

Konungen vill sålunda införa en fast ordning för så väl rikets högsta styrelse som landsregeringen, och de tre följande punkterna ägnas nu till en början åt den förra. Alla ärenden inom den centrala riksstyrelsen skola fördelas mellan sex samquemjder eller collegia, hvilka således hafva att upptaga och förrätta de värf, som tillkomma konungen och till hvilka denne behöfver hjälp. Det första kollegiet är hofrätten, som består af drotsen med fyra assessorer af rikets råd och flera af andra stånd; det skall handhafva rättskipningen och allt hvad därtill hörer. Sedan följer krigsrådet under marskens presidium och med två assessorer ur riksrådet. Riksens tygmästare borde alltid där hafva plats, men det är ej tydligt, om han inräknas bland de två riksrådsassessorerna eller icke¹. Flera medlemmar af detta kollegium omtalas icke. Krigsrådet skall handlägga alla krigsärenden, krigsfolkets utskrifningar, mönstringar, artillerifrågor o. s. v. I tredje rummet följer amiralitetet med

¹ »... med 2 assessorer af riksens [råd] och särdeles riksens tygmästare.

riksamiralen som president, och åter omnämnas endast två riksråd såsom assessorer; under detta faller flottan, sjöfolkets utrustning och hvad därtill hörer. Det fjärde kollegiet är kansliet, där rikskansleren skall presidera och hafva två riksråd till sin hjälp. Dess uppgift angifves på ungefär samma sätt som i kansliordningen af 1626: det skall öfvervaka tillämpningen af allmänna stadgar och förordningar och förestå landtregeringen, handlägga riksdagsärenden och privilegier för olika ständer, alltså leda den inre civila förvaltningen, samt likaså sköta alla utrikes ärenden, traktater, förbund och korrespondenser, tvister med andra makter, frågor om krig och fred. Endast en viktigare del af det arbetsfält, som kansliordningen utstakar, saknas här, nämligen uppsikten öfver undervisningsväsende och barmhärtighetsverk: akademier och skolor, hospital, barnhus o. d.¹ Denna skillnad är icke tillfällig. Sedan räknekammaren konstituerats såsom det femte kollegiet under riksens skattmästare och två riksråd — flera assessorer omtalas ej heller här, ehuru kamrarrådet faktiskt alltifrån början af Gustaf Adolfs regering vanligen varit betydligt talrikare² — och åt denna öfverlämnats alla riksens räntor och räkenskaper, upptar nämligen förslaget till slut ett sjätte kollegium, som just skall hafva inspektion öfver skolor, hospital, tukt- och barnhus öfver hela riket. Detta kollegium blir dock i själfva verket identiskt med hofrätten, ty det skall »ordinarie» förestås af drotsen och hans assessorer.

För samtliga kollegier förutsättas särskilda instruktioner, men förslaget ger också några för dem alla gemensamma grundläggande bestämmelser. De skola (p. 3) i regel (»ordinarie») residera i Stockholm »årligen», såsom det heter tydligen med särskild hänsyn till dem, som ej måste vara i ständig verksamhet. Assessorerna skulle (under sessionstiden) dagligen inställa sig i enlighet med hvarje kollegii instruktion, på det att inkommande ärenden måtte kunna genast upptagas, hvar och ett inom sitt ämbetsverk, och utan dröjsmål afgöras, och intet kollegium finge blanda sig i det andras verksamhet. Skulle någon president eller assessor affida eller utskickas i konungens uppdrag eller på grund af annat giltigt förfall vara frånvarande (p. 4),

¹ Jfr ofvan s. 188.

² Jfr ofvan s. 199 f., 222 f.

ägde de tillstådesvarande likväl att arbeta med full makt och myndighet, och finge i presidentens frånvaro antingen den främste assessorn eller också en af konungen förordnad tillfällig ordförande intaga hans plats.

Längre går icke kanslerns koncept. Det rör sålunda — frånsedt ingressen — i föreliggande form endast centralregeringen och angifver äfven för denna endast vissa grunddrag. Det fastslår det system af kollegier, som vi sett småningom utveckla sig under loppet af Gustaf Adolfs regering, och ökar endast formellt antalet från fem till sex, genom att låta drotsen och hans bisittare tjänstgöra på två håll. I fråga om personalen inskränker det sig till bestämmelsen om en fördelning af rådsherrarne inom den högsta riksstyrelsens olika grenar såsom dess själfskrifna ledare. Förhållandet mellan konungen och ämbetsverken beröres icke, vare sig gränserna mellan ämbetsverkens förvaltning på egen hand och den kungliga regeringsmakten eller formerna för deras förbindelser med konungen. Detta betraktas tydligen såsom stående i konungens eget skön. Förslaget afser endast att stadga den yttre ramen för regeringsarbetets organisation, icke att ingripa i själfva den kungliga myndighetens ställning och utöfning.

Kanslerns koncept saknar datering, men innehållet kan möjligen gifva någon ledning till bestämmande af dess ålder. Då skolor, hospital, barnhus och tukthus afskiljas från den kyrkliga förvaltningen och ställas under drotsen och hans assessorer, torde däraf kunna slutas, att förslaget tillkommit efter de sista förhandlingarna med prästerskapet om ett consistorium ecclesiasticum, hvilka förhandlingar ägde rum i mars—april 1625. Ingressen omnämner vidare, att konungen anser sig böra träffa sina anstalter under förhandenvarande »rolighets och stillhets tid»¹, och detta uttryck måste innebära, att förslaget är tillkommet vid en tidpunkt, då konungen icke varit upptagen af krigiska företag, antingen under en period af verkligt fredslugn eller åtminstone under en mellantid mellan fälttågen. Det kan

¹ »På det nu icke något måtte försummes uti denne Vår rolighets och stillhets tid, som förekomma kunde i framtiden riksens skada och olycka, . . . då hafve Vi högnödigt aktat att ställe dette ärende uti betänkande och rådslag . . .»

följaktligen i intet fall vara yngre än våren 1630. En verklig »rolighets och stillhets tid» finner man under denna del af Gustaf Adolfs regering endast före polska krigets förnyade utbrott sommaren 1625 samt efter dess slut, från hösten 1629 till våren 1630, och hemma i Sverige mellan de polska fälttågen var konungen under våren 1626 samt vintrarna 1626—1627, 1627—1628, 1628—1629¹.

Då emellertid redan kansliordningen af 1626 öfverlämnar skolor och vårdanstalter åt kansliet², och då denna princip sedan veterligen icke frångicks, synes förslaget konstiterande af drotsen och hans assessorer såsom kollegium för denna förvaltningsgren tyda därpå, att det får dateras tidigare än kansliordningen, och i så fall inskränka sig gränserna för dess möjliga tillkomsttid ytterligare: det måste härröra från våren 1625 eller våren 1626. Härmed öfverensstämmer också, att kanslern väl med all sannolikhet får antagas hafva befunnit sig i konungens närhet vid uppgörandet af detta första förslag, hvilket emellertid icke var fallet under någon »rolighets och stillhets tid» efter sistnämnda tidpunkt.

Förslaget har säkerligen aldrig blifvit fullbordadt, och om de öfverläggningar, som konungen kan hafva hållit med sina förtrogna i den viktiga frågan, känner man intet. Ej heller de följande åren hafva efterlämnat några vittnesbörd om sådana öfverläggningar. Först efter Gustaf Adolfs död finner man att Axel Oxenstierna skrifer till rådet om en regeringsform, som af honom blifvit uppgjord, men ej hunnit erhålla konungens stadfästelse. Kanslern talar om huru konungen noggsamt meddelat sina förtrogna sina afsikter härutinnan samt förmenar också, att riksens råd väl känt konungens plan att i de fem kollegierna samla riksstyrelsen³, och rådet å sin sida har tydligen kännedom om att en regeringsform varit ifrågasatt att utarbetas, men det vet däremot icke, huruvida någon sådan kommit till stånd, utan måste härom förfråga sig hos kanslern⁴. I ett bref till

¹ Jfr ofvan s. 128 f.

² Jfr ofvan s. 188.

³ Kanslern till rådet ¹⁴/₁₁ 1632, memorial för Grubbe ⁵/₁₂ 1632. *Sk. H.* XXIV, s. 245, 255.

⁴ Rådets bref till kanslern med P. Brahe ¹⁵/₁₂ 1632, *Sk. H.* XXIV, s. 283; jfr rådsprot. ¹³/₁₂ 1632, *SRP* III, s. 255.

Pfalzgreffen från år 1634 påminner kanslern om att frågan vid flera tillfällen varit föremål för konungens samtal med sina rådgifvare¹. Det är alltså tydligt, att Gustaf Adolf under senare delen af sin lefnad bestämdt uttalat sin afsikt att låta uppsätta en regeringsform, men att denna endast samtalsvis varit under öfverläggning, och att intet definitivt förslag kommit till stånd före det, som kanslern nu efter konungens död framlade.

För kännedomen om dess tillkomst är man hänvisad till Axel Oxenstiernas egna upplysningar. Han säger sig upprepade gånger sedan lång tid tillbaka hafva fått befallning att utarbeta ett förslag, men det hade ej blifvit af förr än under senare delen af hans guvernörskap i Preussen, sedan konungen från Pommern skickat en ny påminnelse om saken². Då hade han äntligen skridit till verket och uppsatt ett koncept. Detta har således skett antingen under senare hälften af 1630 eller under 1631. När han sedan begaf sig från Preussen till konungen i Tyskland, hade han sitt förslag med sig och öfverlämnade det till denne³.

Att döma af kanslerns uppgifter har konungen endast till honom uttalat sig om förslaget. Särskildt synes frågan hafva varit å bane vid deras sammanträffande i Nürnberg på våren 1632⁴. Hvad som därvid blifvit sagdt dem emellan, veta vi icke. Axel Oxenstierna förklarade i sitt första bref till rådet efter Gustaf Adolfs död, att han icke vågade anförtro det åt papperet⁵, och då rådet det oakadt anhöll att få en redogörelse därför⁶, så följde, så vidt man känner, härpå intet skriftligt svar⁷. Det ömtåliga ämnet var förmodligen Pfalzgreffvens ställning till en blifvande förmyndarstyrelse. Här af berördes emellertid icke själfva organisationen af regeringens hjälpmedel, och

¹ Brefvet, af ²⁰/₁₅ 1634, anfördt af ODHNER, s. 21, not 1.

² Anf. bref och memorial till rådet och Pfalzgreffen.

³ »Dock hafver jag i Pryssen gjort den färdig och här telt H. K. M:t konceptet.» Memorialet för Grubbe, *Sk. H.* XXIV, s. 256.

⁴ Brefvet af ¹⁴/₁₁, *Sk. H.* XXIV, s. 246.

⁵ a. st.

⁶ Rådet till kanslern ⁷/₁ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 303 f.

⁷ Grubbe antydde i sin relation inför rådet ⁸/₁ 1633 (*SRP* III, s. 7), att kanslern skulle hafva i sin ägo några skriftliga vittnesbörd om konungens uttalanden vid Nürnberg, men denna uppgift är icke bestyrkt.

vi hafva kanslerns uttryckliga försäkran därom, att konungen i detta stycke godkänt hans förslag. Det förbehåll, Gustaf Adolf enligt samma berättelse gjort vid sitt godkännande — att några »ceremonialier» i regeringsformen kunde ytterligare diskuteras — kan inom den centrala organisationen knappast hafva gällt annat än någon detalj. I alla händelser hade konungen funnit förslaget i dess helhet så acceptabelt, att han gifvit order om dess renskrifning för att sedan underteckna detsamma¹.

Detta förslag, som kanslern nu i afskrift öfversände till rådsregeringen i Sverige, kan ej vara något annat än det, som i hans egenhändiga koncept ännu finnes bevaradt². Här förut-sattes, liksom i det tidigare, ofullbordade utkastet, att regeringsformen skulle underställas rådets och ständernas betänkande och erhålla deras samtycke³. Det måste därför sättas i fråga, huruvida konungen, då han uttalade sin afsikt att underskrifva kanslerns förslag, tänkt sig att detta härigenom skulle vara definitivt stadfästadt. Emellertid ser det nästan ut, som om både kanslern och rådsregeringen till en början velat behandla saken så, att ständerna åtminstone icke skulle få något inflytande i sak vid dess afgörande. Den förre talar i sina meddelanden till rådet om att detta borde taga hvad det fann lämpligt ur det hemsända förslaget, han hemställer till dess eget bepröfvande, huruvida förslaget skulle meddelas några flere af de förnämsta ständerna, och öfverlämnar likaså åt rådet att ordna de förhållanden inom regeringen, för hvilka förslaget icke kunde tjäna till efterrättelse, efter eget betänkande⁴. Rådsregeringen å sin sida säger sig visserligen ämna meddela saken åt de förnämsta ständerna, men längre fram visade det sig tydligt nog, att den hade betraktat detta hufvudsakligen som en formalitet och ville förbehålla sig själf det egentliga afgörandet, och den vägrade uttryckligen att vid den i början af 1633 samlade riksdagen framlägga förslaget inför ståndens plena⁵.

¹ Kanslerns anförda bref och memorial, *Sk. H.* XXIV, s. 245, 256. Jfr äfven hans senare memorial af ¹²/₂, a. a., XXIV, s. 368.

² *E. 387, U. B.*; tryckt *AOB* I: 1, s. 254—285.

³ Ingressen och stadfästelseformeln, *AOB* I: 1, s. 256, 284 f.

⁴ Kanslerns anf. bref och memorial ¹⁴/₁₁, ⁵/₁₂ 1632, ³/₂ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 245, 256, 340.

⁵ Rådet till kanslern ¹⁴/₁ 1633, *Sk. H.* XXIV, s. 322; *ODHNER*, s. 10 f. med noter.

Det lyckades icke att föra frågan igenom på detta sätt. Ständerna visade inför rådet, när detta efter Gustaf Adolfs död mötte dem såsom provisorisk förmyndareregering, en själfständighet, som aldrig kommit till synes, medan konungens mäktiga personlighet behärskade deras verksamhet, och rådet måste afsluta riksdagen utan att hafva fått regeringsformen fastställd. Dock ingick i riksdagsbeslutet ett slags godkännande af dess allmänna principer: ständerna öfverlämna åt rådet att ordna regeringen efter regeringsformen och erkänna särskildt i enlighet med denna de fem höga riksämbetsmännen såsom drottningens förmyndare och rikets föreståndare med råds råde¹.

Uppskofvet med regeringsformens slutliga behandling kom i själfva verket äfven regeringen till pass. Den hade själf efter allt att döma endast helt flyktigt tagit del af förslaget, innan riksdagen sammanträdde². Först efter riksdagens slut griper sig rådet på allvar an med att genomgå förslaget punkt för punkt³. Det anmärker, att någon styrelse för bergverken icke fanns upptagen — måhända hade kanslern icke haft kännedom om konungens under hans frånvaro i Preussen framlagda plan till ett bergsamt —, och det skrifver till kanslern med anhållan, att denne ville uttala sig om lediga ämbetens besättande liksom om några punkter i förslaget, hvilka tarfvade en förklaring⁴. I början af följande år, då tidpunkten för en ny riksdag nalkades, genomgick kanslern på nytt sitt förslag och hemsände en i några punkter modifierad text, och denna blef likaså af rådet punkt för punkt åter granskad under jämförelse med den ursprungliga lydelsen⁵. Först i juni 1634 besattes också de två höga riksämbeten, som stodo lediga redan när 1633 års riksdag

¹ STIERNMAN, *Riksdagar*, II, s. 853.

² Regeringsformen upplästes i rådet den $\frac{9}{1}$ 1633, och för följande dag förmåler protokollet, att något blef om den »discurrerad», men sedan talas icke därom förr än $\frac{16}{2}$ och $\frac{18}{2}$, då förslaget meddelades ständernas utskott. *SRP* III, s. 8, 10, 30 f.

³ Rådsprot. $\frac{26}{3}$, $\frac{2}{4}$ 1633, *SRP* III, s. 79, 87 f.

⁴ Anf. prot. $\frac{2}{4}$ (jfr ofvan s. 307); memorial för Grubbe $\frac{29}{3}$, för Gabriel Gustafsson $\frac{4}{4}$, *Sk. H.* XXV, s. 142, 162. Kanslerns svar $\frac{6}{6}$, *Sk. H.* XXVI, s. 114.

⁵ Rådet till kanslern $\frac{17}{2}$, $\frac{19}{5}$ 1634; kanslern till rådet $\frac{29}{6}$ 1634. *Sk. H.* XXVIII, s. 55, XXIX, s. 348, XXX, s. 59. Rådsprot. $\frac{8}{5}$, $\frac{25}{6}$ — $\frac{31}{7}$ 1634, *SRP* IV, s. 111, 133—137.

uppdrog förmyndarstyrelsen åt de fem riksämbetsmännen gemensamt: drotsens, som blifvit ledigt genom Magnus Brahes död i mars 1633, och skattmästarens, som stått obesatt ända sedan Jesper Matssons dagar¹. Rådet valde till drots Gabriel Gustafsson Oxenstierna, sedan ett årtionde tillbaka hofrättens ledande man, och till skattmästare hittillsvarande rikstygmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna, som efter Gustaf Adolfs död återvändt från sin guvernörspost i Finland².

Efter dessa förberedelser framlade rådet själfmant regeringsformen inför ständerna, som sammanträd i juni 1634. Att den nya stadgans stadfästelse berodde af dem och att de skulle äga rätt till en verklig granskning af dess innehåll erkändes nu oförbehållsamt.

Af de fyra stånden gjorde borgare och bönder egentligen inga anmärkningar. Adel och präster hade mera att säga, men hufvudsakligen i en del principfrågor om ständernas ställning, hvilka af regeringsformen berördes. Om den centrala organisationen yttrade sig icke heller de. Adels yrkande, att ständerna skulle höras vid val af högre ämbetsmän och att såväl de fem höga riksämbetsmännen som kollegierna i sin helhet skulle ansvara inför rikets ständer, rörde äfven det egentligen maktfördelningen, och prästerskapets försök att häfda ofrälse mäns rätt till ämbeten grep icke in i dessa ämbetens anordning³.

De delar af regeringsformen, som voro af rent organisatorisk natur, passerade sålunda utan invändningar ständernas granskning. Det tyder på att sådana angelägenheter fortfarande i allmänhet lågo utom området för ständernas verksamhet. När adel och präster 1633 fordrat full andel i regeringsformens stadfästelse och genomdrifvit denna fordran, hade det säkerligen närmast varit för att häfda sin medbeslutanderätt i de stora principfrågor, som behandlades i de båda ståndens inlagor 1634. Inom regeringens organisation synas de egentligen endast hafva velat yttra sig om själftva förmynderskapets ordnande. Borgarne finna för sin del tillräcklig grund för sitt godkännande af regerings-

¹ Jfr ofvan s. 220.

² Jfr ofvan s. 259 och 272.

³ *RAP* II, s. 72 ff.; *BOVALLIUS*, s. 21—26.

formen i den aflidne konungens auktoritet, och bönderna antyde till och med, att hela saken egentligen icke anginge undersåtarna, utan endast öfverheten själf — samma ståndpunkt alltså som regeringen ursprungligen hade intagit¹.

Då nu emellertid regeringsformen i sin helhet blef af ständerna fastställd, omfattade stadfästelsen äfven dess bestämmelser om regeringens organisation. I och för sig öfverensstämde detta med Gustaf Adolfs afsikt att om den besluta med samråd och samtycke af råd och ständer, men stadfästelsen hade fått en mer än vanlig innebörd, då man i regeringsformens ingress sköt in en förklaring, att regeringsformen skulle evärdeligen hållas. Uttrycket fanns icke i kanslerns hemsända förslag och synes hafva blifvit insatt af rådet, ovisst om redan före 1633 års riksdag eller under den senare granskningen af förslaget år 1634². Syftet härmed var otvifvelaktigt att binda kommande regenter vid regeringsformen eller med andra ord att gifva denna ett slags faktisk karaktär af grundlag, sådan tidens outvecklade statsrättsliga åskådning kunde fixera den; formellt sedt kände man ännu icke begreppet grundlag, liksom ej heller termen vid regeringsformens stadfästelse användes³.

Under förhandlingarna hade såväl adel som präster uttalat sina tvifvelsmål om ständernas befogenhet att på egen hand under drottningens minderårighet gifva regeringsformen en sådan helgd, och dessa tvifvelsmål kunna ingalunda anses undanröjda genom de förklaringar, som regeringen afgaf. Då den slutligen uttalade, att den evärdeliga giltigheten egentligen afsåge endast

¹ Borgerskapets svar: »... äre alltså uti den otvifvelaktige förhoppning, att H. K. M:t salig och lofvyrdigst i åminnelse hafver denne regeringsordning så vide utsett, att han skulle lända Sveriges rike och alle dess inbyggjare till nytto, gagn och godo, och för den skuld känne, akta och hålla vi samma regeringsordning uti alla sina klausuler och punkter alldeles god och högnödig». Böndernas svar: »Hvad sedan den i pennan författade och för dem uppläsne regemensordningen anlangar, så synes dem henne vara nyttig och god, och veta intet däremot att säja, eftersom hon ickie så mycket angår dem som lyda som dem uti regementet tjäna och bjuda skole . . .». *Riksdagsacta, RA.*

² Det 1633 af rådet framlagda förslaget finnes icke i behåll.

³ Dock finner man här formuleringen, att regeringsformen skulle »för lag och stadga» aktad och efterkommen varda. *HILDEBRAND, Regeringsformer, s. 41.*

de fem kollegierna¹, så öfverensstämmer detta allra minst med den hittills rådande åskådningen, att just inom den administrativa organisationen konungens myndighet ensam var den bestämmande. Det måste därför förblifva mer än tvifvelaktigt, om regeringsformens proklamerade evärdeliga giltighet var rättsligen bindande, och det i synnerhet i hvad den berörde regeringens ordning.

* * *

Sådan regeringsformen slutligen stadfästes², fick den dubbel ingress och slutformel. Man behöll den i Gustaf Adolfs namn affattade inledning och stadfästelse, som fanns i kanslerns hemsända koncept och angaf den nya förordningen såsom konungens verk. Sedan omslöts denna i sin helhet af en ny ingress och en ny stadfästelse i ständernas namn³.

Ständerna redogöra för regeringsformens framläggande efter konungens död, och här kommer också en tvekan om befogenheten att stadfästa den tydligt nog fram i deras uttalade önskan, att konungen själf skulle hunnit utföra sin afsikt att meddela förslaget åt dem, så att detsamma kunnat blifva af båda parterna vederbörligen behandladt och regeringsformen »tillbörligen» bekräftad och stadgad. Det är med uttrycklig hänvisning till Gustaf Adolfs uttalade godkännande som de slutligen gifva den sin stadfästelse.

Den ursprungliga, i Gustaf Adolfs namn hållna ingressen utvecklar något vidlyftigare de synpunkter, som redan i kanslerns tidigare, ofullbordade utkast till regeringsform⁴ fått ett uttryck. Konungen hänvisar först till sin farfaders och sin faders arbete för rikets bästa och påminner, huru han själf mottagit riket hemsökt af yttre krig och inre misshälligheter, men

¹ Adels prot. 12/7 1634, *RAP* II, s. 84.

² HILDEBRAND, *Regeringsformer*, s. 1—41.

³ Äfven till dessa hade kanslern utarbetat ett koncept, som finnes i *Ox. saml.*, A. O:s konc. t. kungl. bref 1626—1654, *RA*. Det har också lagts till grund för den slutliga affattningen, och endast smärre ändringar äro gjorda, hufvudsakligen af formell natur.

⁴ Se ofvan s. 309 f.

lyckats avsluta dessa fejder och afhjälpa landets brister. Härtill anknytas nu reflektionerna om de orsaker, som vållat de många farorna och svårigheterna under hela denna tid, och dessa orsaker preciseras så, att olyckorna föranledts dels af de fordom omtvistade konungavalen, dels af den oenighet i religionen, som söndrat sinnena — denna punkt fanns ej i Axel Oxenstiernas koncept, utan sattes in vid riksdagen i samband med en ny paragraf om den svenska kyrkans bekännelse — dels slutligen och i synnerhet af bristen på en fast ordning inom regeringen. Rikens regering har stått och fallit med konungens egna krafter och efter hans personliga egenskaper blifvit förd med svaghet eller styrka¹; vid förändringar — förmodligen är det närmast tronombyten som åsyftas — har hela statens ordning plötsligt blifvit liksom upp- och nedvänd. Häremot finnes ingen bättre bot än att man efter andra rikens exempel så ordnar allt för alla händelser, att styrelsen vare sig konungen lefver eller dör, vare sig han är närvarande eller frånvarande, frisk eller sjuk, och äfven under hans omyndiga år alltid kan hafva sin regelmässiga gång och tillbörliga kraft. För detta ändamål är regeringsformen uppgjord. Samma synpunkter äro äfven omskrifna i ständernas nya ingress, med särskildt betonande af regeringsformens behöflighet för de fall, då konungen vore frånvarande, sjuk eller omyndig.

Det är i kort och otvetydig formulering en principiell brytning med det personliga regementet och ett erkännande af den systematiska organisationens nödvändighet för statens lif. Regeringsformen fastslår de grundsatser, som Gustaf Adolf genomfört i sin utöfning af regeringsmakten.

De två första paragraferna handla om den kyrkliga bekännelsen samt om arfsföljden. Den tredje och fjärde lägga grundvalarna för den följande organisationen genom att först enligt landslagen erkänna konungen såsom regeringens herre, hvilken äger att styra och råda borgar och land med all sin och kronans rätt, samt därefter konstatera, att han för utöfningen af sin makt behöfver råd och ämbetsmän till sin hjälp, eftersom riket är vidsträckt och ärendena allt för många och viktiga för att

¹ »Med konungens egne krafter stått och fallet, förts lent eller skarpt.»

af honom ensam kunna besörjas, och slutligen förklara, att han äger utse och tillsätta dessa sina medhjälpare efter lagen, rikets kraf och sitt eget godtfinnande. Så starkt som i det äldre utkastet till regeringsform är konungens höghet icke här betonad, men den kungliga maktens härskareställning öfver de organ, som den för sin utöfning behöfver, utgör dock utgångspunkten för det hela.

Den centrala organisationen behandlas hufvudsakligen i punkterna 5—22. Sedan följa i 23—33 bestämmelser om provinsstyrelsens ämbetsmän. Centralregeringen beröres emellertid på det närmaste äfven af nästa grupp, p. 36—42, hvilken reglerar samtliga ämbetsmäns ansvarighet, samt 48, om ämbetenas löner, hvilken sistnämnda i det följande kompletteras för en del enskilda poster. Mera sidoordnad med själfva organisationen är den sista afdelningen, p. 52—65, som handlar om rikets styrelse under konungens vistelse utrikes, sjukdom eller omyndighet samt vid arfsföljdens utslocknande. Regeringens sammansättning under dylika fall bestämmes helt kort i en enda paragraf (53), medan de öfriga hafva till uppgift att afväga den myndighet, som skall tillkomma denna tillförordnade regering (och slutparagrafen, 65, föreskrifver dessa bestämmelsers tillämpning vid arfsföljdens utslocknande). Ytterligare utom ramen för själfva administrationens ordning, om ock i ett visst sammanhang med den samma, stå slutligen de fem punkterna om ständernas möten, 43—47.

Främst i spetsen för den centrala riksstyrelsens organ nämnes naturligtvis rikets råd (p. 5). Regeringsformen frångår utan vidare landslagens regel om rådsherrarnes antal, såsom man redan länge gjort i praxis och under Karl IX:s tid äfven börjat föreslå i nya privilegie- och lagbestämmelser¹. Den förklarar, att man egentligen icke kan föreskrifva något visst antal, eftersom rådsherrarne böra vara så många som rikets värf och heder kunna kräfva, och anger endast såsom ungefärligt normerande siffran 25², hvori de fem höga riksämbetsmännen inräknas. Där emot har regeringsformen icke något nytt att förmäla om rådets

¹ Jfr ofvan s. 47—50.

² »likväl skole de ordinarie vara 25».

och de enskilda rådsherrarnes ställning inom regeringen. Liksom den upptar landslagens föreskrift, att riksens råd skall af konungen väljas bland infödda riddare och svenner, så karakteriserar den också rådets uppgift genom en obetydlig omskrifning af landslagens rådsed: att påminna konungen om rikets rätt, efter bästa förstånd råda honom till det, som är honom och riket gagneligt, och styrka ständerna till trohet. En allmänt formulerad förpliktelse att i alla de ärenden, som rådsherrarne föreläggas eller anförtros, låta sig vårda om konungens och rikets rätt och bästa, innehåller knappast något utöfver den föregående omskrifningen af rådseden, för så vidt den icke särskildt åsyftar rådsherrarnes tjänstgöring i ämbeten och särskilda uppdrag. Någon verklig regel för denna tjänstgöring ger den i hvarje fall icke. Och alldeles utan afseende lämnar regeringsformen de nya former, som under Gustaf Adolfs tid utvecklats sig för rådets korporativa samarbete sinsemellan och med konungen, liksom den på intet sätt själf ger några nya bestämmelser om dess sammanträden, allra minst om någon fast rådkammare.

Följer så (i p. 6) grundritningen för den centrala administrationens fördelning. Den inledes med en skisserad redogörelse för den gångna utvecklingen: huru fordomdags rådsherrarne varit de enda, som kunnat brukas i förnämliga tjänster, huru de sällan kunnat vara tillstädes och vid sin inställelse hos konungen dels blifvit öfverhopade med en mängd ärenden, dels blifvit upptagna genom särskilda uppdrag¹, huru konungen i följd häraf alltid lidit brist på medhjälpare och styrelsens värf blifvit försummade eller illa ombesörjda, samt huru ändtligen framlidne konungar sökt efter medel att afhjälpa denna svaghet i regeringen och härtill gjort en begynnelse genom de fem höga riksämbetena, genom inrättande af konungens nämnd, kammarrådsvärdigheten o. s. v.², men icke förmått sätta sina planer i detta stycke i verket. Med anslutning till dessa föregående för-

¹ »ved deres närvaru varit med ärenden öfverhopade och af åtskillige infall särdragne . . .»

² ». . . och gjort därtill ingången under förbemälte 5 höge ämbeten och så med konungens nämnd, kammerråd och annat slikt . . .» Huruvida meningen är, att försök gjorts till en organisation af lägre tjänstemän *under* de fem riksämbetsmännen, eller endast att dessa själfva fått tjänstgöra, är icke klart.

sök förordnas och stadgas nu, att alla de ärenden, som höra till den högsta riksstyrelsen, skola allt efter sin natur gå genom de fem collegia eller broderskap, hofrätten, krigsrådet, amiralitetet, kansliet och räkningekammaren.

Riksstyrelsens fördelning på de fem kollegierna, som Gustaf Adolf gjort till stommen för sitt organisatoriska system, är sålunda här upptagen i en formulering, som enligt ordalagen förhindrar ej mindre en utbrytning af något område under nya centrala organ än konungens handläggning af ärendena utan biträde af något bland kollegierna. Måhända är det för att förebygga en sådan tolkning särskildt i sistnämnda riktning, som kanslern här tillagt ett allmänt förbehåll för konungens rätt och höghet¹. Däremot inlåter man sig lika litet här som i Gustaf Adolfs organiserande förordningar på frågan om huru förbindelsen mellan konungen och kollegierna skall försiggå.

Det första kollegiet är hofrätten (p. 7). Regeringsformen nämner emellertid icke blott ett ämbetsverk med detta namn, utan flere, i enlighet med den ordning, som utvecklats sig på 1620-talet: de tre hofrätterna i Stockholm, Åbo och Dorpt, och därtill en ny i Jönköping, för Götalandskapen, hvilken först genom regeringsformen blef besluten (p. 8). Rikets vidsträckt-
het gör, säger den, dessa fyra hofrätter nödvändiga. Ja, vid regeringsformens stadfästelse insköts till och med en föreskrift, att ännu en hofrätt skulle upprättas, hvilken ej fanns upptagen i Axel Oxenstiernas koncept, nämligen för de preussiska besittningarna, dock utan att hofrätternas angifna antal ökades från fyra till fem, vare sig nu detta berodde på ett förbiseende eller därpå, att dessa preussiska besittningar voro till Sverige afträdde endast för några år och sålunda icke kunde räknas till riket. Den tillämnade preussiska hofrätten skulle ej heller erhålla så förnäm-
liga bisittare som de öfriga.

Regeringsformen bekräftar den princip, som Gustaf Adolf följt vid de nya hofrätternas instiftande, att samtliga dessa äm-

¹ »... dock konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskat.» I samma riktning pekar möjligen formuleringen, att »alle ärenden ... skole ... lända och drifvas *ordinarie* genom desse efterskrefne 5 collegia eller broderskap».

betsverk skulle hafva samma makt och myndighet. De representera alltså hvar inom sitt område en enhetlig domsmakt, den kungliga dom, som ursprungligen uppdrogs åt den äldsta hofrätten för hela riket. Ställningen såsom centralt rikskollegium kunde dock endast uppbäras af en bland hofrätterna, den Stockholmska, på grund af dess förläggning till hufvudstaden, där de öfriga kollegierna funnos. Denna gälla väl också närmast de kortfattade instruktioner, som regeringsformen ger, och som äro sammandragna ur de grundläggande bestämmelserna i ordintian och processen¹. Till hofrätten — det är singularformen som användes — höra alla mål, som antingen direkt falla under konungens dom eller blifvit dit vädjade, och den dömer konungs dom. Den skall granska protokoll och domar från de lägre domstolarna, och regeringsformen stadfäster äfven dess samverkan med konungen i brottmål enligt de gamla bestämmelserna². Då denna sistnämnda föreskrift knappast var tillämplig på någon annan hofrätt än den i Stockholm, åtminstone efter ordalydelsen, eftersom ingen af de öfriga kunde påräkna att träda i personlig beröring med konungen annat än i rena undantagsfall, så talar äfven detta för att punkten närmast afser den Stockholmska hofrätten. Dock måste dess grunddrag gälla också för de andra på grund af deras likberättigade ställning. Uttryckligt inskräper regeringsformen, att ingen må vädja från någon hofrätts dom, och bibehåller sålunda fiktionen om hofrätternas kungliga domsmakt, medan den å andra sidan medgifver ansöknin- gar om revision i öfverensstämmelse med rättegångsprocessen af 1615. Endast i formuleringen af klagandens tillgång till sådan ansökan såsom en honom tillkommande rätt märkes någon anpassning efter revisionens numera faktiska karaktär af ordinarie högsta instans³. Däremot innehåller regeringsformen intet om formerna för revisionen. Denna hörde tydligen ännu allt för nära till konungens personliga maktutöfning för att kunna organiseras.

¹ Jfr ofvan s. 245—249.

² Så synes nämligen den något oklart affattade föreskriften i p. 7 vara att förstå. Jfr ofvan s. 247 f.

³ »Men finner sig någon besvärat, hafve makt och fog att klage det kongen och ordentligen sökie revision.» Jfr ofvan s. 257.

Hofrätternas lika makt och myndighet kan ej hindra, att den Stockholmska erkännes såsom den förnämsta, och dess rangplats visar sig också i sammansättningen. Regeringsformen stadfäster för hofrätten i Stockholm ordinarierans grundläggande föreskrift med den ökning af de lägre klasserna, som tillkommit under Gustaf Adolfs tid: den skall bestå af riksdrotsen som president och 16 bisittare, 4 riksråd, 6 adelsmän och 6 ofrälse¹. Den omnämner också riksens fiskal — här återkommer alltså titelns äldre form — samt sekreterare och notarier, dock utan att specificera dessa lägre poster. De tre andra hofrätterna erhålla endast ett riksråd hvardera, såsom president, och bisittarnes antal inskränkes därför här till tolf, sex adliga och sex ofrälse; för den preussiska öfverdomstolen bestämes icke medlemsantalet.

För vissa rättegångar af utomordentlig vikt anses emellertid icke hofrätternas rättskipning tillräcklig. I statsaker af större omfattning hade ständerna själfva under det gångna århundradet gång efter annan fått inträda såsom dömande, hvarvid vanligen själfva rannsakingen och domens affattande öfverlämnats åt ett trängre utskott af växlande sammanställning². Regeringsformen bestämmer nu en särskild domstol för sådana fall, då en statsförbrytelse är begången, som på grund af sin allvarliga art eller på grund af den brottsliges höga ställning i enlighet med denna praxis ej synes kunna af dömas utan ständernas sammankallande (p. 9). I sådana fall skola alla de fyra hofrätterna — den preussiska räknas ej heller här — jämte öfriga riksens råd, tillstädesvarande landshöfdingar samt en borgmästare från hvar och en af städerna Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Viborg utöfva ständernas domsmakt under presidium af riksdrotsen eller vid förfall för denne rikskansleren, och regeringsformen reglerar noga bisittarnes placering i rätten allt efter deras rang.

Olika meningar äro uttalade om tolkningen af denna paragraf³. Frågan gäller särskildt, huruvida den här organiserade

¹ Jfr ofvan s. 261.

² Jfr utredningen hos KJELLÉN.

³ Senast af VARENIUS, s. 343 ff., och KJELLÉN, s. 95 ff.; jfr E. HILDEBRAND i Hist. Tidskr. 1895, s. 55.

domstolen var afsedd att sammanträda ensamt såsom ett slags utskottsmöte, eller om ständerna skulle samlas och domstolen fungera i deras närvaro samt domen af dem bekräftas. Ordalagen tala måhända mera för den senare tolkningen, men gifva äfven möjlighet för den förra¹, och hvilkendera som bör föredragas, framgår ej af några andra samtida vittnesbörd. I hvarje fall står denna domstol såsom uttryck för ständernas utomordentliga myndighet alldeles utom den fasta regeringsordningen.

Det andra kollegiet är krigsrådet. Regeringsformen begagnar således för krigsförvaltningens ledande ämbetsverk denna benämning, som förekommit i de tidigare organisatoriska ut-

¹ »Försåge sig någon af så hög kondition i riket eller i ett så högt ärende, att det konungen och kronans majestät anginge och icke bekvämligen annars än förmedelst ständernas sammankallelse rannsakas och åtskiljas måtte, och alltså desse hofrätter tillika blefve af Oss eller Våre efterkommande sammanfordrade, då skole desse 4 hofrätter jämpte resten af riksens råd och höfdingerna uti riket, som äre tillstädes, så ock en borgmästare af Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo, Viborg förträda ständernes rum och hafva makt att döma öfver samme ärende, och ingen, ehuru hög han är, hafve vissord att undraga sig denne rätt.» KJELLÉN anser paragrafens början innebära, att ständerna verkligen måste och skola sammankallas i dylika fall, och då det heter, att hofrätterna *alltså blifva tillika* sammanfordrade, så finner han i dessa ord direkta hänsyftningar på ständernas förutsatta sammanträde. De behöfva emellertid icke ovillkorligen fattas så. Att hofrätterna blifva »tillika» sammankallade, skulle också kunna helt enkelt betyda, att de sammankallas på en gång, samtidigt, ty i denna betydelse förekommer ordet »tillika» i tidens språk, och det inskjutna »alltså» kan hänsyfta på de enskilda hofrätternas otillräcklighet hvar för sig i dylika mål. När det sedan talas om »höfdingarne uti riket, som äre tillstädes», så behöfver ej heller detta nödvändigt förutsätta ett ständermöte, så flitig som förbindelsen mellan provinsernas styresmän och regeringen vid denna tid var. Tankegången skulle sålunda kunna blifva denna: Inträffar en statsförbrytelse, som enligt hittills utvecklade ordning skulle kräfva ständernas sammankomst och dom, och blir sålunda hvarje enskild hofrätt inkompetent samt i följd häraf (alltså) en sammankallelse af samtliga hofrätter gemensamt (tillika) erforderlig, då böra till hofrättens personal träda de uppräknade företrädarne för öfriga ständer och jämte dem konstituera en domstol, som dömer med ständernas rätt. Uttrycket att ifrågavarande domstol skall »företräda ständernas rum» passar onekligen bättre för ett sammanträde i stället för ständerna än för en funktion såsom utskott i deras närvaro. Detta skulle också mycket väl öfverensstämma med regeringsformens tydliga obenägenhet mot ständernas sammanträden in pleno och förkärlek för deras representation genom trängre utskott af olika slag.

kasten under Gustaf Adolfs regering, utan hänsyn därtill, att denne själf under de sista åren låtit insätta en »krigsrätt». I öfverensstämmelse härmed träffas också om krigskollegiets sammansättning och uppgift helt andra bestämmelser än de för kongsrätten gällande. Det skall ledas af marsken, men denne får som bisittare dels två riksråd, helst sådana, som beklädt högre officersposter, dels fyra andra officerare, och själfskrifna ledamöter äro fältmarskalken, såvida någon sådan finnes af svensk börd, rikstygmästaren och generalvaktmästaren, den sistnämnde ej upptagen i kanslerns koncept utan tillagd under regeringsformens utarbetande. Meningen synes här vara, att de tre nämnda officerarne skola ingå bland de fyra bisittarne, i den mån de ej äro sysselsatta utom hufvudstaden, t. ex. i fält¹. Kongsrådet får naturligtvis äfven en lägre personal: sekreterare, notarier och kopister. Åt kongsrådet öfverlämnas inseende med allt krigsfolket till lands öfver hela riket, äfven vid artilleriet, i fält och på fästningarna, och öfver dess beväpning; kongsrådet skall öfvervaka utskrifningar, värfning och mönstringar, och särskildt allt som till artilleriet hörer äfvensom alla befästningar och byggnader för krigiskt ändamål, gränsfästningarnas proviantering och beväpning. Det kan ej lida något tvifvel, att härmed afses en verklig förvaltande verksamhet, hvaremot sådana lagskipande funktioner, som voro kongsrätten ålagda, icke alls omnämnas². Regeringsformen söker slutligen utstaka en gräns mellan denna kongsrådets administration och räknekammarens makt öfver finanserna: det förra skall visserligen erhålla underrättelse om huru krigsfolkets underhåll är ordnad, huruvida det utgår kontant ur räntekammaren eller direkt af tillordnade kronoräntor, men det får icke själf bestämma om dispositionen af dessa räntor, utan detta tillkommer räknekammaren, liksom räkenskap för medlens

¹ Jfr ofvan s. 310.

² Endast i förbigående förekommer ordet »döma», och det i annat sammanhang. Sedan regeringsformen uppräknat allt, öfver hvilket kongsrådet skall »hafva inspektionen», och sist nämnt »skantsar och alle byggningar till kriget», tillägger den: »så att där allt rätt dömes och förordnas». Vare sig ordet »där» syftar endast på skansarna och krigsbyggnaderna eller på allt det föregående, är det endast de underordnade militära myndigheterna om hvilka ordet döma användes, och detta måhända icke i betydelsen af att afkunna dom.

användning skall där afgifvas¹. Fullständig blir icke gränslinjen mellan de två kollegiernas maktområden: huruvida själva utbetalningarna skola gå genom krigsrådets eller genom räknekammarens organ framgår icke af regeringsformen, ej heller hvilketdera kollegiet som skall uppgöra om alla de inköp, hvilka hittills tillhört kammaren. Regeringsformen hänvisar emellertid till en blifvande specialinstruktion för krigsrådet.

Då kanslern i sitt förslag till regeringsform insatte ett förvaltande krigsråd i stället för den redan existerande dömande krigsrätten, kan det möjligen hafva berott därpå, att han vid förslaget uppgörande borta i Preussen icke erhållit någon kännedom om att den kollegiala organisationen för hären nu bragts till verkställighet i denna sistnämnda form, utan fasthållit vid konungens tidigare afsikter på detta område. Förvånande är däremot, att icke olikheten observerades och gaf anledning till några öfverläggningar vid regeringsformens behandling af rådet och ständerna i Sverige. Riksdagsbeslutet år 1633 uppräknar de fem kollegierna såsom redan fastställda och bland dem krigsrådet, ej krigsrätten², men när rådet skrider till öfverläggning om regeringsformen och besättande af de fem kollegierna, föreslår det bisittare för krigsrätten, och äfven när efter regeringsformens slutliga antagande kollegiernas personal bestämmes, talar man om krigsrätten, ej om krigsrådet³. Man har tydligen utan vidare identifierat den krigsrätt, som fanns, med det af kanslern föreslagna krigsrådet. Någon modifiering af krigsrättens ställning och verksamhet i riktning af ett förvaltande krigsråd kan däremot icke spåras; ännu på våren 1634 omtalas den endast såsom dömande⁴. Inom krigsstyrelsen måste således regeringsformens genomförande komma att innebära en fullständig förändring af kollegiets hela ställning⁵.

¹ Sistnämnda punkt fanns icke i kanslerns koncept.

² STIERNMAN, *Riksdagar*, II, s. 853.

³ Rådsprot. ²⁶/₃ 1633 och ⁸/₉ 1634, *SRP* III, s. 79, IV, s. 212.

⁴ Marsken till kanslern ¹⁹/₁, ¹²/₄ 1634. *AOB* II: 5, s. 526, 531; rådsprot. ²⁶/₄, ¹³/₅ 1634, *SRP* IV, s. 100, 114.

⁵ I sitt memorial till rådet ¹⁴/₈ 1635 (*Sk. H.*, XXV, s. 133), anmärkte kanslern, att rådet syntes »mena krigsrådet att bestå uti justitiens administration öfver krigsfolket i landet», och att krigsrådet försummade sin administrativa uppgift.

Det tredje kollegiet är amiralitetet. Regeringsformen bestämmer till president riksamiralen och till bisittare två riksråd, helst män som gjort tjänst till sjös, samt fyra andra sjöofficerare, viceamiraler eller skeppskaptener, bland dessa alltid holmami-ralen eller (om någon sådan ej finnes) holmkaptenen; tjänstemän för expeditionen blifva äfven här sekreterare, notarier och skrivvare. Kanslern har tydligen icke haft kännedom om de uppgjorda förslagen till amiralitetets organisation efter krigsrättens mönster¹, men detta har här icke föranledt någon principiell afvikelse från de bestående förhållandena, eftersom amiralitetet hittills just utvecklats sig såsom organ för administrationen; det i regeringsformen föreskrifna kollegiet utvidgar endast den krets af sjömilitära ämbetsmän, som redan ägnade sig åt flottans styrelse. Under år 1633, efter regeringsformens första framläggande, hade riksamiralen väckt ett förslag, att inom amiralitetet skulle tillsättas en commissarius, hvilken ämbetsman spelat en viktig roll i den sista stora planen för flottans administration, men Fleming hade motsatt sig förslaget, som också fick förfalla², och någon commissarius insattes icke i regeringsformen. För öfrigt hade under samma år en viss utveckling af amiralitetets kollektiva enhet börjat framträda däri, att de utgående brefven numera börjat angifvas såsom utfärdade vid amiralitetet³, en notarie i amiralitetet hade blifvit anställd med uppgift bl. a. att biträda sekreteraren vid utskrifningen af diarier och protokoll vid amiralitetets kollegiala sammanträden⁴, och då med årets slut den förre sekreteraren och kassören Olof Burman lämnade sin befattning, blef hans efterträdare kassör, men endast tillförordnad sekreterare⁵; meningen var tydligen, att den senare befattningen nu skulle blifva själfständig.

Amiralitetets uppgift uttrycker regeringsformen i ungefärlig öfverensstämmelse med redan stadgade faktiska förhållanden: det skall taga vård om alla fartyg och byggnader för flottan

¹ Jfr ofvan s. 292 ff.

² Rådsprot. $\frac{9}{4}$ 1633, *SRP* III, s. 95; jfr ofvan s. 293.

³ De sluta i *Am. Reg., Fl. A.*, från maj 1633 stundom: »Actum amiralitetet». Samma registratur rubriceras också allt ifrån detta år: »Bref, som här vid Admiralitetet äre passerade». Jfr ofvan s. 291.

⁴ Fullm. f. Zackarias Solthovius $\frac{25}{10}$ 1633, *Am. reg.*

⁵ Fullm. f. Jakob Johansson att vara amiralitetets kassör, jämväl ock provisional sekreterare, $\frac{1}{1}$ 1634, *Am. reg.*

öfver hela riket, ansvara för att ordentliga längder föras här-
 öfver liksom för rullor öfver sjöfolket, hafva omsorg om dettas
 underhåll och om skeppens utrustning till alla delar. I fråga
 om kronans medel begränsas dess befogenhet på samma sätt
 som krigsrådets i förhållande till räknekammaren, och härtill
 lägges en särskild föreskrift — som ej fanns i det ursprungliga
 konceptet —, att hvad som af dessa medel kontant eller in
 natura kunde blifva öfver skulle återlevereras till de finansiella
 myndigheterna i räntekammaren, proviantet eller klädekammaren.

I fråga om det fjärde kollegiet, kansliet, frångår kanslern
 betydligt den 1626 uppgjorda kansliordningen. Han ger rikskans-
 ksleren, som naturligtvis blir president, fyra assessorer af ri-
 kets råd i stället för de två kansliråden, och upphöjer därjämte
 till samma rang af kollegiater två statssekreterare. Sistnämnda
 värdighet, som nyss förlänats åt ett par framstående kansli-
 tjänstemän på diplomatiska poster¹, införlifvas sålunda nu med
 den ordinarie kanslipersonalen. Vid regeringsformens antagande
 insköts också en hofkansler, hvarmed detta gamla ämbete åter-
 kommer i den svenska statsstyrelsen, möjligen med hänsyn till
 rikskanslerens frånvaro, och om de två statssekreterarne tillades,
 att de helst borde vara af adel. Man vill tydligen förebygga,
 att med detta ämbete det lågbördiga element, som så länge fyllt
 alla poster med sekreterares benämning, finge plats i själva
 ledningen af kansliet. Såsom lydande under kansliet sammanför
 regeringsformen tjänstemän, hvilka tillhört dess egen lägre per-
 sonal, sekreterare, referendarier, skrifvare, med diplomatiska funk-
 tionärer, hofråd, sändebud, residenter, agenter.

Närmare ansluta sig bestämmelserna om kansliets uppgift
 till den gamla kansliordningen. En nyhet är det visserligen,
 att regeringsformen ger föreskrifter om sigillens vård, i det den
 ålägger rikskanslern att ansvara för stora rikssigillet, medan hof-
 kanslern eller i hans frånvaro den äldsta statssekreteraren får
 det mindre, i den löpande expeditionen använda sekretet om
 hand. Men liksom förvaltningen af sigillet i Sverige aldrig hade
 spelat en sådan roll som annorstädes i kansliets och i allmänhet
 den ministeriella ansvarighetens utveckling, så ligger ej heller nu
 någon större vikt på dessa förfoganden. Sedan fortsätter rege-

¹ Jfr ofvan s. 192.

ringsformen med en uppräknning af de ärenden, som i kansliet skola behandlas, och här återfinner man i hufvudsak kansliordningens kategorier. I kansliet skola uppsättas statuter, landsstadgar och förordningar angående riket i sin helhet eller mindre delar däraf äfvensom alla privilegier; under kansliet falla alla handlingar vid riksdagar och möten och allt som rör utrikespolitiken samt slutligen alla rådslag. Regeringsformen talar om rådslag af flera slag: med riksrådet i sin helhet eller ett mindre antal af dess medlemmar eller endast med kanslirådet. De sistnämnda voro förutsatta äfven i kansliordningen, men hade aldrig förekommit, åtminstone icke i några reglerade former, och de voro för öfrigt endast en underafdelning af rådslagen med ett mindre antal rådsherrar, hvilka i sin ordning allmänt sedt så till vida ej kunde sägas innebära någon nyhet, som ju konungen alltid varit oförhindrad att kalla så många eller så få rådsherrar han önskade. När regeringsformen tillägger, att alla rådslag skola ordentligen protokollföras, så fastslår den därmed den regel, som redan utvecklat sig för de mera formella sammanträdena, men kan ej gärna syfta till att förbjuda muntliga öfverläggningar i friare former mellan konungen och hans rådgifvare, sådana som af ålder måste hafva förekommit och under Gustaf Adolfs tid blifvit allt mera vanliga¹. Det heter också, att konungen »anställer» rådslagen, hvilket väl förmodligen betyder, att han personligen leder dem på det sätt som Gustaf Adolf infört², eller åtminstone att sammanträden endast hållas när han särskildt därtill kallar, såsom hittills varit fallet³.

I fråga om själfva naturen af kansliets arbete med dessa ärenden begagnar regeringsformen icke klarare terminologi än kansliordningen hade haft⁴. Om den första gruppen heter det, att statuterna o. s. v. skola i kansliet »tracteras och författas», och detta kan betyda antingen både en reell beredning och en

¹ Jfr ofvan s. 139.

² Jfr ofvan s. 118 ff., 139 ff.

³ Uttrycket, att till kansliet höra »alle rådslag, som konungen *ordinarie* anställer», kan ej åsyfta några regelbundna sammanträden utan endast sådana som höllos under normala förhållanden, d. v. s. då konungen befann sig i hufvudstaden och hade kansliet hos sig.

⁴ Jfr ofvan s. 185 f.

formell expedition eller endast det senare. Sedan talas endast om hvad som »hör» till kansliet, och härunder hänföras dels kategorier af aktstycken, för hvilka man skulle kunna tänka sig endast en formell expedition, såsom riksdagshandlingar och traktater, dels »sändebuds, residenters och agents affärdning och alle andre ankommandes förhör och expedition», alltså själfva det reella utrikespolitiska arbetet. Allt talar emellertid för att regeringsformen äfven i detta hänseende bygger på samma förutsättning som kansliordningen, nämligen att kansliet inom sitt område skall hafva en sådan verkligt administrerande uppgift som de öfriga kollegierna inom sina.

Å andra sidan måste också själfva uppräknningen af det som till kansliet hörde förutsätta, att hvad som här icke uppräknades ej heller skulle vid den formella expeditionen gå genom kansliet, eller med andra ord, att de öfriga kollegierna skulle expediera hvart inom sitt område. Endast i fråga om fullmaktens utfärdande synes regeringsformen härifrån göra undantag, i det att alla sådana öfverlämnas åt kansliet, oberoende af sitt innehåll. Då det i slutet af punkten om kansliet heter, att alla publika akter skola granskas och undertecknas af rikskanslern, innan de föredragas inför konungen för att erhålla hans underskrift, och att andra handlingar på samma sätt skola behandlas af hofkanslern eller vederbörande sekreterare, så afses här säkerligen endast de förut uppräknade handlingar, som hänförts till kansliet. Vid konceptets uppsättande hade rikskanslern ursprungligen gifvit ett bestämdt uttryck åt principen att expeditionen ej skulle vara samlad under kansliet, utan fördelas mellan alla kollegierna, i det att han i punkten om krigsrådet inskjutit en bestämmelse, att konungens befallningar i alla till krigsrådet hörande ärenden skulle gå ej genom kansliet, utan genom krigsrådet, och af dess sekreterare uppsättas, protokollföras och expedieras¹. Denna bestämmelse blef visserligen stru-

¹ » . . . och tackes ock konungen något att förordna uti för:ne ärenden, att då befallningarna och brefven icke [genom] kansliet uten för:ne krigsråth utgå och af dess sekreterer författes, protokolleres och beställes.» Bestämmelsen har stått före sista punkten i § 10, efter » . . . som det under händer hafve», men är öfverstruken. Ännu tidigare är en kortare formulering af samma tanke, som kanslern kasserat redan under utskrifningen och ersatt med den ofvan anförda. Konceptet finnes i *U. B:s* handskriftsaml., *E. 384*.

ken, förmodligen af kanslern själf, men skulle detta bero på någon hans önskan att åt kansliet bibehålla hela expeditionen af konungens regeringshandlingar, så var dock detta mål ej härmed vunnet, eftersom den motsatta principen låg till grund för formuleringen af alla regeringsformens punkter om kollegierna.

Sist bland kollegierna nämner regeringsformen räknekammaren (p. 13). Den förordnar riksskattmästaren till president och bestämmer till hans bisittare två riksråd och två andra af adel — titeln kammarråd förekommer ej här, men väl annorstädes i regeringsformen — samt därjämte de två äldsta kamrerarne. De förnämliga kammarrådens samarbete med kamrerarne, som redan i 1618 års kammarordning kommit till uttryck¹, har således här fört till ett erkännande af representanter för dessa senare såsom verkliga medlemmar af det beslutande kollegiet. Däremot omnämnes icke räktemästaren, som dock under de senaste åren faktiskt intagit en sådan ställning². Regeringsformen ger ingen bestämmelse om kamrerarnes antal och nämner likaledes bland den underordnade personalen jämte sekreterare och referendarius såväl notarier (i kammarkansliet) som bokhållare och skrifvare utan några antalssiffror.

Kammarens uppgift karaktäriserar regeringsformen på häfdvunnet sätt. Kammaren skall i allmänhet hafva att beställa om konungens och kronans uppbörd och utgift, mottaga order och gifva besked; i de sista orden ligger måhända en hänsyftning på en omedelbar förbindelse med konungen och direkt expedition, oberoende af kansliet. Kammaren skall vaka öfver att inkomsterna inkrävas som sig bör och användas till föreskrifna ändamål, den bör arbeta på att de icke måtte förminskas, utan om möjligt förbättras, och i detta syfte särskildt hålla ögonen på alla regalier; dess omsorg skall i allmänhet gå ut därpå, att rikets medel måtte förstärkas och blifva lätt tillgängliga för utgifterna samt i rätten tid disponibla³, och den har att vårda sig om rikets kredit, så att man i fall af behof kan upptaga lån inrikes eller utrikes. Alla dispositioner öfver medlen skola följ-

¹ Jfr ofvan s. 212 f.

² Jfr ofvan s. 240 ff.

³ »... att rikens medel sig bättra och bekvämes till utgifterne, hållas till råda, skaffes i tid . . .»

aktligen ske i räknekammaren, såsom redan förut blifvit antydt vid behandlingen af krigsrådet och amiralitetet. Dessa praktiska förvaltningsuppgifter hafva i regeringsformen alldeles undanträngt räknekammarens kontrollerande åligganden, som en gång varit grundläggande för hela dess ställning; de senare äro i detta sammanhang alls icke nämnda¹.

Efter regleringen af de fem kollegiernas sammansättning och verksamhetsområden följa några punkter, som innehålla för dem alla gemensamma bestämmelser.

Kollegierna skola samtliga vara förlagda till Stockholm (p. 14), och regeringsformen bestämmer t. o. m. platser för deras sessionslokaler: för kansliet och räknekammaren på kungliga slottet och likaså för hofrätten, intill dess den kan erhålla ett särskildt hus i staden, för krigsrådet och amiralitetet på Blasieholmen. Krigskollegiet skulle alltså flyttas, ty krigsrätten synes hittills äfven den hafva sammanträdt på slottet². Samtliga kollegier skulle vara i oafbruten verksamhet, och om någon eller några af bisittarne antingen utsändes i särskilda uppdrag eller på grund af annat förfall vore frånvarande, så finge detta icke föranleda något afbrott i ämbetsverkets arbete såsom sådant. Det ser nästan ut som om regeringsformen ej förutsatte några mellanterminer mellan sessionerna ens för hofrätten, där dock sådana alltid hade förekommit — motsvarande grundsats hade äfven ingått i krigsrättens instruktion³ —, om ej sådana mellanterminer skola anses inbegripna under den ledighet, som medgifves för »ferier och helgdagar». Kollegiernas förläggning till Stockholm innebär (p. 15), att ingen president och än mindre någon assessor får flytta sitt ämbetsverk till annan plats på eget bevåg, hvaremot konungen själf naturligtvis kan förflytta dem, om han på grund af någon särskild orsak, t. ex. härjande farsot, ser sig föranlåten att förlägga sitt residens annorstädes. Det är samma regler som Gustaf Adolf tillämpat.

Med stort eftertryck häfdar regeringsformen, att alla beslut måste fattas af vederbörande kollegium såsom sådant och å dess

¹ Jfr ofvan s. 232 f.

² Jfr ofvan s. 279, not 2.

³ Jfr ofvan s. 263 och 278.

vagnar verkställas, så att ingen af dess medlemmar finge handla på egen hand. Särskildt förbjuder den presidenterna att utöfva någon som helst myndighet för sina kollegier, om de af en eller annan anledning lämnade Stockholm eller den ort, dit dessa kunde hafva blifvit flyttade (p. 16). Öfvergrepp härutinnan skulle beifras af fiskalen — förmodligen hofrättens fiskal — och straffas första gången med förlust af ett års underhåll, andra gången med afsättning från ämbetet¹. Begåfve sig någon president bort, finge den äldste assessorn träda in såsom ordförande i hans ställe med hans makt och myndighet, naturligtvis endast intill den ordinarie presidentens återkomst. Regeln specificeras så, att detta åliggande skulle tillhöra i hofrätten den äldste af riksråds-klassen, inom krigsrådet i främsta rummet fältmarskalken och närmast honom rikstygmästaren. Kanslern hade i sitt förslag gifvit de ställföreträdande presidenterna titlar af vice drots, vice marsk o. s. v., men dessa ingingo ej i den slutliga texten. Uttryckligt inskärpes äfven, att ingen president och än mindre någon assessor finge fatta något beslut annat än gemensamt med samtliga tillstädesvarande medbröder, dock med ett viktigt förbehåll: att konungen själf kunde gifva en ledamot af ämbetsverket speciella befallningar inom dess verksamhetsområde att af vederbörande ensam och personligen utföras (p. 17). Förvaltningens normala gång i de centrala kollegierna kan alltså genombrytas af särskilda förtroendeuppdrag från konungen — ett medgifvande, som trots allt ordande om den kollegiala ordningens orubblighet tydligen utgår från förutsättningen, att konungen själf har makt öfver organisationen. Under behandlingen af kanslerns förslag tillade man några kompletterande bestämmelser. Om endast en medlem af ett kollegium vore närvarande, skulle denne likväl hålla arbetet i gång, men så snart de öfriga komme tillstädes, måste han meddela dem sina åtgöranden, för att de måtte få tillfälle att godkänna eller icke godkänna dessa. För att förebygga missbruk af denna undantagsanordning inskräper man i samband därmed på nytt, att alla bisittarne böra vara tillstädes; om någon är frånvarande utan tillstånd eller förfall, får han bära ansvaret för de åtgärder den (eller de) närvarande nödgas företaga².

¹ Sist anförda bestämmelse fanns icke i A. O:s ursprungliga koncept.

² Tillägget är särskildt i denna del tämligen illa formuleradt: »Dock är

Principen att kollegiets myndighet skulle tillhöra kollegiet såsom sådant och ej kunna utöfvas af någon enskild medlem var en integrerande del af den kollegiala organisationen och hade med full tydlighet blifvit uttalad redan i Gustaf Adolfs instruktioner, särskildt i kammarordningen¹. Den hade emellertid icke kunnat alldeles undantagslöst genomföras; kammarens bisittare hade icke sällan fattat beslut och aflåtit bref i dess ärenden äfven efter att hafva lämnat Stockholm och sina ämbetsbröder därstädes². Måhända är det just med hänsyn till sådana afvikelser i praxis som regeringsformen ägnar så stor uppmärksamhet åt denna sak.

I detta sammanhang återfinner man äfven en annan af ämbetsorganisationens grundläggande principer, den att hvarje institution skulle hålla sig till sitt eget verksamhetsområde och icke göra intrång på andras. Kollegierna skola samverka i rikets tjänst, men få icke blanda sig i hvarandras arbete (p. 17). Den president, som häremot förbryter sig, straffas med förlust af ett års underhåll. Särskildt upprepas här förbudet mot krigsrådets och amiralitetets inblandning i finansförvaltningen: de kunna visserligen förslagsvis tilldela en eller annan inom krigsstaten underhåll, men icke därpå göra någon anordning, än mindre utdela privilegier. Om kansliet anmärker regeringsformen, att i detta ingen resolution får afgifvas öfver missgärningsmäns lif och död — en något oklar bestämmelse, som väl afser att häfda hofrättens befogenhet att i dylika mål handla å konungens vägnar eller biträda vid utöfningen af hans myndighet³.

De allmänna bestämmelserna om kollegiernas arbetsordning afsluta den del af regeringsformen, som är ägnad åt dessa huf-

---

det här att akta, det råden i hvart collegio finnes tillstädes, ty eljest där någon utan minne är frånvarandes, så att denne närvarande för den andres skull nödgas anten ensam att göra eller med skada att oppskjutat, då vare den närvarande endskyllat, om han till att förekomma skada ensammet något sluter eller företager, som förr är sagdt, och den svarat, som utan minne sig absenterar». Här talas bl. a. om endast en frånvarande och en närvarande, ehuru samtliga kollegier skulle hafva flere än två assessorer.

¹ Jfr ofvan s. 212.

² Jfr ofvan s. 236.

³ Jfr ofvan s. 247 och 324.

vudorgan för den centrala regeringen. De följande paragraferna behandla några centrala ämbeten, som i trots af grundsatsen om hela riksstyrelsens fördelning på de fem kollegierna endast delvis eller indirekt stå i förbindelse med dessa.

I riket skall sålunda, säger regeringsformen (p. 18), finnas en riksmarskalk eller öfverste marskalk med riksråds värdighet¹. Honom tillhör att förestå konungens hof och hafva tillsyn med alla ordinarie och extraordinarie utgifter därstädes samt att leda ceremonielet så väl vid ständernas möten som vid festligheter af olika slag och vid utländska sändebuds mottagande. Under riksmarskalken lyda hofmarskalken och hofmästaren — det senare ämbetet får sålunda här lägre rang än det förra² —, äfvensom stallmästaren, hela personalen vid konungens kök, källare och stall samt öfversten för hofregementet i hvad som angår ceremonielet och den dagliga tjänstgöringen vid hofvet. Riksmarskalken skall ständigt vara vid hofvet; skulle han få förfall, sköter hofmarskalken hans ämbete.

Riksstyrelsens afsöndring från de rena hofsysslorna hade i organiserande urkunder framträdt allt sedan Johan III:s dagar³, och den hade äfven praktiskt gjort sig allt starkare gällande under 1500-talets senare del, så att principen kan sägas vara genomförd vid Gustaf Adolfs tronbestigning. Under Johan III:s sista år synas ett par hofmarskalkar hafva stått i spetsen för hofvet utan att taga någon del i rikets styrelse⁴, och Karl IX lämnade likaledes ledningen af sitt hof åt särskilda funktionärer med titeln hofmarskalk⁵. Gustaf Adolf torde till en början hafva öfverflyttat denna ledning till en hofmästare — under hans första regeringsår för riksrådet Henrik Horn denna titel —⁶, men snart intager åter hofmarskalken främsta platsen vid hofvet, sedan

¹ » . . . vyrdat med riksens råds kondition.» Antingen skulle denne sålunda tagas bland riksens råd, eller också skulle den, som utnämndes till riksmarskalk, upphöjas till riksråd.

² Jfr *Centralregeringen 1523—1594*, s. 53, 136 f., 141 f., 160 ff.

³ a. a., s. 160, 189.

⁴ a. a., s. 181.

⁵ Hans fullmakt för Filip Scheding såsom hofmarskalk ²⁹/₁₈ 1606 (RR) handlar uteslutande om ordningen vid hofvet. Filip Schedings företrädare var Otto Helmer von Mörner.

⁶ Konfirmationer på gods ²²/₁₁, ²⁹/₁₁ 1612, *G. A:s koncept, RA.*

K. Hum. Vet. Samf. i Uppsala. VIII. 2.

konungen år 1616 kallat Claus Horn att förena detta ämbete med sin stallmästarevärdighet¹. I hvarje fall voro så väl hofmästare som hofmarskalk rena hofämbetsmän. Detta hindrar naturligtvis icke, att de kunde mottaga personliga uppdrag äfven inom statens värf, och i synnerhet blef så helt naturligt fallet med så betydande män som Henrik Horn och Claus Horn; äfven den senare erhöi riksråds rang året efter utnämningen till hofmarskalk².

Hofsysslornas afsöndring från statens styrelse utgör en af sidorna i det personliga regementets öfvergång till en regering genom fasta statsorgan. Regeringsformen sätter inseglet på denna afsöndring, om den också icke till arten skiljer hofämbetena med riksmarskalken i spetsen från statsstyrelsens ämbeten. När den det oaktadt talar om den centrala regeringen såsom förbunden med konungens hof³, så är detta endast en arkaisrande terminologi, som afser att uttrycka de centrala regeringsorganens förläggning till konungens residensort. Själva riksmarskalkens ämbete är tydligen endast en högre dignitet af de gamla chefsposterna för hofvet. Dessa stå under sina gamla namn — hofmarskalk och hofmästare⁴ — kvar såsom underordnade medhjälpare åt den nye chefen⁵.

Alldeles utan undantag blir emellertid icke åtskillnaden mellan hof-tjänst och statstjänst. Just för ett par af de ämbeten, som regeringsformen nämner i samma grupp som riksmarskalken, föreskrifver den uttryckligen en tjänstgöring både vid hofvet och i rikets förvaltning.

Så var visserligen icke fallet med den förste af dessa ämbetsmän, rikstygmästaren. Hela karaktären af hans förvaltningsområde ställde honom otvetydigt bland statens tjänare. Förut af regeringsformen installerad såsom medlem af det kollegiala

¹ Jfr ofvan s. 273.

² NORDVALL, *Rådslängd*, s. 188.

³ P. 14: »Och skole alle desse collegia städse vara i Stockholm vid konungens hof tillstädes.» P. 15: » . . . alle ärenden ordinarie där ved hofvet skole tracteras.»

⁴ I A. O:s ursprungliga koncept nämndes endast hofmarskalken, ej hofmästaren.

⁵ På riddarhuset hade man ansett, att en riksmarskalk endast behöfde tillsättas vid större högtidligheter. *RAP* II, s. 73.

krigsrådet, får han i detta sammanhang en särskild instruktion (p. 19), hvartill hans redan befästa betydande ställning väl kunde berättiga. Regeringsformen redogör i korthet för rikstygmästarens häfdvunna befattning med artilleriet ej blott på fästningar och i fält, utan också på flottan, ställer i öfverensstämmelse härmed under honom alla institutioner och fabriker, som hade samband med krigsfolkets beväpning: rustkammare och ammunitionsförråd, lavettmakerier och kanongjuterier, salpeter- och krutbruk och faktorier, samt ger honom slutligen myndighet öfver hela den härtill hörande personalen. Denna särskilda instruktion afser dock icke att göra honom oberoende af härens gemensamma öfverstyrelse; regeringsformen ålägger honom tvärtom att såsom assessor i krigsrådet uti alla saker meddela sig med detta och rätta sig efter de beslut, som där kunna fattas. Det är tydligen meningen, att krigsrådet skall utöfva den högsta ledningen öfver artilleriets administration liksom öfver härväsendet i öfrigt, ehuru rikstygmästaren inom ramen för denna ledning af egen myndighet sköter sitt område. Reser han i rikets värf bort från Stockholm — antingen för tjänstgöring i fält eller i andra ärenden rörande artilleriets skötsel —, skall han själf sätta någon tillfällig chef i sitt ställe.

Förbindelsen med hofvet återkommer däremot hos riksstallmästaren (p. 20). Han skall dels förestå konungens eget stall, dels administrera kronans stogångar. Han skall följaktligen hafva myndighet såväl öfver konungens hofstallmästare och den öfriga stallstaten vid hofvet som öfver kronans »sto- och fölevaktare». Hvilken ställning riksstallmästaren skall intaga till de kollegier, som närmast hade att göra med hans ämbetsområde, krigsrådet och räknekammaren, därom förmåler regeringsformen intet.

En liknande ställning gifver den slutligen äfven åt riks-jägmästaren (p. 21), i det den hos honom förenar åligganden, som närmast röra konungens hofhållning, med kronans tjänst. Liksom han har att inspektera konungens parker och djurgårdar, taga vård om hans jakträttigheter och leda hans hofjakter, så utöfvar han också inseende med kronans skogar, så att icke å dem göres intrång, utan ållon- och bokskogar användas till rikets nytta, och öfvervakar tillämpningen af gällande jaktstadgar så

väl i hvad de angå tidpunkterna för olika jakt och fångst som i fråga om jakten å björnar och andra skadedjur. Under honom stå hofjägmästarna och deras underlydande, djur- och skogsvaktare å kronans marker, och för jakt å skadedjur har han att befalla öfver ämbetsmännen, särskildt fogdar och länsmän, samt öfver uppådad allmoge enligt lag.

Gemensam för alla de fyra sist anförda ämbetsmännen, riksmarskalken, rikstygmästaren, riksstallmästaren och riksjägmästaren, är bestämmelsen, att de liksom öfriga organ för centralregeringen i regel skola befinna sig i Stockholm (p. 22). Emellertid måste själfva karaktären af särskildt de tre senares åligganden också föranleda resor till olika delar af landet, och regeringsformen glömmer icke heller att inskräpa deras plikter härutinnan: tygmästaren bör besöka fästningar och faktorier, stallmästaren de platser, där konungens och kronans hästar äro förlagda, och jägmästaren parker och djurgårdar liksom kronans förnämsta skogar.

Med de fem kollegierna och de fyra utom dessa stående lägre riksämbetena är den centrala organisationen såsom sådan fullbordad. Den framträder emellertid från en väsentligt ny sida i regeringsformens utförliga föreskrifter om samtliga ämbetsmäns ansvarighet och redovisningsskyldighet.

Principen uttalas i p. 36. Hvarje ämbetsman skall vara skyldig att göra reda för sin förvaltning å bestämd tid. De fem kollegierna hafva att utkräfvat denna räkenskap hvart och ett af sina underordnade: lagmän, häradshöfdingar och alla andra domare redovisa inför hofrätten i Stockholm, som således i detta stycke inträder såsom centralmyndighet för hela riket, tygmästaren, öfverstar och kommandanter inför krigsrådet, hela flottans personal inför amiralitetet, landshöfdingarna samt sändebud och agenter inför kansliet, så långt dess administrerande befogenhet sträcker sig¹ — inskränknigen syftar synbarligen på kansliets endast partiella chefskap öfver den inre civila förvaltningen — och slutligem alla, som hafva något att skaffa med rikets medel, inför kammarrådet. Äfven här reserveras dock konungens makt att personligen ingripa, där han så finner för godt,

¹ »... inför kansliet, hvad dess ärenden vedkommer.»

och räkenskapen betraktas i hvarje fall såsom i princip afgifven åt honom¹. För de olika ämbetsmännen fixeras olika tidpunkter, vid hvilka de skola inställa sig i Stockholm för att fullgöra sin redovisningsskyldighet (p. 37). I detta sammanhang talar regeringsformen äfven om årlig inställelse af riksmarskalken, stallmästaren och jägmästaren för samma ändamål, men utan att angifva, inför hvilket kollegium de skulle ansvara.

Men de fem kollegierna äro icke blott redofordrande; de böra äfven själfva i sin ordning aflägga räkenskap. Sedan de från Helga tre konungars dag intill Kyndelsmässodagen hört sina underordnade ämbetsmän, hafva de att mellan sistnämnda dag och Fastlagen för sin del göra redo för sin förvaltning (p. 38). Granskningen utföres nu af konungen själf, om han är tillstädes och gitter, eller i motsatt fall af de fem höga riksämbetsmännen, hvarvid iakttages, att den af dessa, som med sitt kollegium står såsom redovisande, bland granskningsmännen ersättes af öfverståhållaren i Stockholm. Kollegierna skola redovisa i samma ordning som de förut blifvit uppräknade, och regeringsformen anger för hvar och ett i korthet hvad som skall rannsakas: hofrättens protokoll och därtill hörande akter, domar och resolutioner, kansliets registratur »och annat slikt» med särskild uppmärksamhet ägnad åt de stridigheter, som kunna hafva yppat sig så väl i den inre styrelsen som i förhållandet till utländska makter, räknekammarens förvaltning af kronans räntor och regalier med ledning af rikshufvudboken för senaste året, som vid detta tillfälle alltid bör framläggas; för krigsrådet och amiralitetet talas endast allmänt om krigsväsendet och flottans styrelse. Man synes ej hafva tänkt sig, att det skulle kunna erbjuda några svårigheter för kollegierna att blifva färdiga till en revision så tidigt på året, men däremot förutsätter regeringsformen möjligheten af att de fem höga riksämbetsmännen kunde blifva upptagna af viktiga rksangelägenheter, som hindrade dem att utföra revisionen. I sådant fall kunde man åtnöja sig med att utvälja vissa enskilda sidor af förvalt-

¹ »Och skall hvar ämbete vara skyldigt att gön å satt och föreställt dag rede och räkenskap för sin administration åt konungen, anten inför honom själf, om han kommer dess vid och gitter, eller ordinarie lagmännen . . . inför hofrätten» etc.

ningen till granskning och öfverlämna denna åt några särskildt utsedde män bland kollegiernas assessorer. Om man tänkt på att förebygga, att dessa finge döma i egen sak, framgår icke af ordalagen. I hvarje fall skulle icke rannsakingen uppskjutas, utan måste vara fullbordad under vinterns lopp.

Då alla hofrätterna skulle vara jämnställda i makt och myndighet, kunde den Stockholmska, ehuru ensam om rangen såsom rikskollegium, icke rannsaka öfver de öfriga hofrätterna såsom öfver lagmän och härads höfdingar. För de förstnämnda stadgas därför samma procedur som för rikskollegierna själfva (p. 39), endast med den åtskillnad, att i detta fall verkligen alla fem riksämbetsmännen kunna taga plats såsom granskare, eftersom ingen af dem här är part i saken. De redovisande hofrätterna skola företrädas af sina presidenter eller vicepresidenter, hvar och en med två assessorer samt hofrättens sekreterare, och dessa hafva att inställa sig i Stockholm till början af juni månad eller senast till midsommar¹.

Äfven om konungen själf icke förrättar granskningen, skall dock alltid dess resultat fixeras i hans namn och under hans auktoritet (p. 40). Är han i hufvudstaden närvarande, refereras allt inför honom, och det beslut som kan föranledas, underställes hans godkännande; är han frånvarande, kan resolution uppsättas, men får icke utfärdas, förr än han kommit tillstädes och gifvit sitt bifall.

Emellertid ser det ut, som om dessa resolutioner icke skulle innefatta något annat än gillande eller ogillande af vederbörandes förvaltning. Uppdaga de rannsakande någon förseelse, så få de icke själfva pålägga straff för denna, utan i sådant fall skall saken blifva föremål för rättegång i särskilda former (p. 41). Gäller det enskilda assessorer, konstitueras en domstol, bestående af de fem höga riksämbetsmännen samt två män från hvarje kollegium, tillsammans 15 personer, och denna bemyndigas att afgifva varning eller förmaning eller ådöma vederbörande af-sättning och vanfrejd², dock att äfven nu konungen, om han är

¹ I A. O:s koncept hade stått »vid samma tid» som rikskollegiernas redovisning. — Endast de tre hofrätterna för Götaland, Finland och Lifland omtalas här, icke den för Preussen. Det beror väl endast på ett förbiseende. Jfr s. 323.

² ». . . eller ock teckna honom med infamia och remotion.»

närvarande, skall resolvera, huruvida saken skall gå ända till dom. Är åter brott begånget af ett helt kollegium eller af en bland de fem riksämbetsmännen, afgör konungen ensam, om han vill nöja sig med en varning eller låta saken komma till rättegång. I senare fallet sitter han själf jämte rikets råd för rätta, såvida icke brottet är så groft, att det går på lif och ära; då måste det af dömas af den utomordentliga domstol, som fått att utöfva ständernas domsrätt. Detta skall alltid ske, äfven om brottet ej är så svårt, då konungen är död eller omyndig och någon domstol af konung och råd således icke kan bildas. Såväl rannsakingar som rättegångar skola hållas i ett för detta ändamål särskildt utsedt gemak i Stockholms slott, och den ene statssekreteraren har att tjänstgöra som åklagare, den andre som notarie, såvida de ej äro jäfviga eller på annat sätt förhindrade (p. 42)¹.

Själva den grundsats, som i dessa revisionsbestämmelser fått sitt uttryck, var i och för sig lika litet någon nyhet som organisationen i öfrigt. Kontroll öfver ämbetsmännen och dessas ansvarighet för sin förvaltning hörde oupplösligt tillsammans med hela det system af fasta ämbetsorgan, som så småningom brutit igenom, och både kontroll och ansvarighet var äfven genomförd inom de förvaltningsorgan, där organisationen hunnit jämförelsevis längst, genom kammarens revision af alla finansiella tjänstemän och hofrättens — eller hofrätternas — granskning af underordnade domares ämbetsutöfning. Nya voro emellertid de former, som regeringsformen nu stadgade för alla förvaltningsgrenar gemensamt², och nytt framför allt ansvarighetens genomförande äfven för de ledande centrala myndigheterna, kollegierna, med den noggranna regleringen af själfva rannsakingen i första rummet, eventuellt däraf följande rättegångar i det andra. Denna

¹ Termerna åklagare och notarie tyda på att regeringsformen vid bestämelsen om statssekreterarne närmast åsyftat rättegångarna, men det är icke alldeles omöjligt, att de i motsvarande egenskaper — såsom föredragande och protokollsförare — kunde vara afsedda äfven för rannsakingarna.

² Den enda *allmänna* bestämmelse om regelbunden revision af ämbetsmännens förvaltning, som anträffas i äldre handlingar, är en punkt i rådets förslag till regeringsordning af 20/3 1594, enligt hvilken regeringen skulle »hvert annet eller hvert tredje år räfste efter dem, som i något ämbete brukede blifve» SRA III, s. 462.

reglering griper in i hela ämbetsorganisationens ställning inom staten och till konungen såsom statsmaktens representant. Regeringsformen har visserligen äfven här förbehållit konungen hans höghetsrättigheter därutinnan, att den tillerkänner honom makt att själf företaga revisionen och underställer hvarje rannsaktions resultat hans afgörande. Men domsmakten med anledning af gjorda anmärkningar öfverlämnar den icke åt konungen utan åt särskildt konstituerade kommissioner, med undantag endast för ringare förseelser af ett helt kollegium eller en bland kollegiecheferna. Man har i detta stycke t. o. m. gjort en inskränkning i konungens myndighet utöfver hvad kanslerns ursprungliga koncept åsyftade, ty där gjordes de fem höga riksämbetsmännen och kollegierna i sin helhet under alla omständigheter och särskildt i lifssaker ansvariga inför konungen och rådet; det var först under förslaget senare behandling som lifsakerna undantogs och drogos under den utomordentliga ständerdomstolen.

En ansvarighet af denna art måste stärka de högsta ämbetsmännens och därmed hela organisationens själfständighet i förhållande till konungen. I själfva styrelsens anordning har regeringsformen öfverallt lämnat rum för konungens personliga maktutöfning, men domsmakt öfver ämbetsmännen ger den honom icke, och det ehuru hans personliga domsmakt i allmänhet erkännes såsom högsta instans. Kan regeringsformen i någon punkt sägas hafva kringskurit konungens myndighet till förmån för en aristokratisk byråkrati, så är det i denna. En öppen fråga blir dock, om detta skett fullt medvetet¹, och om ej de dömande extraordinära kommissionerna egentligen voro konstruerade lika mycket till organ och stöd för konungens auktoritet som till ett värn mot hans egenmäktighet.

Vida mindre märkliga äro regeringsformens bestämmelser om ämbetsmännens aflöning. Vi återfinna först den princip, som uttalats redan i Gustaf Adolfs konungaförsäkran och sedan gång efter annan under hans regering: att till hvarje ämbete

¹ Regeringen, som själf framlagt förslaget, ansåg sig dock kunna häfda den principen, att den ägde makt att afsätta liksom att tillsätta ämbetsmännen. Jfr adelns prot. 12/ 1634, *RAP* II, s. 82.

skulle förordnas en fast lön efter ämbetets värdighet och rikets tillgångar (p. 48). I motsvarighet härtill bifogas här också ett uttalande, att den som förordnas till ett ämbete skall låta sig nöja med denna lön och icke undandraga sig kronans tjänst. Det skulle efter ordalagen möjligen kunna tydas som ett häf-dande af undersåtarnes, särskildt adelns skyldighet att göra konungen tjänst i rikets ämbeten, men torde väl egentligen vara tillkommet endast för att förebygga försök att pressa upp lö- nerna utöfver den uppgjorda staten, såsom också tydligare fram- gick af Axel Oxenstiernas ursprungliga formulering¹. De föl- jande punkterna om särskild uppvaktning åt generalguvernörerna i gränslandskapen och extra anslag åt dem, som föra befalet i fält eller öfver rikets hufvudflotta (p. 49—51), beröra endast så till vida centralregeringen, som regeringsformen förutsätter, att flottan skall föras af riksamiralen eller vice amiralen — här talas alltså om en vice amiral i betydelsen af riksamiralens närmaste man, hvilket däremot icke är fallet i punkten om amiralitetet —, och när den såsom befälhafvare till lands nämner »fältherren», är det åtminstone möjligt, att denna titel betecknar marsken, såsom vanligt varit under senare delen af Gustaf Adolfs regering.

Sist i regeringsformen står den afdelning, som handlar om rikets styrelse i de fall, då konungen icke själf kan föra rege- ringen. Dessa fall äro de samma, som antyddes redan i in- gressen: att konungen begifvit sig utrikes i rikets värf eller drabbats af sjukdom, som hindrar honom att befatta sig med regeringen, eller afidit och efterlämnat omyndig son eller dotter (p. 52). Då skola de fem höga riksämbetsmännen förestå rege- ringen, om konungen är frånvarande eller sjuk intill dess han återkommer eller tillfrisknar, om tronen ärfts af omyndig son eller ogift dotter intill dess den unge konungen blifvit myndig eller den unga drottningen förmäld, och i senare fallet styra de

¹ Den lydde: »Hvar och en, som konungen och kronan verkligen tjänar, skall blifva försörjd med skäligt underhåld efter ordningen och sig med sitt deputat benöja late och eljest i sitt lefverne och omkostnat så förhålle sig, som hans underhåld och egen förmåge kan tåla, lämpandes sins tjänsts reputa- tion efter som han den kan hålla och draga.» Om adelns opposition mot denna punkt, som den ansåg hota rätten till förlänningar, förmåler dess prot. 8₇, 12₇ samt dess svar 10₇, *RAP* II, s. 74, 84, 129.

såsom rätta målsmän och förmyndare (p. 53). Om formerna för denna regering stadgar regeringsformen endast, att den skall föras kollegievis (p. 53). För de fem riksämbetsmännen såsom gemensamt styrande böra alltså i tillämpliga delar gälla de allmänna regler, som i annat sammanhang gifvits angående riks-kollegiernas arbetsätt.

Någon närmare samverkan mellan denna femmannaregering och rådet omnämner regeringsformen icke. Endast för särdeles svåra frågor, som kräfva rådpläging af flere, skall regeringen sammankalla rikets råd (p. 58), och till och med revisionsmål hänvisas till dess afgörande, utan att rådets hörande därvid antydes (p. 57)¹. Dessa föreskrifter afse visserligen närmast de fall, då konungen är utrikes eller sjuk, men de äro tvifvelsutan äfven tillämpliga för en förmyndareregering.

Regeringsformen förutsätter således helt enkelt, att den tillförordnade femmannaregeringen icke skall anlita rådet oftare eller i andra former än konungen själf. Kanslern, hvars förslag i dessa delar blifvit fastställt utan ändringar, har tänkt sig, att denna regering skulle träda i stället för det talrikare rådskollegium, som fungerat under Gustaf Adolfs fälttåg, ej att detta senare skulle bestå vid sidan af den förra. Regeringsformen antyder på intet sätt, att de regelbundna sammanträden, som rådet plägat hålla såsom regerande under konungens frånvaro, också skulle förekomma, då regeringen öfverlämnades åt endast de fem höga riksämbetsmännen, än mindre ger den rådet någon andel i besluten jämte dessa senare.

Bådadera var emellertid ett faktum redan vid den tidpunkt, då regeringsformen slutligt fastställdes. När 1633 års riksdag provisoriskt ordnade förmynderskapet, öfverlämnade den visserligen i enlighet med den då ännu icke offentliggjorda regeringsformen detta förmynderskap och rikets regering åt de fem riksämbetsmännen, men den markerade icke sitt beslut såsom någon egentlig förändring i dittills gällande ordning, enligt hvilken styrelsen förts af riksrådet i sin helhet, utan lät femmannaregeringen liksom sammansmälta med den hittillsvarande rådsregeringen. Att de fem riksämbetsmännen skulle styra »med

¹ »... skole de . . . de ärenden, som ifrå hofrätterne förmedelst klagelid till kongen äre vältrade, reviderade och afdöma.»

riksens råds råd», behöfde i och för sig icke innebära någon närmare förbindelse med rådet än en fullmyndig konungs, men när riksdagsbeslutet ålägger riksens råd, icke femmannakollegiet, att ordna styrelsen efter regeringsformen, ser det nästan ut, som om man fortfarande tänkte sig den egentliga styrelsemakten förlagd hos det förra, och längre fram i riksdagsbeslutet nämnas uttryckligen »de gode herrar riksens råd och föreståndare» såsom regeringens bärare¹. Adelsn utskott, som vid riksdagen erhållit kännedom om regeringsformen, hade fattat dess innehåll så, att regeringen skulle fortfarande förestås på samma sätt som förut skett under konungens frånvaro, och enligt ståndets protokoll lyckönskade man vid riksdagens slut riksens råd, att de åtagit sig regeringen för drottningens omyndiga år². I öfverensstämmelse härmed fortgingo rådets sammanträden efter denna riksdag alldeles på samma sätt som ditintills hade skett, och protokollen upptaga de fattade besluten lika som förut, utan att angifva, att de beslutande numera skulle vara icke hela rådet, utan endast de fem riksämbetsmännen. Det ter sig därför egentligen som en expeditionssak, att utgående skrivelser hädanefter börja underskrivas af de fem förmyndarne ensamma; för öfrigt hände det allt fortfarande understundom, att rådet i sin helhet undertecknade både bref och resolutioner³. Propositionen till utskottsmötet i januari 1634 är i drottningens namn afgifven af »Sveriges rikets regerande råd och förmyndare», och vid riksdagen i juni förmäler adelsn protokoll, att landtmarskalken förordnats af »riksens regerande råd», liksom samma protokoll oupphörligt både när det gäller ändringar i regeringsformen och vid allehanda frågor om introduktion å riddarhuset hänvisar till rådet såsom regering⁴.

Femmannaregeringens förhållande till rådet utvecklade sig sålunda från början till något helt annat, än regeringsformen afsett. Det berodde framför allt på den fasthet, som den gamla styrelsen af riksrådet i sin helhet hade vunnit, på tidens van-

¹ Beslutet hos STIERNMAN, *Riksdagar*, II, s. 852—855. Jfr J. Skyttes yttrande om innebörden af 1633 års riksdagsbeslut ²¹/₃ 1636, *SRP* VI, s. 124.

² Prot. ⁵/₃, ¹⁴/₃ 1633, *RAP* II, s. 22, 25.

³ *RR* mars 1633 o. s. v.

⁴ *RAP* II, s. 53, 61 f. och passim.

liga bristande skärpa i tolkningen af skrifna författningsbestämmelser, slutligen också på personlig osäkerhet och svaghet hos de män, som till en början bildade femmannaregeringen. När kanslern efter ett par år återkom, sökte han genast återförvärfva åt denna egentliga förmyndareregering den verkliga beslutande myndigheten och tränga rådet tillbaka till en rådgifvande ställning¹, men någon inskränkning af dess sammanträden kunde eller ville ej heller han numera genomföra; de fortgingo lika som förut. På detta sätt fick den fasta rådkammaren plats i den svenska statsstyrelsen, icke genom regeringsformen, utan i strid mot dess anda och bokstaf, genom den nya förmyndarstyrelsens omedelbara anknytning till Gustaf Adolfs tillförordnade rådsregering.

* * *

Den centrala organisation, som ingår i 1634 års regeringsform, är icke en nybildning i Sveriges statsskick. Inom centralregeringen liksom annorstädes har regeringsformen hufvudsakligen gifvit bestämd formulering och inre sammanhang åt den ordning, hvars element Gustaf Adolf steg för steg infört i sin riksstyrelse. I en eller annan punkt, t. ex. i fråga om krigsrådet och amiralitetet, har den närmare utformat ett statsorgan, som Gustaf Adolf icke hunnit mer än principiellt infoga i sitt system, men endast för vissa fall, som stå utom statslivets normala gång, får regeringen en ny gestalt och omgärdas med nya bestämmelser af författningsrättslig art: de fem höga riksämbetsmännens kollegialstyrelse under konungens frånvaro, sjukdom eller omyndighet. Utarbetad på Gustaf Adolfs befallning och under hans lifstid, blef regeringsformen en sammanfattning af hans eget organiserande arbete på det stadium, hvartill det vid förslagets tillkomst hade hunnit.

Verkligt afslutad var den centrala organisationen följaktligen icke genom denna regeringsform. Bortom de kraf på fasta ämbeten och ämbetsverk, som Gustaf Adolf velat och hunnit tillgodose, öppnade sig andra och nya spörsmål om den högsta regeringsmaktens utöfning, åt hvilka han ej ägnat samma uppmärksamhet och som därför ej af regeringsformen blefvo besva-

¹ ODHNER, s. 67.

rade. Kansliets förhållande till öfriga kollegier blef icke så uttryckligt fixerad, att icke kanslerns personliga öfverlägsenhet kunde öfver den nya kollegialförvaltningen åter höja den kansliets allmänna expedierande uppgift, som tillhört det gamla regeringssystemet, och därmed lägga grunden till en ny utveckling af konungamaktens närmaste organ för föredragning och expedition. Det skedde så mycket lättare, som förbindelsen mellan kollegierna och konungens person icke af regeringsformen berördes. Därmed sammanhängde slutligen, att med riksrådets omdaning till förvaltande ämbetsmän särskildt inom de centrala kollegierna icke följt den omdaning af deras egentliga rådgifvarekall, hvartill deras nya ställning kunde gifva anledning. Gustaf Adolf har velat skapa och väsentligen skapat en ämbetsorganisation för den centrala förvaltningen, men han har ofvanför denna förvaltande organisation eller inom dess ram funnit plats för det gamla personliga regementet i en personlig utöfning af den högsta regeringen. Det är detta tillstånd som afspeglar sig i regeringsformens lagbestämmelser.

Samtiden, som icke var van vid detaljerade författningslagar om regeringens organisation, och som såg adeln fylla hela regeringsformens administrativa maskineri, kände sig böjd att stämpla den nya stadgan såsom aristokratisk, såsom tillkommen för att åt aristokratien befästa en härskande ställning i staten. Men i och med det att adeln blifvit ett ämbetsmannastånd, måste hvarje organisation komma att uppbäras af en adlig ämbetsmannakår och i så måtto få en aristokratisk karaktär. Det var icke regeringsformens verk; det var ett resultat af hela den sociala och politiska utveckling, som den nya svenska staten genomgått. Själva den punkt, som åt de årliga församlingarna af högre ämbetsmän öfverlämnade att i vissa fall företråda rikets ständer, var blott en tillämpning af den grundtanke, ur hvilken Sveriges riksdagar och ständermöten vuxit upp, nämligen att dessa möten af hvad slag de vara månne egentligen voro organ för konungens statsförvaltning, hvilka helt naturligt utbildat sig omkring kärnan af hans fasta medhjälpare i denna statsförvaltning. Därföre kunde också regeringsformens försvarare säga, att om äfven förvaltningen blefve aristokratisk, så var dock författningen fortfarande monarkisk; och de bestredo, att själva vis

imperii, statsmaktens innehåll, genom regeringsformen utlämnades till de aristokratiska ämbetena¹. Att organisationen kunde förnas med både konungens makt och alla ständers frihet, hade Gustaf Adolfs regering bevisat.

Om så äfven skulle förblifva, det berodde af de personliga, politiska och sociala krafter, som efter hans död hade att i inbördes täflan och växelverkan bestämma statsskickets fortsatta utveckling. Regeringsformen blef en naturlig utgångspunkt för denna utveckling, men den hade icke utstakat dess riktning.

---

¹ För samtidens uppfattning af regeringsformens betydelse redogör ODHNER, s. 30 ff.

Gustaf Adolfs fullmakt för marsken Jakob de la Gardie att organisera en krigsrätt.

Dat. Elfsnabben den 5 juni 1630.

Fullmakten föreligger — fränsedt senare afskrifter — dels i *Riksregistraturet*, där den tydligen är införd efter konceptet, dels i en kopia (bland *Gustaf Adolfs koncept, RA*), som synes vara tagen efter det slutligt utskrifna originalbrevet; den har nämligen dels fullständig ingress och datering, dels också anteckning om konungens underskrift och sigill. Denna kopia är emellertid på flere ställen uppenbart felaktig, och texten i *Riksregistraturet* har därför här lagts till grund för aftrycket. De viktigare afvikelser, som kopian förete i jämförelse med denna text, anföras efteråt i noter.

Beställningh för grefve Jacob De la Gardie att blifve præsident uthi krigsrätten i Stockholm.

Vij Gustaf Adolph etc.^a göre vitterligit, att alldenstundh den krigzrätt, Vij längie sedan hafve^b förordnadt att skulle i Stockholm anstelles, ähr igenom det continuerlige krigzväsende någorledes blefven förgäten och aldeeles till andre orther, effter Vår^c fältlagers beskaffenheet, transporterat, och dette ähr iblandh annadt^d een den förnembste omsorgh^e och åhuga, som Oss ellskeligh etc. Marsk etc. Grefve^f anligger, så på det^g samma krigzrätt må renoveras och uthi Vårt residens Stockholm igen sadt och administrerat varda, hafve Vij för den skuld^h på nytt och i synnerheet tillbetrodh och nådigst besteledtⁱ, som Vij och i dette Vårt breefz krafft tillbetroo och förordne Vår och Sveriges troo man, Rådth, Marsch och General-Fältherre, edle och välborne Her Jacob De la Gardie, grefve till Läcköö, frijherre till

Ekholmmen, herre till Kolka, Kijda och Runsa etc., riddare^l, att anställa samma krigzrätt. Och tillståå Vij honom här medh att antaga på Våre vägner och förordna i be:te krigzrätt Oss elskeligh Vår och Sveriges [Rijkes] troo man, Råd[h] och Fältmarschalk, edle och välborne Her Herman Wrangell till Åla och Skoo Klöster etc., riddare, till vice præsiident, och så till assessorer Våre troo män och öfverster, edle, välborne, välbördige Her Claes Christersson, frijherre till Åminne och Vik[h]us, riddare, Her Åke Oxenstierna, frijherre till Eke, Jesper Andersson till Edeby, och så Vår commissarium och munsterherre, Oss elskelig Måns Mårtensson till Löfstadh, sedan och Vår troo man och öfverste Johan Hindersson till Hevene^k. Gifve^l och välb:te Vår præsiident^m tillståndh och fullmacht här medh att taga ochⁿ kalla äfven^o så många öfverster och öfversteleutenanter, vachtemästare och höfvitzmän der till, att talet blifver åthminstone af tolf persohner; tilstå och välb:te marsken och præsiidenten^p att förordna föliande officia, såsom^q till gerichtzwebel¹, till secreterare¹, till notarios, en svånsk¹

¹ och en tysk¹, och der till en profoss, två poster och två eenspenningar^r. Vij vele och, att välb:te marschen medh Vårt elskelige cammeråd[h] tillförordnar^s desse ofvanbe:te embeter och persohner viss löhn och underhold, som^t hvars och eens qualiteet och ämbete kan vara lijk-mätigt, och^u han sitt embete medh uthföra och förestå kan^v, hvilket Vij, sedan det blifver skickadt Oss tillhanda, approbere och confirmere vele.

Uthi förstone och till dess Oss gifves lägenheet till att låthe föreskrifve samma krigzrätt^x någhen ordinance eller process, vele Vij, att den^y uthi alle förefallande rättgång^z skal^ä fölia och observera Sveriges beskrefne lag och statuter, så och krigzarticklerne och gårdzretterne^ä, såsom och den instruction, Vij Våre öfverster åhr² gifvit hafve, och alle saker der effter afdömma och åthskilia. Och skall samma krigzrätt hollas åhrligen två gång^{er}, på hvadh tijdh marsken finner^ö beqvåmast, hvardera gång^{en} sex vekor, och tå alle saker der optages och decideras. Vij befale fördenskuld så^{aa} be:te Vår Rijksmarsk^{bb}

¹ Tomrum för namnet.

² » » årtalet.

och krigsrätz præsident som ofvanbe:te vice præsident, asse[ss]orer, munsterherrar^{ee} och andre officianter, som anten förmälte ähre eller antages kunne, sig till samma krigsrätt att inställe och effter præsidentens ahnordningh den medh honom att maintainera^{dd} och uppeholla, såsom och alle andre, som af välb:te præsident^{ee} eller dess vice præsident till samma krigsrätt^{ff} citerade varda, det de comparera och inställa sigh, afväntandes der sammastädes sentens och domb i alle saker, som krijzväsendet angåår. Der hvar och en veet sigh att effterretta^{gg}.

a) titeln utskrifven. b) hade. c) Vårt. d) amadt saknas. e) orsaak. f) titeln och namnet utskrifna. g) på dhet at. h) för den skuld saknas. i) befaledt. j) förordna velbete grefve Jacob De la Gardie. k) Löfvena. l) Gifver. m) marsch och præsident hermedh. n) taga och saknas. o) äntå. p) Vår marsch och præsident. q) som. r) enspenner. s) tillordne. t) såsom. u) at. v) sit embete uthstå och uthföra kan. x) till at förskrifva samma krigsråd. y) dhe. z) rättegånger saknas. å) skole. ä) gårdzrätten. ö) befinner. aa) så saknas. bb) velbete rikzmarsch. cc) som vice præsidenten, assessores, munsterherrerne. dd) anordning them med maintainere. ee) ofvenbete præsidenten. ff) till samma krigsrätt saknas. gg) Datum på Vår skepszflotta vedh Elfsnabben den 5 Junii anno 1630. Gustavus Adolphus. (L. S.)

RÄTTELSE OCH TILLÄGG.

- Sid. 40 rad 11 nedifrån *står*: med råds råde *läs*: utan råds råde
- » 82 » 7 uppfifrån » dess gamla rusttjänst » hans gamla rusttjänst
- » 103 » 12 nedifrån » midten af nov. » början af nov.
- » 114 not 1, *läs*: Han bär emellertid titeln i en fullmakt såsom befälhafvare för krigsfolket i Sverige, hvars original (*G. A:s koncept, RA*) har dat. $\frac{27}{6}$ 1615, dock ifyllt efter själfva brefvets uppsättande, och som i *RR* är införd under $\frac{22}{6}$. Samma titel omnämnes i en fullm. för hertig Johan $\frac{26}{6}$, *RR*, medan den däremot icke användes om J. M. i Nils Stiemskölds mönstringsfullm. $\frac{22}{6}$ 1615, *RR*.
- » 128 not 2, *tillägg*: konungen ankom till Stockholm $\frac{17}{9}$ enligt G. Gustafs-sons bref till rikskansleren $\frac{18}{9}$, *AOB* II: 3, s. 41.
- » 134 not 2, *tillägg*: Jfr G. Gustafssons bref till rikskansleren af sept. 1627, $\frac{29}{4}$ 1631, juli 1631, $\frac{30}{9}$ 1632, *AOB* II: 3, s. 137, 211, 232, 275.
- » 141 not 1, *tillägg*: Jfr ätven G. Gustafssons bref till rikskansleren $\frac{2}{5}$ 1627, *AOB* II: 3, s. 110.
- » 147 not 1, *tillägg*: Jfr Salvii bref $\frac{24}{10}$ 1631, *SKA* II, s. 306, enligt hvilket beställningen tillsändes honom redan i juli.
- » 167 not 4, *tillägg*: B. Helfreich tjänstgör i juni 1621 och framdeles såsom sekreterare i Riga; J. de la Gardies bref till rikskansleren $\frac{9}{6}$ 1621, $\frac{12}{5}$ 1623, *AOB* II: 5, s. 161, 211 f.
- » 168 not 1, *tillägg* efter hänvisningen till *Sk. H.*: och E. HILDEBRAND, *Den sv. diplomatiens organis. i Tyskl.*, s. 158.
- » 182 rad 13 nedifrån, *rättelse*: Af diarier enligt 1620 års föreskrifter finnas verkligen några fragment; se vidare källförteckningen.
- » 188 rad 13 nedifrån *står*: då är därmed *läs*: så är därmed.
- » 189 rad 9 uppfifrån *står*: kammarråden *läs*: kansliråden.
- » 192 not 7, *tillägg*: Jfr G. Gustafssons bref till rikskansleren $\frac{25}{11}$ 1629, *AOB* II: 3, s. 188.
- » 217 rad 11 uppfifrån *står*: häradskrifvare *läs*: klädeskrifvare.
- » 283 not 2, rad 2 *står*: Riksrådet *läs*: Riksrådets.
- » 328 not 5 *står*: *Sk. H. XXV* *läs*: *Sk. H. XXXV*.

Die schwedische Zentralregierung in ihrer Entwicklung zur kollegialen Organisation am Anfang des 17. Jahrhunderts (1602—1634).

Um die Wende zwischen dem 16. und 17. Jahrhundert tritt in der Organisation der schwedischen Staatsregierung eine Krisis ein. Gustav Wasa hatte zwar eine starke Staatsgewalt geschaffen, sie aber nicht zu organisieren vermocht, sondern ein persönliches Regiment geführt. Erich XIV., sein ältester Sohn, hatte aus dem Auslande zahlreiche Amtstitel und organisatorische Prinzipien aufgenommen, die indessen auf dem Papier stehen geblieben waren, und während der Regierung Johann's III. hatte der Adel des Reiches, unter Führung des Reichsrats, angefangen, auf eine Teilung der Staatsgewalt mit dem Königtum Anspruch zu erheben und wiederholt eine hocharistokratische Beamtenorganisation vorzuschlagen, die zu einer Befestigung der Machtstellung des Adels innerhalb der Regierung führen musste. Als in den neunziger Jahren des 16. Jahrhunderts der Bruch zwischen dem katholischen Könige Sigismund und dem protestantischen Herzog Karl eintrat, stellten sich der hohe Adel und der Reichsrat im allgemeinen auf die Seite des ersteren und wurden dadurch in dessen Niederlage mitverflochten. Nach errungenem Siege reorganisierte der Herzog auf dem Reichstage von 1602 die Reichsregierung, jedoch nicht durch Einführung irgendwelcher neuen Institutionen, sondern lediglich dadurch, dass er den alten Reichsrat wiederherstellte und dessen Unterordnung unter die königliche Gewalt gesetzlich festlegte. In dem »Reichstagsbeschluss« wurden die neuen Reichsräte aufgezählt, die der

Herzog mit Genehmigung der Stände ernannt hatte. Ferner wurde darin, unter Berufung auf die Bestimmungen des alten »Landesgesetzes«, erklärt, dass der Reichsrat »raten aber nicht regieren« solle. Auf dieser Grundlage beginnt mit der Regierung Karls IX. innerhalb der Organisation der Zentralregierung eine neue Entwicklung.

Der Rat ward nunmehr ein wirkliches Organ für die Regierung des Königs. Die im Jahre 1602 ernannten Hofräte unterschieden sich von Anfang an nur wenig von den Reichsräten. Sie wurden bald zum Range von Reichsräten erhoben und alle Mitglieder des Rats hatten dem König gehorsam zu dienen, freilich nicht als Konseil — einen solchen gab es auch jetzt noch nicht — sondern als Inhaber verschiedener Ämter bzw. vorübergehender Aufträge oder bei häufig einberufenen Zusammenkünften.

Auch der Adel in seiner Gesamtheit zeigte sich nunmehr dem Könige gegenüber unterwürfig und die Edelleute waren erbötig, in seine Dienste zu treten, nicht nur durch Leistung des »Reiterdienstes« (rusttjänst), der die uralte Vorbedingung für die adligen Vorrechte war, sondern auch durch Übernahme von Reichsämtern oder besonderen Aufträgen. Der König versuchte eine Neuordnung des »Reiterdienstes« (Vorschläge auf mehreren Reichstagen; Entwürfe neuer Adelsprivilegien), aber der Adel wollte hierauf nicht eingehen, da er der Krone auch auf andere Weise dienen zu können meinte. Karl IX. hat mithin keinen klaren Blick dafür besessen, dass der Übergang des Adels zum Beamtenstand den Untergang des »Reiterdienstes« mit sich führen musste.

Die Zahl der Beamten, die er in seiner Regierung verwendete, war demgemäss gering. Der Reichsdrost, der Reichskanzler und der Reichsadmiral, die auf dem Reichstage von 1602 ernannt worden waren, verrichteten im allgemeinen, wie die übrigen Ratsherren, bald dieses bald jenes Amtsgeschäft. Das Amt des Reichsmarschalls ward wahrscheinlich erst 1607 besetzt und blieb auch dann nach wie vor ein blosses Ehrenamt. Nur innerhalb der Finanzverwaltung fungierten einige höhere Amtsbehörden regelmässig, nachdem 1604 ein Reichsoberschatzmeister ernannt und 1605 durch Er-

nennung von 2 Kammerräten die alte Kammerratsbehörde wiederhergestellt worden war. Für das Heer war ein (Reichs-)Zeugmeister (für die Artillerie), für die Flotte ein Unteradmiral der einzige Beamte. Als in den Entwürfen eines neuen »Landesgesetzes« (1603) und neuer Adelsprivilegien (1608) verschiedene Zentralbeamten aufgeführt wurden, betonte man mehr deren Rangordnung als ihr praktisches Wirksamkeitsgebiet. In dem letztgenannten Entwurf wurden der Drost, der Marschall, der Admiral, der Kanzler und der Schatzmeister als die vornehmsten bezeichnet; bald nannte man sie die fünf hohen (höchsten) Reichsbeamten.

Karl IX. besass demnach keinen weitläufigen Beamtenapparat für seine Regierung. Vorsteher seiner **Kanzlei** war ein Hofkanzler niederer Abkunft, Dr. Nils Chesnecopherus, der sich durch Studien in Deutschland zum Berufsbeamten herangebildet hatte; ihm waren schwedische bzw. deutsche Sekretäre und Schreiber untergeordnet; dagegen ist von einer zwischen ihnen geregelten Arbeitsverteilung nichts bekannt. In der **Kammer** arbeiteten der Schatzmeister und die Kammerräte, und zwar wurde ihre Wirksamkeit allmählich eine gemeinsame, obwohl der Schatzmeister ursprünglich nur in der Rentkammer mit der Oberaufsicht über die Einnahmen und Ausgaben des Reiches beauftragt war, während die Kammerräte in der Rechnungskammer die Rechnungen der untergeordneten Finanzbeamten zu revidieren und das Rechnungswesen im übrigen zu leiten hatten. Die Verwaltung der Flotte ward in der Hauptsache durch die bedeutendste ihrer Lokalstationen, die in Stockholm, besorgt.

Behufs Ordnung der königlichen **Rechtspflege** machte Karl IX. verschiedene Vorschläge: zuerst, dass verschiedene Beamte — vornehmlich Richter der niederen Instanz — sich auf einigen grösseren Märkten einfänden und daselbst im Namen des Königs zu Gericht sitzen sollten; später, dass derartige Richter, die sogen. *härådshöfdingar*, an den Hof des Königs berufen werden sollten, um dort, unter dem Vorsitz des Drostens oder des Kanzlers, zu richten (1604). Keiner dieser beiden Vorschläge gelangte indessen zur Ausführung.

Karl IX. führte also, im ganzen genommen, ein persönliches

Regiment. Er besass keinen Sinn für eine feste Beamtenorganisation. Indessen hat er eine solche Organisation dadurch vorbereitet, dass er die Selbständigkeit des Adels beschränkte und ihn unter die Botmässigkeit der Königsmacht brachte sowie damit dessen Umbildung zum Beamtenstand ermöglichte.

Sein Sohn Gustav Adolf inaugurierte seine Regierung durch eine Auseinandersetzung mit den Reichsständen zu Nyköping 1611—12. Er entsagte den Ansprüchen seines Vaters auf Steigerung der militärischen Dienstleistungen des Adels, und in den jetzt erlassenen Adelsprivilegien erscheint der Adel definitiv als Beamtenstand, indem der König gelobte, die höheren Ämter künftig nur mit Edelleuten besetzen zu wollen. In der allgemeinen »Versicherung« des Königs wurden diese Ämter Reichsämter genannt, und zwar versprach der König, sie mit einem festen Gehalt auszustatten und ihre Inhaber nicht abzusetzen, wofern dieselben nicht gesetzmässig dazu verurteilt würden. Es erfolgte denn auch sofort die Ernennung von mehreren solchen Reichsbeamten. Hiermit hatte das Königtum sich ernstlich zu organisieren begonnen; und zwar waren die Ämter nicht Amtsposten im persönlichen Dienste des Königs, sondern wirkliche, freilich dem König vollständig untergeordnete Staatsämter.

Die Entwicklung der Organisation unter Gustav Adolf lässt sich in zwei Perioden scheiden. Während des ersten Jahrzehnts (1612—21) gelangt der Grundsatz, dass die Regierungsorgane feste Behörden sein sollen, auf immer zahlreicheren Gebieten zum Durchbruch, und es werden zwei vollständige Kollegialbehörden (Reichskollegien) organisiert. Auf dem Reichstage von 1614 genehmigen die Stände den Vorschlag des Königs, dass die höchste Richtergewalt einem Hofgericht, mit festangestellten Beamten als Assessoren (darunter an erster Stelle 4 Reichsräten) und regelmässigen Sitzungsperioden, übertragen werden solle. Im Jahre 1618 ferner wird eine Kammerordnung entworfen, in welcher die Reichsrechnungskammer als ein vollständig geordnetes, von einem Schatzmeister und fünf Kammerräten geleitetes Kollegium erscheint. In der Kanzlei beginnt man, sowohl die Anzahl als auch die Aufgaben der Sekretärsposten genau zu bestimmen. Den Vorschriften der Kammerordnung gemäss

fängt man an, die auf die Finanzen bezüglichen königlichen Erlasse nicht durch die Kanzlei sondern durch die Kammer ausfertigen zu lassen, wodurch die letztere die Stellung eines Regierungsdepartements, nicht bloss die einer Verwaltungsbehörde, erhält. Die Formen für die Ausübung der höchsten königlichen Regierungsgewalt bleiben allerdings persönlicher und unbestimmter Natur. Häufig reist der König, nur von einigen Kanzleibeamten begleitet, im Lande umher. Während seiner Abwesenheit anlässlich der Feldzüge gegen Russland 1614 und 1615—16 wurde die Regierung von den in der Heimat gebliebenen höheren Beamten besorgt, ohne dass eine Regelung ihres Zusammenwirkens erfolgte. Der König fängt zwar an, in eigener Person die Beratungen des Rates zu leiten, aber derartige Zusammenkünfte werden nach wie vor lediglich bei wichtigen Fragen einberufen.

Das zweite Jahrzehnt (1621—32) wird in erster Linie durch die vom Könige — während seiner Abwesenheit infolge der Feldzüge in Livland (1621, 1622, 1625), Preussen (1626—29) und Deutschland (1630—32) — provisorisch verordneten **Ratsregierungen** gekennzeichnet. In diesen Regierungen wirkten hauptsächlich Männer, welche Zentralämter in Stockholm bekleideten. Die Arbeitsformen waren unentwickelt, die Zusammenkünfte aber regelmässig, so dass sich der Reichsrat an eine regelmässige kollegiale Thätigkeit gewöhnte. So oft sich der König im Lande befand, trat der Reichsrat dagegen nach wie vor bloss dann und dann, auf Grund einer besonderen Einberufung, zusammen. Gustav Adolf hat also keine ständige Ratskammer eingeführt oder einführen wollen.

Der Titel Hofrat wird nunmehr bloss an schwedische oder ausländische Diplomaten verliehen.

Die Entwicklung des Adels zum Beamtenstand wird durch die Ritterhausordnung (1626) sanktioniert; die Verbesserung des Unterrichtswesens ermöglicht eine wirkliche Beamtenausbildung; die Besoldung der Beamten wird dadurch erleichtert, dass sich die Geldwirtschaft auf Kosten der Naturalwirtschaft entwickelt. Auf diesen Grundlagen lässt sich die Organisation weiter fortführen. Die anerkannte Rangstellung der fünf hohen Reichsbeamten bildet einen natürlichen Rahmen für diese Organisation und die kollegiale Verwaltungsform lässt sich auf neue

Gebiete übertragen. Gleichwie bisher das Hofgericht unter dem Drost, die Kanzlei unter dem Kanzler und die Rechnungskammer unter dem Schatzmeister steht, ebenso beginnt man nunmehr Vorkehrungen zur Einrichtung eines Kriegsrates oder eines Kriegsgerichts unter dem Marschall sowie einer Admiralität unter dem Admiral zu treffen. Auf solche Weise entsteht der Begriff: die fünf collegia. 1630 kommt denn auch ein Kriegsgericht zustande, und ebenso entwickelt sich bei der Flottenstation zu Stockholm eine Admiralität. Allerdings ist die kollegiale Organisation innerhalb dieser Verwaltungszweige beim Tode des Königs noch nicht vollständig zur Durchführung gelangt, und ebenso wenig ist die Stellung, welche die Kollegien dem Könige gegenüber einnehmen sollen, genau entschieden. Der Plan einer Verteilung der Expeditionsarbeiten unter sie hat sich nicht vollständig durchführen lassen, da es nicht gelungen ist, das Kollegialsystem selbst zum Abschluss zu bringen.

Die Kanzlei erhält unter der Oberleitung des Reichskanzlers Axel Oxenstierna eine straffere Organisation. Kanzleiordnungen über eine Arbeitsverteilung kommen 1612, 1613 (?), 1618 und 1620 zu stande. Ein paar Jahre lang wird dem Reichskanzler ein Reichssekretär untergeordnet (1612—15). Die Sekretärsposten nehmen allmählich den Charakter fester Amtsposten an. In den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts werden für die gesamte Kanzlei Besoldungsetats aufgestellt, in denen die verschiedenen Dienststellen genau festgesetzt sind. Bei der Verteilung der Arbeit unter die einzelnen Sekretäre tritt der sprachliche Gesichtspunkt mehr in den Hintergrund. Die auswärtigen Angelegenheiten werden mit den einheimischen nach geographischen Grundsätzen vereinigt und die Kanzlei fängt an, in einige wenige Expeditionsabteilungen geschieden zu werden. Beschwerden und Bittschriften, die an den König gerichtet sind, werden von besonderen »Referendaren« vorgetragen. Ein Sekretär mit mehreren Schreibern erhält die Aufsicht über das Reichsarchiv. Für die Führung von Registraturen und Diarien werden genaue Vorschriften erlassen.

Im Jahre 1626 wird eine Kanzleiordnung ausgearbeitet, die der Kanzlei eine kollegiale Organisation verleiht. Zur Unterstützung des Reichskanzlers werden zwei Kanzleiräte ver-

ordnet; der eine soll Vorsteher der täglichen Kanzlei, d. h. der Expeditionsabteilung für laufende Sachen, der andere Vorsteher des Archivs sein. Von der Expeditionsabteilung der Kanzlei werden teils finanzielle, teils militärische Angelegenheiten abgezweigt, und für das übrigbleibende Gebiet — innere Zivilangelegenheiten und auswärtige Politik — wird die Kanzlei nicht nur Expeditionsbehörde, sondern wirkliches Verwaltungskollegium.

Allein die Kanzleiordnung ward nicht vollständig durchgeführt. Der Reichskanzler begab sich 1626 nach Preussen und kehrte bei Lebzeiten Gustav Adolfs nicht mehr nach Schweden zurück. Der eine der beiden Kanzleiräte starb 1629 und ein neuer ward an seiner Stelle nicht ernannt. Eine kollegiale Oberleitung der Kanzlei kam somit nicht zu stande. Die Verteilung der Expeditionssachen unter die einzelnen Sekretäre liess sich nicht aufrechterhalten, da viele Mitglieder des Kanzleipersonals sich während der Feldzüge im Gefolge des Königs befanden.

In der **Kammer** ward während der ersten Regierungsjahre Gustav Adolfs das Zusammenwirken zwischen dem Schatzmeister und den Kammerräten ein immer engeres. Die Anzahl der Kammerräte ward vermehrt, aber sie fungierten nicht ununterbrochen, sondern wurden häufig in besonderen Aufträgen ausgesandt. Nach der Kammerordnung von 1618 sollten der Schatzmeister und die Kammerräte nur zu einer gemeinschaftlichen Ausübung ihrer Amtsgewalt befugt sein, und es wurden die Formen für ihre Wirksamkeit wie für die der ihnen untergeordneten Kämmerer und Kammerschreiber sorgfältig geregelt. Sie empfingen ausführliche Vorschriften über die Handhabung der Reichsfinanzen. Sie sollten alle Einnahmequellen wahren und mehren, alle Ausgaben regeln und anordnen. Diese praktische Finanzverwaltung ward fortan die Hauptsache, während die Prüfung der Rechnungen der Unterbeamten mehr in den Hintergrund trat. Es ward eine besondere **Kammerkanzlei** errichtet, von welcher die königlichen Erlasse in Finanzsachen ausgefertigt werden sollten.

Die Kammerordnung erhielt zwar niemals die Unterschrift des Königs, blieb aber trotzdem die Grundlage für die Thätigkeit der Kammer. Sie ward durch zahlreiche neue, mehr oder

minder zufällige Instruktionen ergänzt. Das Amt des Schatzmeisters blieb seit 1622 unbesetzt; Anfang 1631 übertrug der König die Oberaufsicht über die Kammer seinem Schwager, dem Pfalzgrafen Johann Kasimir, der indessen kraft seiner Geburt eine ausserordentliche Stellung einnahm. Die Zahl der Kammerräte vermindert sich in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts und die kollegialen Formen scheinen keineswegs streng beobachtet worden zu sein. Ebenso nahm die Zahl der Kämmerer und Kammerschreiber ab; an ihre Stelle traten Buchhalter, an deren Spitze der Holländer Abraham Cabeliou als Generalbuchhalter stand. Dies hängt damit zusammen, dass die Revisionsarbeit, die bisher besonders den Kämmerern obgelegen hatte, eine weitere Erleichterung erfuhr, da die Provinzialverwaltung nunmehr in der Form von Provinzialregierungen (*länsstyrelser*) geregelt wurde. Statt dessen erfuhr die Rechnungsführung durch Einrichtung von Reichsetats und Reichshauptbüchern eine Weiterentwicklung. Die Verwaltung der Barmittel der Krone durch die Rentkammer gewann eine umso grössere Bedeutung, je mehr sich diese Einkünfte infolge der Fortschritte der Geldwirtschaft und infolge eines neuen Steuersystems vergrösserten. Die Oberleitung der Rentkammer ward fortan praktisch erfahrenen Geschäftsleuten übertragen, die den Titel Faktor führten und nicht nur die Einnahmen und Ausgaben verwalteten, sondern auch eine Menge Handelsgeschäfte der Krone, wie z. B. den Kupfer- und den Salzhandel, besorgten.

Das Hofgericht war bei seiner Gründung dazu ausersehen worden, teils den Höchsten Gerichtshof, teils eine Zentralbehörde für die Justizverwaltung zu bilden. Keiner dieser beiden Pläne verwirklichte sich jedoch. Der König begann bald von neuem in eigener Person seine Richtergewalt auszuüben und verordnete bereits 1615, dass die Revision von Hofgerichtsurteilen bei ihm persönlich beantragt werden könne. Ferner ward 1623 ein besonderes Hofgericht für Finnland, 1630 ein besonderes Hofgericht für Livland errichtet, so dass der Wirkungskreis des alten Stockholmer Svea-Hofgerichts auf das eigentliche Schweden beschränkt wurde. In den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts begann der König, so oft er persönlich Schweden verliess, dem

Reichsrat die Vornahme der Prüfung von Hofgerichtsurteilen zu überlassen, und seit 1630 ward dies Regel. Von dem Personal des Stockholmer Hofgerichts war die Reichsratsklasse nur selten vollständig vertreten und die Thätigkeit der Reichsräte daselbst scheint als besonderer Auftrag aufgefasst worden zu sein. Die Dienstposten der zwei niederen Assessorenklassen waren dagegen ständige; ihre Anzahl wurde vermehrt und sie wurden mit einem festen Gehalt ausgestattet. Die Sitzungszeit des Hofgerichts ward allmählich auf zwei Drittel des Jahres, mit Verteilung in verschiedene Sitzungsperioden, ausgedehnt.

Innerhalb der **Heeresleitung** spielte der Marschall lange keine Rolle; dagegen amtierte der Reichszeugmeister ziemlich regelmässig. Auf der Grenze zwischen Militärbeamten und Hoffunktionär stand der Reichsstallmeister. Noch im Jahre 1630 verteilte der König bei seiner Abreise nach Deutschland die Direktion des Heerwesens in Schweden nach Provinzen unter den Marschall Jakob de la Gardie, den Pfalzgrafen Johann Kasimir und den Feldmarschall Herman Wrangel. Etwas früher war ein Antrag gestellt worden, dass alljährlich ein Kriegsrat zusammentreten sollte; doch gelangte dieser Vorschlag nicht zur Ausführung. Nunmehr wurde der Marschall zur Organisation eines **Zentralkriegsgerichts** bevollmächtigt, und dieses kam auch zu stande. Dasselbe versammelte sich indessen nur periodisch und übte bloss die militärische Rechtspflege aus. Als der Pfalzgraf zur Kammer übertrat, wurde die Leitung der Heeresverwaltung in der Hand des Marschalls, jedoch ohne Verbindung mit dem Kriegsgericht, konzentriert.

Die **Flotte** ward anfangs von dem Reichsadmiral, unter Beistand eines Unteradmirals, beaufsichtigt. Die von ihnen gebildete Behörde ward bereits vor den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts als Admiralität bezeichnet. Nach und nach wurden Subalternbeamten angestellt; um 1630 begannen bei der Admiralität mehrere Admirale zu amtieren und es ward eine besondere Registratur für die von dieser Behörde ausgehenden Erlasse eingerichtet. Nach erfolgter Organisation des Kriegsgerichts wurde mehrmals beantragt, dass nach dessen Muster ein grosses Kollegium für die Ausübung der Rechtspflege unter dem

Flottenpersonal errichtet werden solle, aber diese Vorschläge gelangten nicht zur Durchführung.

Auch unabhängig von den fünf Reichskollegien gab es einige Beamten: so den Reichszeugmeister, den Reichsstallmeister und den Reichsjägermeister. Der König machte mehrere Versuche zur Einrichtung einer Kollegialoberbehörde für die Kirche (*generale consistorium ecclesiasticum*), aber dieselben scheiterten an dem Widerstande der einflussreichen und selbstbewussten Geistlichkeit. Schliesslich wurde eine Feldmesserdirektion eingerichtet und der Plan eines Bergamtes in Erwägung gezogen.

Schon früh war der Gedanke aufgetaucht, durch ein zusammenfassendes Reglement für die gesamte Reichsregierung der Organisation Festigkeit und Zusammenhang zu verleihen. Wir besitzen ein eigenhändiges Konzept des Reichskanzlers, welches den Grundsatz ausspricht, dass, um inneren Erschütterungen und äusserem Missgeschick vorzubeugen, das Reichsregiment organisiert werden müsse; und zwar wird hier die oberste Reichsregierung auf Kollegien verteilt, deren Zahl dadurch von fünf auf sechs gestiegen war, dass der Drost und die Assessoren des Stockholmer Hofgerichts beauftragt worden waren, auch als besonderes Kollegium für das Unterrichtswesen und für die Pflegeanstalten des Reiches, die bisher der Kirche subordiniert gewesen waren, thätig zu sein. Der Entwurf ist unvollendet und undatiert. Der Gedanke gelangte erst nach dem Tode des Königs zur Verwirklichung, als der Kanzler einen Regierungsforms-Entwurf einbrachte, der dem Könige vorgelegt und von ihm genehmigt worden war und der nunmehr von den Ständen 1634 auf einem Reichstage bestätigt wurde. Auf solche Weise entstand die **Regierungsform von 1634**.

Diejenigen Teile der Regierungsform, die von der Zentralregierung handeln, geben im allgemeinen den Standpunkt der Organisation beim Tode Gustav Adolfs wieder. Die Reichsregierung wird unter »die fünf collegia« verteilt, deren Zusammensetzung und Aufgaben nur in der einen oder anderen Einzelheit eine Veränderung erleiden; doch wird das Kriegskollegium, in Übereinstimmung mit älteren Projekten, nicht Kriegs-

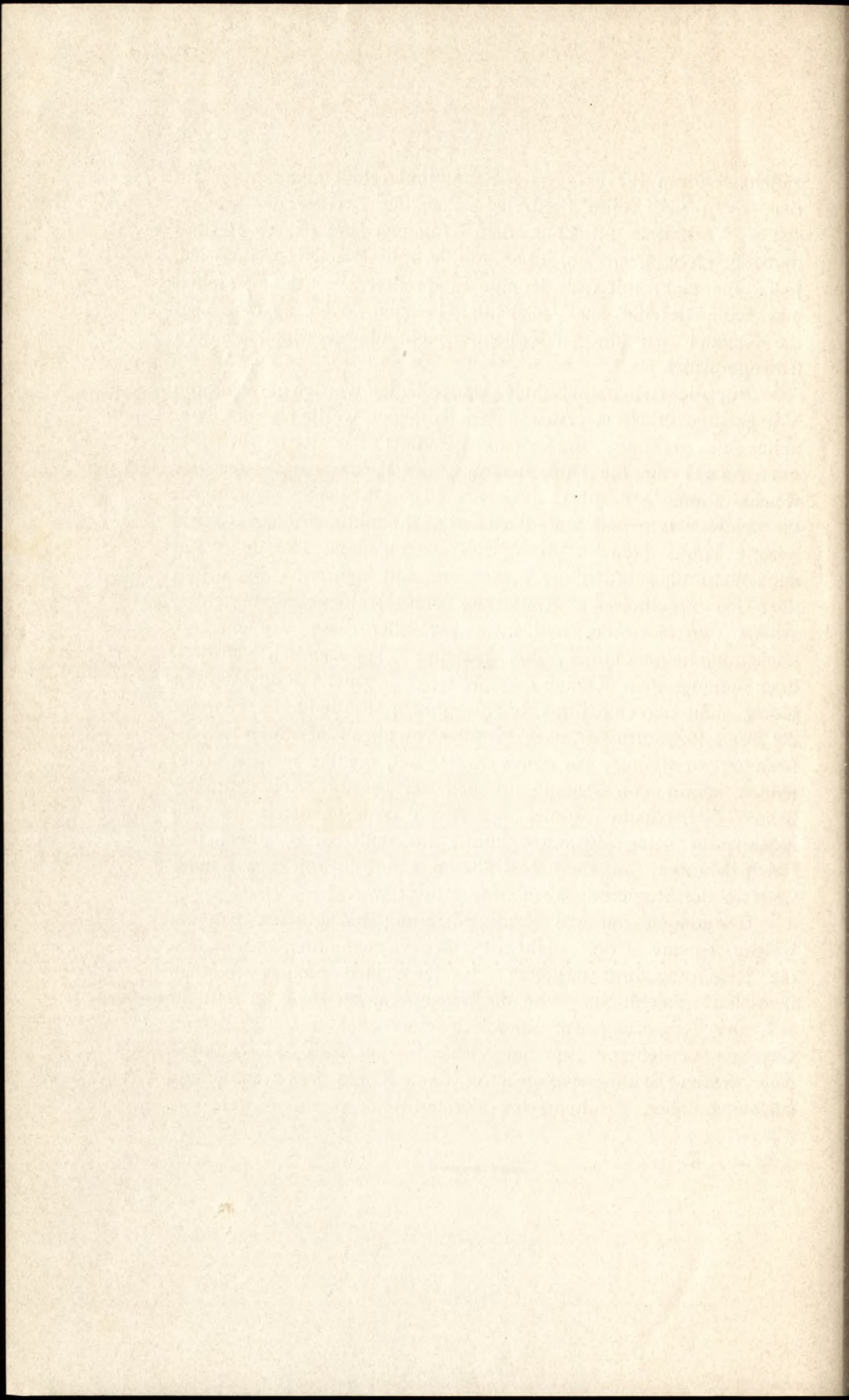
gericht sondern Kriegsrat genannt und erhält eine administrative, nicht aber eine richterliche Stellung. Über das gegenseitige Verhältnis zwischen den Kollegien sind nähere Bestimmungen nicht getroffen, aber die Voraussetzung ist, dass sie, jedes für sich, mit dem Könige in direkter Verbindung stehen und seine Befehle zur Vollziehung bringen sollen, so dass also die Kanzlei den übrigen Kollegien nicht übergeordnet, sondern nebengeordnet ist.

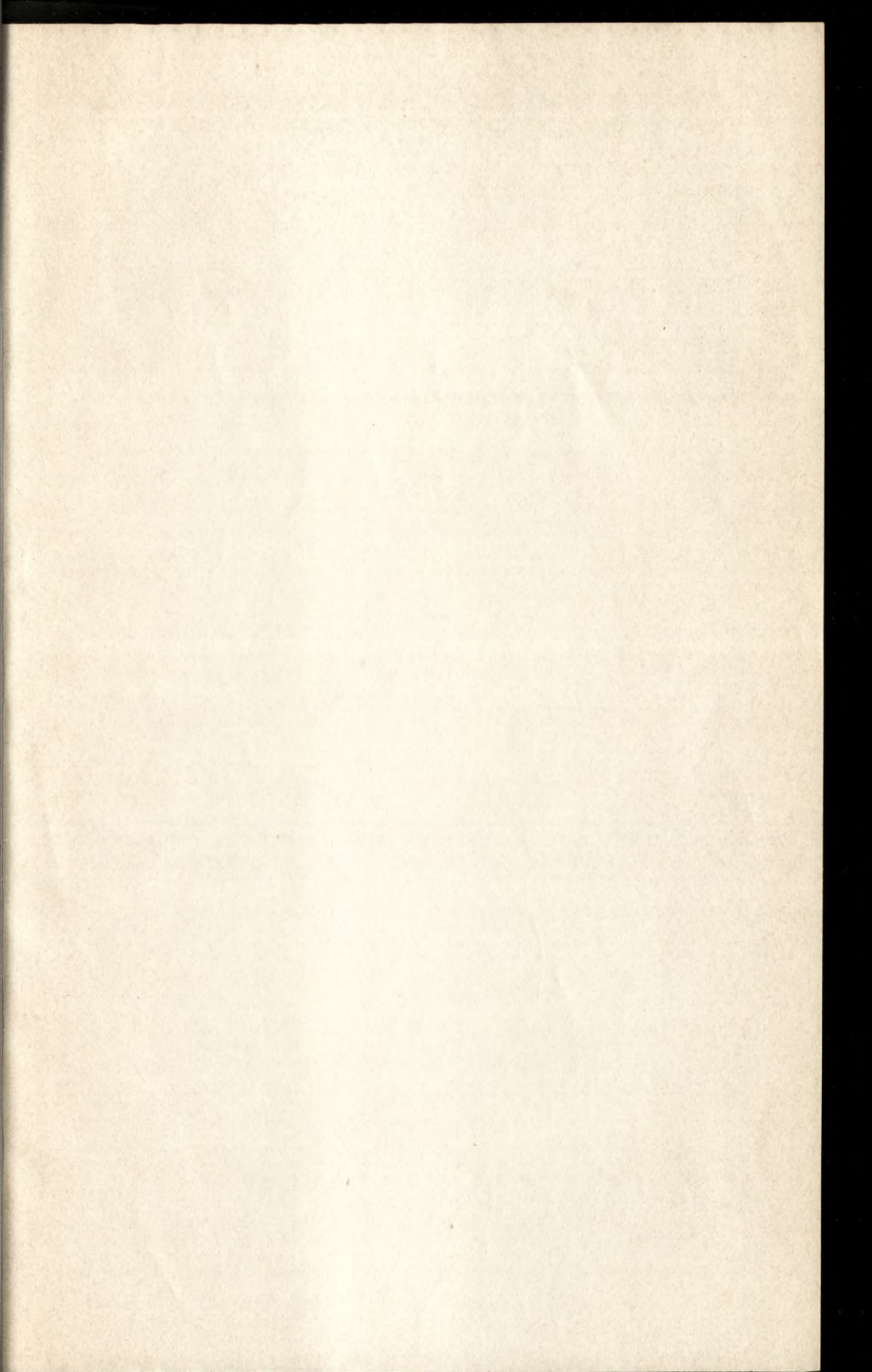
Für die Arbeitsthätigkeit der Kollegien werden gemeinsame Vorschriften erlassen. Ausser den Kollegien werden mehrere unabhängige zentrale Amtorgane genannt: der Reichs(hof)-marschall für die Hofverwaltung, der Reichszeugmeister, der Reichsstallmeister und der Reichsjägermeister, von denen die beiden letztgenannten gleichzeitig Hoffunktionäre und Reichsbeamte sind. Neu in Bezug auf verschiedene Details, wenn auch nicht hinsichtlich der Prinzipien, sind mehrere Vorschriften über die regelmässige Erstattung von Rechenschaftsberichten seitens der Beamten, und zwar verleihen diese Vorschriften, buchstäblich genommen, den Beamten eine ziemlich selbständige Stellung dem Könige gegenüber. Für solche Fälle, wo der König nicht persönlich das Reichsregiment ausüben kann, schreibt die Regierungsform vor, dass dasselbe von allen fünf hohen Reichsbeamten zusammen, als *einem* Kollegium, geführt werden solle; jedoch schon von Anfang an hielt der gesamte Reichsrat, der beim Tode Gustav Adolfs das Reich regierte, nach wie vor regelmässig seine Zusammenkünfte ab und nahm, neben den Reichsbeamten, an den Beschlüssen teil, obwohl dies keineswegs in der Regierungsform beabsichtigt war.

Diejenigen auf die Zentralregierung bezüglichen Fragen, welche Gustav Adolf nicht in Angriff genommen hatte, lässt die Regierungsform ungelöst. Es lässt sich nicht, wie man bisweilen gemeint hat, von ihr behaupten, sie habe an und für sich der Regierung ein aristokratisches oder bürokratisches Gepräge verliehen. Sie hat vielmehr innerhalb des Rahmens einer festen Beamtenorganisation dem König freien Spielraum zur persönlichen Ausübung des obersten Reichsregiments gelassen.

91
Mads 12

**Af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala
utgifna skrifter.**

I kommission hos Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) i *Upsala* och Otto Harrassowitz i *Leipzig*.

Band I (pris 10 kr. = 12 Mk).

- ERDMANN, A., Über die Heimat und den Namen der Angeln.
PIEHL, K., Om betydelsen af termen kanon och lämpligheten af dess användning inom den egyptiska konstens historia.
ERDMANN, A., Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, nebst einem Exkurse.
BURMAN, E. O., Die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's, dargestellt und erläutert.
NORDWALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf.

Band II (pris 10 kr. = 12 Mk).

- GÖDEL, V., Katalog öfver Upsala Universitets Biblioteks fornisländska och fornorska handskrifter.
NYLANDER, K. U., Inledning till Psaltaren.
ALMKVIST, H., Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.
DANIELSSON, O. A., De voce ΑΙΖΗΘΣ quaestio etymologica.
PERSSON, P., Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Band III (pris 10 kr. = 12 Mk).

- STAVE, E., Om källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet.
ALMKVIST, H., Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert, in Faksimile herausgegeben und übersetzt.
BURMAN, E. O., Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror.
PERSSON, P., De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi latini.
WADSTEIN, E., Der umlaut von a bei nicht synkopiertem u im altnordwesischen.
LUNDSTRÖM, V., Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Band IV (pris 10 kr. = 12 Mk).

- KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia.
STAVE, E., Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya Testamentet.
WAHLUND, C., Die altfranzösische Prosaübersetzung von Brendans Meerfahrt, nach der Pariser Hdschr. Nat.-Bibl. fr. 1553 von neuem mit Einleitung, lat. und altfrz. Parallel-Texten, Anmerkungen und Glossar herausgegeben.

Band V (pris 10 kr. = 12 Mk).

- SAHLIN, C. Y., Om den etiska seden.
ALMKVIST, H., Ein samaritanischer Brief an König Oscar, in Faksimile herausgegeben und übersetzt. Mit einer Schrifttafel von J. Euting.
NOREN, A., Svenska etymologier.
TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst.
SUNDÉN, J. M., De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones.
LANDTMANSON, I. S., Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia.

- JOHANSSON, K. F., Bidrag till Rigvedas tolkning.
 WAHLUND, C., La belle Dame sans mercy. En fransk dikt.
 EDFELDT, H., Om bevisen för Guds verklighet.
 PIEHL, K., Quelques petites inscriptions provenant du temple d'Horus à Edfou.
 RIBBING, S., Prof. Chr. Jac. Boströms Föreläsningar i etiken, efter det muntliga föredraget upptecknade och redigerade.
 PERSSON, P., Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.
 v. SCHÉELE, F., Finnes det ett omedvetet sjäslif?
 GEIJER, P. A., Historisk öfverblick af latinets *qui* och *qualis* fortsatta som relativpronomina i de romanska språken.
 HJÄRNE, H., Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.
 DANIELSSON, O. A., Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos.

Band VI (pris 10 kr. = 12 Mk).

- LIDÉN, E., Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte.
 LUNDSTRÖM, V., Prolegomena in Eunapii uitas philosophorum et sophistarum.
 WADSTEIN, E., Runinskriften på Forsaringen. Vårt äldsta lagstadgande.
 HALLENDORFF, C., Konung Augusts politik åren 1700—01. Ett bidrag.
 ÅHLENIUS, K., Till kännedomen om Skandinavians geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft.
 EKLUND, J. A., Nirvāna. En religionshistorisk undersökning.
 WADSTEIN, E., The Clermont Runic Casket. With five plates.
 TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, deras historia ock nutida förekomst.
 TAMM, F., Om ändelser hos adverb ock arkaiskt bildade prepositionsuttryck i svenskan.

Band VII (pris 10 kr. = 12 Mk).

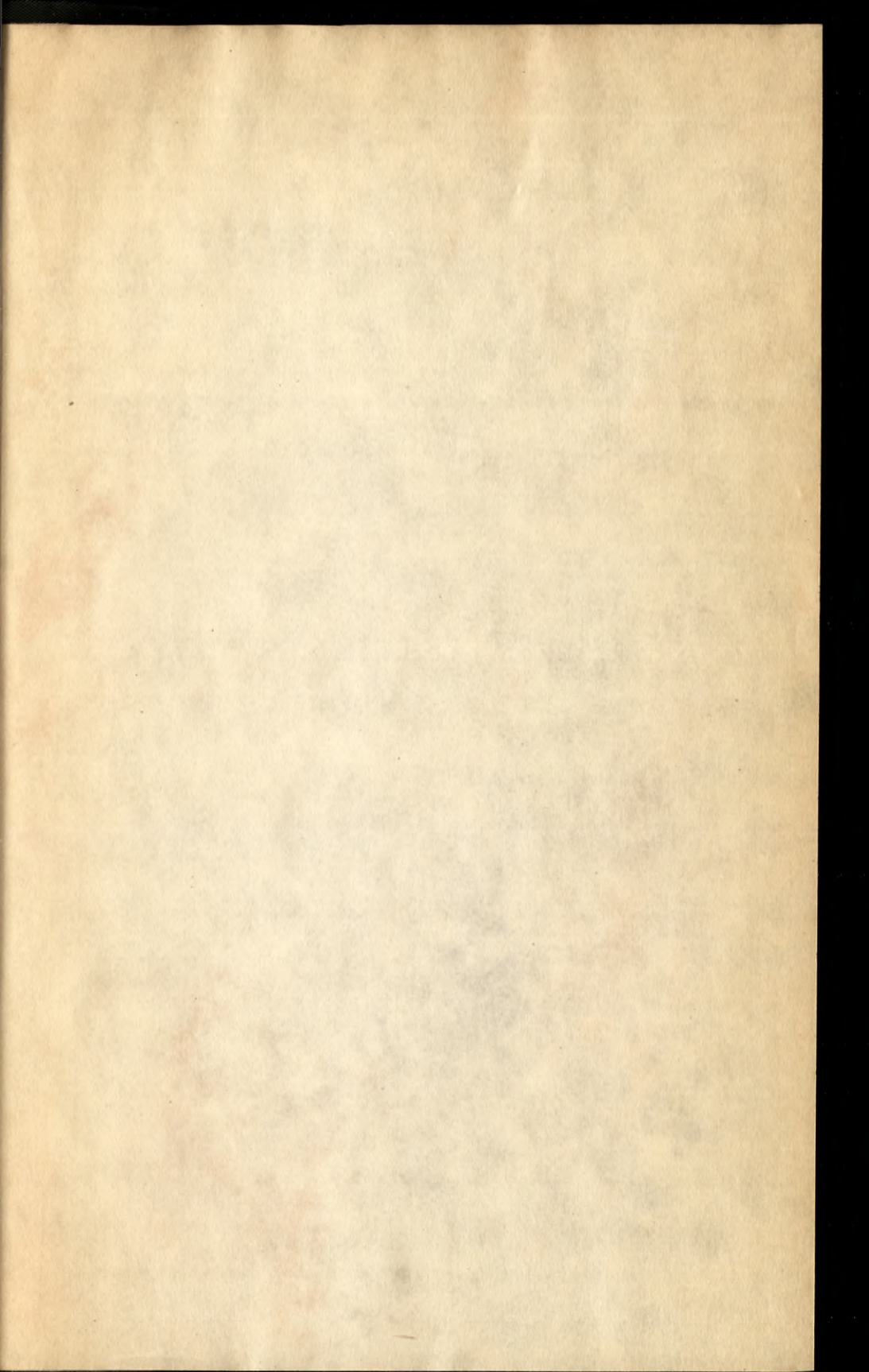
- TAMM, F., Sammansatta ord i nutida svenskan undersökta med hänsyn till bildning av förleder.
 v. FRIESEN, O., Till den nordiska språkhistorien.
 PIPPING, H., Om runinskrifterna på de nyfunna Andrestenarna.
 TAMM, F., Granskning av svenska ord. Etymologiska ock formhistoriska studier.
 VARENIUS, O., Räfsten med Karl XI:s Förmyndarstyrelse. I. Dechargens gifvande och återkallande.
 HELLQUIST, E., Studier i 1600-talets svenska.

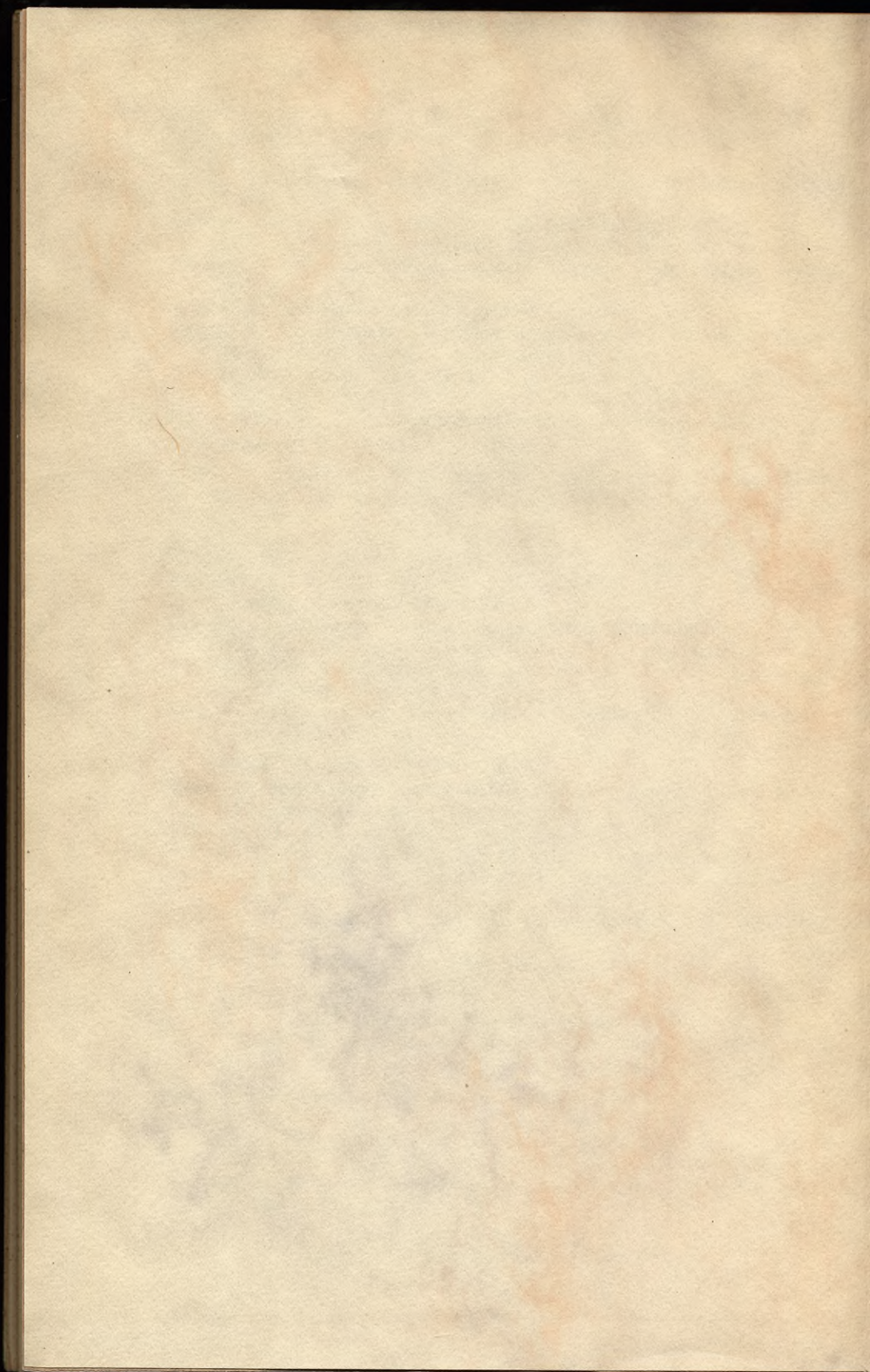
Band VIII, däraf utkommit:

- SAMUELSSON, J., Ad Apollonium Rhodium adversaria.
 EDÉN, NILS, Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634).

Flertalet af de i banden ingående skrifterna kunna äfven erhållas i särtryck.

- BYGDÉN, L., Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms Stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala Universitets Bibliotek. Pris 3 kr.

6000195429

Göteborgs universitetsbibliotek

